

ЮРИДИЧЕСКИ СВЯТ

2/2005

JURIDICAL WORLD
2/2005

ЮРИДИЧЕСКИЙ МИР
2/2005

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Васил Мръчков – *главен редактор*

Дончо Хрусанов

Ружена Керанова

Цанка Цанкова

Янаки Стоилов

Магдалена Абаджиева – *секретар на редколегията*

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА:

пл. „Славейков“ № 4

София 1000

тел. 9870141, 9814598

факс 9875709

електронна поща: sibi@sibi.bg

© Издателство „СИБИ“

Хонорари се изплащат в офиса на издателството един месец след излизане на броя.

EDITORIAL BOARD

Vassil Mrachkov – *editor-in-chief*

Doncho Hrusanov

Ruzhena Keranova

Tzanka Tzankova

Ianaki Stoilov

Magdalena Abadzhieva – *secretary*

ADDRESS:

4, Slaveykov Sq.

Sofia 1000

tel.: (+359 2) 9870141, 9814598

fax: (+359 2) 9875709

e-mail: sibi@sibi.bg

© SIBI Publishing House

СЪДЪРЖАНИЕ

VARIA

Иво Христов – Правото като продукт на модерността	11
Кино Лазаров – Производството по издаване на индивидуалните административни актове в проекта за Административнопроцесуален кодекс	22
Мария Манолова – Държавният съвет в системата на държавното управление. Правно-историческо изследване	31
Кристиан Таков – Персонална симулация – видове, хипотези, сравнения с други правни конструкции	50

ЧУЖДЕСТРАНЕН УЧЕН

Юрген Базедоу – Относно глобализацията на правото	87
--	----

В 39-ТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

Васил Мръчков – Консултативният съвет по законодателството при 39-то Народно събрание (2001–2005 г.)	101
---	-----

КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРАКТИКАТА ПО ПРИЛАГАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

Васил Мръчков – Критичен преглед на практиката на Върховния касационен съд по трудови спорове през 2004 г.	116
Красимира Средкова – Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване през 2004 г.	150
Драгия Драгиев – Сдружението в практиката на Европейската комисия и на Комисията за защита на конкуренцията	171

БИБЛИОГРАФИЯ

Мargarита Модева – Библиография на българската правна литература за 2002 г.	194
АВТОРИТЕ В БРОЯ	222

CONTENTS

VARIA

Ivo Christov – Law as a Product of Modernity	11
Kino Lazarov – The Procedure for Issuing Administrative Acts in the Draft of the Administrative Proceedings Code	22
Maria Manolova – The State Council in the State Government System: Legal-Historical Study	31
Christian Tackov – Personal Simulation – Types, Hypotheses, Comparisons with Other Legal Constructions	50

FOREIGN SCHOLAR

Jurgen Basedow – About the Globalization of Law	87
--	----

AT THE 39TH NATIONAL ASSEMBLY

Vassil Mrachkov – The Consultative Council on Legislation at the 39 th National Assembly	101
---	-----

CRITICAL ANALYSIS OF LAW APPLICATION

Vassil Mrachkov – Critical Review of the 2004 Practice of the Supreme Court of Cassation on Legal Disputes	116
Krassimira Sredkova – Critical Review of the 2004 Practice of the Supreme Administrative Court on the Mandatory Social Insurance	150
Dragiya Dragiev – Associations and Prohibited Agreements. Practice of the European Commission and the Commission on Protection of Competition. Directions for avoiding conflicts	171

BIBLIOGRAPHY

Margarita Modeva – 2002 Bibliography of Bulgarian Legal Literature	194
AUTHORS IN THE ISSUE	222

СОДЕРЖАНИЕ

VARIA

Иво Христов – Право как продукт модерности	11
Кино Лазаров – Производство по издании индивидуальных административных актов в проекте Административно-процессуального кодекса	22
Мария Манолова – Государственный совет в системе государственного управления. Правовоисторическое исследование	31
Кристиан Такв – Персональная симмуляция – виды, гипотезы, сравнения с другими правовыми конструкциями	50

ИНОСТРАННЫЙ УЧЕНЫЙ

Юрген Базедоу – Касательно глобализации права	87
--	----

В 39-ОМ НАРОДНОМ СОБРАНИИ

Васил Мрычков – Консультативный совет по законодательству к 39-ом Народном собрании	101
--	-----

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ПО ПРИЛОЖЕНИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Васил Мрычков – Критическое обозрение практики Верховного кассационного суда по трудовым спорам в 2004 г.	116
Красимира Средкова – Критическое обозрение практики Верховного административного суда в сфере социального общественного обеспечения в 2004 г.	150
Драгия Драгиев – Содружие в практике Европейской Комиссии и Комиссии защиты конкуренции	171

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева – Библиография болгарской правовой литературы за 2002 год.	194
АВТОРЫ В НОМЕРЕ	222

VARIA

д-р Иво Христов

ПРАВОТО КАТО ПРОДУКТ НА МОДЕРНОСТТА

1. ПРОБЛЕМЪТ

Големите кодификации в Европа от края на 18 в. и през 19 в. имат за резултат появата на систематизиран корпус от правни норми, известен като обективно или позитивно право¹. Обикновено кодификациите се коментират в техния юридико-технически аспект. Но основното питане, което изисква отговор, е защо и как те са станали възможни точно в хода на установяване на модерната епоха? Този въпрос е от съществено значение, тъй като аналозите, които се правят с т.нар. „кодификации“ от периода на късната римска империя, не са особено издържани най-малкото, защото латинското кодифициране (както и това във Византия) няма за резултат „производството“ на систематизирано и диверсифицирано законодателство.

Новите кодекси и последвалите ги масиви от нормативни актове дават принципно ново битие на правото. Това битие се свежда не само до ново място на правния регулатор в модерните общества: тоест централното полагане на правото в механизмите на възпроизводство на модерните общества, но и до нещо твърде съществено – кодифицираното право притежава принципно нова структурна и функционална архитектура.

¹ Първият известен кодификационен акт е този от 1673 г. – Code Savary, от времето на Луи XIV в областта на търговските отношения. Следват Ordonnance de la marine на Колбер (1681 г.) – опит за кодификация на морската търговия на принципите на меркантилизма; Codex Maximilianeus Bavaricus – съставен под ръководството на баварския вицеканцлер фон Крайтмайр от средата на XVIII в. в Бавария; das Preussische Allgemeine Landrecht (Прусско общо земско право) от 1794 г. по заповед на Фридрих Велики и в редакцията на известния юрист фон Шварец; Австрийският граждански законник от 1811 г.; вж. също всички немски партикуларни кодификации от XIX в. по повод създаването на BGB; Code Napoleon; Code de commerce от 1807 г.; Гражданските закони на двете Сицилии (01.09.1819 г.); Албертинския кодекс (20.06.1837 г.) в Пиемонт и Сардиния; Пармския граждански кодекс (10.04.1820 г.); il Codice Estense от 1852 г. за херцогство Модена; общия Италиански граждански кодекс от 1865 г. (след обединението на страната); Немския граждански законник (BGB); Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch (Общ германски търговски закон от 1861 г., преработен основно след създаването на Райха и повторно влязъл в сила от 1900 г.); Италианският търговски закон от 1880 г.; както и всички последвали кодификации по пътя на рецепцията в Европа и извън нея от втората половина на XIX в. и първата половина на XX в.

Кои са причините за това?

Разбира се, едната линия на обяснение² е, че правото притежавало някакви присъщи само за него потенцици за самообразуване и саморазвитие. Този начин на мислене получава своя емблематичен завършек в работите на представителите на Виенската школа, за които т.нар. „право“ представлява самодостатъчен, самообразуващ и самовъзпроизвеждащ се феномен. Тоест правото се прививжда като самодостатъчна субстанция, която е причина и обяснение за самата себе си. Оттам цялата логика на различните дискурси в модерния юридически позитивизъм дават само различни модуси и интерпретации на това основно разбиране за правния предмет.

Другата линия за обяснение на структурната и функционална физиономия на модерния юридически корпус извежда своите аргументи от естеството на модерната социална реалност, чиито елемент е правото. Това е обяснението, към което се придържам в този текст. То изхожда от предпоставката, че правото, бидейки социален факт, може да бъде обяснено и разбрано от и чрез неговата социална същност. Ето защо повечето ключови реквизити на обективното право намират своето задоволително обяснение, ако се тръгне от техния социален генезис.

Изхождайки от това основно методологическо и онтологично разбиране за правния предмет, по-долу ще се опитам да разгледам някои емблематични характеристики на модерния правен регулатор, третиран като юридическа форма на установилата се в хода на Новото време същностно различна (спрямо предходните общества) структура и насоченост на т.нар. модерно „линейно-векторно“ социално действие, разбирано като носеща конструкция на модерната социална организация. Метафората за линейната векторност на модерното социално действие е въведена съзнателно. Тя изхожда от обръщането на социалния хронотоп в хода на Новото време и до преобразуването на повечето човешки действия в посока от минало към бъдеще, при което преобразуване бъдеща цел или цели (т.е. постигането на различни резултати) предопределят цялостната организация на човешкото постъпване. Казано в категориите на други научни парадигми (М. Вебер), това е мащабният процес на рационализация на социалния свят и икономизиране на социалните връзки (К. Маркс). „Макс Вебер описва от гледна точка на рационализирането не само превръщането на западната култура в светска, а преди всичко развитието на модерните общества. Новите обществени структури са белязани от обособяването на онези две функционално взаимопроникващи се системи, изкристализирали около организационните ядра на капиталистическото предприятие и на бюрократичния държавен апарат. Този процес Вебер разбира като институционализиране на целево-рационалното действие в областта на икономиката и управлението.“³ Тази институционализация решително налага нова структура на правния регулатор, намерила формален израз в кодифицираните правни отрасли.

² Вж. **Berman, H. J.** Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge: Harvard University Press, 1983.

³ **Хабермас Ю.** Философският дискурс на модерността, Плевен, 1999, с. 11.

2. СТРУКТУРА НА ОБЕКТИВНОТО ПРАВО

На първо място, структурата на обективното право може условно да бъде описана като система от **хоризонтални** нормативни диспозиции по линията: **норма – правоотношение – институт – комплекс от институти – отрасъл – комплекс от отрасли.**

2.1. ПРАВООТНОШЕНИЕ И ОТРАСЛИ

Правоотношението е основна структурна единица в системата на обективното право. Обикновено то се разбира като социална връзка, регулирана от правото. В общотеретичните и отрасловите правни науки правоотношението се третира в два аспекта – като нормативен модел за бъдещо поведение на участниците в юридически регулирана социална връзка, и, второ, като самата тази връзка – в хода на нейното фактическо протичане. Тоест като модел за поведение и като поведение.

„Обективният“ корпус на модерното право се „центрира“ около тази синтезирана категория. Бидейки интегративен институт, в него практически са концентрирани всички основни правно релевантни елементи на модерната правна регулация и по този начин то се явява свързващото звено между иначе емпирично неиздържаното разграничение: „Sein“ – „Sollen“, т.е. между света на „дължимото“ и света на „съществуващото“. Правоотношението като абстрактен модел за поведение е „гръбнакът“ на правните норми и това позволява да се твърди, че съществува относително единство между тях, т.е. че правната норма е формалният писан алгоритъм на правоотношението.

Тук нямам за цел да дискутирам многото формално-юридически проблеми, свързани с материята на правоотношенията⁴. По-скоро ще се опитам да изведа някои основни зависимости. Тези зависимости се свеждат до това, че всички основни структурни елементи на модерното право, в това число и правоотношението, могат да бъдат обяснени и разбрани, ако се излезе от предпоставката, че те са нормативна форма и битие на това, което метафорично нарекох линейно-векторно социално действие. Ето защо изложението *ще проследи как основните характеристики на това действие се възпроизвеждат във формите на правоотношението, в неговите основни компоненти, оттам – на макрониво – в архитектуриката на цялостния комплекс от нормативни диспозиции.*

Правоотношението е необходимата форма на т.нар. линейно-векторно действие в модерното право. Всички негови реквизити откриваме в неговата структура.

⁴ Литературата, посветена на проблематиката, е огромна като обем и твърде разнообразна като становища и направления. Тя представлява основата на не един университетски курс по право. Изброяването е безсмислено, тъй като „пропускането“ на заглавия е сигурно. Целта е не изброяване на множество специализирани текстове, а очертаване на **най-основния** контур и социална логика на предмета. „Без преувеличение може да се каже, че четири понятия от общата част на гражданското право са в центъра на правната теория и образуват голямото културно наследство на XIX в.: субективното право и правоотношението, ЮЛ и сделката. Понастоящем не можем да си представим гражданското право без тези четири понятия“ – **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II. С., 1973, с. 74.

Първо питане: защо точно правоотношението е основен структурен елемент на модерното право?

В отговор на този въпрос, ще акцентирам върху два момента. Първият, кога е възникнала „идеята“ и „практиката“ на този институт. Вторият, защо и как е станала възможна?

За да се отговори на това питане, трябва да се анализира структурата на правоотношението. Насочвайки се към структурата му, трябва поне най-общо да се проследят най-важните елементи на правоотношението. Разглеждайки елементите, неминуемо ще се търсят връзките и зависимостите между тях. Търсейки връзките, ще постигаме необходимите (системно обвързани) зависимости между тези елементи. Тоест акцентът няма да бъде поставян само върху това какви са елементите, а защо са такива и как е възможно те да бъдат точно такива, а не някакви други. Тоест защо въобще ги има.

Насочвайки се към конкретния исторически социален контекст, породил теорията и практиката на правоотношенията, се вижда, че техниката на правоотношенията е относително модерно явление, водеща своето начало като научен предмет за юриспруденцията, а след това и като непосредствена техника за правно регулиране от XIX в. Интересното е, че тя не е възникнала като проблем на юриспруденцията и на правоприлагането по-рано или по-късно. *Ако се вгледаме в историческия контекст на дискусиите, третиращи материята на правоотношенията, ще се види, че това е точно времето на разцвета на „либералната фаза“ на капитализма в Западна Европа.* Това означава, че структурната и функционална диференциация на обособените сфери на социалното действие вече е била в ход. Нормативните комплекси, които е следвало да регулират тази нова, особено структурирана, емпирична „материя“, е трябвало да се съобразят с нейната функционална и структурна обособеност. Ето защо правоотношенията представляват типичен израз на структурата на социалната реалност в нормативните форми на модерното право.

Оттук второто съществено питане: **форма и резултат на какво е правоотношението?**

За да се отговори, следва да се види каква **е структурата** на правоотношението. Обяснението за структурата и елементите на тази структура извеждам от архитектурониката на модерната социална реалност. **Бидейки абстрактен нормативен модел, може да се очаква, че правоотношението ще съдържа всички съществени елементи на регулираната от модерното право социална ситуация.**

Дали е така?

В него се включват материални и чисто релационни, поведенчески елементи. То е системен комплекс, състоящ се от: юридически факти, субекти на правото (страни в правоотношението), субективни права и задължения и предмет/обект на правоотношението.

Ако юридическите факти не са предмет на особени дискусии, т.е. съществува относително единство поне в становищата, че юридическите факти са необходимото свързващо звено между конкретния материален свят (дори чисто природен – т.нар.

юридически събития) и правото, то дефинирането на правните субекти и на субективните права и задължения е значително по-трудна задача.

Дефинирането на правосубектността се оказва изключително трудно, защото ако по отношение на хората, т.е. това, което в правото е известно като физически лица, съществуват известни облекчения, имайки предвид чисто наличното им емпирично съществуване⁵, то не така стоят нещата с т.нар. колективни субекти на правото. Как да се дефинира, още повече опише във формални нормативни диспозиции нещо, което го „няма“, т.е. „нещо“, което не притежава налично, чисто видимо, персонално физическо битие? Цялата обширна материя, свързана с правната история на юридическите лица и колективните правни субекти, сочи, че трудността произтича именно от отсъствието на налични, ако щете, материални техни реквизити (въпреки някои становища, че те се явяват персонифицирано имущество). Това обяснява наличието на толкова разнообразни „теории“ за същността, произхода и „функциите“ на юридическите лица – варирайки от *persona ficta*, *corpus mysticum*, визирани в енцикликите на Инокентий IV, до психологическите и „фиктивни“ теории от XIX и XX век в юриспруденцията (Л. Петражицки) или „дейностните“ теории в социологията (основно в трудовете на М. Вебер).

Неслучайно по-горе акцентирах върху обстоятелството, че трудността се свежда до „липсата“ на налично емпирично битие на колективните правни субекти. Но както изрично подчертава Н. Елиас (в „Що е социология?“), предметоцентризмът не е в състояние на „обясни“ социалните явления. В този смисъл действително правните субекти нямат налично емпирично битие⁶.

Но ако се подходи към проблема по друг начин, а именно, че в социалните процеси няма „човек“, а има „личност“, и ако **личността е „процес“** (Н. Елиас), а процесът има за съдържание наличието на съвкупности от социални действия, обхванати в определени зависимости помежду си, т.е. в това, което Н. Елиас нарича „веригите на действието“, то тогава нещата си идват „по местата“. Ако акцентът се премести от субекта (разбиран като физическа даденост) и се насочи върху поведенията, сиреч върху устойчивите мрежи от действия (разбирани най-широко), то тогава социалната същност на правния субект може да се дефинира като **реляционна същност**. Следователно „обяснението“ за субекта стои „извън“ субекта – в структурата на действието. Диференциацията на социалното действие в модерността произвежда системно интегрирани и същевременно обособени сфери на социалното действие. Структурната и функционална диверсификация води до центрирани по различни социални логики дейностни комплекси, срещу които се „изправя“ конкретният, наличен човек. Включването на индивида в обвързващи го мрежи от обществени отношения неминуемо во-

⁵ Макар че от обстоятелството, че нещо съществува, не може да се прави директен извод по отношение на неговото „обяснение“. Именно фактът на съществуването е предизвикателство – защо съществува, как е възможно това съществуване и т.н.

⁶ Не можеш „да видиш“ фондацията „Х“ или министерството „У“, как тогава да ги наблюдаваш и оттам – описваш? Ако се предположи, че конкретните физически субекти са „пълнежът“ на юридическото лице, как да си обясним, че „пълнежът“ се променя, а юридическото лице „остава“?

ди до възплътяването му в конкретна социална роля или роли, т.е. самият обществен живот се превръща в полета за реализация на личността. Възплътяването в конкретни социални роли води до необходимостта или възможността (между тях има съществена разлика) за реализация на присъщите на тези роли поведения.

Какво означава да се „реализира“ социалната роля“?

Съществуват различни варианти. Ако се доверим на П. Бъргър (в „Капиталистическата революция“), модерността, „предлагайки“ на индивида широко разгърнатия комплекс от многообразието от социални роли, респективно действия по осъществяването им, е условие и средство за максимално разгръщане на социалната активност.

Според теориите за алиенацията „отчуждението“ на субекта се проявява именно във вътъкването му в социални роли, които буквално го „поглъщат“ и които той не е в състояние да контролира. Тоест неговите житейски планове, неговите биографични проекти не са продукт на свободно конструиране и осъществяване. Ако личността се схваща като сума от роли, то тези последните са външни, предзададени, те са обективно, а не субективно конструирани. В този смисъл реализацията на субекта е реализация на ролите, реализацията на ролите предпоставя реализация на социални възможности, заложили като техни социални съдържания, реализацията на тези съдържания не е нищо друго освен реализация на „предписани нагласи и навици, определени интелектуални и емоционални реакции“ (вж. Х. Маркузе, „Едноизмерният човек“). Ето защо, колкото в по-голяма степен се реализира социално субектът, толкова в по-значителна степен се реализира всъщност обективно зададената/предписаната му социална програма. Субектността се свежда до реализация на предписания, които само се привиждат като автономност. Редуцирането на т.нар. „интимна сфера“ (Хабермас, Арент) води до разтваряне на индивида в социалните „неща“ и до неговото възплъщаване, „обективизиране“ в тях. Оттук метафорично – не субектът става инстанция на действието, а действието се реализира чрез субекта, като последният не е в състояние (или поне трудно би бил в състояние) да го променя кардинално.

Но както и да се разбира ситуацията на „разбягващия“ се социален свят, участието в разбягването е възможно чрез участие във все по-диверсифицираните социални действия, които представляват неговото конкретно съдържание. Участието означава участие в социалните роли, които са персонификация на действието.

Това означава, че социалната диференциация на действието води до обособяване и откъсване на дейността на човека от самия човек. Не само като необходима теоретична абстракция, а най-вече като налична емпирична даденост. Именно по този начин става възможно „обяснението“ на юридическите лица, на останалите колективни субекти на модерното право (държавата, държавните органи и т.н.), както и на основни правни институти като правосубектност, правоспособност, дееспособност.

„Разцепването“ на относително единното социално действие произвежда еманципация на действието от индивида. Човекът и съвкупността от структурираните по различни начини социални сфери могат да се разглеждат като **отделени и различни**. Емпиричното наличие на обособени/обективирани вериги на действието налага тях-

ното нормативно „закрепване“. Какво всъщност „закрепва“ модерният законодателен процес? Закрепва множество алгоритми за поведение, като тези алгоритми получават своя юридически „знак“, като се **отделят** от своя непосредствен „извършител“ – личния човек.

Как е възможна тази законодателна операция и, второ – защо е възможна?

Възможна е, защото действието действително придобива своя „природа“, различна и най-вече – несводима до отделните хора, които осъществяват различните релационни алгоритми. На наличното разделяне на човек и действие съответства в правото персонификацията на човек – т.е. физическо лице (гражданин в конституционното право, макар че тази материя е обширна и притежава други важни специфики) и юридическо лице, т.е. различните действия, които той осъществява, без при това да се припокриват деец и действие. Те имат отделна юридическа „природа“, защото имат различна социална „природа“. Ролята и изпълнителят не са едно и също нещо. Ето защо в модерното право човекът може да „договаря сам със себе си“ – всъщност ролите могат да влизат в различни юридически регулирани взаимодействия⁷. „Разцепването“ на действието води до „разцепване“ на изпълнителя му.

От друга страна, кои са основните характеристики, чрез които в модерното право се дефинират правните субекти? Те са правоспособността и дееспособността, като при т.нар. колективни субекти те са едно и също нещо.

Правоспособността, поне в континенталната правна доктрина и практика, е възможността на едно лице да има права и задължения, т.е. имайки права и задължения, чрез тях то да участва в правния и оттам – в социалния оборот. Следователно, дефинирайки правната „природа“ на правния субект, ние осъществяваме това не чрез някакви иманентни негови (едва ли не телесни) реквизити. Субектността се дефинира чрез права и задължения, т.е. чрез кръга от социални действия, които собствено представляват основната характеристика на правния субект. Ето как отново се „върнахме“ към идеята, че човекът е социален процес, разгръщаш се в структурирана „среда“.

Какво ще означава тогава, че лицето „има“ права и задължения? В какъв смисъл ще се осъществява и реализира това „имане“?

„Имането“ на права и задължения насочва органично към втория и може би решаващ структурен елемент на правоотношението – правата и задълженията⁸. Да имаш

⁷ Сделки например. Физическото лице Иван и едноличното търговско дружество „Иван“, на което Иван е „собственик“, могат да си прехвърлят, чрез механизмите на търговското право, различни имуществва и макар че на „повърхността“ Иван и дружеството изглеждат едно и също нещо, това са различни „неща“ и социално (защото дружеството е една от икономическите „роли“ на Иван), а оттам и юридически – чрез разписване сценария на ролята в хода на търговскоправна или друга регламентация.

⁸ Материята за субективните права и правните задължения е централна в правото (и не само за него), и огромна – като обем и съдържание на проблемите. Сама по себе си тя може да бъде разглеждана напълно самостоятелно, като един анализ на историческото движение от **колективни** статусни привилегии или тежести, които постепенно, в хода на модернизацията, се трансформират в **индивидуални** права и задължения, стоящи като основен фундамент – правен, икономически, политически и идеологически на Новото време. Тоест материята за правата се намира в право пропорционална зависимост от изплуването на **личността** като основен субект на модерността. За разлика от Ю. Хабермас (в „Структурни из-

права предполага да имаш възможности за осъществяването на определени поведения.

Но възможност за поведение и самото поведение са две различни неща. В този смисъл субективното право е една „незрима“ възможност за осъществяване на определено поведение⁹. Оттам – сумата от социални роли позитивно право предефинира като система от субективни права и задължения.

Правоспособността на правния субект се свежда до нормативната абстрактна възможност да имаш възможности. Конкретната реализация на възможностите, т.е. на субективните права, означава реализация на конкретните съдържания на тези възможности. Конкретните съдържания на възможностите представляват различни модули за социално поведение – т.е. различни и специфични за всяка една национална правна система съвкупности от действия или въздържане от действия. Ето защо, ако субективните права и правните задължения се явяват „съдържание“, най-важен елемент на правоотношението, видно е, че абстрактният модел на правоотношението се редуцира до абстрактен модел на социалното действие. Като, разбира се, това не означава, че правоотношението (става дума за конкретно специфично правоотношение в облигационното право или търговското право, или административното материално право и т.н.) се разбира като образец, модел на действието въобще. Тоест като единствено действие. В едно конкретно правоотношение е напълно възможно (и това го доказва дори беглият преглед на който и да е нормативен акт) да бъдат групирани множества от различни социални действия, които в правото да се третират в зависимост от позицията като комплекси от права, задължения и т.н. В случая важното е, че всички те възпроизвеждат една обща за тях архитектура – **архитектурата на това, което нарекох линейно-векторно социално действие.**

Бидейки негова правна форма, правоотношението носи неговите основни характеристики. **Такава негова характеристика е, че то е ориентирано в оста минало – бъдеще (откъдето идва метафората за линейната му векторност).**

Ориентацията по оста минало – бъдеще то получава от своя „първообраз“ – търговското действие, насочено към реализация на печалба. Последната, бидейки бъдещо несигурно събитие, преобръща цялостната активност на хората, заети в тази дейност. Оттам впоследствие чрез експанзията на пазара и пазарните действия този тип структура се е пренесла в други социални действия, превръщайки се в основен или поне емблематичен социален „тип“ на модерното действие. Обръщането на социалния хронотоп води след себе си до „обръщане“ на юридическия хронотоп. Това обръщане в правото получава израз в обширната проблематика, известна като „действие на закона“.

менения на публичността“), можем да изкажем предположение, че съществува пряка връзка между Magna Carta Libertatum и модерните юридически разрешения за всеобща и равна правосубектност, правоспособност и дееспособност (в този смисъл вж. „Идеята за гражданското общество“ на Адам Селигман). Тук обаче ни интересува не този, иначе важен, аспект на проблема, а само субективните права и правните задължения, разглеждани като елемент на правоотношенията и възпроизвеждащи, като структура и насоченост, модерното линейно-векторно социално действие, разбираемо като своеобразен „идеален“ тип.

⁹ Определено, защото е регламентирано в идеалния, абстрактен модел на правната норма.

2.2. ДЕЙСТВИЕ НА ЗАКОНА

Законът¹⁰ започва да действа, тъй като социалното действие, което е негов „гръбнак“, преориентира своята посока, архитектурника и действащ субект/и. **Основните параметри на „действието“ на закона в модерността се свеждат до действие по време, по място и спрямо субектите (последните разбирани като правни субекти).**

Действието по време на модерното законодателство се свежда до няколко „критични“ пункта.

Първият – влизане „в сила“ на закона; вторият – действие „напред“ в бъдещето и „назад“ в миналото; третият – съотношение: заварен закон – нов закон.

Влизането в сила на закона означава, че съвкупността от нормативни диспозиции, които представляват неговата организационна тъкан, заявяват¹¹ своята претенция за „покриване“ на различни сфери от социалността и до тяхното възпроизводство чрез механизмите и в процедурите на влезлия в сила нормативен акт.

Вторият момент – действието на закона „занапред“, в бъдещето, възпроизвежда решителния реквизит на модерното социално действие, т.е. неговата „векторна“ ориентираност във времето. Принципът, че законът действа „занапред“, т.е. от момента на влизането му в сила, е основен в модерното право. Но той е основен не защото притежава някаква особена самоценност, а защото възпроизвежда социалната логика на регулираната материя. Социалният свят, гледан през призмата на „закона“, е свят обрामчен от нормативни алгоритми, устремени в „бъдещето“ и преформатиращи т.нар. „заварени“ социални връзки и зависимости. Следователно, гледан от този специфичен ъгъл, човешкият свят придобива особена линейна структура: свят на „миналото“ – „заварен“ свят, и свят на бъдещето, който по определение е „ценният“, който е цел и чиито параметри са заложи в юридическите програми.

Оттук и третият момент: за съотношението нов закон – заварен закон.

В традиционните общества такова съотношение по правило е невъзможно, тъй като новият закон е „припознат“, преоткрит „стар“ закон.

Точно обратна е логиката в областта на модерната правна регулация. Тук новият закон има приоритет. „Новият“ е по-ценен от „стария“. Нещо повече – новият закон е в състояние на организира по нов, заложен в самия него начин, социалното пространство¹². Новият закон може да действа не само „занапред“ в бъдещето, но той е в състояние с оглед ценността на бъдещето да обърне хронотопа и в миналото. Тоест да придобие ретроактивно действие. Това действие може да се изрази практически в това, че новият закон не само отменя т.нар. заварен, но че той (в определени ситуации) може да пререгулира миналото, т.е. да пререгулира факти и обстоятелства и оттам – социални възможности, от които са заинтересувани социални субекти, стоящи зад митичната фигура на т.нар. законодател.

¹⁰ Като казвам „закона“, по-долу имам предвид всяка правна програма, „изтъкана“ от системно-интегрирани връзки от правоотношения. Тоест не само закон в тесния конституционноправен смисъл.

¹¹ Тоест социалните субекти, „вкарващи“ и заинтересувани от този закон.

¹² Тоест „отвореният към бъдещето хоризонт на очакванията, определени от настоящето, дирижира нашия достъп до миналото“ – **Хабермас, Ю.** Философският дискурс на модерността. Дванадесет лекции, с. 23.

На следващо място – действието на закона е ориентирано не само във времето, но и в **пространството**. Което означава, че линейната векторност на социалното действие, заложена като логика на функциониране на модерния юридически регулатив, се простира както темпорално, така и териториално.

Сами по себе си нито действието, нито възпроизвеждащият го негов нормативен корелат – това, което тук нарекох „закон“, не могат „да действат“ в пространството. „Законът не действа, само човекът действа“ (Хегел), следователно, когато става дума за териториалното действие в модерното право, осъзнато или не, се имат предвид териториалните предели на една национална, т.е. държавна юрисдикция (с установяване на централизираните държави от XVII в. насетне). Но териториалните предели на нормативната регулация имат един интересен аспект. Те следват териториалния обсега на системата от отношения, подлежащи на регулация. „Свиването“ на пространството води до „обхващане“ на така свитото технически пространство от юридическите диспозиции на модерното законодателство. Ето защо не би звучало съвсем нелепо, когато в областта на международното частно право или международното публично право се говори за простиране на юрисдикцията на определена държава или на определена международна конвенция и т.н. върху кораби, самолети и други технически средства, намиращи се в различни географски и пространствени точки. Юрисдикцията върху тях означава простиране на мрежа от социални връзки, намерили своята специфична форма в системата от правни регулативи. Тоест техническите средства, освен всичко останало, „транспортират“ и социални взаимоотношения и тези взаимоотношения водят след себе си своята юридическа „сянка“.

И най-сетне, последният момент, който представлява интерес. Действието на закона спрямо **лицата, т.е. спрямо правните субекти**.

Подобно на териториалното действие „законът“ започва да действа и спрямо хората и техните организации. Как е възможно подобно действие в един свят „без лице“ (Х. Арент)? Преди всичко, следва да бъде направено важното уточнение, че правото не действа „спрямо“ човека като телесна веществена даденост. Правото регулира човешки поведения, а не материални и биологически дадености. **Предмет на правото е действието, оттам индиректно – действащият**. Когато законът действа спрямо индивидуалните и колективни субекти на правото, той дефинира различни техни позиции и следователно – възможности за социално поведение.

Нещо повече – погледнато на макрониво – обективното право е именно съвкупност от предварително разписани диспозиции за евентуално бъдещо заемане на социални позиции и оттам – юридическия „пълнеж“ на различни по вид и предназначение социални роли. Особена важност придобива действието на закона спрямо т.нар. колективни субекти на правото – юридически лица, държавата, държавните институции, международни организации и т.н. Вече бе посочено, че те не притежават своя собствена субстанция, но че те притежават особена социална „субстанция“. Тоест те са юридическа персонификация на еманципиралото се от непосредствения деец социално действие. В този смисъл действието на закона спрямо тях означава нормативна регулация между различни по вид, съдържание и форма социални действия. „Вър-

хът“ на абстракцията е правната регулация между самите юридически лица, т.е. регулация на взаимодействия, породени и протичащи между социални действия, като последните обаче са персонифицирани. И това не е игра на въображението, а социална необходимост, намерила адекватната си юридическа форма.

Проф. д-р Кино Лазаров

ПРОИЗВОДСТВОТО ПО ИЗДАВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНИТЕ АДМИНИСТРАТИВНИ АКТОВЕ В ПРОЕКТА ЗА АДМИНИСТРАТИВНОПРОЦЕСУАЛЕН КОДЕКС

1. Производството по издаване на индивидуалните административни актове в проекта за Административнопроцесуален кодекс (АПК) е развиване и усъвършенстване на едноименното производство по Закона за административното производство (ЗАП). В редица случаи правната уредба е разширена. Това е необходимо, тъй като несъмнено уредбата ѝ в ЗАП е сравнително кратка. В други случаи уредбата е задълбочена и усъвършенствана.

2. Разделът по издаване на индивидуалните административни актове по проекта за Административнопроцесуален кодекс започва с обстойно определение на понятието за индивидуален административен акт, което е с голяма теоретична стойност, а същевременно ще подпомогне значително правоприлагането.

Индивидуален административен акт е изричното волеизявление или изразеното с действия, бездействия или знаци волеизявление на административен орган или друг овластен със закон за това орган или организация, с което се създават права или задължения или непосредствено се засягат права, свободи или законни интереси на отделни граждани или организации, както и отказът да се издаде такъв акт (чл. 21, ал. 1).

Тук са нови два съществени момента. Първо, възможността волеизявлението на административния орган да бъде изразено с действия, бездействия и знаци. На това ще се спрем по-нататък – при разглеждане на въпроса за формата на индивидуалния административен акт (чл. 59 от проекта).

Ще отбележим само, че е нов и моментът, в който се изяснява, че с индивидуалния административен акт се засягат не само права или законни интереси на отделни граждани или организации, но и техни свободи, например свободата и тайната на кореспонденцията и на другите съобщения, свободата на съвестта, свободата на мисълта и изборът на вероизповедание и на религиозни или атеистични възгледи, свободата на сдружаване. По този начин ползотворно се увеличава степента на конкретизация на чл. 34, ал. 1, чл. 37, ал. 1 и чл. 44, ал. 1 от Конституцията на Република България.

3. Производството по издаване на индивидуалните административни актове по АПК не се прилага за:

а) административни актове, които по силата на специален закон се издават и изпълняват незабавно или е предвидено специално производство с оглед на естество-то им, но по неуредените въпроси ще се прилага АПК, тъй като вероятността да се създадат специални производства с такъв широк обхват, какъвто е обхватът на АПК, е извънредно малка;

б) действия на административния орган, които по силата на специален закон представляват физическа принуда без изразено изрично волеизявление преди това. В такъв случай, ако действието е незаконосъобразно и вредоносно, главна гаранция за законосъобразност ще бъде имуществената отговорност на съответния административен орган по Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани.

4. а) Детайлно е определена датата за започване на производството – това е датата на постъпване на искането в компетентния административен орган, в който то е подадено.

б) Когато, без да е необходимо да се прави искане, за един орган възникне задължение пряко по силата на закон да издаде индивидуален административен акт или да направи предложение за издаване на такъв акт, дата на започване на производството е датата на възникване на задължението, освен ако в специалния закон е предвидено друго.

в) Извън посочените по-горе случаи дата на започване на производството по инициатива на компетентния да издаде акта административен орган е датата на извършване на първото процесуално действие по него.

5. За започването на производството се уведомяват всички известни заинтересувани граждани и организации освен заявителя. Ако срокът за приключване на производството е по-дълъг от седем дни, в уведомлението се включва и информация за датата, до която да бъде издаден актът.

Когато адресът или другите възможни начини за уведомяване на заинтересуваните граждани и организации (телефон, факс, електронна поща) са неизвестни, съобщението се оповестява на таблото за обявления, в интернет сайта на съответния орган или по друг обичаен начин.

6. С подаването на искането за започване или за участие в производството или с получаване на горепосоченото уведомление, заявителят, привлечените и встъпили-те заинтересувани граждани и организации стават страни в производството.

Административният орган проверява предпоставките за допустимостта на искането и за участието на заинтересуваните граждани или организации в производството, а именно:

а) липса на влязъл в сила административен акт със същия предмет и страни;

б) липса на висящо административно производство със същия предмет, пред същия орган и с участието на същата страна (страни), независимо дали производството е във фазата на издаване или обжалване на акта;

в) наличие на въпрос от компетентност на друг орган, когато издаването на акта не може да стане без предварителното решаване на този въпрос;

г) дееспособност на гражданите и процесуална правоспособност на организациите;

д) наличие на правен интерес на заявителя, привлечените и встъпилите граждани и организации от участието в производството;

е) наличие на други специални нормативни изисквания.

Подробеността на регламентацията в случая е необходима, тъй като става въпрос за допустимостта на искането пред административния орган (чл. 27). Почти изчерпателното изброяване на изискванията за допустимост на искането ще направи в немалка степен излишни хипотезите, когато за допустимостта на искането в специален закон ще бъдат предвидени „други специални изисквания“ (ал. 2, т. 6).

7. При упражняване на своите правомощия административните органи:

а) осигуряват общодостъпна, точна, подробна, систематизирана и разбираема информация за компетентността им;

б) предоставят информация за сроковете, приложими в производството, и за дължимите такси;

в) осигуряват достъп до всички формуляри и съдействие за попълването им;

г) осигуряват възможност исканията за издаване на актовете да се подават в териториалните подразделения на органа, а при възможност – и/или в общините, като посочват изчерпателно къде и как става това;

д) организират дейността си така, че по възможност да обслужват заинтересуваните граждани и организации на едно място в едно служебно помещение, като това изискване се отнася и за териториалните им звена;

е) осигуряват подходящо работно време и време за работа с посетители.

Административният орган обявява горепосочената информация и информация за възможностите за подаване или получаване на документи по електронен път в интернет сайта си, на официалното си табло за обявления, в брошури, с които всеки заинтересуван може да се сдобие, чрез разяснения на длъжностните лица, приемащи исканията, или по други подходящи начини.

За неизпълнение на тези изисквания съответните длъжностни лица отговарят административнонаказателно, без това да се отразява на действителността на административния акт.

8. Без да са особено сложни, важни са от практическа гледна точка разпоредбите на чл. 29 – 31 от проекта.

Искането за издаване на индивидуален административен акт може да се подаде писмено или устно.

Писменото искане съдържа пълното име и адреса на гражданина или организацията, от които изхожда, естеството на искането, дата и подпис. Заявителят е длъжен да предостави телефон, факс или адрес за електронна поща, ако разполага с такива. Искането трябва да съдържа и други задължителни реквизити, ако такива са предвидени в специален закон.

Исканията, внесени устно, се отразяват в протокол, който се подписва от заявителя и от длъжностното лице, което го е съставило.

Административният орган приема устни искания в рамките на времето за работа с посетители, а писмени искания – в рамките на работното си време. Исканията, подадени по пощата, по електронна поща, факс или по друг технически възможен начин преди изтичането на даден срок, макар и извън работното време на органа, се смятат подадени в срок. В последния случай сроковете за вземане на решение от административния орган започват да се броят от следващия работен ден.

Във връзка с внесените устно искания за издаване на индивидуален административен акт възниква въпросът винаги ли е възможно на устно искане да се отговаря с устно волеизявление на административния орган?

Отговор на този въпрос дава чл. 59, ал. 3 от проекта, според който устни административни актове, както и административни актове, изразени чрез действия, бездействия или знаци, се издават само когато е предвидено в закон. Този текст пък на свой ред е свързан с чл. 21 от проекта, според който индивидуален административен акт е изричното волеизявление или изразеното със действия, бездействия или знаци волеизявление на административен орган или друг овластен със закон орган или организация, с което се създават права или задължения или непосредствено се засягат права, свободи или законни интереси на отделни граждани или организации, както и отказът да се издаде такъв.

Например, съгласно чл. 62 от Закона за Министерството на вътрешните работи полицейските органи могат да издават разпореждания до граждани, държавни органи, организации и юридически лица, когато това е необходимо за изпълнение на възложените им функции. Разпорежданията се издават писмено или устно (ал. 1). При невъзможност да се издадат разпореждания по ал. 1 разпорежданията могат да се извършват чрез действия, чийто смисъл е разбираем за лицата, за които се отнасят (ал. 2). При изпълнение на функциите по контролиране на безопасността на движението разпорежданията могат да се издават чрез действия или знаци, посочени в закона (ал. 3).

От особено голямо значение са разпоредбите на чл. 31 от проекта: Когато органът, започнал производството, установи, че индивидуалният административен акт трябва да се издаде от друг административен орган, той му изпраща незабавно преписката, като уведомява този, по чиято инициатива е започнало производството, както и привлечените до момента заинтересувани граждани и организации (ал. 2). Искането, внесено в срок пред некомпетентен орган, се смята внесено в срок (ал. 3). Когато компетентният орган не може да бъде определен на основание на данните в искането или от тях е ясно, че то следва да бъде адресирано до съда, органът, в който е внесено, го връща на заявителя с кратки писмени или устни указания (ал. 4). Ако искането засяга няколко въпроса за разглеждане от различни органи, административният орган, в който е внесено, образува производство за разглеждане на въпросите от неговата компетентност. Същевременно той информира писмено или устно заявителя, че по другите въпроси следва да внесе отделно искане до съответния орган (ал. 5).

9. Нов и с изключително голямо практическо значение е чл. 32 относно свързаните производства: по производства, в които правата и задълженията на страните

произтичат от еднакво фактическо състояние и по които е компетентен един и същ административен орган, може да се започне и проведе едно производство, засягащо повече от една страна.

Тук обаче възниква неуреденият в проекта въпрос по чие искане може да стане свързането на производствата. Несъмнено това трябва да бъде възможно по искане на заинтересувана страна в което и да е от „свързаните производства“, но ще бъде уместно да се предвиди възможността това да може да стане и служебно – по инициатива на компетентния административен орган.

10. Подобрена е и правната уредба на отвода. Добавено е, че искането за отвод се отправя незабавно, след като е възникнало основание за това. Длъжностното лице, за което е възникнало основание за отвод, предприема само действия, които не търпят отлагане, за да се защитят важни държавни или обществени интереси, да се предотврати опасност от осуетяване или сериозно затрудняване изпълнението на акта или да се защити особено важен интерес на заинтересуван гражданин или организация.

Все пак, трябва да се възпроизведе, и то изцяло, въводната алинея първа на чл. 9 от ЗАП: Не може да участва в производството длъжностно лице, което е заинтересувано от изхода му или има с някои от заинтересуваните граждани или организации отношения, пораждащи основателни съмнения в неговото безпристрастие. В тези случаи по свой почин или по искане на някой от заинтересуваните то може да бъде отведено.

11. Административният орган осигурява на страните възможност да преглеждат документите по преписката, както и да си правят бележки и извадки или – според техническите възможности – копия за тяхна сметка (чл. 34, ал. 1).

Административният орган осигурява на страните възможност да изразят становище по събраните доказателства, както и по предявените искания. Страните могат да правят писмени искания и възражения (чл. 34, ал. 3).

Индивидуалният административен акт се издава, след като се изяснят фактите и обстоятелствата от значение за случая и се обсъдят обясненията и възраженията на заинтересуваните граждани и организации, ако такива са дадени, съответно направени (чл. 35). Тук е възпроизведена почти изцяло алинея първа на чл. 11 от Закона за административното производство, която се оказа извънредно полезна при прилагането на ЗАП. Добавено е само, че обясненията и възраженията на страните ще бъдат обсъдени само ако такива са дадени, съответно направени. Наистина административният орган събира всички необходими доказателства и когато няма искане от заинтересуваните лица (чл. 9, ал. 2 от проекта), доказателствата се събират служебно от административния орган освен в предвидените в кодекса или в специален закон случаи (чл. 36, ал. 1, също от проекта) и административният орган може да призове страна в производството да даде пояснения или показания, ако това е необходимо за изясняване на случая (чл. 45, ал. 1), но ако поради процесуална небрежност или друга подобна причина страната не е дала обяснения, нито е направила възражения, адми-

нистративният орган няма да има какво да обсъжда и ще трябва да решава преписката на основата на другите събрани доказателства.

12. Нов момент в проекта е и правната уредба на тежестта на доказване:

а) Доказателствата се събират служебно от административния орган освен в предвидените в този кодекс или в специален закон случаи (чл. 36, ал. 1).

б) Страните оказват съдействие на органа при събирането на доказателства. Те са длъжни да представят доказателства, които се намират при тях и не се намират при административния орган. При всички случаи, когато в специален закон са определени изчерпателно доказателствата, които гражданинът или организацията трябва да представят, административният орган няма право да изисква от тях да представят други доказателства (ал. 2).

Един непречижен поглед върху анализирания текст (чл. 36) може да остави погрешното впечатление, че проектът възлага почти изцяло доказателствената тежест върху административния орган и страните са в голяма степен доказателствено свободни.

Това би бил повърхностен и прибързан извод.

Първо, страните са длъжни да оказват съдействие при събирането на доказателства. Те са длъжни да представят доказателствата, които се намират у тях и не се намират у административния орган.

Второ, в предвидените в кодекса и особено в специален закон случаи доказателствата се представят от заинтересуваната страна.

Трето, възможна е хипотезата, когато специален закон определя **изчерпателно** доказателствата, които заинтересуваният гражданин или организация са длъжни да представят.

13. Доказателства в производството по издаване на индивидуален административен акт могат да бъдат данни, които са свързани с факти и обстоятелства от значение за правата или задълженията или законните интереси на заинтересуваните граждани или организации и са установени по реда, предвиден в кодекса.

Общозвестни факти, фактите, за които законът формулира презумпция, както и фактите, които са известни на органа служебно, не подлежат на доказване.

Нов момент е, че страните в производството имат право тайните им, представляващи защитена от закона информация, да не се разпространяват неправомерно (чл. 38).

14. Правната уредба на допустимите доказателствени средства в проекта за кодекс е основана на същите принципи, от които е изхождал законодателят при създаването на Закона за административното производство. Подобно на чл. 11, ал. 2 и 3 и чл. 12, ал. 1 и 2 от ЗАП, в проекта се предвижда, че фактите и обстоятелствата от значение за случая се установяват чрез обяснения, декларации на страните или на техни представители, сведения, писмени и веществени доказателства, експертизи и други начини и средства, които не са забранени със закон, освен ако специален закон предписва доказването на някои факти и обстоятелства да се извърши по определен начин или с определени средства. Изразът „и други начини и средства“ (чл. 39, ал. 1) показ-

ва ясно, че изброяването на допустимите доказателствени средства в проекта, както и в ЗАП, е примерно. „Забранени със закон“ означава, че използването на такива доказателствени средства би довело до правонарушение.

15. Детайлно е уредена материята на такива доказателствени средства като писмените доказателства, писмените декларации на страните и на техни представители, сведения от неучастващи в производството лица (това е доказателствено средство, което в общи линии съответства на свидетелските показания в производствата пред съд – вж. и чл. 12, ал. 2 от ЗАП), а така също лични пояснения или показания на страните, експертизата и огледа (срв. чл. 40–52 от проекта).

Доказателственото средство „сведения от неучастващи в производството лица“ не е ново за българската административнопроцесуална система. То съществуваше още в Закона за административното производство от 1970 г. (там тези лица бяха наречени „свидетели“) и в действащия Закон за административното производство, който говори за „сведения“ (чл. 12).

Но в проекта уредбата на тази важна и деликатна материя е значително по-подробна и усъвършенствана. Такива сведения се вземат само когато фактите и обстоятелствата от значение за производството не могат да бъдат установени по друг начин.

Сведенията се дават писмено. Те се подписват от лицата, които са ги дали, и се приподписват от административния орган или от определен от него служител.

Когато лицето не може да даде сведения писмено, то се призовава да ги даде устно пред административния орган или определен от него служител. Сведенията се записват и подписват от органа или служителя с означаване на името и длъжността му и се подписват от него.

Пред комисията за съставяне на проекта се постави и въпросът за евентуалната отговорност на даващите сведения лица и по-специално – за наказателна отговорност по чл. 290, ал. 1 от Наказателния кодекс (за лъжесвидетелстване).

Но като се взе предвид, че този текст се намира в раздел III „Престъпления против правосъдието“ в глава осма на Наказателния кодекс, както и това, че гаранциите за точно отразяване на свидетелските показания пред съд са много по-големи от сведенията, давани пред административните органи, се стигна до създаването на ал. 4 от чл. 44 на проекта за Административнопроцесуален кодекс. Според тази алинея административният орган предупреждава лицата, които дават сведения пред него, че при обжалване на административния акт пред съда могат да бъдат разпитани като свидетели. Да се надяваме, че това предупреждение ще бъде ефикасна превантивна мярка, която ще направи ненужно въвеждането на наказателна отговорност в разглежданата фаза на административното производство.

16. Когато специален закон изисква съгласието или мнението на друг орган и ако не е предвидено друго, административният орган, водещ производството, търси незабавно съдействието на този орган (чл. 53, ал. 1 от проекта). Другият орган отговаря на запитването в срок, определен от водещия производството орган, но не по-дълъг от 14 дни (ал. 2).

Ако другият орган не се произнесе в срок, това се приема като съгласие от негова страна (ал. 3).

Ако в определения срок мнението не бъде съобщено, актът се издава без него (ал. 4).

Очевидно, в хипотезата на поискано съгласие проектът се отклонява съществено от разрешението, съдържащо се в ЗАП (чл. 13, ал. 4). Този закон изхожда от разбирането, че само недаването на мнение в определения срок може да се приравни на съгласие, но не и недаването на съгласие. Когато актът на един орган се издава със съгласието на друг орган, това означава, че актът е съвместен акт, акт на двата органа. И ако който и да е от двата органа не е дал съгласието си, налице е отказ да се издаде исканият акт. Според нас несъмнено по-правилно е разрешението, възприето от ЗАП, и то следва да бъде възпроизведено в кодекса.

17. Нова е детайлната уредба на спирането на производството за издаване на индивидуален административен акт. Според чл. 54 от проекта административният орган спира производството:

- а)** в случай на смърт на заинтересуван гражданин – страна в производството;
- б)** когато е нужно да се учреди настойничество или попечителство на заинтересуван гражданин – страна в производството;
- в)** когато в хода на производството се разкрият престъпни обстоятелства, без установяването на които актът не може да бъде издаден;
- г)** когато Конституционният съд е допуснал разглеждането по същество на искане, с което се оспорва конституционността на приложим закон;
- д)** при наличието на образувано административно или съдебно производство, когато издаването на акта не може да стане без техния краен акт; в тези случаи спирането се постановява след представяне на удостоверение за висящност на производството, издадено от органа, пред който то е образувано;
- е)** когато страните внесат заявление за сключване на споразумение, за което административният орган приема, че е желателно да бъде сключено.

18. Относно формата на административния акт, поправка на очевидни фактически грешки и отстраняване на непълноти в акта са възпроизведени съответстващите разпоредби на ЗАП. Нова е разпоредбата за тълкуване на административния акт: Органът, издал решението, по искане на страните изяснява писмено действителното му съдържание. Тълкуване не може да се иска след като е изпълнен актът. Актът за тълкуване подлежи на обжалване по предвидения в кодекса ред.

19. Правната уредба на предварителното изпълнение на индивидуалните административни актове е много по-детайлна.

В административния акт се включва разпореждане за предварителното му изпълнение, когато това се налага, за да се осигури животът или здравето на гражданите, да се защитят особено важни държавни или обществени интереси, при опасност, че може да бъде осуетено или сериозно затруднено изпълнението на акта или ако от забавянето на изпълнението може да последва значителна или трудно поправима вреда,

или по искане на някоя от страните – в защита на особено важен неин интерес. В последния случай административният орган изисква съответната гаранция.

Предварителното изпълнение може да бъде допуснато и след постановяването на акта.

Повторно искане на страна в административното производство за предварително изпълнение може да се прави само въз основа на нови обстоятелства.

Разпореждането, с което се допуска или се отказва предварително изпълнение, може да се обжалва чрез административния орган пред съда в срок три дни от съобщаването му, независимо дали административният акт е бил оспорен. Жалбата се разглежда незабавно в закрито заседание, като преписи от нея не се връчват на страните. Тя не спира допуснатото предварително изпълнение, но съдът може да го спре до разрешаването ѝ.

Когато отмени обжалваното разпореждане, съдът решава въпроса по същество. Ако предварителното изпълнение бъде отменено, възстановява се положението, съществувало преди изпълнението. Определението подлежи на обжалване по общия ред.

Проф. д-р Мария Г. Манолова

ДЪРЖАВНИЯТ СЪВЕТ В СИСТЕМАТА НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ. ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ

Държавният съвет е една от най-старите институции в системата на държавното управление. Във Франция например тя датира от 1799 г. и е създадена като наследник на съвета при краля при стария режим. В последващите френски конституции на назначените от Националното събрание¹ членове на Държавния съвет, подновявани наполовина през двата първи месеца на всяка легислатура, е предоставено правото да дават мнение и да редактират проектозаконите на правителството. Към тази основна дейност се прибавят още и съставянето на публичноадминистративни правилници, осъществяването на контролна власт съобразно закона и разрешаването на спорове, повдигнати в административната материя². Или функциите на Държавния съвет биха могли да се определят в две насоки. От една страна, като административен и юридически съвет на правителството (с няколко секции или отдели – вътрешен, финансов, трудов и социален), чиято задача е да изучава и консултира текстовете на законите и правилниците, предоставени му от правителството. И от друга страна, ролята му на висша административна инстанция, напълно независима от другите власти при защитата на гражданите от незаконосъобразните и неправилните действия и решения на администрацията. По този начин с Държавния съвет и особено с дейността му по участие в изработването на законопроектите чрез даване на мнение, се прави крачка към установяването на тъй желаното при парламентарното управление сътрудничество между законодателната и изпълнителната власт. Сътрудничество, чиято крайна цел е създаването на стабилно и ефективно законодателство.

По примера на френските и други европейски конституции, в това число и на Конституцията на Сръбското княжество от 1869 г., проектоуставът за българска конституция, известен като Първоначален проект за Органически устав за държавно устройство на Княжество България³, предвижда създаването на Държавен съвет в българското Княжество. Глава XXII от Първоначалния проект, посветена на висшите правителствени учреждения, включва Държавния съвет наред със Съвета на министрите и министерствата (чл. 181)⁴. Със следващите чл. 182–187 се определя съставът на този

¹ Или от самия президент на Републиката, съгласно Конституцията от 1852 г.

² Les Constitutions de la France. Deuxième édition. Paris: Dalloz, 1989, p. 151, 169.

³ По-подробно Манолова, М. Създаване на Търновската конституция. С., 1980, с. 16 и сл.

⁴ Первоначальный проект Органического устава Княжества Болгарского. Исторический архив. IV. Москва, 1949, с. 216 (по-нататък Исторически архив).

висш правителствен орган, който трябва да включва както назначени от княза лица, така и избрани от народа. Броят на назначаемите се определя на не по-малко от 7 и не повече от 11 лица, из средата на които князът назначава председателя и вицепредседателя на съвета (чл. 183, чл. 186). Броят на избираемите членове се определя в зависимост от съществуващите в княжеството губернии⁵, но така че за всяка губерния да се избират по двама членове (чл. 184). Те се избират от Обикновеното народно събрание измежду неговата среда с просто мнозинство за срок от две години (чл. 185).

При прегледа на Първоначалния проект от т.нар. Особено съвещание при второто отделение на Императорската канцелария⁶ в Петербург се внасят някои изменения, които макар и да имат редакционен характер, придават по-голяма яснота на формулировките, посветени на структурата на Държавния съвет. Съдържащото се несъответствие между някои от разпоредбите също е избегнато чрез заменянето на израза „избрани от народа“ с „избрани от Народното събрание“. Наред с това думите „Обикновено“ и „просто“ отпадат, като съдържанието на текста се запазва в смисъл, че Народното събрание избира измежду своята среда членовете на Държавния съвет с мнозинство на гласовете за срок от две години. Идеята е да се въведе еднообразие в терминологията, с което се придава по-голяма яснота, определеност и недвусмисленост, каквато трябва винаги да има при формулирането на разпоредбите на всеки нормативен акт и особено на основния закон – конституцията.

Биха могли да се посочат и други съображения на Особеното съвещание за внесените изменения или запазените първоначални редакции на текстовете, отнасящи се както до структурата, така и до дейността на Държавния съвет⁷. Със запазването например на двегодишния срок за избиране на членове на Държавния съвет се предоставя възможността на Народното събрание често да подменя посочените от него лица за съветници. Но ако за Народното събрание е предвидена тази възможност, липсата на изрична разпоредба относно назначаемите от княза членове предполага тяхната несменяемост. Особеното съвещание не внася никакво разяснение в тази насока, а само като въпрос предпазливо отбелязва въпросната неяснота в смисъл, дали князът ще има право да сменява назначаемите от него в Държавния съвет членове и в какъв срок ще действат техните пълномощия, мотивирайки се с „неизвестността на мотивите, ръководещи съставителите на проекта, при изложението на чл. 182, 184 и 185“⁸.

Прави впечатление обаче, че що се отнася до запазването на изборния елемент в състава на Държавния съвет, Съвещанието е категорично. И то противно на мнение-то на княз А. Б. Лобанов-Ростовски, от името на Министерството на външните работи на Русия, според когото Държавният съвет като висше административно учрежде-

⁵ След разделянето на България от Берлинския конгрес – 5 губернии в Княжество България и 2 в Източна Румелия.

⁶ **Манолова, М.** Създаване на Търновската..., с. 27 и сл.

⁷ **Манолова, М.** Държавният съвет по проекта на Лукиянов за Органически устав за държавно устройство на Княжество България. – Правна мисъл, 1973, № 3, 32–45.

⁸ Исторически архив..., с. 294.

ние трябва да се състои само от назначени от княза лица. Това мнение княз Лобанов аргументира с функциите, които се предоставят на съвета, а именно да „разрешава разни спорове и пререкания, да разглежда финансови дела и въобще проектозаконали без окончателно решение по тях, принадлежащо на Народното събрание“⁹.

Разминаването, и то със становището на Министерството на външните работи, трябва да обясним с това, че Особеното съвещание схваща Държавния съвет, за разлика от този в Сърбия, като постоянно действащо учреждение, в което и на двата елемента – назначаемият и изборният, е отделено нужното място. Нещо повече. Включването в състава на Държавния съвет на представители на народа трябва да бъде преценено и като средство, чрез което се цели ограничаване влиянието на администрацията. И това съображение на Особеното съвещание, изложено като аргумент за запазването на разнородния състав на Държавния съвет, фактически довежда до отдалечаването на проектираната за Княжеството държавноправна институция от тази, съществуваща в Сърбия. Това отдалечаване, дължащо се на невъзприемането на идеята съветът да се състои само от назначаеми членове, се дължи и на категорично изразеното от военния министър Д. А. Милютин мнение народният елемент да бъде включен в състава на предлаганата институция¹⁰.

Но истинската причина, оформила в крайна сметка горното виждане сред съставителите на проектоустава, е много по-дълбока. Тя се корени в принципното становище на руското правителство обсъжданият проект да бъде съобразен с подобните на него устава, в това число и с програмата, приета от Европейската (Международната) комисия за изработването статута на откъснатата от Княжеството Източна Румелия. Програмата и изработеният въз основа на нея проект за Органически устав за Източна Румелия предвиждат също създаването на колегиален орган, наречен Постоянен комитет, като еманация на представителния – Областното събрание. Той е трябвало да заседава в интервала между сесиите на събрание и да разполага със съвещателно-контролни, законодателни и съдебни компетенции¹¹. Ще отбележа още и това, че предложеният на Цариградската конференция проект за организация на България също предвижда създаването на съвет, наречен административен, като междинен орган между представителното тяло и главния управител. Предложение за създаване на подобен помощен орган, наречен „Височайши управителен съвет“, чиито членове да се избират от Общото събрание на автономната област, фигурира и в така наречените „Желания на българите“ относно бъдещото държавно устройство на България¹². А това вече обяснява категоричността на изказаната от граф Д. А. Милютин мисъл, че „би било за съжаление, ако при сравняването на двата статута, изработени едновременно за Северна и за Южна България, превъзходството би било в полза за работата на Международната комисия“¹³. Но тук трябва да се добави и друго едно много важно съ-

⁹ Исторически архив..., 225–226.

¹⁰ Исторически архив, IV..., с. 227.

¹¹ **Манолова, М.** Русия и конституционното устройство на Източна Румелия. С., 1976, с. 135 и сл.

¹² **Манолова, М.** Създаване на Търновската..., 9–10.

¹³ Исторически архив, IV..., с. 228.

ображение, при това генерално за руското правителство. А то е – търсеното сходство при изработването на двата проектоустава, единият – наречен Конституция на Българското Княжество, другият – Органически устав на автономната област Източна Румелия, да спомогне за по-лесното осъществяване на бъдещото съединение между разделените Северна и Южна България. За тази генерална постановка на руското правителство, последователно провеждана и през следващите години¹⁴, съдим и от инструкцията, която се дава на представителите на Русия в Европейската (Международната) комисия – полковник А. А. Шепелев и княз А. Н. Церетелев, от руския посланик в Цариград – княз Лобанов-Ростовски. Очертавайки в общи линии същността на политическото виждане на руското правителство по отношение на Източна Румелия, той пише: „За нас е твърде желателно да се запази и поддържа общението между двете еднородни части на България, разделени от Берлинския трактат с очевидното намерение да не се допусне между тях никакво сближаване... Необходимо е... да се поддържат при разработката на организацията на областта онези постановления, които ще съдействат за запазването на българското единство. В това отношение може да се посочи сходството на учрежденията на Източна Румелия с онези, които се предлагат да се въведат в Българското княжество...“¹⁵. Върху запазването на единството в организационното устройство на двете държавни образувания се акцентира и в отчетния доклад на княз А. М. Дондуков-Корсаков до военния министър Д. А. Милютин от 18.IX.1878 г.¹⁶ Според Императорския комисар – княз Дондуков, усилията на руските представители в комисията трябвало да бъдат насочени към запазването на това единство без допускането, доколкото е възможно, на съществени изменения на въведената вече в Източна Румелия администрация с оглед запазване на сходството между княжеството и областта. Така че търсеното при изработването на двата основни закона сходство, както и положените впоследствие усилия от княжеските и от източнорумелийските правителства за унифициране на правните режими, слагат началото на края на раздялянето между Севера и Юга¹⁷.

Другото, което прави впечатление е, че както в проектирания Държавен съвет, така и в Постоянния комитет не се предвиждат изисквания, на които трябва да отговарят членовете на тези две важни институции, за разлика от сръбската конституция. Член 92 на същата постановява, че членовете на Държавния съвет трябва да са над 35-годишна възраст, да имат десет години държавна служба и да притежават недвижими имоти¹⁸. Липсата на тези изисквания, от една страна, допринася за засилване на либералната насоченост на проектоустава на българското княжество и особено на Органическият устав на Източна Румелия, чийто чл. 104 предвижда изцяло избран

¹⁴ Учудващо изоставена поради политическа недалновидност и личностната неприязън на император Александър III към българския княз Александър I Батенберг по време на Съединението, довели до влошаване на руско-българските отношения.

¹⁵ **Овсяный, Н. Р.** Русское управление в Болгарии в 1877–78–79 г. Т. III. Санкт-Петербург, 1906, Прил., 273–274.

¹⁶ Сборник материалов по гражданскому управлению и оккупации в Болгарии в 1877–78–79 г. Под. ред. Н. Р. Овсяного. Санкт-Петербург, 1903–1907, вып. III, с. 106.

¹⁷ **Манолова, М.** Съединението: правни предпоставки. – Правна мисъл, 1985, № 5, 48–63.

¹⁸ Устав Княжества Сръбје прогласен на Петров-дан на Великој народној Скупштини у Београду, 1869, с. 31.

състав (състоящ се от 10 титулярни и 3-ма заместници), подновяван в началото на всяка редовна сесия на Областното събрание¹⁹. От друга страна, тя свидетелства за стремежа на съставителите да съобразят тази държавноправна институция и да я направят възможно по-пригодна към особеностите на току-що освободената страна, в която броят на лицата с държавнически опит не е бил голям. И ако все пак биха могли да се намерят такива, то те несъмнено е трябвало да бъдат взети измежду тези, прослужили в турската администрация. Очевидно е, че едно такова изискване би попречило на младата българска интелигенция да се влее в управленския апарат и да заработи за по-бързото политическо и икономическо, а в Източна Румелия – и за националното, преуспяване на страната. Оттук и голямото противоборство между представителите на западните държави и на Русия в Европейската комисия при възприемането на началото на назначаемостта или на изборността на чиновническия апарат²⁰. Освен това, едно такова изискване би било в противоречие с почти всички указания и инструкции на руското правителство за по-бързото включване на местния елемент в управлението на освободената страна като гаранция срещу домогванията на чужди сили, особено в Източна Румелия, предвид и на нейния статут на автономна област, намираща се под политическата и военна власт на султана.

Втората част на гл. XXII (след прегледа в Петербург – гл. XX) е посветена на функциите на Държавния съвет. Те са изброени в чл. 188 (нов чл. 145), състоящ се от 15 точки, предоставящи право на Държавния съвет да дава мнение по всички въпроси, поставени му от изпълнителната власт; да разглежда всички законопроекти преди внасянето им в Народното събрание; да разглежда в последна инстанция решенията на губернските административни съдилища при жалби от частни лица; да разрешава спорове за подсъдност между административните учреждения, както и между тях и съдилищата; да разглежда жалбите на частните лица срещу неправомерните действия на административните органи; да разглежда спорове по отчуждаване на частни имоти за държавна и обществена нужда; да дава мнение по финансови въпроси, например по бюджета, свръхсметните кредити; да проверява отчета на Върховната сметна палата; да представя на княза случаите, в които се нарушава Органическият устав²¹. Така посочените функции на Държавния съвет в проектоустава за българска Конституция не разкриват принципни различия по същността на задачите с тези на Държавния съвет по сръбската конституция, с изключение на т. 6 от чл. 90, даваща право на съвета да одобрява изключителните случаи за встъпване в сръбско поданство²². Другото различие е, че българският проект разширява правата на Държавния съвет, предоставящ възможността да предава на съд лица от съдебното ведомство. Това разширение на правата на Държавния съвет, залегнало в т. 5 на чл. 188 (нов чл. 145), съгласно което лицата от съдебното ведомство подлежат на предаване на съд от Държавния съвет, несъмнено е влизало в противоречие с принципа за независимост на съдебната власт от

¹⁹ Органическият устав на Източна Румелия. Пловдив, 1879, с. 33.

²⁰ Манолова, М. Русия и конституционното устройство..., с. 85 и сл.

²¹ Историческият архив, IV..., с. 217, 319; Алманах на Българската конституция. Пловдив, 1911, с. 235.

²² Устав Княжества Сръбије ..., с. 30.

другите конституционни власти. Неговото включване обаче не е било случайно. Организирането на съда като една колегия, в която наред с постоянните (коронните) съдии участват и изборни съдии като представители на населението и изразители на неговото правосъзнание, основаващо се на утвърдени традиции и обичаи, е представлявало за момента една удачна форма за устройство на съда. Тя е била продиктувана от специфичните особености и нужди на страната, в която липсата на юристи, които да попълнят новосъздадените служби на съдебното ведомство, е била особено осезателна. Отсъствието на единно за страната законодателство също е било съображение за допускане на изборния елемент в правораздаването²³. Независимо от демократичните начала, които залягат в така изградената съдебна организация, включването на изборния принцип на такава широка основа не е могло да не породи известни опасения относно правилното разрешаване на новите правоотношения в българското общество. Грижата да се предпази страната и населението при динамичния преход от тежко чуждо национално робство към свободен политически и икономически живот несъмнено е налагало в тези ранни години осъществяването на един по-ефикасен контрол върху правораздавателната дейност на съдиите. Нещо, което безспорно е било от значение за издигане авторитета на съдебната власт на висота и в същото време е гаранция за едно безпристрастно, подчинено само на закона, правосъдие.

Правомощията на Държавния съвет да разрешава спорове от административен характер, както и такива между висшите органи на администрацията, в т.ч. „помежду всички правителствени места и длъжностни лица“, подчертава значението му на върховен контролен орган. Правото му пък да разглежда спорове за подсъдност между административните учреждения, както и между тях и съдилищата, засилва съдебните му компетенции и му придава белезите на особен върховен съд.

Трябва да отбележим обаче, че някои от предоставените с Първоначалния проект правомощия на Държавния съвет впоследствие са отпаднали или са претърпяли съществени изменения. Така например правото му да разрешава в извънредни случаи заеми и разноски от държавната хазна. Освен по причина на твърде общия и неопределен смисъл на израза „в чрезвычайных случаях“ това право претърпява промяна на първоначалната си редакция и поради удачно направената препратка към съответните разпоредби от гл. XX (нова XVIII), озаглавена „За държавните заеми“²⁴. По този начин правото на Държавния съвет да разрешава държавни заеми и извънредни бюджетни разноски при неотложни нужди е подчинено на реда и начина, определени в съответната глава. Тоест, само при положение, че е невъзможно да се свика Народното събрание, князът по предложение на Министерския съвет и със съгласието на Държавния съвет може да разреши заем, при условие обаче, че той бъде одобрен от най-близкото Народно събрание. Що се отнася до отпадането изобщо на правото на Държавния съвет да утвърждава сделките и договорите, сключени от името на държавата, то тук причината трябва да видим в стремежа да се отстрани всякакво усложнение при

²³ Манолова, М. Нормотворческата дейност на Временното руско управление в България (1877–1879). С., 2003, с. 144 и сл.

²⁴ Исторически архив, IV..., с. 295.

приложението на парламентарния принцип за отговорността на министрите. Като органи на изпълнителната власт именно те са тези, които носят отговорност пред Народното събрание за водените от тях преговори и сключени договори, поради което само ако правителството намери за необходимо, би могло да ги предостави за обсъждане, но не и за утвърждаване от Държавния съвет.

Много по-съществено по своя смисъл и обхват е правото на Държавния съвет да представя на княза случаите, в които се нарушава Органическият устав. Дадената в Първоначалния проект формулировка (т. 15 – нова т. 13) е много обща. В нея се говори за „злоупотребления или нарушения“ на Органическият устав, без обаче да се определят, макар и по-общо, случаите на това нарушение²⁵ или да се визират органите, от които евентуално би могло да дойде това нарушение. Тази неопределеност, съзнателно или несъзнателно допусната от съставителите, увеличавала контролните правомощия на Държавния съвет не само по отношение действията на изпълнителната власт, но и по отношение на представителния орган. Всяко несъгласие с действията на княжеската власт, изразено от страна на парламента, особено при настъпил конфликт в триадата „парламент – кабинет – държавен глава“, би могло да се окачестви от Държавния съвет като нарушение на основния закон. Сезиран от Държавния съвет, държавният глава трябва да вземе необходимите за случая мерки, било по отношение на правителствените органи, било по отношение на самото Народно събрание, което фактически се поставя под опеката на Държавния съвет и косвено на самия княз. Правото на Държавния съвет да следи за опазването на конституционния ред следователно засилва властта на държавния глава, защото на практика това, което князът не може да извърши без да срещне реакцията на Народното събрание, или без да предизвика стълкновение между самия него и Народното събрание (да откаже даден законопроект или да изрази несъгласие с някои от решенията на Народното събрание), го извършва Държавният съвет по силата на даденото в т. 13 правомощие. Това правомощие на Държавния съвет, както и правото му да осъществява контрол върху Върховната сметна палата, надхвърлят ролята и значението му на съвещателно тяло, което да дава мнение по въпроси от държавноправно естество, поставени от правителството. Така формулираните права водят до навлизането на Държавния съвет в сферата на законодателната власт, а следователно и до накърнение на конституционния принцип за разделение на властите. Именно върху това накърнение или нарушение на конституционния принцип е съсредоточена и критиката на либералите (младите) в Учредителното Народно събрание, която довежда в крайна сметка до отхвърлянето на идеята за създаване в княжеството на Държавен съвет²⁶. Заедно с отхвърлянето, с 99 гласа при 22 против, учредителите прехвърлят едни от функциите на Държавния съвет към Министерския съвет, а други към съдилищата²⁷. С това решение отпада възможността за обсъждане на законопроектите преди внасянето им в Народното събрание.

²⁵ Неслучайно думата „злоупотребление“ отпада от текста при обсъждането на проектоустава.

²⁶ Дневници на Първото Учредително Народно събрание в Търново по изработване на българската Конституция – 10.II.–16.IV.1879 г. (второ стереотипно изд.), С., 1890, с. 208.

²⁷ Пак там, 210–211.

По силата на чл. 141 (нов чл. 101), а след крайната номерация – чл. 109 на Конституцията²⁸, се запазва обаче изискването това да става по княжеска заповед²⁹. Изискване, което всъщност привежда в изпълнение разпоредбата на чл. 108 от Конституцията, а именно, че „законодателната инициатива принадлежи на Княза и Народното събрание“ и при което, чрез едно предварително съгласуване с държавния глава, да се избегне или сведе до минимум прибягването до отлагателното вето. Съдържащото се в чл. 109 изискване за внасяне на законопроектите и предложенията на правителството от надлежните министри по княжеска заповед следователно е в тясна връзка с даденото по силата на чл. 108 право на законодателна инициатива на държавния глава. Право, което нашите учредители, въпреки всеобщо признатия им демократичен дух, запазват за държавния глава.

Усилията на защитниците на идеята за създаването на Държавен съвет да докажат полезността при еднокамарната система от един орган, който, разполагайки със съответно очертаното в конституцията правомощие, да разглежда изработените от правителството законопроекти преди те да бъдат внесени в Народното събрание, остават безрезултатни. В това правомощие, като най-съществено, те виждат залог за повече обективност, законност, а оттук и за стабилност на законите. Този залог или гаранция получава добра аргументация в речта на Тодор Икономов. От изложеното в нея става ясно, че в Сената или Държавния съвет³⁰ Т. Икономов вижда онзи компетентен и политически зрял орган, който дава повече гаранции за политическа обективност и законност, отколкото Народното събрание или Министерския съвет. „Избирането на представителите за Народното събрание – казва Т. Икономов – всякога става при известно настроение на обществото. По тая причина събранието всякога ще бъде наклонно да удовлетворява повечето такива искания, нужди и интереси, които имат временно значение. Това всякога ще придава на законите временен характер и ще влече стремления за постоянни изменения, ако с второ разглеждане, от други хора, с други тенденции, с повече устоял ум, не се придаде на тези закони по-голяма общност и по-дълга трайност...“³¹. Като обяснява причините, които са го накарали да иска „наред с камарата на Народното събрание и една втора камара, наречена у мене Сенат, но която може да носи и друго име, ако това се види за нужно“, Т. Икономов пояснява: „А за да бъдат законите следствие на дълбоко уяснени причини и цели, ... а не дело на каприз на минутата... тия трябва да бъдат плод на здраво обмисление и всестранно разглеждане. Но пита се, възможно ли е таквози разглеждане, когато то ще става само на едно място, когато ще разглеждат само онези, които въплъщават в себе си неяснените или уяснените само от една страна желаниа на народа... Ако за блясане на каква да е истина е потребна противоположност в мненията, за делото на законите

²⁸ Алманах на българската Конституция..., с. 221.

²⁹ След обявяването на независимостта на България на 22.IX.1908 г. – по царска заповед.

³⁰ Т. Икономов не прави разграничение между Сенат и Държавен съвет, а акцентира предимно върху полезността от създаването у нас на такава институция. Подобно разграничение липсва и у **Славейков, П. Р.** Дневници на Първото Учредително Народно..., с. 102, 105.

³¹ Дневници на Първото Учредително..., с. 172.

това е още по-потребно...“³². Изложените от Икономов слова в защита на Сената или Държавния съвет будят и днес у нас размисъл и по други не по-малко важни съображения, които, колкото и неприятни, са верен сигнал, вярно предупреждение за необходимостта от по-голяма високостепенност и чувство за отговорност: „... Не трябва да крием от себе си, че елементите за устрояване и закрепване у нас са твърде малко и че по възпитанието ний повече сме приготвени да разваляме, отколкото да съзиждаме. А на това, като се притури, от друга страна, слабата умствена подпорка на всички онези от нас, които могат да бъдат членове на бъдещите наши народни събрания, а, от друга страна, необмисленото увлечение подир сяка нова идея, то очевидно става, че таквози народно събрание не ще остане във от увлеченията, далеко от прибързаните и едностранчиви решения в делото на узаконенията по различните части на управлението...“³³. Това положение, пояснява по-нататък Т. Икономов, ще придаде нетраен характер на законите, ще подкопае техния авторитет и ще доведе до неизбежни стълкновения между двете власти – законодателната и изпълнителната.

Предвидил сякаш с десетилетия неблагоприятната за страната ни перспектива Т. Икономов се стреми да я избегне чрез Сената или Държавния съвет, отбелязвайки правдиво, че нарушаването на равновесието между конституционните власти ще има за резултат чести смени на правителствата, а оттук и чести кризи в управлението, които ще се отразят пагубно върху цялостния ни обществен живот. Съображения, които се оказват за жалост пророчески и в които особено място заема една още повисша цел – осъществяването на общонародната идея за съединението на разделеното Отечество³⁴. Тази висша политическа цел Икономов свързва с необходимостта от стабилно управление, без вътрешни колебания, с нуждата от повече съгласие, повече единство, повече деятелност и усилия, за да каже, че предлага Сената не от желание да усилва изпълнителната власт, а защото го намира по-полезен за днешното положение на народа ни. Тази крайна политическа цел стои в основата на предлагания от Марин Дринов наред с Народното събрание Постоянен народен съвет. Като постоянно действащ орган този съвет трябва да помага на българското правителство по-бързо и по-лесно да преодолее трудностите, в които го поставя Берлинският договор. На него той възлага преглеждането, одобряването и дори изработването на всички закони освен тези, допиращи се до бюджетната материя, резервирана изцяло за Народното събрание³⁵.

Според мотивите на В. Берон в защита на Държавния съвет „трябва да има контрол, защото, колкото и да са многочислени представителите, те пак могат да пропуснат нещо важно“. „Ще може ли Народното събрание – запитва ораторът – да разглежда с нужното внимание и компетентност законопроектите, които се внасят от мини-

³² Пак там, с. 172.

³³ Дневници на Първото Учредително..., с. 173.

³⁴ Върху тази част от речта нарочно или по недоглеждане не е обръщано достатъчно внимание – по-подробно **Манолава, М.** Създаване на Търновската..., 123–124.

³⁵ **Дринов, М.** Изработване на българската Конституция (нещо от моите спомени за това дело и за моето участие в него), Алманах на българската Конституция..., с. 18.

стерствата. Що се отнася до министрите, те също не могат да вършат всичко³⁶. Поради това той е на мнение, че тяхното право да внасят законопроектите в Народното събрание не само не пречи, но дори предполага създаването на Държавен съвет, от което следва, че В. Берон схваща Държавния съвет като кодификационно и съвещателно тяло. Именно като тяло, което ще разглежда и обсъжда внесените от министрите и от народните представители законопроекти, ненакърнявайки с тези си правомощия законодателната власт на Народното събрание като единствена и изцяло принадлежаща нему. Другото е, че той гледа на Държавния съвет като изборна институция, съставена само от представители на Народното събрание.

Съображението, че Държавният съвет ще служи и като средство за избягване на разногласията между държавния глава и народното представителство, е също аргумент от тезата на консерваторите за нуждата от неговото учредяване. Според тях отхвърлянето на даден законопроект от Държавния съвет не би предизвикало кризисно положение, каквото неминуемо би се породило, в случай че князът изрази несъгласие да се внесе законопроектът в парламента. Този аргумент либералите намират за несъстоятелен. Според П. Р. Славейков той е несъстоятелен, тъй като самата Конституция е предвидила начини и средства за избягване на тези крайности, а именно чрез даденото на княза право да разтуря камарата, „когато види, че тя иска да упорства, и да свика нова“³⁷. Доколкото той е убеден в правилното и лоялно упражняване на това право от страна на короната³⁸, съдим и от компромисното разрешение, което вижда дори и за случая, в който се стига до повторно разтуряне на камарата. „В такъв случай, до който не ще се дойде без основни причини, необходимо ще е или камарата да се покори на волята на княза, или князът на волята на камарата.“³⁹ С типичната си простота и духовитост Славейков излага своите възражения, обосновавайки най-вече историческата и практическата безпредметност от въвеждането на учреждение, което да играе ролята на горна камара. Възприемането на модерните институции и опита на другите народи и страни наготово, без съобразяване с местните условия и нужди „не е освен заблуждение – казва Славейков – не е освен повторение на глупости и нелепости, ..., които без да му обмисляме много-много, тичаме да ги приемем и ний...“. За него създаването на Сенат или Държавен съвет ще бъде „една предубедителна присъда“ за пълната неспособност на един народ да се управлява сам. Според П. Р. Славейков машината на управлението трябва да бъде колкото се може по-проста и по-малосложна. „Искате ли управление сигурно? – пита той и отговаря – оставете министрите само и Народното събрание отговорни и ще ги направите по-внимателни.“⁴⁰

³⁶ Дневници на Първото Учредително Народно..., с. 206.

³⁷ Дневници на Първото Учредително Народно..., с. 180.

³⁸ Нашата парламентарна практика сочи примери, при които прибегването към това право става по настояване на правителството, в случай че не може да прокара даден законопроект или да се гласува бюджета за идната година поради противоборство на политическите сили в парламента.

³⁹ Дневници на Първото Учредително..., с. 179.

⁴⁰ Дневници на Първото Учредително..., с. 182.

Всички тези доводи на Славейков и на другите лидери на либералите⁴¹ изхождат от идеята за народовластието. Предлаганите учреждения не са нищо друго, освен учреждения, свойствени единствено за монархиите. Държавният съвет – казва в речта си Касабов – е полезен в „абсолютните монархии...“, а в конституционните той е излишен или по-добре той е лукс“. Що се отнася до състава на Държавния съвет той отбелязва: „За членове на Държавния съвет Князът или Царят призовава хора учени, хора опитни, но това бива така само в теория, а на практика често става наопаки.“⁴² Според Драган Цанков компетенциите на Държавния съвет се дублират с тези на Народното събрание, на правителството и на съдилищата. „Държавния съвет – пояснява Др. Цанков – се назначава от княза⁴³, както и министрите; той е един вид съдилище за чиновниците. Но защо и чиновниците да не се съдят от другите съдилища? Друга работа, която има да върши Държавния съвет, е да разрешава заеми, но това е работа на Народното събрание... Всичко що се отнася ... до съд ще го предадем на Върховното съдилище; що се отнася до заеми и други такива, ще се предадат на Народното събрание, а законопроектите – на министрите.“⁴⁴

В тези аргументи се резюмира същността на тезата за отхвърлянето на идеята да се учреди Държавен съвет. Неговото отхвърляне, което според Марин Дринов станало „по един твърде непарламентарен начин“⁴⁵, се дължи и на свързването му с горнокамарния въпрос или Сената, довел и до отхвърлянето изцяло на рапорта на Конституционната комисия по проектоустава, без да се вземат под внимание някои от изложените в него съображения⁴⁶. По този начин отпада и заложеният във функциите на Държавния съвет замисъл за осъществяване на контрол върху съдебната власт. В по-късните години именно тази празнота в нашето законодателство стои в основата на отправяните към българската Темида критики, като с право се обръща внимание, че за да бъде съдебната власт независима, то трябва и присъщият ѝ съдебен механизъм да не изпада в безсилие под влияние на „силните на деня“⁴⁷.

За разлика от Княжеството в Източна Румелия Постоянният комитет се утвърждава като авторитетна и полезна за управлението на Областта институция. За това допринася чисто българският характер, който тази институция придобива още от самото начало. Съществените контролно-административни, законодателни и съдебни компетенции ѝ придават първостепенно за политическия живот значение⁴⁸. Що се отнася до компетенциите на двете институции – на Държавния съвет и на Постоянния комитет – тези на Постоянния комитет не следват системата на стройното изложение на компетенциите на Държавния съвет, очертани в проектоустава за устройство на

⁴¹ По-подробно относно борбите в УНС „за“ и „против“ двукамарната система – **Манолова, М.** Създаване на Търновската конституция..., с. 116 и сл.

⁴² Дневници на Първото Учредително..., с. 207.

⁴³ Държавният съвет включва наред с назначаемите и изборни членове.

⁴⁴ Дневници на Първото Учредително..., с. 207.

⁴⁵ Дринов, М. Изработване на българската Конституция (нещо от моите спомени за това дело...), с. 20.

⁴⁶ По-подробно **Манолова, М.** Създаване на Търновската..., 104–116.

⁴⁷ **Манолова, М.** Парламентарното управление в България 1894–1912. С., 2000, 117–118.

⁴⁸ По-подробно **Манолова, М.** Русия и конституционното устройство на..., с. 135, 142 и сл.

Княжеството. Но различието не се заключава само в начина на изложението на правомощията. Основното в случая е различието по същество. Така, за разлика от Държавния съвет, който представя мнения по всички въпроси, които са му предложени от правителството, Постоянният комитет наред с това може по собствена инициатива да обръща внимание и да иска поставянето на въпроси, чието разрешение е от полза на областта⁴⁹. Що се отнася обаче до контролните правомощия, предоставени на Постоянния комитет по силата на чл. 107 от Органическият устав на Източна Румелия⁵⁰, то те не могат да бъдат упражнени освен чрез посредничеството на главните администратори, т.е. директорите на Областта, за разлика от по-разширените правомощия на Държавния съвет по отношение върховния контрол в Княжеството.

С оглед особеностите на автономна област, който има Източна Румелия, намираща се под пряката политическа и военна власт на султана, различия съществуват в законодателните правомощия на двете институции. Докато Държавният съвет има право да обсъжда всички законопроекти, преди те да бъдат внесени в Народното събрание, и да дава мнението си по тях, Постоянният комитет може да издава административни правилници със силата на закон. Това свое правомощие Постоянният комитет може да упражни съвместно с Главния управител на Областта при точно определени условия, а именно когато Областното събрание не заседава, и то при положение, че нуждите на Областта налагат да се вземат бързи и важни решения по неуредени със закон материи. Издадените по този ред административни правилници трябва да бъдат внесени за одобрение от събранието в началото на най-близката му редовна сесия (чл. 55)⁵¹. Следователно, за разлика от консултативната роля на Държавния съвет в обсъждането и редактирането на законите от юридическа гледна точка, без самият той да изготвя даден нормативен акт, правото на Постоянния комитет да издава административни правилници със силата на закон придава номинален характер на султанското право на санкция и спомага по този начин за правното организиране на Източна Румелия, а оттук и за откъсването ѝ от юридическата обвързаност към Империята. Пред перспективата гласуването от Областното събрание законопроекти да бъдат отхвърлени от султана след няколкомесечно чакане, установената от Постоянния комитет практика е едно удачно разрешение, или по-точно умело заобикаляне на правото на санкция, без самото то да влече след себе си нарушение на основния закон. Значението на това разрешение се увеличава още повече предвид обстоятелството, че от издаването до внасянето в най-близката сесия на Събранието тези правилници действат *de facto* като законодателни актове, но *de jure* те са едни временни правилници, чието по-нататъшно приложение зависи единствено от Събранието. Така че както издадените от Постоянния комитет административни правилници, така и разгледаните от Държавния съвет законопроекти не накърняват върховенството на Събранието – в единия случай на Областното събрание, в другия – на Народното събрание, тъй като именно те като висш законодателен орган имат право да одобрят, да изменят или да

⁴⁹ Органическият устав на Източна Румелия..., с. 34.

⁵⁰ Пак там, 34–35.

⁵¹ Органическият устав на Източна Румелия..., с. 17.

отхвърлят внесения законопроект или административен правилник. Следователно, макар и да притежава известни законодателни функции, нито Държавният съвет, нито Постоянният комитет може да бъде сметнат за законодателен орган, чиято власт в областта на законодателството да е равна с тази на Народното събрание, респ. на Областното събрание.

Другото, което трябва да бъде изтъкнато, е, че както Държавният съвет, респ. Постоянният комитет, не прави излишно Събранието – Народното, респ. Областното – така той не пречи и на активността на Министерския съвет, нито го дублира. Със своите компетенции както Държавният съвет, така и Постоянният комитет създава едно единство, една спойка между двата вида конституционни власти. Оттук идва и близостта между двата органа. Както Държавният съвет, така и Постоянният комитет има предназначението да служи като орган, осигуряващ равновесието между законодателната и изпълнителната власт.

Всъщност това предназначение е основното, което обединява българските консерватори („старите“) в Учредителното събрание около идеята да се учреди в Княжеството Държавен съвет. Българските либерали („младите“) обаче се обявяват рязко против нея, защото в техните очи тя пречи за реалното приложение на принципа на народовластието. Според тяхното съкровено убеждение всеки орган, който има предназначението да въвежда равновесие в управлението, неминуемо навлиза в сферата на действие на другите държавни органи. И това навлизане, както в системата на изпълнително-разпоредителните органи, така и в системата на законодателните органи, крие опасност.

В Източна Румелия Постоянният комитет не поражда сред депутатите опасения от подобен род. Не само поради факта, че той е еманация на Областното събрание и непостоянно действащ орган, но най-вече защото чрез своите законодателни, административно-контролни и съдебни компетенции спомага много за доброто правно организиране на Източна Румелия в резултат на сполучливото преодоляване на ограниченията, които по силата на Берлинския договор въвеждат правото на султанската санкция върху принципа на автономността. Именно тази полезна роля, която имá Постоянният комитет в държавноправния живот на Източна Румелия, дава своето положително отражение върху по-нататъшните събития, довели до Съединението на Северна и Южна България през 1885 г.

Несъмнено тази положителна роля вижда проф. Марин Дринов в Държавния съвет, за да пише в спомените си по изработването на българската Конституция следното: „Все ми се ще да вярвам, че Учредителното събрание би направило голямо добро на българското Княжество, ако наместо да изхвърга така скоро Държавния съвет, се отнесе с по-голямо внимание към него и го приемеше с някои изменения...“⁵². „С тия изменения и допълнения Държавният съвет би могъл да замени донейде проектирания от мене народен съвет, който аз и тогава намервах, па и сега още намервам до

⁵² Дринов, М. Изработване на българската Конституция (нещо от моите спомени за това дело ...). – Във: Алманах на българската Конституция....., с. 24. Тук той сочи на първо място изменения в състава на съвета чрез заменянето на назначаващите от княза съветници с народни избраници и някои допълнения към функциите му.

немайкъде нужен за през първите пет-шест години от живота на младата българска държава.⁵³

Като оценява всеотдайния труд на членовете на Учредителното Народно събрание и трудностите в работата им, породени от крайно краткия срок, определен с Берлинския договор за изработването на българската Конституция, Дринов правдиво отбелязва, че ако е бил приет Държавният съвет, първите български правителства „не щяха да имат никакви основания да искат така често от народните събрания различни законодателни пълномощия, които извикваха толкова голями кавги и крамоли... Па и първият млад български Княз надали щеше да дохожда до там, дето такожде да поиска и да получи от Свищовското Велико Народно Събрание оние злополучни пълномощия, които струваха толкова скъпо на българския народ, не само от към материална страна, но и от морална“⁵⁴. Тук М. Дринов има предвид както гласуваните от Второто Обикновено Народно събрание на 17.XII.1880 г., извън всякаква конституционна разпоредба, извънредни пълномощия в полза на либералния кабинет на Петко Каравелов⁵⁵, така и гласуваните от Второто Велико Народно събрание, свикано на 1.VII.1881 г. в Свищов, пълномощия в полза на княз Александър I Батенберг, с които е нарушен демократичният принцип, върху който започва изграждането на парламентарното управление у нас⁵⁶.

Без да се спирам на тези интересни и в същото време драматични събития от нашата парламентарна история, ще отбележа, че те са пример за честата „игра на конституционните власти“ в резултат на противоборството между законодателната и изпълнителната власт. В първия случай противоборство или противопоставяне между държавния глава, от една страна, и кабинета и парламента, от друга страна, довело до предоставяне на извоюваното от либералното мнозинство в Събранието в упорита борба с изпълнителната власт „всеомогъщество на парламента“ пак на същата тази власт, но с упованието, че тази излъчена от него и следователно морално подчинена нему власт ще устои в борбата срещу друга конституционна власт. Това съображение несъмнено стои в основата на решението на мнозинството да гласува извънредните пълномощия в полза на кабинета на П. Каравелов.

Настъпилият конфликт между правителството и княза и невъзможността князът да прибегне към конституционното си право да разтури камарата без съдействието на кабинета или на министър-председателя го поставят в състояние на изолираност и безсилие. Изходът от това положение князът не свързва с преодоляване на разногласията и с укрепване на сътрудничеството с кабинета – нещо, което би издигнало авторитета му на държавен глава пред правителството и би го заставило да се подчини на волята му за насрочване на нови избори. Вместо съобразяване с принципите на парламентарното управление, князът, подкрепян от съветниците си, се впуска в още по-напрегната подготовка на един колкото противоконституционен, толкова и престъ-

⁵³ Пак там, с. 24.

⁵⁴ Пак там, с. 25.

⁵⁵ По-подробно **Манолова, М.** Парламентаризъм в България 1879–1894. Второ допълнено издание. С., 2003, 81–89.

⁵⁶ Пак там, 89–104.

пен за парламентарния режим акт – държавния преврат. С извършения на 27.IV.1881 г. преврат и гласуваните извънредни пълномощия от Свищовското Велико Народно събрание на княза се дава право за срок от седем години да издава укази, с които да създава нови учреждения (Държавен съвет) с цел подобряване на вътрешно-то управление на страната⁵⁷.

След тържествено провъзгласяния манифест от 14.IX.1881 г. за учредяване в княжеството на Държавен съвет публикуваният два дни по-късно Устав на Държавния съвет⁵⁸ определя неговия състав и правомощия. Той включва двадесет избираеми членове, от които според устава князът има право да назначава осем, заедно с назначаваните от него четирима членове, между които председателят и подпредседателят на съвета⁵⁹. В Устава на Държавния съвет не залягат предложенията на Константин Иречек за учредяването на един *Conseil d'etat*, „съставен от чужденци, видни специалисти, които ще бъдат избрани от разни славянски народности и от най-известните местни хора“, поради отхвърлянето от княза на идеята за съставяне на Държавен съвет от чужденци⁶⁰. Другото е, че княз Батенберг наистина не използва правото си при назначаването на първите осем съветници, но включването на това право в устава говори за доминиращото значение, което съставителите на устава придават на волята на държавния глава при подбора на съветниците. В пряката зависимост на Държавния съвет от държавния глава се корени и една от основните причини за бързото разпадане на този правителствен орган, който и по състав, и по широтата на правомощията си в областта на законодателната и изпълнително-разпоредителната власт е трябвало според създателите си да играе ролята на едно „елитно събрание“, „на един вид горна камара“, чиято главна задача да бъде съставянето на основните за държавата закони. Така че колкото и важна от гледище на съставителите да е била изтъкваната целесъобразност за създаването на Държавния съвет като един преход от своеволието, политическите колебания и честите кабинетни кризи през първите години на свободен политически живот към стабилност и непоколебимо спазване на законността, той не успява на практика да извоюва през двегодишния си период на съществуване (1881–1883 г.) необходимата самостоятелност при осъществяването на предоставени му с устава правомощия.

Що се отнася до правомощията на Държавния съвет, те почти се покриват с тези, проектирани в Първоначалния проект за българска Конституция, а именно: Държавният съвет да дава мнение по всички въпроси от държавноправно значение; да разрешава спорове, възникнали между административните учреждения, между тях и съдилищата; да разглежда жалбите на частни лица против неправомерните действия на административните органи; да разрешава като последна инстанция спорове по отчуж-

⁵⁷ **Манолова, М.** Парламентаризмът в България..., с. 103.

⁵⁸ ДВ, бр. 67 от 16.IX.1881 г.

⁵⁹ Интересно е да отбележим, че съгласно устава държавните съветници не могат да бъдат избирани за народни представители и да заемат каквато и да било държавна и общинска служба със заплата.

⁶⁰ По-подробно **Манолова, М.** Парламентаризмът в България... относно Мемоара на К. Иречек по организацията на Княжеството след 1 юли 1881 г. и Проекта, набързо съставен от М. Дринов за учредяването на Държавния съвет, с. 107 и сл.

даване на частни имоти за държавна и обществена нужда; да дава мнение по финансови въпроси, да проверява отчетта на Върховната сметна палата, да разрешава свръхсметни кредити; да представя на княза случаите, в които се нарушават основните закони в държавата. Като основно обаче изпъква правото на Държавния съвет да изготвя и обсъжда законопроектите, които князът по силата на дадените му пълномощия намери за необходимо да обнародва, без да ги внася в Народното събрание. Това право, с което на практика се нарушава законодателната власт на парламента, търпи изключение по въпросите, отнасящи се до бюджета, до финансите на държавата, до заемите, до отдаването на публичните сгради и до въпросите за международните отношения. Оттук и уверенията на защитниците на режима на пълномощията за вярност към Конституцията и спазване на нейните разпоредби. Както и тезата им чрез Държавния съвет да се осъществи новото правно организиране на страната на основата на едно законодателство, неподлежащо на чести промени⁶¹, от една страна, и на един безпристрастен и ефикасен контрол върху правителствената дейност, от друга страна. Теза, която, макар и усърдно прокламирана, не намира действително приложение по отношение на редица правителствени решения и действия. Отбелязаните например в някои от решенията на Държавния съвет случаи на нарушения на съществуващите закони и вследствие на това повдигнатият въпрос за отговорността на съответните министри пред Народното събрание бързо притихва пред политическите съображения за предназначението на съвета като средство, създаващо единство между законодателната и изпълнителната власт, като орган, осигуряващ равновесието между двете власти. Но всичко това не може да не доведе до зависимост на Държавния съвет от правителството. Именно тази зависимост първият председател на Държавния съвет Т. Икономов изтъква като основна причина за исканата от него оставка от този институт⁶². Вместо една авторитетна държавноправна институция, каквато би трябвало да бъде по силата на законодателните, съвещателно-контролните и съдебните правомощия, поради тази си зависимост от изпълнителната власт, от една страна, и, от друга, поради недостатъчната опитност и знания на държавните съветници, съчетани при това с липсата у повечето от тях на нужната нравствена сила да се противопоставят на незаконосъобразните действия на правителството, Държавният съвет се е превърнал, според думите на Т. Икономов, в сляпо оръдие на властта⁶³. По тези причини оптимистичните предвещания за Държавния съвет като средство, единствено способно да спре партийните борби и да стабилизира правната организация на държавата, не се осъществяват през двегодишния период на неговото действие⁶⁴.

В по-късните години именно неоправдалият своето съществуване Държавен съвет ще служи като аргумент за отхвърлянето на идеята за учредяване на една обща ко-

⁶¹ „Нищо не е по-опасно за възпитанието на един народ – пише по този повод К. Иречек – от едно законодателство, което се колебае и което често се променява със закони, които са само писани на хартия или които в практиката се употребяват съвсем другояче, отколкото в теорията.“ – Мемоар на К. Иречек по организацията на Княжеството...; също НБКМ – БИА, ф. 271, а. е. 22, л. 4.

⁶² **Икономов, Т.** Мемоари. С, 1973, с. 312, също БИА II В, 2619, л. 2–4.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ По-подробно **Манолова, М.** Парламентаризмът в България..., 113–129.

дификационна комисия за всички министерства. На мнението за необходимостта от създаване на такава комисия, която да преглежда всички законопроекта и след едно обективно и задълбочено обсъждане от съответни специалисти да ги представи в Народното събрание, се противопоставя тезата, че зад това искане стои замисълът за учредяване наново на Държавен съвет. Опасността от накарване на законодателните правомощия на парламента, които в мнозинството си народните представители смятат, че трябва свято да пазят, довежда до неколккратно отхвърляне на предложението за създаване на кодификационна комисия⁶⁵. Пример за частично преодоляване на тези съмнения и опасения на народните представители са създадените и действащите по различно време кодификационни комисии и кодификационен съвет⁶⁶. Без обаче да намерят цялостно разрешение редица важни теоретични въпроси, от гледна точка на кодификацията като средство, създаващо условия за преодоляване на някои несъвършенства на законодателството ни от това време.

Няколко десетилетия по-късно Държавният съвет се появява наново в България като важна държавноправна институция. След точно 90 години от учредяването на Държавен съвет през 1881 г. Конституцията на НРБ от 1971 г. включва в системата на органите на държавна власт и на държавно управление Държавния съвет, определяйки го като висш постоянно действащ орган на държавната власт със задача да осигурява съединяването на законодателната с изпълнителната дейност (чл. 90 от Конституцията на НРБ)⁶⁷.

Създаването на Държавния съвет се мотивира с необходимостта от орган, който, бидейки излъчен из средата на Народното събрание, да улеснява и да подпомага изпълнението на висшите държавни функции на върховния представителен орган, който не работи постоянно, а се свиква на сесии. С оглед на тази необходимост Конституцията от 1971 г. предоставя на Държавния съвет редица важни правомощия⁶⁸ – да организира и контролира изпълнението на основните задачи, произтичащи от законите и решенията на Народното събрание, да упражнява общо ръководство и контрол върху работата на Министерския съвет и на останалите държавни органи, да взема решения и осъществява изпълнителна и разпоредителна дейност по основни въпроси на държавното управление (чл. 91). Тоталното навлизане⁶⁹ на Държавния съвет в системата на двата вида органи – на държавната власт и на държавното управление, следва от главното му предназначение⁷⁰ – да свърже законодателството с изпълнението на за-

⁶⁵ Дневници на III ОНС, II РС, кн. III, с. 160; Дневници на VI ОНС, I РС, кн. III, с. 127.

⁶⁶ **Манолова, М.** Относно идеята за кодификация на правото в българската буржоазна държава. – Държава и право, 1990, № 2, 26–29.

⁶⁷ Конституция на Народна Република България, С., 1971.

⁶⁸ За разлика например от Полската Народна република, където Държавният съвет има за задача да бди за съответствието на законите с Конституцията – **Witkowski, Z.** Rada Państwa jako organ czuwający nad zgodnością prawa z Konstytucją. – Państwo i prawo, 1977, № 7, 37–45.

⁶⁹ Някои автори поради политико-партийна деликатност или предпазливост заменят този израз с излизане „извън системата на органите на държавна власт, за да опре непосредствено в системата на органите на държавно управление“ – **Вълканов, В.** Държавният съвет в Конституцията на НРБ, ГДР, ПНР и ССР. – Социалистическо право, 1972, № 5, с. 6.

⁷⁰ **Миланов, Ж.** Държавен съвет. – Правна мисъл, 1971, № 2, с. 37.

коните от целия държавен апарат, като осъществява изпълнителна и разпоредителна дейност по основните въпроси на държавното управление. Това му предназначение или основна цел – да съединява двата вида дейности в държавата – законодателната и изпълнителната, и да служи като съединително звено между техните органи, отличава съществено Държавния съвет по Конституцията от 1971 г. от замисъла, който се влага в тази държавноправна институция и в предначертанията за нейното учредяване в проекта за българската Конституция от 1879 г. и в двегодишното ѝ просъществуване от 1881 г. до 1883 г. Именно като институция, която чрез установяването на сътрудничество между законодателната и изпълнителната власт трябва да спомогне за създаване на стабилно и ефикасно законодателство. С предоставянето между сесиите на Народното събрание на общото ръководство, координацията и контрола върху държавните органи на практика Държавният съвет от 1971 г. се въздига в орган, осъществяващ единно и централизирано ръководство в държавата. При това, поставяйки под своя повсеместен контрол всички държавни органи, в това число и Министерския съвет.

Редицата правомощия, които чл. 93 и 94 от Конституцията предоставят на Държавния съвет, осигуряват доминиращото значение на неговите изпълнително-разпоредителни и властнически позиции в управлението на държавата. Например правото на законодателна инициатива; правото да издава укази⁷¹ и други юридически актове; правото да определя датата на провеждане на референдум; да дава задължителни за всички тълкувания на законите и нормативните укази⁷²; да назначава и освобождава висшия команден състав; да представлява НРБ в международните отношения; да ратифицира и денонсира международни договори; да създава и закрива ведомства без ранг на министерства; да упражнява контрол върху дейността на МС и на министерствата; да отменя противозаконните или неправилните актове на Министерския съвет, както и актовете на народните съвети и на техните изпълнителни и разпоредителни органи и др. Наред с това, през периода между сесиите на Народното събрание Държавният съвет осъществява общото ръководство на вътрешната и външната политика на държавата; общото ръководство и координация на работата на народните съвети; упражнява общ контрол върху работата на прокуратурата; обявява обща и частична мобилизация и военно или друго извънредно положение и др. Съгласно чл. 95, т. 1 Държавният съвет може да издава укази, с които да отменя или изменя закони или да урежда законодателно неуредена материя. Тези укази Държавният съвет внася за утвърждаване в Народното събрание. През почти 20-те години на съществуване на Държавния съвет (от 1971 г. до 1990 г.)⁷³ едва ли има случай, при който народните представители, свикани на сесия, да не са гласували изискуемото утвърждаване явно, с вдигане на ръка като рота войници, за разлика от предишни народни

⁷¹ Които не се нуждаят от одобрението (промулгацията) на друг орган, вкл. и на НС – Спасов, Б. Правни актове на Държавния съвет. С., 1986, с. 77.

⁷² Спасов, Б. Тълкувателната дейност на Държавния съвет, С., 1978.

⁷³ Държавният съвет се отменя със Закона за изменение и допълнение на Конституцията на НРБ – ДВ, бр. 29 от 10.IV.1990 г.

представители, които при дискусията „за“ и „против“ учредяването на Държавен съвет свято пазят правата на Народното събрание. Така Държавният съвет наред с изпълнително-разпоредителните си дейности осъществява и властническите правомощия на самото Народно събрание. Това конституционно положение, произтичащо от включването на Държавния съвет в една и съща система със самото Народно събрание, именно в системата на висшите органи на държавна власт, някои автори представят като „особен израз на непрекъсваемия характер на управленския процес“⁷⁴. Или положение, при което Държавният съвет като еманация на Народното събрание „осигурява непрекъсваемост при осъществяване на висшите функции на държавната власт“⁷⁵. Тези и други пояснения за Държавния съвет като еманация на Народното събрание и постоянно действащ орган, осъществяващ помощни функции, не могат да заличат впечатлението от двадесетилетното просъществуване на Държавния съвет като действено средство за практическото осъществяване на партийната политика на БКП, провъзгласена в чл. 1 на Конституцията от 1971 г. за ръководна сила в обществото и държавата. Чрез своите правомощия, произтичащи пряко от Конституцията, Държавният съвет утвърди и уякчи тоталитарния характер на управлението в НРБ. А предоставеното му в чл. 96, ал. 2 от Конституцията от 1971 г. право да възлага в определени случаи на председателя на Държавния съвет осъществяването на някои от своите правомощия усили неговото и на неговите заместници еднолично ръководство. Така Държавният съвет от 1971 г., като институция с всеобхватни и от първостепенно значение функции, най-много допринесе за превръщането на Народна република България в държава от тоталитарен тип.

⁷⁴ Миланов, Ж. Цит. съч., с. 39.

⁷⁵ Спасов, Б. Правни актове на Държавния..., с. 7.

Д-р Кристиан Таков

ПЕРСОНАЛНА СИМУЛАЦИЯ – видове, хипотези, сравнения с други правни конструкции

1. ПРЕДВАРИТЕЛНИ ПОЯСНЕНИЯ

В правната ни книжнина въпросът за персоналната симулация е бил разглеждан нееднократно. С малко на брой изключения¹ обаче той не е бил предмет на самостоятелно разглеждане. Били са обсъждани само частни хипотези на персоналната симулация и то – *obiter dictum*, по повод и във връзка с някакъв друг централен въпрос. В стандартната учебна литература въпросът традиционно се разглежда като частен случай на привидната сделка².

Такова скромно съществуване в сянката на симулативните сделки обаче е неоправдано. Персоналната симулация заслужава по-сериозно внимание поради следните причини: (1) тя може да има множество проявни форми; (2) всяка една от тези проявни форми може да има различни правни последици; (3) персоналната симулация наподобява много на други правни конструкции; (4) поради това тя често бива бъркана с тях.

Следващото изложение си поставя за задача (i) да опише повечето от практически значимите проявни форми на персоналната симулация, (ii) да я сравни със сходни правни явления и по този начин (iii) да преодолее опасността от смесване помежду им, (iv) да разкрие типичните цели на персоналната симулация, като не на последно място (v) коригира някои непрецизни обяснения във връзка с персоналната симулация.

Изследването е изградено на основата на сравнението между персоналната симулация и други явления. На фона на такова сравнение може най-лесно да бъде разбрана същината ѝ, да се разграничат отделните ѝ проявни форми и да се анализират множеството правоотношения, които възникват в хода на осъществяването ѝ.

¹ Заслужават споменаване следните публикации: **Диков, Л.** Институтът на подставеното лице в гражданското и търговското право. Враца, 1924; **Дабев, Д.** Скрито пълномощение и сламен човек (подставено лице). – Адвокатски преглед, год. 11, № 18, препеч. – Търговско право, 1995, № 5 и **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право. Софи-Р, 2001, поспециално – § 6, който е посветен на тази проблематика.

² Така **Василев, Л.** Гражданско право. Обща част. С., 1956, 446–447, **Павлова, М.** Гражданско право. Обща част, с. 549 и сл., също **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II, с. 268 и сл..

1.1. ОБЕКТИ НА СРАВНЕНИЕТО

Към **сравнение с персоналната симулация** са привлечени следните правни фигури (някои от тях с допълнителни подвидове).

1. При **прякото представителство** упълномощителят принципно е известен на третото лице, с което представителят договаря. Той поначало е известен (или може да стане известен) и на всички трети лица. Пряко представляваният обаче **може да остане неразкрит** (поне за известно време).

Такова „временно скриване“ на пряко представлявания е налице при т.нар. *undisclosed principal*³. В тези случаи представителят заявява, че не действа от свое, а от чуждо име, но не разкрива личността на представлявания, като обещава да стори това по-късно. Особеностите и развитието на отношенията при този заявен, неразкрит и подлежащ на разкриване упълномощител не могат да бъдат разгледани достатъчно подробно.

2. При **косвеното представителство** косвено представляваният може да е, а може и да не е известен на този, с когото косвеният представител договаря, както и на третите лица. Косвеното представителство често (и не особено правилно) се нарича още „скрито пълномощно“⁴.

Косвеното представителство може да е **явно**⁵. Такъв е случаят, в който на третото лице, с което косвеният представител договаря, е известно кой е косвено представляваният, или поне е известно, че такъв косвено представляван има.

То обаче може и да е **скрито**. В тези случаи третото лице, с което косвеният представител договаря, въобще не знае, че зад косвения представител стои друго лице, което е същинската, икономическата страна по сделката. Третото лице не знае, че косвеният представител впоследствие ще прехвърли резултатите от сключената сделка на това скрито лице.

В българската доктрина на разграничението между явно и скрито косвено представителство не е обръщано достатъчно внимание, явно защото се смята, че то няма особено практическо значение. Важността на делението обаче е извън всяко съмнение в западната и по-специално – в англосаксонската теория.

3. Друга правна фигура, която цели да скрие или по-скоро – да измести временното – титулярството на определено право, е **фидуциарната сделка**.

1.2. КРИТЕРИЙ ЗА ПОДБОР НА СРАВНЯВАНИТЕ ОБЕКТИ

Изборът на обектите на сравнението е направен въз основа на една обща тяхна възможна цел – при всяка от тях **определен кръг лица могат да останат или в неве-**

³ Фигурата е позната предимно на англосаксонското право. Тя обаче има нормативен израз и в чл. 3:102 от Принципите на европейското договорно право (*Principles of European Contract Law*, по-нататък цитирани като „PECL“), в чл. 3:67 от Холандския *Burgerlijk Wetboek*, чл. 1401–1405 от Италианския *Codice civile* и чл. 452–456 от Португалския *Codigo civil*.

⁴ Така **Павлова, М.** *Гражданско право. Обща част*, с. 597, също и **Таджер, В.** *Гражданско право на НРБ. Обща част*. Дял II, с. 311, както и **Цончев, Кр.** *Симулацията в гражданското право*, 2001, гл. II, § 6, № 50; последният автор отправя основателни възражения към прецизността на този термин на с. 189.

⁵ В англосаксонската правна терминология това явление се нарича *disclosed agency* за разлика от скритото представителство – *undisclosed agency*. В страните от общото право основно значение се отдава именно на разграничението между скрито и явно представителство, а въпросът дали представителството е пряко или е косвено заема второстепенно място – вж. напр. чл. 2.2.1 и сл. от Принципите на международните търговски договори от 2004 г. на UNCTRAL (*Principles of International Commercial Contracts*), както и цялостната уредба на Женевската конвенция на UNIDROIT за представителството при международната продажба на стоки (Женева, 1983) (България засега не се е присъединила към нея).

дение, или в заблуда за (1) личността на даден субект (наричан по-нататък „скрита страна“) или за (2) действителното, или за (3) бъдещото правно положение.

При част от сравняваните обекти скриването на страна или на правоотношение не е необходим елемент, но ако участниците в правната конструкция желаят да запазят в тайна определено обстоятелство, те могат да постигнат това чрез съответното правно построение.

Такова неведение може да се постигне дори в случая на **прякото представителство**, ако личността на представлявания не е разкрита към момента на сключването на договора (вж. по-горе за т.нар. undisclosed principal).

При **косвеното представителство** скриването на косвено представлявания не е необходима негова характеристика, но може да се появи като страничен негов ефект – вж. т. [2.2].

При **фидуциарните сделки** може да има скриване на фидуциарната клауза (а по този начин – и на бъдещия титуляр на правата), но тази клауза може и да е явна.

При останалите сравнявани обекти – множеството проявни форми на персонална симулация и лъжовното представяне под чуждо или измислено име – **запазването в тайна или постигането на заблуждение е основна тяхна цел и поради това е иманентна тяхна характеристика.**

1.3. ЦЕЛ НА СРАВНЕНИЕТО

С оглед на посочената обща черта на сравняваните обекти – скриването или заблуждението относно определени обстоятелства, има смисъл отделните правни конструкции да бъдат сравнени, **за да се разкрие механизмът им на действие и да се видят предимствата и недостатъците им** една спрямо друга.

Сравнението между посочените правни феномени се налага и от това, че между тях има ред **формални подобия**, но и **съществени разлики**. Независимо от възможната общност в целите на тези правни явления (скриване на страна по сделката или временно изместване на титулярството на дадено право), тяхната същина е различна. Общността в целите им може да подведе към **смесването помежду им** и объркването им едно с друго. Тъй като всяка от сравняваните правни фигури има специфични правни последици, такова смесване или объркване е недопустимо.

1.4. ТЕХНИКА НА СРАВНЕНИЕТО

По-нататък разликите между прякото и косвеното представителство, отделните проявни форми на персоналната симулация, лъжовното представяне под чуждо или измислено име и фидуциарните сделки са представени графично. Този начин на описание при по-усложнени правни конструкции има безспорни предимства пред чисто словесното изложение.

Заради по-лесното възприемане на схематичните изображения е възприета следната **конвенция**:

- нормалният шрифт обозначава всички действителни сделки;
- *прикритите сделки са изобразени с наклонен удебелен шрифт,*

– *обратното писмо се означава с наклонен шрифт, и*
 – **симулативните сделки са посочени с удебелен шрифт и особена графика на линиите им (———○).**

Всяка една конструкция е сравнявана не с абсолютно всички останали, а с онези, които са най-близки до нея и с които има най-сериозен риск тя да бъде сбъркана или смесена.

Обобщение на резултатите е представено в сравнителна таблица на края на изложението (т. [5]).

1.5. ИЗПОЛЗВАНА ТЕРМИНОЛОГИЯ

В областта на разглежданите явления има значително синонимно богатство на правния език. От една страна то е радващо, от друга обаче прекомерното използване на синоними може да доведе до объркване. Поради това съм възприел следната езикова конвенция (основният използван термин е посочен с удебелен шрифт):

– **упълномощител** (представляван, пряко представляван, доверител, мандант)

Избягвал съм термините „*представляван*“ (поради близкото си звучене той може да се обърка с „представител“) и „*доверител/мандант*“ (защото прякото представителство не винаги се съпровожда с договор за поръчка).

– **представител** (овластен, упълномощен, довереник)

Причините за предпочитането на основния термин са аналогични на посочените по-горе. Под този термин винаги се разбира прекият представител. Ако става дума за косвено представителство, винаги се използва терминът „косвен представител“ (вж. по-долу).

– **косвен представител** (довереник/мандатар, опосредяващо лице)

„*Довереник/мандатар*“ може да се сбърка с пряк представител. „Опосредяващо лице“⁶ е термин, необичаен за българския правен език, като освен това може да се смеси с посредника по смисъла на чл. 49 и сл. ТЗ. Поради това тези два алтернативни термина не са използвани. Ако думата „косвен“ липсва, винаги става дума за пряк представител (вж. по-горе).

– **косвено представляван** (доверител/мандант, заинтересуван)

„*Доверител/мандант*“ може да се смеси с пряко представлявания (упълномощителя). Освен това косвеното представителство може да възникне не само въз основа на договор за поръчка, а и при водене на чужда работа без възлагане. Терминът „*заинтересуван*“⁷ има друго значение в българския правен език (лица, които имат правно очакване или чиито интереси могат да бъдат засегнати от определен факт), поради което той не е употребяван.

– **упълномощаване/овластяване**. Изразите са използвани като равнопоставени.

– **трето лице** (вж. и „*явна страна*“, отгр. от „*трети лица*“)

„Трето лице“ е онова, с което прекият или косвеният представител договаря. Терминът „трето лице“ се употребява най-вече при прякото и при явното косвено представителство, т.е. в случаите, при които съответната конструкция поначало не цели прикриване или заблуждение. В ситуацияите

⁶ Този термин се използва в чл. 3:301 – 3:304 PECL, за да се подчертае разликата между косвения представител (intermediary) и упълномощителя (agent).

⁷ Този термин е избран при превода на чл. 3:301 – 3:304 PECL, за да се направи ясно разграничение между пряко и косвено представлявания. (Принципите използват думата „principal“, за да обозначат и единия, и другия.)

обаче, когато скриването или заблудата са цел на съответните действия, се използва терминът „явна страна“ (вж. по-долу).

– **трети лица** (*отгр. от „трето лице“*)

Под „трети лица“ (винаги в множествено число) се разбират лицата, които не са участници в системата от разглежданите правоотношения (за разлика от „третото лице“, което договаря с прекия или косвен представител – вж. по-горе).

– **явна страна** (*вж. „трето лице“*)

Това е третото лице, което договаря с подставеното лице или със скрития косвен представител. Терминът „явна страна“ се използва само в конструкциите, при които има скриване или заблуждаване на трети лица. Там, където няма такава мистификационна цел, се употребява терминът „трето лице“.

– **скрита страна**

Това може да е (1) неразкритият упълномощител, (2) скритият косвено представляван, онзи, който се затаява чрез (3) персоналната симулация, или онзи (4), който се представя под чуждо или измислено име. За „скрита страна“ може да се говори само там, където има скриване или заблуда. Поради това този термин е използван само в конструкциите, които имат единствено такава мистификационна цел.

– **привидна страна** (довереник/мандатар, подставено лице, сламен човек, дървена глава, скрит косвен представител)

Това е лицето, което в случаите на персоналната симулация се демонстрира пред третите лица като страна по сделката и цели да затаи скритата страна. Привидността на страната може да е резултат на нейно активно сътрудничество (вж. случаите на двустранно подставяне – т. [3.1]) или да е плод на чужди действия (вж. ситуацията на едностранно подставяне – т. [3.2]). Синонимните изрази не са използвани, защото (1) те ще са истински синонимни само в определени случаи, а в други ще са неверни (вж. отделните хипотези на персоналната симулация в т. т. [3.1], [3.2] и [3.3]); освен това използването на толкова много различни термини може да доведе до объркване и до смесване с други фигури.

От привидната страна трябва да се различава тази, която условно наричам „**манифестирана страна**“ по сделката. Такава манифестирана страна ще е например косвеният представител при скритото косвено представителство. Този косвен представител в никакъв случай не е привидна, а е действителна страна по сключената с третото лице сделка. Той обаче цели да скрие онзи, за чиято сметка сключва въпросната сделка. Поради това ми се вижда подходящ изразът „манифестирана“ страна.

– **фидуциант и фидуциар**

Това са страните по фидуциарната сделка. Те биха могли да се обозначат и като „временен (условен, срочен) прехвърлител/приобретател“ или „прехвърлител с право на обратно придобиване“, но това би било излишно езиково усложнение.

Едно и също лице в една и съща правна конструкция може да се яви в различно качество. Това негово различно качество може да произтича от странични особености, които не са необходимо присъщи на това правно построение. Оказва се, че правната квалификация на едно лице може да се направи от една страна въз основа на правоотношенията му с всеки от останалите участници в правната конструкция, а от друга страна – чрез ролята, която това лице има в цялостната система от правоотношения. Изборът на едната или другата гледна точка по необходимост ще е субективен и ще се диктува от това, което искаме да изследваме в конкретния случай. Поради то-

зи субективизъм разноезичието е неизбежно; то обаче трябва да се разбира като резултат на различни гледни точки, а не на същностно противоречие.

Така например, ако между косвения представител и косвено представлявания има договор за поръчка, единият ще бъде доверител, а другият – довереник. Ако обаче помежду им няма мандатно отношение, ще трябва да се приложат правилата за гестията и така единият ще се превърне в гестор, а другият – в доминус.

Отново при косвеното представителство между третото лице и косвено представлявания може да няма никакви правоотношения, но такива може и да има (напр. договор, съгласно който косвено представляваният е платил на третото лице, а то се е задължило да прехвърли нещо на косвения представител). В зависимост от отсъствието или наличието на такива отношения и от техния характер третото лице и косвено представляваният могат да бъдат наричани и по друг начин.

Ако косвеното представителство пък е скрито, косвено представляваният ще бъде скрита страна, като едновременно с това може да е и доверител или доминус спрямо косвения представител. При скритото косвено представителство обаче косвеният представител никога няма да е привидна страна по сделката, сключена с третото лице, защото той е не привидна, а действителна страна по тази сделка. В тези случаи косвеният представител може да бъде наречен „манифестирана страна“. Същият този косвен представител спрямо третото лице ще бъде страна по сделката (кредитор, длъжник, продавач, купувач и т.н.).

Третото лице, с което косвеният представител договаря, може същевременно да има и качеството „явна страна“ само в конструкцията на скритото косвено представителство. Ако косвеното представителство е явно, квалификацията на третото лице като „явна“ страна е безпредметна, защото в случая няма да има нищо скрито, което да се противопостави на „явноста“ на тази страна.

2. ПРЯКО И КОСВЕНО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

При прякото представителство правата и задълженията възникват направо за упълномощителя. При косвеното представителство те първо се пораждат в патримониума на косвения представител и едва след това се прехвърлят върху косвено представлявания. За това прехвърляне са нужни допълнителни правни действия.

В литературата изолирано се среща и твърдението, че при косвеното представителство няма ло нужда от последващо прехвърляне на правата върху косвено представлявания, защото те и без това възниквали направо в неговото имущество, без дори да преминават и за миг през патримониума на косвения представител⁸. В случая явно става дума за смесване на реално с фингирано положение. Поддръжниците на това схващане явно се позовават на чл. 292, ал. 2, изр. 2 ЗЗД, като забравят за предишното изречение на същия текст. Въпросната норма само казва, че *в отношенията между довереника и доверителя* тези права *се смятат* за права на доверителя. Но само в тези отношения, а не въобще. Към посоченото схващане се прави уточнение в смисъл, че отчетната сделка няма мала самостоятелно правно битие, тя се сливала с изпълнителната сделка и така резултирала направо в патримониума на косвено представлявания. Напълно споделям убеждението на авторите, че да се облагат поотделно и самостоятелно и изпълнителната, и отчетната сделка, е израз на фискална арогантност и законодателна игнорантност. Това убеждение обаче не може да ме доведе до извода,

⁸ В този смисъл вж. **Хорозов, Г.** Придобиване на права от свое име за чужда сметка – терминологични и тълкувателни въпроси. – Съвременно право, 1996, № 6, с. 26, също и **Касабова, К.** Търговски представител. С.: Сиела, 2005, с. 141 и сл., също и **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право. С.: Софи-Р, 2001, 202–214.

че прехвърлянето на правата върху косвено представлявания нямало самостоятелно правно значение. Предложението е прекалено радикално – за да поправи данъчно безумие на българския законодател, то е склонно да жертва хилядолетен институт на гражданското право.

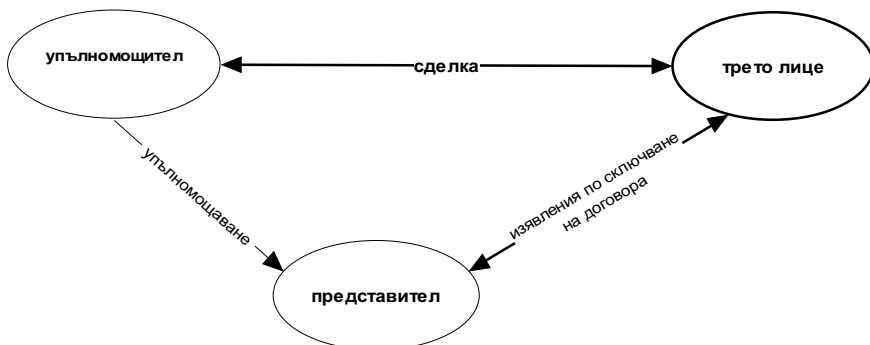
Защо, след като това вторично прехвърляне поражда толкова проблеми, не се използва направо удобното, евтино и „автоматично действащо“ пряко представителство и защо въобще тромавият способ на косвеното представителство не е потънал отдавна в забвение?

Множество и най-различни житейски нужди могат да налагат такава усложнение. Косвеното представителство в повечето случаи на сделки, които изискват официална форма за прехвърлянето на права, е по-скъпо от прякото представителство, най-малкото защото при косвеното представителство вместо едно, има две прехвърляния на правото – един път при изпълнителната и втори път – при прехвърлителната сделка⁹. Независимо от тези технически неудобства и оскъпяване косвеното представителство може да има практическо приложение в случай, че **(1)** косвено представляваният иска (временно или окончателно) да скрие личността си, или ако **(2)** придобиването на правата именно от косвения представител, а не от косвено представлявания, трябва да послужи като гаранция било за косвено представлявания, било за третото лице или, най-сетне, ако **(3)** пред прякото придобиване на правата от косвено представлявания има някаква правна или фактическа пречка, която се очаква да отпадне впоследствие; дотогава обаче косвено представляваният предпочита тези права да принадлежат не на третото лице (отчуждител по изпълнителната сделка), а на доверено негово лице – косвения представител. Разбира се, множество други житейски, стопански, данъчни, политически и т.н. мотиви могат да обусловят използване на конструкцията на косвеното, вместо на прякото представителство.

По-нататък графично са представени общата хипотеза на прякото и на косвеното представителство. Техните възможни усложнения или не са споменати въобще, или, ако са споменати, не са намерили отражение в схемите.

⁹ От това произтича задължение за двойно плащане на данък върху придобиване на недвижими имоти; изпълнителната и следващата я прехвърлителна сделка се облагат самостоятелно с данък добавена стойност; възможно е възникване на задължение и за данък върху положителния финансов резултат, т.е., за да се стигне до желанния резултат, вместо един път, фискът посяга върху тази правна конструкция поне два пъти.

2.1. ПРЯКО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

При прякото представителство представителната власт на представителя възниква от факта на **упълномощаването**. За възникването на тази представителна власт според българското право **не е нужен договор за поръчка**.

Такъв договор за поръчка се сключва тогава, когато представляваният иска да задължи представителя да извърши съответните действия. Тъй като обаче този договор, макар и често срещан и съпътстващ представителството, не е необходим негов елемент, той не е изобразен на схемата. PECL съзнателно избягват да регламентират сделката, от която възниква представителството. Това може да е както едностранно изявление, така и договор. По този начин се „заобикаля“ противоречието между по-старите граждански кодификации (френския Code Civil, австрийския Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, испанския Código civil) и по-модерните законодателства (германския Bürgerliches Gesetzbuch, швейцарския Zivilgesetzbuch, холандския Burgerlijk Wetboek), които освобождават овластяването от оковите на договора за поръчка и му признават самостоятелно съществуване като едностранно изявление.

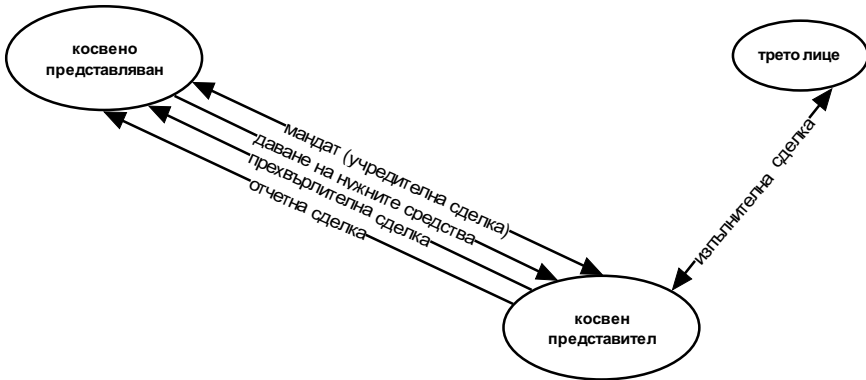
Между представителя и третото лице се извършват ред фактически действия и се разменят волеизявления. В резултат на постигнатото между представителя и третото лице съгласие се сключва сделката, за която е дадено упълномощаването.

Представителят не става страна по тази сделка, тя поражда последиците си направо в имуществото на представлявания и на третото лице.

2.2. КОСВЕНО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

2.2.1. ОБЩ СЛУЧАЙ НА КОСВЕНО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО, ВКЛЮЧИТЕЛНО И ПРИ ЯВЕН КОСВЕНО ПРЕДСТАВЛЯВАН

В общия случай на косвено представителство между косвено представлявания (мандант, доверител) и косвения представител (мандатар, довереник, комисионер) **има мандатни отношения** (поръчка, комисионен договор).

Напълно възможно е обаче между косвено представлявания и косвения представител да няма мандатно отношение, а водене на чужда работа без пълномощие¹⁰. В този случай изображеният на схемата мандат ще се замести от гестийното правоотношение. В зависимост от последващото развитие на отношенията тази гестия ще се модифицира или в договор за поръчка (чл. 62 ЗЗД), или в неоснователно обогатяване при различен размер на обезщетението (чл. 61 ЗЗД). За да не се претоварва схемата, тези усложнения не са изобразени.

По силата на този договор за мандат **косвеният представител** извършва спрямо третото лице сделката, за която е натоварен (изпълнителна сделка). Спрямо третото лице той **е страна по тази изпълнителна сделка**; спрямо това трето лице и всички останали тя поражда правни последици именно в неговото имущество.

Косвеният представител действа **от свое име, но за чужда сметка** – за сметка на косвено представлявания. Поради това наред с мандата и по силата му между него и този косвено представляван се извършват **още няколко фактически действия или сделки**: (1) предоставяне на нужните средства за извършването на изпълнителната сделка, (2) прехвърляне на полученото от косвения представител по силата на изпълнителната сделка (прехвърлителна сделка) и (3) даване на отчет и предоставяне на доказателства във връзка с развитието на изпълнителната сделка (отчетна сделка).

В литературата обикновено се говори само за „отчетна сделка“, като в нея се включва и прехвърлянето на онава, което косвеният представител е получил от изпълнителната сделка, както и

¹⁰ В този смисъл вж. **Сарафов, П.** Може ли косвено представителство да възниква чрез пълномощно (относно косвеният представителство по Закона за митниците и правилника за неговото приложение). – Търговско право, 1999, № 4, с. 70.

даването на сметка за изразходваните средства¹¹. Смятам, че ще е по-прецизно да се говори поотделно за (1) отчетна сделка (или действия), която се свежда до даване на сметка и за (2) прехвърлителна сделка, чрез която полученото по изпълнителната сделка се прехвърля върху косвено представявания. Самият закон третира тези действия като отделни фази – чл. 284, ал. 2 ЗЗД.

Между косвено представявания и третото лице поначало не възникват никакви правни отношения.

В този общ случай на косвено представителство няма значение дали личността на косвено представявания е разкрита, премълчана, или пък е била нарочно скрита.

По силата на фикция обаче такива отношения могат да възникнат между косвено представявания, третото лице и кредиторите на косвения представител **при недобросъвестност на тези лица или при наличие на достоверна дата на мандата** (чл. 292, ал. 2 ЗЗД). Недобросъвестност или достоверна дата не се изисква спрямо кредиторите на косвения представител, ако мандатното отношение е възникнало по силата не на договор за поръчка, а на **комисионен договор** (чл. 349, ал. 2 ТЗ)¹².

Тези групи правоотношения също не са отразени в схемата, за да не се стигне до претрупването ѝ.

2.2.2. СКРИТО КОСВЕНО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО. РАЗЛИКА МЕЖДУ НЕГО И ПЕРСОНАЛНАТА СИМУЛАЦИЯ

При явното косвено представителство (т. [2.2.1]) няма нищо скрито, а следователно – и нищо симулативно.

При скритото косвено представителство **се скрива косвено представяваният**. Цел на скриването е да се заблуди третото лице, с което косвеният представител (скрит пълномощник) договаря. Заблудата може да е относно идентичността на косвено представявания (да не се знае кой точно е той) или въобще относно съществуването му (да не се знае, че въобще го има).

При скритото косвено представителство обаче **няма нито персонална, нито каквото и да е друг вид симулация**¹³. Няма симулация, защото **и двете сделки** – (1) между третото лице и косвения представител и (2) между косвения представител и косвено представявания, **са действителни**. Това, че чрез тази фигура се постига заблуждение (или поне – неведение) на третото лице, все още не означава, че в случая има симулация (срв. с особената хипотеза, разгледана в т. [3.1.4]).

Има разлика между *тайно*, *скрито* и *прикрито*. *Тайното* означава, че нещо е останало неизвестно на другите (достатъчно е пасивно поведение). *Скрито* е онова, което при нормално разви-

¹¹ Така **Касабова, К.** Търговски представител. С.: Сиела, 2005, с. 141 и сл., **Павлова, М.** Гражданско право. Обща част, с. 598, **Сарафов, П.** Цит. съч., с. 72 и сл., **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II, с. 311, също и **Хорозов, Г.** Придобиване на права от свое име и за чужда сметка – терминологични и тълкувателни въпроси. – Съвременно право, 1996, № 6, с. 26, От него: Правна характеристика, предмет и значение на отчетните операции при косвеното представителство. – Съвременно право, 1995, № 3, 36–47.

¹² Съгласно чл. 3:302–3:304 PECL между косвено представявания и третото лице също могат да възникнат преки отношения при неплатежеспособност на косвения представител.

¹³ Така и **Василев, Л.** Гражданско право. Обща част. С., 1956, с. 446 и сл., **Павлова, М.** Гражданско право. Обща част. 2. изд., с. 550, **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право. С.: Софи-Р, 2001, с. 190, също и р. 3831–1959–I, р. 37–52–ОСГК, р. 316–71–I.

тие на нещата би се узнало от другите и затова са предприети действия то да остане неизвестно (и затова то предполага активно действие). *Прикритото* е онова, което не просто е скрито от другите, а е скрито от тях чрез създаване на привидност (тук също се изисква активно действие). Така че запазването в тайна и скриването в правото не предполагат привидна сделка. Те могат да се постигнат или чрез премълчаване, или чрез полагане на грижа нещо да не се научи. Скриването например може да е резултат на „верига“ от сделки, чийто край ние не виждаме и не можем да проследим.

Само поради инерция на мисленето и поради неправилна словоупотреба тайното винаги се свързва с някакъв параван, зад който се развиват тайните действия. Когато самият закон (чл. 17, ал. 1 ЗЗД) казва: „*Ако страните прикрият... с едно привидно съглашение*“, той има предвид, че чрез „димната завеса“ на привидното съглашение страните прикриват истинската си воля. Тази истинска воля обаче може просто да е запазена в тайна; тя може и да е скрита без използване на привидни сделки. Вярно е обаче и обратното – симулативното (привидното) не предполага непременно, че зад него има нещо скрито. Такъв е например случаят при абсолютната симулация – при нея се цели само заблуждение, а не скриване. При абсолютната симулация зад паравана на привидната сделка няма нищо.

2.2.3. РАЗЛИКА МЕЖДУ СКРИТО КОСВЕНО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО И СКРИВАНЕ ЗАД ЮРИДИЧЕСКО ЛИЦЕ

При скритото косвено представителство косвеният представител се използва като „междинна спирка“ на придобитото по изпълнителната сделка. При скриването зад юридическо лице става дума за различно явление: този, който „се скрива“, по правило не придобива онова, което юридическото лице е получило по дадена сделка. Той само се ползва от стопанските резултати от тази сделка. При това тези стопански резултати обикновено са многократно трансформирани. Може да се обобщи, че при скриването зад юридическото лице въобще няма нито отчетна, нито прехвърлителна сделка, а ползване на непряка или трансформирана стопанска изгода от сключените сделки.

Така например скрилият се зад юридическото лице (1) ще получи печалбата, която юридическото лице е реализирало от сделката, или (2) ще получи облага, като купи придобитото от юридическото лице на особено изгодна цена. Скриването зад юридическото лице може да има за цел също така (3) ограничаване на собствената отговорност (напр. при капиталови търговски дружества), (4) заблуждение на контрахента за това, с кого всъщност договаря, (5) увреждане на кредитори (напр. при „изсмукване“ на юридическото лице – длъжник) и т.н. За повече хипотези на скриване зад юридическото лице и злоупотреба с юридическото лице вж. т. [3.3.1].

3. ПЕРСОНАЛНА СИМУЛАЦИЯ

Персоналната симулация няма изрична уредба. Уредени са само привидните и прикритите сделки (чл. 17, чл. 26, ал. 2 ЗЗД¹⁴), но тази уредба се отнася само до привидността на самия договор или на отделни негови клаузи, а не до привидността и скриването на страните по този договор. Независимо от това персоналната симулация

¹⁴ Съответната уредба на Принципите на европейското договорно право (съкр. PECL) е в чл. 6:103 PECL.

е позната на всички европейски правни доктрини и всички те разглеждат последиците от нея въпреки липсата на позитивни правила.

Нормите относно класическата симулация (отнасяща се до клаузите на сделката) могат да се приложат по аналогия и към персоналната симулация.

Персоналната симулация се нарича още подставено лице, сламен човек, дървена глава, Strohmänn (немски), prête-nom (френски).

За разлика от примерно описаните в т. [2] множество възможни мотиви за използване на косвеното вместо на прякото представителство, във всички случаи на персонална симулация **основен мотив е прикриването на истинската страна по сделката.**

При персоналната симулация целта на конструкцията – да се скрие истинската страна по сделката – обуславя и сложността ѝ. При това има не една, а **множество възможни хипотези на персонална симулация**, които разкриват сериозни различия помежду си. Това налага самостоятелното им разглеждане, което е и сторено по-нататък.

Според това дали персоналната симулация се осъществява **при знанието и чрез съдействието на подставеното лице**, тя бива **(1) двустранна** – при знание, съгласие и съдействие на това лице, или **(2) едностранна** – без подставеното лице въобще да знае, че идентичността му е използвана (а следователно при нея не може да се разчита на съдействието му). Особен случай на персоналната симулация е **(3) лъжовното представяне под чуждо или под измислено име**: при него няма нито едностранно, нито двустранно подставяне.

Във всички случаи на **двустранно подставяне знанието и съдействието на привидната страна по сделката е абсолютно необходимо**. Това е така, защото това подставено лице е необходима страна както по симулативната сделка между него и третото лице, така и по ред други сделки, сключвани между него и скритата страна по сделката.

При **едностранната персонална симулация подставеното лице не знае за подставянето си, а следователно – не може да съдейства за осъществяването му**. Поради това между него от една страна и явната и скритата страна не би следвало да възникват правоотношения. Оказва се обаче, че това не е точно така – вж. т. [3.3.3].

Терминът „едностранно подставяне“ не е особено сполучлив. Той оставя впечатлението, че персоналната симулация е дело на едно-единствено лице. При едностранното подставяне обаче има съглашение за подставянето между скритата и явната страна, а не едностранно действие (т. [3.2]). Едностранни са действията на скритата страна само при лъжовното представяне за друго или под измислено име (т. [3.3]). Тъй като термините „едностранно“ и „двустранно“ подставяне вече са утвърдени¹⁵, ги използвам тук. Вж. и терминологичните пояснения в т. [3.2].

Трябва да се отбележи най-сетне, че за персонална симулация и при едностранно, и при двустранно подставяне **е необходимо и съдействието на явната страна**

¹⁵ Вж. Павлова, М. Гражданско право. Обща част. 2. изд., с. 552, Цончев, Кр. Симулацията в гражданското право. С.: Софи-Р, 2001, с. 222 и сл.

по сделката. А щом е необходимо нейното съдействие, тя няма как да не знае за персоналната симулация. Това означава, че персоналната симулация както при **едностранното**, така и при **двустранното подставяне няма как да се използва за заблуда на явната страна по сделката.** И едностранното, и двустранното подставяне могат да служат **само за заблуждение на трети лица.**

По-иначе обаче стоят нещата при третия случай на персонална симулация: **лъжовно представяне под чуждо или под измислено име.** При тези феномени лицето, което иска да скрие идентитета си, **цели заблуждаване (1)** не само на **третите лица**, не само иска да остави в неизвестност **(2) оногова, чието име използва** (доколкото се използва име на съществуващо лице), но желае скриването си дори и от **(3) явната страна** по сделката. Така че лъжовното представяне под чуждо или под измислено име е своеобразно „**излъгване на всички**“, **на целия останал свят.** За него знае единствено лицето, което го използва.

Конкретното „техническо“ изпълнение на всяка една от формите на персоналната симулация може да се осъществи чрез най-различни фактически и правни конструкции. По-нататък са разгледани основните случаи на практическо приложение на всеки един от трите вида персонална симулация (двустранно, едностранно подставяне и лъжовно представяне под чуждо или измислено име). Тези основни случаи обаче не изчерпват всички възможни конструкции, нито мислимите им допълнителни усложнения, които договорната практика може да създаде.

Към описанията на отделните видове симулация са дадени примери, които поясняват практическия смисъл от използването на съответната фигура; посочени са възможните странични (и нежелани) ефекти на съответната симулация; обърнато е внимание на рисковете, свързани с използването на конструкцията, включително и на опасността в някои случаи симулацията да осъществи престъпен състав.

Трябва да се отбележи, че използването на думи като „симулация“, „подставяне“, „скриване“, „заблуда“, „лъжовност“ и т.н. естествено навежда на мисълта за нещо незаконно или поне – нравствено укоримо. Но далеч не във всички житейски случаи зад правната фигура на персоналната симулация (както и на симулацията въобще) се спотайва зла помисъл или грехопадение. Истината не е абсолютна ценност и ако надмогнем наивността си, ще видим, че има много ситуации, в които тя е по-добре да остане скрита, защото узнаването на вярното не винаги е добро¹⁶.

3.1. ПЕРСОНАЛНА СИМУЛАЦИЯ ПРИ ДВУСТРАННО ПОДСТАВЯНЕ

При **двустранното подставяне както скритата, така и явната страна, и подставеното лице знаят за симулацията, съгласни са с нея и съдействат за осъществяването ѝ**¹⁷. Това е и една от разликите между двустранното подставяне и косвеното представителство при скрит косвено представляван – там явната страна не знае коя е

¹⁶ Вж. в този смисъл библейската история за забраненото дърво на познанието; древногръцкия мит за кутията на Пандора (която е по-добре да е останала затворена); S. Freud, който във „Въведение в психоанализата“ посочва, че в някои случаи е по-добре пациентът да живее с неврозата си, отколкото да узнае причината за нея; фабулата на операта Lohengrin от R. Wagner, както и явната поука от пиесата „Дивата патица“ на H. Ibsen.

¹⁷ Така и **Касабова, К.** Търговско пълномощие. С.: Софи-Р, 2004, с. 69.

скритата страна по сделката или въобще не знае, че такава скрита страна (косвено представляван) има – вж. т. [2.2.2].

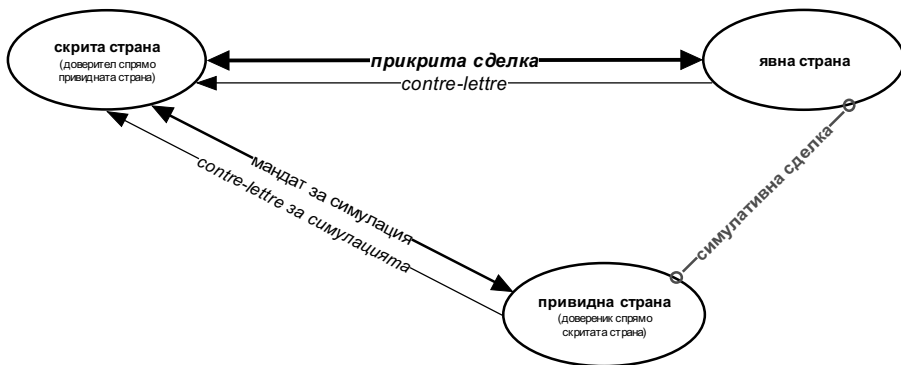
Тази конструкция предполага **изключително висока степен на доверие между скритата страна, явната страна и подставеното лице**. Ако който и да е от участниците в схемата прояви недискретност, заблудата ще бъде разкрита. Но не само това: по силата на симулативната сделка подставеното лице в много случаи ще е формален (макар и привиден) титуляр на полученото от явната страна и поради това то може безпрепятствено да го отчужди. При това правата на третото лице – приобретател на полученото, в общия случай ще надделеят над правата на скритата страна.

За движими вещи и ценни книги на приносител ще действа правилото на чл. 78 ЗС, за права върху недвижими имоти – чл. 17, ал. 2 ЗЗД, за поименни и безналични ценни книги, доколкото те са придобити на организиран пазар на ценни книги, се прилага на чл. 138, ал. 1 ЗППЦКн (в тези случаи става дума все за първични придобивни способности). Дяловото участие в събирателни дружества и такива с ограничена отговорност, както и поименните акции (извън случаите на чл. 138, ал. 1 ЗППЦКн) не могат да се придобиват по първичен начин, но докато тече процесът по защита на членствените права приобретателят може да нанесе достатъчно вреди.

В обобщение: **пълна сигурност за скритата страна** при персоналната симулация (както при едностранно, така и при двустранно подставяне) може да има при **(1)** пряко престиране на дължимото от явната на скритата страна, като при това **(2)** не трябва да има възможност, подставеното лице да прехвърли валидно обекта на сделката на трето лице и това лице да придобие права, противопоставими на скритата страна. Оказва се, че персоналната симулация **крие много сериозни рискове** при обекти, чието прехвърляне **подлежи на вписване** и това вписване съхранява правата на третите лица – приобретатели.

Така „**безопасното**“ **приложно поле** на персоналната симулация се свежда до транзакции на **движими вещи и ценни книги на приносител, които се престират пряко на скритата страна**.

3.1.1. ПОДСТАВЕНОТО ЛИЦЕ УЧАСТВА ЛИЧНО В СКЛЮЧВАНЕ НА ПРИВИДНАТА СДЕЛКА

В първия случай на персонална симулация при двустранно подставяне **подставеното лице** (привидна страна) **участва лично** в осъществяването на прикриващата конструкция. То е не само (привидна) страна по (симулативната) сделка, но и я сключва пряко, **със собствени действия** и изявления.

Този начин на действие в най-голяма степен позволява скриване на истинската страна по сделката, защото тя не се появява по никакъв начин в правната реалност, видима за третите лица.

В този случай между скритата страна и подставеното лице има **мандат за извършване на симулативната сделка**¹⁸ (която ще се сключи между подставеното лице и явната страна). За да се гарантира скритата страна, както подставеното лице, така и явната страна трябва да ѝ издадат обратно писмо за симулацията. По силата на този мандат и на двете обратни писма се разкрива истинската воля на явната и на скритата страна. Тази истинска воля образува и съдържанието на прикриващата сделка.

¹⁸ За друго схващане вж. **Касабова, К.** Търговско пълномощие. С.: София-Р, 2004, с. 69, където се поддържа, че между тези лица имало симулативно упълномощаване, като обаче не се изключва дефинитивно помежду им да има и договор за поръчка. Явно авторката има предвид хипотезата, в която скритата страна е привиден пряк представител на подставеното лице (т. [3.1.2]), но тази хипотеза не е единствената възможна конструкция на персонална симулация. Че няма мандат между скритата и привидната страна, а „чисто фактически отношения“, се поддържа и в р. 37–1952–I и р. 3831–1959–I. Тезата за симулативното упълномощаване или за нищожност на договора между скритата страна и подставеното лице се застъпва и от **Василев, Л.** Гражданско право (1993), 303–304, и от **Дабев, Д.** Скрило пълномощение и сламен човек (подставено лице). – Адвокатски преглед, год. 11, № 18, препеч. – Търговско право, 1995, № 5, с. 59 и сл. Явно авторите – поддръжници на изложеното разбиране, се увличат от инерцията на мисленето. Имайки пред очи явно симулацията в сделката (която води до нищожност), те пренасят механично тази нищожност и върху подставеното лице (персоналната симулация). Това приравняване на двата вида симулация (в сделката и персонална) не е оправдано, защото между явленията има сериозна разлика.

За обратното – че между привидната и скритата страна има мандатно отношение, вж. **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право. С.: София-Р, 2001, с. 194 и сл., както и в същия смисъл – р. 2009–1965–I. На цитираното място обаче авторът явно не прави разлика между едностранното и двустранното подставяне.

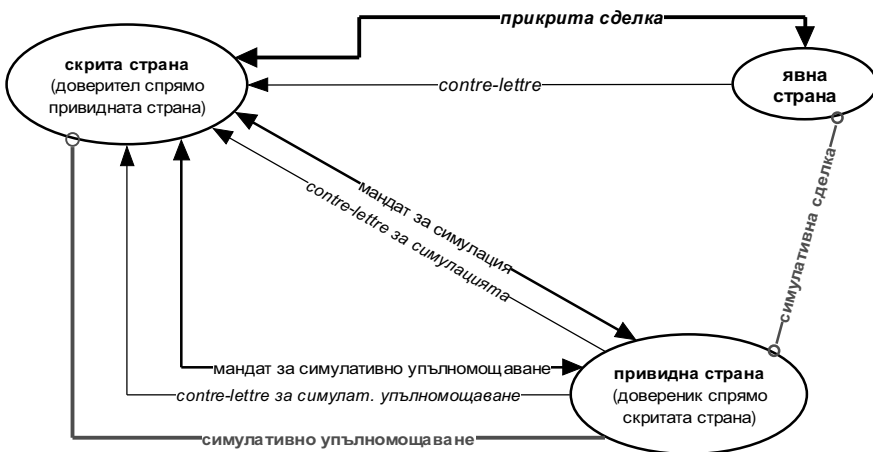
Обратното писмо, изходящо от привидната страна, е необходимо, за да може скритата страна да докаже, че това, което подставеният е получил от явната страна, трябва да ѝ бъде прехвърлено. В противен случай подставеното лице може да откаже да прехвърли полученото. Това обратно писмо е практически необходимо най-вече в случаите, когато подставеното лице фактически получава престацията от явната страна. То може да е излишно само ако предмет на сделката е движима вещ, която се получава направо от скритата страна.

Другото обратно писмо – изходящо от явната страна, е нужно на скритата страна, за да докаже, че сделката между явната страна и подставеното лице е симулативна и че прикрива друга сделка – тази между явната и скритата страна. Това обратно писмо ще е нужно в случай, че дължимото по прикритата сделка не се предава веднага на скритата страна, а трябва да се престира по-късно. Ако нямаше такова обратно писмо, явната страна би могла да възрази, че скритата страна не е кредиторът, на когото трябва да изпълни.

И едното, и другото обратно писмо са абсолютно необходими на скритата страна, когато става дума за права върху недвижими имоти.

Що се отнася до изпълнението, явната страна обикновено ще престира направо на скритата страна; контрапрестацията на скритата страна ще бъде извършена също направо на явната страна. Разбира се, ако пътят на престацията може да се проследи (например банков превод), движението ѝ също може да се опосреди през подставеното лице. В този случай мандатът за симулацията трябва да обхване и извършването на съответните действия по изпълнението от подставеното лице.

3.1.2. СКРИТАТА СТРАНА ПО СДЕЛКАТА Е ПРИВИДЕН ПРЯК ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ПОДСТАВЕНОТО ЛИЦЕ

Независимо от удобствата, които предлага личното участие на подставеното лице в сключването на сделката (вж. предната т. [3.1.1]), то не винаги е възможно. Така например подставеното лице може да е склонно само да „служи“ с името си, но да не

иска да участва лично в сключването на сделката. Това означава, че **в сключването на сделката трябва да участва скритата страна. Но не в лично качество** – това би обезсмислило цялата персонална симулация. За да скрие, че е страна по сделката, скритата страна ще действа **като представител на подставеното лице**.

Така за третите лица ще изглежда, че ефектите на симулативната сделка се пораждат не в имуществото на скритата страна, а в това на подставеното лице. За да се постигне тази цел, е възможно да се избере представената в схемата конструкция, при която има точно същите елементи като тези на предишния разгледан случай (в т. [3.1.1]) – подставеното лице е страна по симулативна сделка с явната страна; както то, така и явната страна са издали обратни писма на скритата страна и между скритата и привидната страна има сключена прикрита сделка. За разлика от тази предишна конструкция обаче **и в добавка към нея** между подставеното лице и скритата страна има и още една група отношения: подставеното лице привидно е упълномощило скритата страна да го „представява“. Разбира се, за да се гарантира скритата страна, за разкриване на привидността на това упълномощаване се издава още един (трети!) *contre-lettre*. Всичко, свързано с привидното упълномощаване и издаването на обратното писмо за него пък се урежда от (втори) договор за поръчка, който регламентира привидното упълномощаване. Този договор за поръчка съществува паралелно със и независимо от първия мандат за симулация.

Разбира се, двете обратни писма и двата мандата между скритата и привидната страна могат да бъдат обективирани в един единен документ. Дори и в този случай обаче всяка една от четирите изброени сделки няма да загуби самостоятелния си характер.

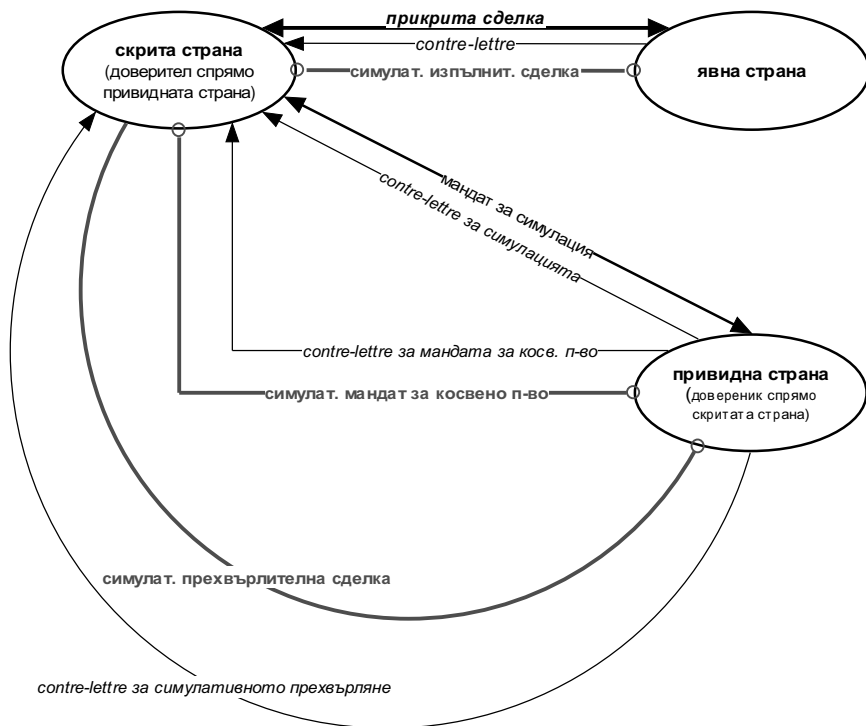
При тази твърде усложнена конструкция може основателно да се постави въпросът дали тя въобще има **практическо значение**. Защо наистина скритата страна трябва да се преструва на представител на подставеното лице? Защо самото подставено лице да не участва лично в извършването на сделката, след като се е съгласило с подставянето си? Житейски причини от всякакво естество могат да наложат това усложнение.

Така например подставеното лице се е съгласило името му да бъде използвано само от любезност. Тази любезност обаче има граници: ако се окаже, че участието в персоналната симулация предполага дълго пътуване до друго населено място или държава, губене на време, създаване на нежелана и неудобна известност и т.н., подставеното лице може да заяви на скритата страна, че е склонно само да се използва името му, но не и да жертва времето или личното си спокойствие. За да подпомогне все пак скритата страна, то заявява готовност да я упълномощи, така че всички нужни действия да могат да се извършат от нея. Друга възможна ситуация, която прави личното участие на подставения в сключването на сделката неуместно, е следната: сключването на сделката предполага специални технически знания и умения, с които подставеният не разполага (напр. закупуване на скъпа и сложна техника втора употреба). Единствено скритата страна е в състояние да води умело преговорите и да извърши нужните проверки, поради което тя ще действа като пряк представител на подставеното лице.

За да се избегне въобще появата на скритата страна, е мислима и хипотеза, в която не тази скрита страна, а друго лице става (привиден) пряк представител на подставеното лице. В този случай нещата ще се усложнят от включването на четвърти участник в конструкцията и от ставашите необходими поради това четвърто (!) обратно писмо и трети мандат (срв. т. [3.1.3]). Това усложнение

на конструкцията обаче е малко вероятно да се срещне на практика, тъй като вместо да става привиден пряк представител на подставеното лице, този четвърти участник направо може да се съгласи сам да бъде подставено лице и лично да извърши нужните действия.

3.1.3. СКРИТАТА СТРАНА ПО СДЕЛКАТА Е ПРИВИДЕН КОСВЕН ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ПОДСТАВЕНОТО ЛИЦЕ

От сходни съображения се диктува и поради това е подобна на предишната и следващата възможна конструкция – при нея, вместо да се преструва на пряк представител на подставеното лице, **скритата страна се явява като негов косвен представител**. Тази конструкция е още по-усложнена от предишния случай, разгледан в т. [3.1.2]. При нея вместо привидно упълномощаване има мандат за косвено представителство. За да се постигне с достатъчна степен на сигурност скриването на сделката и заблудата у третите лица обаче, ще е нужно да се извърши и привидна прехвърлителна сделка между скритата страна и подставеното лице. За да се разкрие, че придо-

битите по прикритата сделка права основателно са останали у скритата страна, и че не е трябвало да преминават у подставеното лице, то трябва да издаде (трето) обратно писмо, с което да разкрие привидността на прехвърлителната сделка.

За разлика от хипотезата, в която скритата страна действа като пряк представител на подставеното лице (т. [3.1.2]), в този случай **между подставеното лице и явната страна няма да има сключена симулативна сделка**; вместо това **симулативна сделка ще има между явната и скритата страна**. Тя ще създаде привидността за изпълнителна сделка в осъществяване на привидния мандат между скритата страна и привидната страна. Тази симулативна изпълнителна сделка между явната и скритата страна по съдържанието си покрива напълно прикритата сделка между тях. Симулативният елемент в нея е само един и се отнася до (абсолютно) симулативната клауза, че скритата страна щяла да прехвърли полученото от явната страна на привидната страна (срв с т. [3.2.2]).

Как обаче се постига заблудата у третите лица? Та нали скритата страна участва лично в сделката с явната страна, като при това придобива от свое име! За какво скриване и за каква заблуда може да става дума тук? Заблудата се отнася до това, че придобитото от скритата страна щяло да остане у нея само временно – до „прехвърлянето“ му на привидната страна. Скритото пък е, че скритата страна ще остане окончателен (а не само временен) титуляр на придобитите права. Отделен е въпросът, че в тези случаи или третите лица трябва да са доста наивни, или да се положат изключително изкусни усилия за заблуждаването им.

Практическата нужда от тази конструкция (която е още по-усложнена в сравнение с прякото „представителство“ на подставения – т. [3.1.2]) също се обуславя от специфични житейски и стопански нужди.

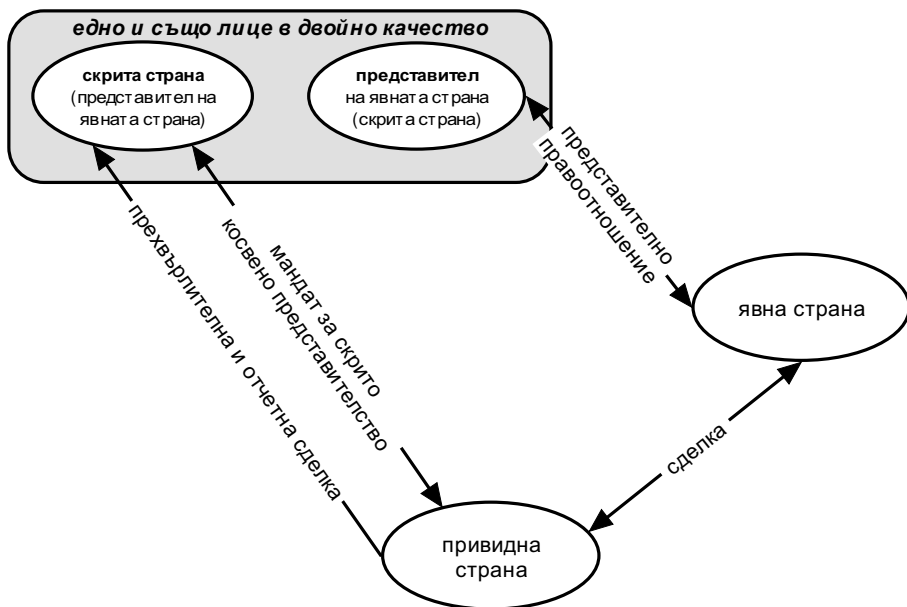
Пример: Нека имаме производител на стоки (принципал), негов дистрибутор за цяла Европа и изключителен търговски представител за България. Търговският представител получава стоките не пряко от принципала, а от съответния негов дистрибутор. Търговският представител иска да продаде извън България, но това му е забранено. Съответният дистрибутор е склонен да съдейства на търговския представител при възнамеряваното правонарушение. Той обаче от своя страна има задължение спрямо принципала да не продава стоките, ако узнае, че има опасност да се наруши изключителността на търговското представителство. Поради това дистрибуторът (явна страна) продава на търговския представител (скритата страна), като „знае“, че търговският представител ще „прехвърли“ полученото на привидна страна (българско предприятие от изключителния район на търговския представител). Дистрибуторът „се уверява“, че продажбата е съобразна със задълженията му спрямо принципала чрез сключената симулативна изпълнителна сделка и симулативния мандат за косвено представителство между привидната страна и търговския представител. Тези два документа той може да представи на принципала за свое оправдание.

3.1.4. EXCURSUS: ИМА ЛИ ПЕРСОНАЛНА СИМУЛАЦИЯ ПРИ ДОГОВАРЯНЕТО САМ СЪС СЕБЕ СИ?

Двустраниното подставяне може да се използва, за да се заобиколи забраната за договаряне сам със себе си (чл. 38, ал. 1 ЗЗД¹⁹). Това може да стане по следния начин. Представителят иска да сключи договор сам със себе си, но за да не се препъне в по-

¹⁹ За съответната забрана в Принципиите на европейското договорно право вж. чл. 3:205, ал. 2 PECL.

сочената забрана, се сговаря с едно трето лице то да стане привидна страна по сделката и така да прикрие представителя, който е реалната (и скрита) страна по нея.

В случая обаче няма никаква персонална симулация. **Персоналната симулация по необходимост предполага и симулативна сделка.** А тук такава симулативна сделка няма. И нищо чудно, че няма. Въпреки усложненията си, тази ситуация по същината си е идентична със **скритото косвено представителство** (т. [2.2.2]). При нея особеността е в това, че (1) скритата страна и представителят на явната страна са в „персонална уния“, т.е., те са едно и също лице и че (2) явната страна действа не лично, а чрез представител (който същевременно е и скрита страна).

В описаната хипотеза, макар и да няма симулативна сделка, има скрита (тайна) сделка. Както обаче вече стана дума, запазването на сделката в тайна може да се постигне чрез премълчаването ѝ, без да е непременно нужно това да става чрез симулативна сделка или чрез подставено лице. Това запазване в тайна може да се постигне и чрез инструмента на косвеното представителство. За целта обаче това косвено представителство трябва да е скрито – вж. т. [2.2.2]. (Образно казано, това представлява „навързване“ на множество сделки, така че крайт на мистификационната верига да не се вижда.)

3.2. ПЕРСОНАЛНА СИМУЛАЦИЯ ПРИ ЕДНОСТРАННО ПОДСТАВЯНЕ

Това, което отличава едностранното подставяне от двустранното подставяне, е, че **едностранно подставеното лице нито знае, нито впоследствие е необходимо да узнае, че името му е използвано**²⁰. Нещо повече, желателно е то да не узнава това, защото ако го разбере, би могло сериозно да интервенира в отношенията между явната и скритата страна – вж. т. [3.2.1].

Използването на името на едностранно подставеното лице **задължително става по съглашение между явната и скритата страна по сделката**²¹. Такова съглашение е нужно, защото едностранното подставяне по необходимост предполага съдействие от явната страна, за да се постигнат целените ефекти на този вид персонална симулация. Ако подставянето се извърши чрез действия само на скритата страна, а явната страна не знае, че в случая става дума за едностранно подставяне, сме изправени пред доста по-различната конструкция на лъжовно представяне за друго или под измислено име, която е разгледана в т. [3.3].

Така че при едностранното подставяне **явната страна знае за, съгласна е със и съдейства за осъществяването на персоналната симулация**. Поради това при едностранното подставяне (както и при двустранното подставяне) **може да се постигне заблуждение само на третите лица, но не и на явната страна по сделката**. Едностранно подставеното лице също обикновено остава в неведение за това, че името му е било използвано.

Поради това с едностранното подставяне може да се злоупотреби, като на едностранно подставеното лице се припише сключването на сделка, която го поставя в неизгодно положение (вж. напр. сделките по чл. 185 ЗЗД или тези по чл. 23–25 ЗПСПК).

Когато явната страна знае за подставянето, тя може да съдейства на скритата страна, включително и като ѝ издаде обратно писмо (т. [3.1] и т. [3.2]). Когато обаче персоналната симулация цели да заблуди не само трети лица, а и явната страна, тя естествено трябва да бъде извършена чрез действия само на скритата страна (т. [3.3]), защото съдействието от явната страна за подставянето естествено ще предполага знанието ѝ, а по този начин ще изключи и възможността тя да бъде заблудена. В тази трета ситуация явната страна, разбира се, няма как да издаде и обратно писмо на скритата страна.

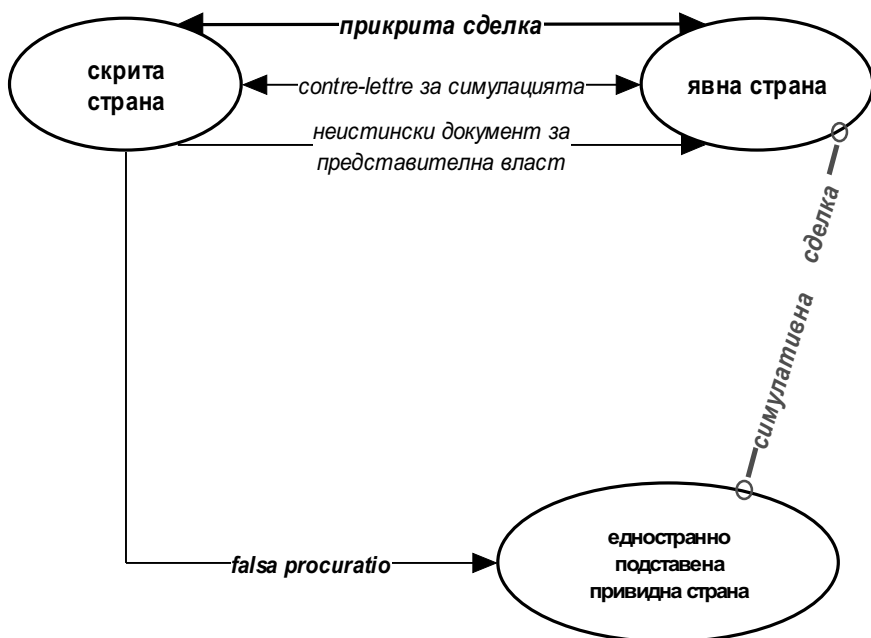
Поради тази причина **терминът „едностранно подставяне“** е подходящ по-скоро за случаите, в които не само подставеното лице, а и явната страна не знае за подставянето – при тях подставянето е дело само на скритата страна (т. [3.3]). Този термин е неточен в хипотезите, в които скритата и явната страна чрез свои общи действия извършват подставянето т. [3.1] и т. [3.2]. В този смисъл подставянето е „едностранно“ само по отношение на подставеното лице; от гледище на скритата и явната страна то е „съвместно“. Понятието „едностранно подставяне“ обаче вече се е наложило в правната ни литература и подмяната му не е остро наложителна. С оглед на по-прецизно разграни-

²⁰ В този смисъл **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право. С.: Софи-Р, 2001, с. 223, макар че на с. 224 се твърди, че скритата страна разчитала такава узнаване и одобрение от подставеното лице да настъпи впоследствие и да се стигне до учредяване на мандатно отношение „с обратна сила“. Тази конструкция разкрива стремежа на автора да приравни по някакъв начин едностранното на двустранното подставяне, дори и чрез страниния инструмент на „мандат, възникващ с обратна сила“, който аз лично не виждам да е осъществим по действащото ни право.

²¹ Пак там.

чение между хипотезите на „едностранното подставяне“ при съвместно действие на явната и скритата страна и случаите на подставяне само чрез действия на скритата страна наричам последните „лъжовно представяне за друго“ и „самопредставяне под измислено име“. Въвеждането на тези обозначения обаче има само пояснителен характер; създаването на нови понятия в областта на този институт, който и без това няма особено практическо приложение, не може да се препоръча. (Вж. и терминологичните бележки за този термин в т. [3].)

3.2.1. СКРИТАТА СТРАНА ПО СДЕЛКАТА СЕ САМОЗАЯВЯВА КАТО ПРЯК ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ПОДСТАВЕНОТО ЛИЦЕ

Действителната (и същевременно – прикрита) сделка в този случай се сключва между скритата и явната страна. За да се прикрие коя е страната по тази сделка спрямо трети лица, между скритата и явната страна освен нея се сключва и симулативна сделка.

Страна по тази симулативна сделка не е скритата страна, а едностранно подставеното лице. Симулативността на тази сделка задължително се отнася само до страната, но няма пречка да се отнася и до естеството на сделката.

Тъй като подставянето е едностранно, подставеното лице няма как да участва лично в сключването на симулативната сделка – така то веднага би разбрало за под-

ставянето си и или (1) би го възприело (тогава едностраниното подставяне ще се превърне в двустранно – т. [3.1]), или (2) би го осуетило (като например уведоми третите лица за намеренията на скритата и явната страна). След като едностранично подставеното лице не може да участва лично в сключването на симулативната сделка, участник в нея трябва да е скритата страна. По този начин обаче третите лица веднага биха разбрали, че скритата страна е истинската страна по сделката. За да бъдат заблудени тези трети лица относно това кой е страна по сделката, **скритата страна се появява** пред тях не като страна по сделката, а **като пряк представител на едностранично подставеното лице**. Така третите лице остават с убеждението, че страна по сделката е не този, който я извършва със свои действия (скритата страна), а друг – едностранично подставеното лице. Иначе казано, третите лица са заблудени, че скритата страна действа от чуждо име и за чужда сметка; тя всъщност действа изцяло за себе си, но това е известно само на явната страна по сделката.

Впоследствие скритата страна получава от явната страна престацията по симулативната сделка и, разбира се, не я препредава на едностранично подставеното лице, а я запазва за себе си. Явната страна пък получава контрапрестацията не от едностранично подставения, а от скритата страна.

За да се гарантира скритата страна, че явната страна ще ѝ предаде дължимото, а няма да например да възрази, че го дължи на едностранично подставеното лице, явната страна издава на скритата страна **обратно писмо** за симулацията.

За да се постигне пък заблуда у третите лица, обикновено няма да е достатъчно скритата и явната страна просто да твърдят, че скритата страна била пълномощник на едностранично подставения. Това нерядко ще трябва да бъде доказано. И тъй като това доказване по понятни причини не може да стане с потвърждение от едностранично подставеното лице (в този случай то трябва да знае за подставянето, да е съгласно с него и това би превърнало подставянето в двустранно), е вероятно да се наложи използването на **неистински документ за наличие на представителна власт**. Става дума именно за неистински, а не за симулативен документ за представителна власт. Симулативният документ за упълномощаване по дефиниция би трябвало да изхожда от подставения и той да е съгласен да го извърши, което ще превърне едностраниното в двустранно подставяне. Така че неистинността на документа за пълномощното ще се прояви едновременно и като невярност, и като неавтентичност²².

Пример: А иска да придобие от В дружествени дялове от Х ООД. Тъй като обаче А заема публична длъжност, която е несъвместима с притежаването на дялове в Х ООД, той едностранично подставя С, за когото такава несъвместимост няма. За да въведе в заблуждение относно личността на съдружника както останалите съдружници в Х ООД, така и третите лица (които имат достъп до търговския регистър), А ще се заяви като пряк представител на С. За целта ще му е необходимо пълномощно с нотариална заверка на подписа (чл. 129, ал. 2 ТЗ във вр. с чл. 37 ЗЗД). По силата било на това, било на друго пълномощно (за което е достатъчна частна писмена форма – чл. 137, ал. 4 ТЗ) А ще участва в общото събрание „от името на“ С, ще получава дивидента му и т.н. Разбира се, моти-

²² За родовото понятие неистински документ и проявите му форми неверен и неавтентичен документ вж. **Сталев, Ж.** Гражданско процесуално право. 8. изд., § 59-1-4.

вът за едностранното подставяне тук може да е не заобикалянето на административна забрана, а укриването на конкурентна дейност, на имуществено състояние и т.н.

3.2.1.1. ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРЕСТЪПЕН СЪСТАВ

Едностранното подставяне наред с изброените последици обаче поражда и някои **неочаквани допълнителни ефекти**. Съставянето и използването на неистински частен документ (писменото пълномощно) е **престъпление**. Съставянето или подбуждането към съставяне (с цел да се използва, дори и без използване) на неистински официален документ също е престъпление (чл. 308 и сл. НК). Ако обаче деянието е малозначително или не разкрива обществена опасност (чл. 9, ал. 2 НК), то губи криминалния си характер.

3.2.1.2. FALSA PROCURATIO – ДОПЪЛНИТЕЛЕН ЕФЕКТ НА ЕДНОСТРАННОТО ПОДСТАВЯНЕ?

Наред с престъпването на наказателния закон едностранното подставяне може да има още една изненадваща за скритата страна последица. Едностранното подставяне в разглеждания случай напълно изпълва хипотезата на **действие без представителна власт** (чл. 42 ЗЗД). Така че ако едностранно подставеното лице научи, че името му е използвано, то **може да потвърди извършените без представителна власт действия** (чл. 42, ал. 2 ЗЗД), като, разбира се, този резултат ще е най-малко желаният от скритата страна. По този начин може да се окаже, че явната страна ще трябва да престира на едностранно подставеното лице, а не на скритата страна. Описаният случай наподобява ситуацията на лъжовно представяне под чуждо име – т. [3.3.3].

Дали обаче този резултат е съизмерен отговор на (безспорно укоримото) използване на чуждо име?

Когато има **лъжовно представяне под чуждо име** (т. [3.3]), скритата страна не заслужава никаква защита срещу потвърждаването на договора от едностранно подставеното лице. Нещо повече – явната страна, която не знае за лъжовното представяне под чуждо име, няма с нищо да бъде увредена – тя така или иначе е вярвала, че сключва договора именно с лицето, чието име е било използвано, и е разчитала именно на неговия бонитет, а не на този на скритата страна.

В разглеждания тук случай обаче **едностранното подставяне** е плод на съглашение между явната и скритата страна. Трябва ли в тази ситуация на третото лице наистина да се даде възможността да се възползва от ситуацията? Достатъчно ли е формалното съвпадение на описваната конструкция с фигурата на *falsa procuratio*, за да се обоснове такава сериозна интервенция в отношенията между скритата и явната страна? Смятам, че в тези случаи трябва да се тълкува с оглед на чл. 21, ал. 2 ЗЗД. Лицето, чието име е било използвано, тук ще бъде „*трето лице, което недобросъвестно попречва на изпълнението на договора*“ между явната и скритата страна. Особено силен ми се вижда този аргумент в случаите, когато скриването на страната не преследва укорими и забранени цели. Най-сетне, дори целта на едностранното подставяне да е забранена или безнравствена, това само по себе си не може да обоснове „падането от небето“ на облага за третото лице, чието име е използвано. Да позволим на едностранно подставения да се обогатява за сметка на чуждото – било то и укоримо поведение – е повече мът, нежели средство за охрана на правопорядъка. Поради тази причина смятам, че макар и в разглеждания случай да има формално и случайно съвпадение с *falsa procuratio*, на третото лице не трябва да се позволява да се ползва от него, защото това би било злоупотреба с

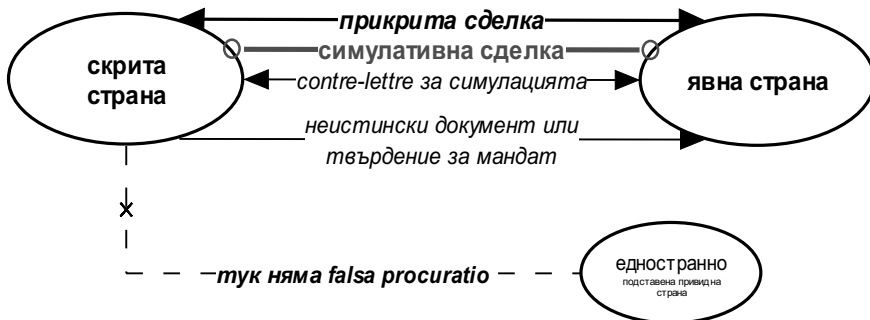
права. Тази злоупотреба с права само ще се добави към укоримостта на едностранното подставяне, без обаче да го предотвратява. Това би била мултипликация на злото, а не негово предотвратяване.

3.2.1.3. УСЛОЖНЕНИЯ НА ЕДНОСТРАННОТО ПОДСТАВЯНЕ

Скритата страна може въобще да не желае да се появява в правоотношението, защото участието ѝ, дори и само като представител на подставеното лице, може да предизвика съмнения и да заостри вниманието на третите лица, които трябва да се държат в неведение. Това налага **конструирането на едностранното подставяне по значително по-усложнен начин**. За да бъде скриването по-убедително, **скритата страна може да натовари някого да действа вместо нея като мним представител на подставеното лице**. В този случай между скритата страна и натовареното от нея лице ще има (1) договор за поръчка за мнимо представителство на подставеното лице от натоварения; ще има евентуално и (2) мандат, по силата на който натовареното лице трябва да получи престацията от явната страна привидно от името на подставеното лице, но да предаде тази престация на скритата страна; (3) натовареното лице ще издаде обратно писмо в полза на скритата страна; (4) в сключването на симулативната сделка ще участват явната страна и натовареното от скритата страна лице; (5) неистинският документ за представителна власт ще бъде извършен в полза на натовареното лице, а не на скритата страна.

Най-важните елементи на комплекса от правоотношения обаче остават същите: (1) прикритата сделка отново има за страни явната и скритата страна; (2) симулативната сделка отново е „сключена“ между явната страна и едностранно подставеното лице; (3) пак има действия без представителна власт по отношение на подставеното лице, които то може да потвърди (т. [3.2.1.2]). Престъпният характер на създаване и използване на неистински документ за упълномощаване не се засяга от посоченото усложнение.

3.2.2. СКРИТАТА СТРАНА ПО СДЕЛКАТА СЕ САМОЗАЯВЯВА КАТО КОСВЕН ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ПОДСТАВЕНОТО ЛИЦЕ

Този случай разкрива **ред подобия** с предишния (когато скритата страна се завявява като представител на едностранно подставеното лице). Отново между скритата и явната страна се сключва прикрита сделка. Тя отново се прикрива със симулативна сделка. Явната страна пак може да издаде обратно писмо на скритата страна за разкриване на симулацията. Както при самопредставянето за пряк представител (т. [3.2.1]), така и тук може да се окаже, че има документно престъпление (т. [3.2.1.1]). В случаите на самозаявяване като косвен представител също са възможни усложнения на конструкцията чрез включване на друго лице за по-ефективно скриване на скритата страна (т. [3.2.1.3]).

Разликите пък са следните: **(1)** Самата симулативна сделка не е „сключена“ между явната страна и едностранно подставеното лице, а между явната и скритата страна. **(2) Симулацията в случая не се отнася до страните по сделката** – страни както по прикритата, така и по симулативната сделка са все явната и скритата страна. Симулацията се отнася **до правните последици на тази сделка**. Симулативна в тази сделка е всъщност само клаузата, че скритата страна трябва да прехвърли на едностранно подставеното лице полученото от явната страна (подобно на хипотезата на т. [3.1.3]). **(3) Вместо неистинско пълномощно** скритата страна ще представи на явната страна (и евентуално ще манифестира пред трети лица) неистински документ за мандат. **(4)** За разлика от самопредставянето за пряк представител при самопредставянето за косвен представител **няма мнимо представителство и едностранно подставеният не може да потвърди действията, извършени от негово име без представителна власт**.

3.3. ЛЪЖОВНО ПРЕДСТАВЯНЕ ЗА ДРУГИГО ИЛИ САМОПРЕДСТАВЯНЕ ПОД ИЗМИСЛЕНО ИМЕ

3.3.1. СЪЩНОСТ. ЦЕЛИ. РАЗГРАНИЧЕНИЯ

В тези случаи страната, която иска да скрие идентитета си (скрита страна) цели **пълното заблуждение на всички**: на третите лица, на другата страна по сделката (явна страна) и на подставеното лице (ако такова въобще има – при самопредставянето под измислено име подставено „лице“ в строгия смисъл на думата няма). За да се постигне такова пълно заблуждение и то да се разпростре спрямо всички, скритата страна не може да постигне съглашение относно скриването нито с явната страна, нито с подставеното лице (те също трябва да са в заблуждение). Поради това **скритата страна се явява пред явната страна под чуждо име (или под измислено име) и действа под това чуждо или измислено (несъществуващо) име**.

Тук са възможни две хипотези:

(1) лъжовно представяне за другиго (под чуждо име на реално съществуващо лице); тук има същински случай на подставено лице (дървена глава, сламен човек) и

(2) самопредставяне под измислено име (лице с използваното име не съществува въобще); тук на практика няма подставено лице, защото въобще няма лице, което да бъде подставено.

Тези два различни случая могат да обусловят нееднакви последици (т. [3.3.2]). Тъй като обаче тези две явления са повече сходни, отколкото различни, те са разгледани заедно.

Какви **практически нужди** диктуват лъжовното самопредставяне?

Такова тотално скриване на самоличността може да е обусловено от **непочтени или дори престъпни намерения**: например **(1)** да се заобиколят законови забрани за придобиване на собственост от определени лица (ограничения на правоспособността); **(2)** „бягство“ от лоша слава (например от известността на лицето като неправен длъжник; **(3)** избягване на забрани за конкурентна дейност (например дялово участие в конкурентно предприятие или трудово правоотношение с конкурент); **(4)** измама на явната страна относно бонитета на съконтрахента (скритата страна се представя за благосъстоятелно лице, поради което явната страна се съгласява да сключи сделката при отложено плащане, а не при незабавно плащане).

Пример: Житейски често срещан случай е да се представи откраднат или намерен, или подправен документ за самоличност, за да се „наеме“ някаква вещ (ски-екипировка, велосипед, автомобил и т.н.), която впоследствие, разбира се, не се връща никога. Не са редки и случаите, в които с откраднат или подправен документ за самоличност се регистрира едноличен търговец и от името на нищо неподозиращо лице се извършват сделки, „източват“ се данъци и т.н.

Възможно е обаче целта на лъжовното представяне за друго или самопредставянето под измислено име да цели **правнотърпими резултати или да е оправдано, или да е без всякакво практическо значение**: такива ще са например случаите, когато **(5)** някой иска да скрие, че е собственик на закупена скъпа вещ (за да се защити от вероятни престъпни посягателства спрямо тази вещ), когато **(6)** иска да скрие имущественото си състояние или действията си от социалното си обкръжение (напр. еврейин, който колекционира предмети с нацистко съдържание; католик, който закупува езически култови предмети; глава на семейство, който посещава публичен дом и т.н.).

В случая на лъжовното представяне за друго не става дума нито за пряко, нито за косвено представителство, нито за двустранно подставяне, нито за едностранно подставяне, нито за мнимо представителство. Лъжовното представяне за друго е различно и от (зло-) употребата на юридическо лице.

Това **не е пряко представителство**, защото или липсва овластяване, или въобще няма правен субект, от чието „име“ такова овластяване да е дадено (т. [2.1]).

Това **не е косвено представителство**, защото липсва мандат между скритата страна и косвено представлявания, съответно измисления косвено представляван (т. [2.2]).

Това **не е двустранно подставяне**, защото липсва съгласието както на явната страна, така и на подставеното лице (ако то въобще реално съществува) (т. [3.1]).

Това **не е и едностранно подставяне**, защото липсва съгласие за подставянето с явната страна (т. [3.2]).

Това **не е мнимо представителство (falsa procuratio)**, защото мнимият представител се заявява като представител и третото лице има съзнанието, че този, с когото води преговорите, и онзи, с когото сключва договора, са различни лица. Правните последици на лъжовното представяне под чуждо име обаче могат да са дори по-радикални от тези на мнимото представителство (вж. т. [3.3.3]).

Това **не е и (зло-) употреба на юридическо лице**. Възможно е някой да създаде юридическо лице (например 100% дъщерно дружество или еднолично дружество), за да не участва в лично качество в дадено правоотношение. Целта на такава конструкция може да е (1) ограничение на отго-

ворността или (2) скриване на личността на онзи, който черпи стопанските резултати от сделката. (Скриването на личността на собственика на юридическото лице е възможно само при акционерните дружества с акции на приносителя и в онези правни системи, които позволяват анонимност на собственика на дяловото или акционерно участие – напр. Лихтенщайн). (Зло-) употребата на юридическо лице може при определени законодателни разрешения да доведе до проникваща отговорност (*pierce in corporate veil* (английски), *Durchgriffshaftung* (немски)). В тези случаи обаче, макар от стопанска и житейска позиция реалният участник да е скрилият се зад юридическото лице, от правно гледище страна по сделката безсъмнено е „изнесеното напред“ юридическо лице. Тази конструкция може да се окаже нищожна, ако с нея се заобикаля законът (чл. 26, ал. 1 ЗЗД), или да повлече отговорността на скритото лице, или пък да бъде напълно действителна, ако с нея не се целят забранени резултати или увреждане на кредитори. Поради различното естество и различните цели на „изнесеното напред“ юридическо лице терминът „злоупотреба с юридическото лице“, който се използва в западната литература, следва да се разбира само като условен, а не като специфичен подвид на злоупотребата с права. За сравнението между злоупотребата с юридическото лице и скритото косвено представителство вж. т. [2.2.3].

3.3.2. ПРАВНИ ПОСЛЕДИЦИ НА ЛЪЖОВНОТО ПРЕДСТАВЯНЕ ЗА ДРУГИГО

Правните последици на лъжовното представяне за другиго или представянето под измислено име **са различни в зависимост от множество особености.**

Така, ако с това действие се цели (1) преодоляване на законова забрана, последицата ще е **нищожност** (чл. 26, ал. 1 ЗЗД); ако целта е (2) измама на другата страна относно съществени лични качества на контрахента (напр. бонитет), сключената сделка ще е **унищожаема** (чл. 29 и арг. от чл. 28 ЗЗД); (3) ако договорът е *intuitu personae*, би следвало да се приеме, че въобще липсва съгласие и сделката да се смята за **несключена** (чл. 26, ал. 2 ЗЗД); най-сетне, (4) ако индивидуализацията на страната има значение за другата страна по сделката (напр. при уговорки за разсрочено плащане, трайно изпълнение, отговорност за недостатъци и др. бъдещи престации, при които неизвестността относно страната може да осуети реализацията на правата на кредитора), също може да се приеме, че **липсва съгласие за сключване** на договора.

Идентитетът на страната е всъщност съществен елемент от сделката и то – не само при договорите *intuitu personae* (напр. договор за гледане и издръжка, договор за управление и т.н.); непостигането на съгласие или привидното съгласие относно този елемент осуетява сключването на договора. Това, че грешката в лицето води само до унищожаемост, а не до нищожност на договора (чл. 28 ЗЗД), не е аргумент в обратната посока. Грешката в лицето всъщност е случай, съвсем различен от неяснотата относно идентичността на лицето. При грешката в лицето сгрешилият греши не относно *идентичността*, а относно *качества* на другата страна²³. Поради това уредбата на грешката не е дори и изключение от правилото за липсващото съгласие, нито е негово смекчение. Нормата на чл. 28 ЗЗД урежда съвсем различен фактически състав. Аргумент в тази посока е и следната особеност: ако грешката е грешка в сделката (*error in negotio*) или грешка в изразните средства (*error in sensu*), последицата е не унищожаемост, а несключване въобще на договор поради липса на съгласие²⁴.

²³ В този смисъл, макар и нееднозначно – Павлова, М. Гражданско право. Обща част. 2. изд., с. 555.

²⁴ Пак там, с. 538.

Ако обаче целта на лъжовното представяне за друго не е нито укорима, нито противозаконна, нито засяга интереса на другата страна по сделката, би било проява на безсмислена суровост последицата на такова лъжовно представяне да е недействителност²⁵.

Ако например отида да си купя вафла от близката будка (при което я плащам в момента на получаването), за продавача е напълно правно безинтересно кой съм аз. Така че, ако той ме попита за личните ми данни, спокойно мога да го излъжа. Нима това трябва да повлече недействителност на договора? Въобще може да се каже, че данните, които индивидуализират лицата, имат за цел да гарантират насрещната страна в случаите на разсрочено плащане, на неизпълнение на задължения и въобще за всички очаквани бъдещи (вкл. и евентуални) престации, които насрещната страна ще може да изисква. За да може да ги изисква, тази насрещна страна трябва да знае *от кого точно* да ги претендира. Поради тази причина може да се обобщи, че идентичността на лицето е съществен елемент само в случаите, в които тази идентичност има стопанско и правно значение за другата страна. И обратно – ако идентичността е безразлична (напр. при договорите с моментално изпълнение и клоняща към нула вероятност да породят бъдещи претенции – например от недостаящи), то от съществен елемент на сделката тя се превръща в подробност без всякакво значение.

Поради това, в случаите на **ирелевантност на заблудата относно личността** на страната не виждам пречка да се приеме, че **сделката е напълно действителна** и да се смята за сключена между явната и скритата страна.

3.3.3. РИСКОВЕ, ИДЕЩИ ОТ ЛЪЖОВНОТО ПРЕДСТАВЯНЕ ЗА ДРУГИГО

Лъжовното представяне за друго или представянето под измислено име може да има сериозна **наказателноправна релевантност**, когато изпълнява състава на **измамата** (чл. 209 НК). Ако обаче възбуждането или поддържането на такова заблуждение няма за цел набавянето на имотна облага, няма да има престъпление. Няма да има престъпление и когато заблуждението е малозначително или не е обществено опасно (чл. 9, ал. 2 НК).

Примери: Случаи на такова измама ще има, ако собственикът на верига казина X е забранил на У достъпа до своите заведения (било защото У е мошеник с международна известност, било защото в бранша се знае, че У се опитва да пере пари чрез „превъртането“ им през хазартни игри). За да преодолее забраната, У се представя под чуждо или измислено име (а вероятно – и с променена външност).

Също така ще е налице престъпление, ако лице, което е обявено в несъстоятелност и не е възстановено в правата си (чл. 747 и сл. ТЗ), се регистрира като едноличен търговец под чуждо или измислено име. В случая това престъпление по необходимост ще е съчетано и с други престъпни деяния (подправка на документ за самоличност, изготвяне на неверен или неистински официален документ – образец от подписа, подаване на невярна декларация пред предвиден от закона орган, за таяване на истина или потвърждаване на неистина пред съд и т.н.).

За наказателноправната релевантност на някои случаи на едностранното подставяне срв. т. [3.2.1.1].

От посочените особености – че лъжовното представяне за друго или под измислено име става не по сговор между явната и скритата страна, а само чрез едностранните действия на скритата страна – следва, че **явната страна няма как да**

²⁵ Вж. в този смисъл изключително гъвкавата уредба на правните последици на противоречието с повелителни правила на чл. 15:102, ал. 3 PECL.

издаде обратно писмо (contre-lettre) за симулацията, защото в такъв случай веднага би узнала за нея. А целта е и явната страна да е в заблуждение относно личността на другата страна по сделката. Липсващият contre-lettre може обаче да доведе до **непреодолими доказателствени трудности** (чл. 133 ГПК) в случая на лъжовно представяне за друго, ако този, от чието име е действано, узнае за сделката и поиска да се ползва от резултатите ѝ. Пак такива доказателствени трудности ще възникнат за онзи, който се е представил под измислено име, ако другата страна поиска от него да докаже самоличността си в момента на получаването на престацията – това ще се окаже невъзможно и другата страна правомерно ще откаже да изпълни (чл. 75 ЗЗД).

При **формалните сделки** и особено при сделките, **подлежащи на вписване**, онзи, който се е представил под чуждо или измислено име, също ще има сериозни до непреодолимост проблеми да докаже, че е титуляр на съответното право, прехвърлено по силата на такава сделка.

Най-сетне, ако **лицето, чието име е използвано**, научи за сключената „от него“ сделка, то **може да поиска да бъде страна по тази сделка** и направо да упражни правата по нея, както и да престира дължимото по въпросната сделка (ситуацията е подобна на потвърждението в случаите, описани в т. [3.2.1.2]). Тук явната страна няма да има никакви основания, а и никакъв интерес да откаже изпълнение.

3.3.4. ПРАКТИЧЕСКА ПРИЛОЖИМОСТ НА ЛЪЖОВНОТО ПРЕДСТАВЯНЕ ЗА ДРУГИГО

Видя се, че лъжовното представяне под чуждо или под измислено име крие **сериозни гражданскоправни рискове**, а в ред случаи – **застрашава и с наказателна репресия** онзи, който го извършва (вж. т. [3.3.3]).

При това положение „**безопасното**“ **приложно поле** на лъжата за самоличността се оказва силно стеснено: то може да се определи като взаимното пресичане (едновременната даденост) на следните предпоставки – **(1)** договърът да е неформален, **(2)** изпълнението на договора да следва непосредствено сключването му и **(3)** договърът да не поражда бъдещи (включително и евентуални) задължения за нито една от страните или да поражда такива задължения само за явната страна.

Пример: Един от класическите случаи, в които, макар и лъжовно, представянето за друго е напълно безобидно, е следният: Х отива в магазина и купува електроуред, който обаче иска да подари на У. За да няма У проблеми при евентуални дефекти на уреда и при гаранционното му обслужване, Х заявява на продавача не собственото си име, а името на У. Именно името на У продавачът записва и в гаранционната карта на уреда. Х се е представил на продавача под чуждо име. Тази „лъжа“ обаче с нищо не накърнява правата на продавача, защото той получава цената от Х и то – в момента на продажбата. От този договор за продавача в бъдеще могат да възникнат само задължения (за гаранционна поддръжка, отговорност за недостатъци и т.н.), но не и права (задълженията на купувача за плащане на цената и вдигане на вещта са изпълнени още при сключването на договора). Щом за продавача е безразлично към кого ще отговаря, за него няма да е важно кой е съконтрагентът му. Така че в този и други подобни случаи лъжовното представяне за друго е не само безобидно, но и напълно допустимо. Правото на собственост в този случай е преминало върху Х (вж. т. [3.3.2]), който впоследствие ще го прехвърли безвъзмездно на У.

4. ФИДУЦИАРНИ СДЕЛКИ

Фидуциарните сделки са твърде различни като конструкция от представителството и от персоналната симулация. Разглеждането им тук е оправдано само доколкото и те **могат да служат за скриване на титулярството на дадено право и за заблуда на трети лица.**

Докато **при скритото косвено представителство и персоналната симулация** основната цел е да се **скрие страната по сделката** и така да се постигне заблуждение на третите лица относно титулярството на правото, то при **фидуциарните сделки** не се крие страна по сделката, а **временно**²⁶ – и наистина, а не само привидно – **се прехвърля титулярството на дадено право.**

Това, което третите лица не знаят при фидуциарните сделки е, че прехвърлянето е само временно; те смятат, че правото окончателно е преминало към друг субект. За да се изпълни целта на фидуциарната сделка (да се скрие обстоятелството, че някога правото ще се върне при първоначалния си титуляр), **третите лица трябва да знаят за станалото прехвърляне, но не трябва да знаят, че то е само временно.**

Фидуциарната сделка всъщност се състои от **два необходими елемента: (1)** прехвърляне на право от фидуцианта към фидуциаря и **(2)** уговорка за обратно прехвърляне на същото право от фидуциаря към фидуцианта. Първият елемент е и трябва да е явен за третите лица. Вторият елемент обикновено остава скрит за тях.

Скриването не е абсолютно задължително, но обикновено се практикува, за да не бъде поставян фидуциарят под натиск от страна на заинтересуваните или за да не се постигне отмяна на станалото прехвърляне (напр. по чл. 135 ЗЗД). Страните по сделката могат и да си „спестят“ скриването и да направят уговорката си явна за трети лица, например в случай, че тези трети лица в определен бъдещ момент ще се ползват от нея или при положение, че те трябва да знаят за нея. Такъв ще е например случаят, в който Х прехвърля фидуциарно свое имущество на У, за да бъде то предадено след двадесет години на Н (Х се страхува, че може да умре преди изтичането на този срок и така съдбата на въпросното имущество да се определи от други лица; към момента на фидуциарната уговорка обаче Н е все още непълнолетен и Х се бои от неговата лекомисленост). В последния случай Х се стреми да постигне с други правни средства ефекта на уговорката за неотчуждимост на прехвърлено имущество до определен бъдещ момент. Тази уговорка по общо мнение е действителна, но само в отношенията между страните и не може напълно ефективно да предотврати действията в нейно нарушение.

При фидуциарната сделка и двата ѝ посочени по-горе елемента са напълно действителни. При нея няма нищо симулативно. Подобно на скритото косвено представителство (т. [2.2.2]), и при фидуциарните сделки често има **скрит/таен** елемент. Съхраняването на тайната относно този скрит елемент (уговорката за обратно прехвърляне) обаче не се извършва чрез привидна сделка, която да му служи за параван. Съхраняването на тази тайна се извършва чрез простото (пасивно) **премълчаване**, а не чрез активно прикриване.

²⁶ Така и **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II, с. 210, също и **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право. С.: Софи-Р, 2001, с. 186 и сл.

Както скритото косвено представителство, както персоналната симулация, така и фидуциарните сделки имат за **основна цел да създадат заблуда у третите лица**. Същината на тази заблуда е третите лица да не знаят кой е или кой ще бъде титуляр на определено право. При фидуциарните сделки целта е **да не се знае, че в бъдещ момент правото ще се върне у първоначалния си носител** (т.е. фидуциарят да бъде смятан за окончателен негов титуляр); при скритото косвено представителство и при персоналната симулация тази цел е по-амбициозна – третите лица никога да не узнаят за истинското титулярство.

В обобщение:

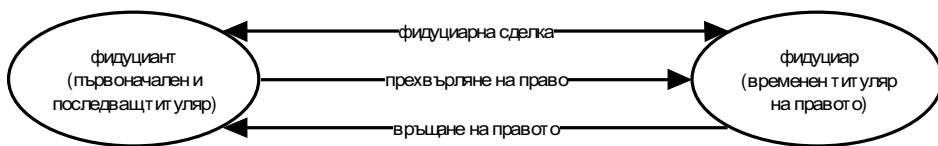
(1) при **скритото косвено представителство** нито третите лица, нито дори онзи, който договаря с косвения представител, знаят, че правото ще бъде прехвърлено на косвено представлявания;

(2) при **симулацията** се цели (окончателна) заблуда за това кой е станал титуляр на правото, а

(3) при **фидуциарните сделки** заблудата се свежда до това третите лица да си мислят, че правото окончателно е преминало у другото и вече няма да се върне у досегашния си титуляр.

Вижда се, че целите на фидуциарната сделка могат да се постигнат и по друг начин – например чрез използването на симулативна сделка, която създава само при видност, че правото принадлежи другиму. Най-различни причини от всякакъв характер обаче могат да наложат вместо симулативна да се използва фидуциарна сделка.

Следващата схема представя „чист вариант“ на фидуциарната сделка, без всякакви допълнителни усложнения.

Отделните технически въпроси по извършването на фидуциарните сделки и особеностите им не могат да бъдат обхванати тук в достатъчна подробност²⁷. Могат само да се посочат някои от **техническите пречки** пред извършването им и **част от способите за преодоляването** на тези пречки.

²⁷ На фидуциарните сделки в нашата литература не е посвещавано самостоятелно изследване. Те са само споменавани като вид сделки в стандартните курсове по обща част на гражданското право и *obiter dictum* в отделни съчинения – вж. **Марков, М.** Някои въпроси във връзка с прехвърлителните договори. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Живко Сталев, 2005, с. 239, **Цончев, Кр.** Симулацията в гражданското право, 2001, 186–187. В литературата до 1944 година въпросът е бил изследван от **Фаденхехт, Й.** Възможни ли са у нас абстрактни вещни договори и фидуциарно прехвърляне на собственост за обезпечение. – Адвокатски преглед, год. 10, № 8–9. Преобладаващото становище е, че фидуциарните договори са подвид на симулацията. Това схващане като че ли се застъпва и от съдебната практика, която обаче е твърде бедна – вж. р. 926–52–I г. о.

(1) Поради особеността, че при фидуциарната сделка има реално прехвърляне на право, това право трябва да се прехвърли не само в необходимата за това форма, но и чрез някоя от възможните за него транслативни сделки.

(2) Транслативните сделки по българското право не само са ограничен брой (*numerus clausus*), но са специфицирани за всеки отделен вид право, т.е. не всяка транслативна сделка може да послужи за прехвърлянето на всяко право²⁸.

Така например джирото може да се използва само за прехвърляне на заповедни ценни книжи; заемът за потребление – само за родово определени движими вещи; цесията – само за права от типа на вземанията²⁹. Продажбата, замяната, апортът в капитала на търговско дружество, дарението, както и прехвърлителната сделка в изпълнение на мандата са универсални прехвърлителни способности и се отнасят до всякакви други права. Може да се спори дали транслативните договори по българското право са наистина ограничен брой, или могат да се конструират и нови видове договори. Основен аргумент в тази насока би могъл да бъде договорът за прехвърляне на имот срещу издръжка и гледане, който не е нито продажба, нито дарение. Смятам, че този договор е особен вид замяна, при която срещу собствеността на имота се прехвърля „друго право“ (чл. 222 ЗЗД); така че съществуването на този договор не е контрааргумент срещу лимитативното посочване на прехвърлителните договори.

(3) Каузалните транслативни сделки, които могат да се използват за прехвърлянето на всякакви права (универсални транслативни способности), обаче не са особено пригодни, за да се конструира с тях фидуциарна сделка.

Проблемът е следният: при всеки от универсалните прехвърлителни способности съществуват специфични пречки.

Първата група такива пречки са **забраните за уговаряне на обратно прехвърляне** на вече придобитото право (нещо повече, тези забрани повличат недействителност не само на уговорката за обратно прехвърляне, но влекат и нищожност на първоначалното прехвърляне). Така при продажбата страните ще се натъкнат на забраната за обратно изкупуване (чл. 209 ЗЗД); същият проблем съществува и при замяната (чл. 223 ЗЗД).

Втората група пречки са свързани с **недопустимостта на обещанието за бъдещо безвъзмездно прехвърляне** – например при дарението не може да се обещае „насрещно дарение“ за бъдещ момент (чл. 226, ал. 1 ЗЗД);

Третата група пречки се свежда до **ограничения предметен обхват** на съответната прехвърлителна сделка – така заемът може да прехвърля само собственост върху движими и родово определени вещи; иначе заемът има ефект, много подходящ за фидуцията – (1) даване и (2) връщане на даденото след известно време.

Наред с всичко това, ако избраният транслативен способ е възмезден (продажба, замяна), страните ще желаят само прехвърлителното му действие, но няма да желаят неговата твърде ясно типизирана възмездност (плащане на цена, прехвърляне на друго право).

(4) При прехвърлителните договори прекратителните срокове и условия се смятат за недопустими.

Законодателството ни не съдържа такава изрична забрана. Тя явно се извежда от разбирането, че прехвърлянето трябва да е окончателно и връщане на полученото не може да се уговаря отнапред. Това разбиране може да се подкрепи както от изричната забрана на продажбата с уговорка

²⁸ Вж. **Марков, М.** Някои въпроси във връзка с прехвърлителните договори. Цит. съч., с. 227 и сл. Авторът не застъпва изрично това становище, но като че ли се придържа към него.

²⁹ Обратно – **Кожухаров.** Облигационно право, общо учение за облигационното отношение, § 70–V–1, също и **Калайджиев, А.** Облигационно право. Обща част. 1. изд., с. 431.

за изкупуване (чл. 209 ЗЗД), така и от тълкувателното правило на чл. 17, ал. 2 ЗН, което трансформира крайния срок на завещателното разпореджане в право на ползване върху завещаното. Освен чрез тези аргументи, почиващи на страх от заобикаляне на закона и на *analogia legis*, недопустимостта на прекратителен срок или условие може да се обоснове и чрез сериозната опасност, която такъв срок или условие биха създали за оборота.

Опасността за оборота пък се свежда до следното: тъй като нито изтичането на относително определения срок, нито събдването на условието не подлежат на вписване в имотния регистър, третите лица няма да знаят дали праводателят им е собственик на имота, който им прехвърля. Те освен това няма да знаят за колко време ще придобият този имот, а това ще доведе до пълна произволност при определянето на цената на придобиваното право. На практика всичко това ще резултира в изваждане на съответния имот от оборота – резултат, който частното право определено не може да желае.

В новия италиански Codice civile от 1942 г. е допуснато уговарянето на прекратителни срокове и условия при прехвърлянето на недвижими имоти и така е бил разрешен съответният дълголетен доктринален спор в италианската наука (art. 1356 II, art. 1357 Cc). Проблемът със сигурността на оборота е разрешен чрез вписване на настъпването на срока или условието в имотния регистър. До вписването на въпросния срок или условие то не може да се противопоставя на трети лица.

(5) Поради посочените причини фидуциарната конструкция в повечето случаи ще трябва да се осъществи чрез система от няколко привидни и една прикрита сделка³⁰.

Схемата на привидна и прикрита сделка ще е приблизително следната: страните осъществяват прехвърлянето на правото чрез каузална транслативна сделка (напр. продажба). Тази продажба е обаче симулативна: страните желаят само прехвърлителното ѝ действие, но не и плащането на цена (фидуциарят не дължи цена за придобитото право; за него възниква задължението да прехвърли обратно правото при уговорените условия). Продажбата следователно прикрива ненаименовано съглашение, което е подобно на замяната. По силата на това ненаименовано съглашение фидуциантът прехвърля правото, а фидуциарят се задължава да го върне обратно. Това обратно връщане на правото е и контрапрестацията на фидуциаря. При връщането на правото фидуциарят ще трябва да използва пак някой от лимитативно дадените прехвърлителни способности – продажба, замяна, дарение. Който и от тях обаче да бъде избран, той по необходимост отново ще представлява симулативна сделка: ако се избере замяна или продажба, фидуциантът, на когото ще прехвърля, естествено няма да дължи нито цена, нито нещо друго срещу извършеното прехвърляне; ако се използва дарението, симуляцията ще се отнася само до дарственото намерение – ясно е, че прехвърляйки, фидуциарят не иска да надари, а само да изпълни задължението си, поето по прикритата сделка.

(6) Такова усложнение (система от прикрита и привидни сделки) няма да е нужно само в случаите, когато прехвърлителната сделка за съответното право е абстрактна – напр. джирос или цесия³¹, или просто фактическо предаване. В тези последни случаи – на абстрактно прехвърляне – няма пречка да се уговори (в договор, различен от прехвърлителния и скрит от третите лица), че цесионерът/джирантът/получателят на

³⁰ Така и **Цончев, Кр.** Симуляцията в гражданското право. С.: Софи-Р, 2001, с. 187. В същата посока, макар и неprecизирано, р. 926–1952-1.

³¹ Цесията традиционно се смята от нашата доктрина за каузален договор, като безапелационно се изтъква, или че тя била каузална (така **Кожухаров**. Облигационно право, общо учение за облигационното отношение, § 70–III) или че била „поначало“ каузална сделка (така **Калайджиев, А.** Облигационно право. Обща част. 1. изд., с. 430). И двете твърдения обаче не са подкрепени с доказателства. А такива доказателства са нужни, особено с оглед на аморфността на насрещната престация при цесията (която може да стигне и до пълна липса), както и с оглед липсата на каквото и да било възможност по цесията да се предявят възражения от неизпълнението на насрещната престация, заради която е цедирано (ако такава престация, разбира се, има).

правото ще го върне след определено време или при събдването на определено условие.

(7) Проблемът с фидуциарните сделки в българското право може да се разреши, ако се приеме, че са допустими ненаименовани транслативни договори. Засега обаче доктрината като че ли не се е досещала за този проблем, а договорната практика се е бояла да тръгне по този път вероятно поради непредсказуемостта на реакцията на съда при евентуален спор.

Друг, не по-малък проблем може да възникне от нежеланието на нотариусите и съдиите по вписванията да изповядат, съответно – впишат, една класическа и откровено формулирана (без скрити клаузи) фидуциарна сделка. Вероятно на всички опити на страните да осъществят такава сделка ще бъде отговоряно с неаргументираното, но пък и непробиваемо „Ама така не може“.

Ако се освободим от ред дълбоко залегнали предразсъдъци, ще видим, че всъщност няма сериозни контрааргументи фидуциарната сделка да се конструира по следния начин: X прехвърля на У правото R, а У като насрещна престация се задължава да му прехвърли същото това право R при изтичането на срока D или събдването на условието C. По конструкцията си този договор ще е подобен на замяната – срещу прехвърлянето на правото R се поема насрещно задължение от типа *facere/dare*. В случая няма да са накарнени забраните за обратно изкупуване (чл. 209 ЗЗД), защото благо, което тези забрани пазят (да не се заобикаля предвидения от закона ред за удовлетворение на заложните и ипотечарни кредитори – чл. 156 ЗЗД), няма да е застрашено. Не е налице и нищожно обещание за дарение (чл. 226, ал. 1 ЗЗД), защото тук няма безвъзмездност на обещаното прехвърляне – то се извършва в изпълнение на поето задължение. Такъв договор няма да противоречи и на забраната за уговаряне на прекратителен срок или условие при прехвърлителните договори (вж. т. (4) по-горе), защото тук самото прехвърляне е безусловно и безсрочно. Под срок/условие е само задължението за обратно прехвърляне на правото. Подобни феномени са познати и са общоприети – например предварителният договор за прехвърляне на имот (който поражда срочно или условно задължение за прехвърляне) или договорът за издръжка и гледане срещу прехвърляне на имот (специфичната му престация не допуска пълното му подвеждане под законово уредените транслативни договори, но за допустимостта му няма никакви съмнения).

Ала дори да се намери широко скроен нотариус, който да склони да изповяда такъв фидуциарен договор, дори да се натъкнем на революционно мислещ съдия по вписванията, който да го впише, това няма да реши проблема за запазването на фидуциарната уговорка в тайна – този вписан договор ще е общодостъпен за всички трети лица и то – с цялостното си съдържание, включително и с фидуциарната си клауза. А нали именно тя трябваше в общия случай да остане скрита от публиката! В случаите обаче, когато фидуциарната сделка няма за цел да скрие бъдещия титуляр на правото, предложената конструкция може да има много широко приложение. Какви са обаче тези случаи, в които фидуциарната сделка няма да цели скриване? Това ще са всички онези хипотези, в които тя има друга мотивация.

Пример: Тази мотивация може да е най-различна. Така например, искам да попреча на дъщеря ми да продаде имота R, който тя ще наследи след смъртта ми, до навършването на зрялата (според мен) възраст от 45 години. Ако установя такава забрана в завещанието си под формата на тежест, тя няма да ѝ попречи сериозно – забраната ще има само облигационно, но не и вещно действие. Същото ще е положението и ако ѝ прехвърля имота приживе и установя такава забрана в договора помежду ни – тя отново няма да има действие спрямо трети лица (чл. 21, ал. 1 ЗЗД). Затова аз прибегвам до друга конструкция – прехвърлям имота R на моя приятел У, а У поема насрещно задължението да прехвърли въпросния имот на дъщеря ми на 45-ия ѝ рожден ден (разбира се, при това аз разчитам, че У ще е жив на тази далечна дата). В случая аз не крия нищо от никого, а само искам да препятствам дъщеря ми да продаде въпросния имот.

Пример: Друг възможен мотив за сключването на фидуциарна сделка е, ако аз заемам висок обществен пост, който е несъвместим с управлението на значителното ми имущество (защото например мога да се повлияя от имуществения си интерес при вземането на важно политическо решение). За да избягна конфликта на интереси, аз прехвърлям това свое имущество на уважаваната адвокатска къща *Jamais & Retour*, която да го управлява „на сляпо“ (т.е. – без мой контрол) до края на мандата ми, след което да ми го върне. Това е фигурата на т.нар. *blind trust* (английски), която е едно от средствата за избягване на конфликта на интереси. Тук целта ми не е да скрия имуществото си от третите лица, нито да ги заблудя, че то ще ми бъде върнато обратно, а само временно да се абстрахирам от управлението му и свързаните с него изкушения.

(8) Ефектът на фидуциарния договор може да се постигне в много голяма степен чрез използване на конструкцията на договор в полза на трето лице (чл. 22 ЗЗД). Ефектът, макар и близък, няма да е напълно идентичен с този на фидуцията. При договора в полза на трето лице „обратното“ придобиване ще бъде не в полза на фидуцианта, а на третото лице – бенефициер.

Независимо от тази съществена разлика в лицето на последващия приобретател (при фидуцията това е фидуциантът – първоначален прехвърлител, докато при договора в полза на трето лице това е бенефициер, посочен от фидуцианта) в много случаи е възможно тази конструкция да задоволи съответен конкретен житейски интерес. (Вж. приведените по-горе пример с дъщеря ми, на която искам да отнема възможността да продаде имота преди да навърши определена възраст).

Към тази предложена конструкция, разбира се, могат да се отправят възражения, че заобикаля забраната за фидеикомисарната субституция (чл. 21, ал. 2 ЗН). Тази забрана обаче е твърде специална, за да бъде тълкувана разширително (отнася се само до завещателни разпореждания). Освен това тя е имала своя *raison d'être* в патоса на Френската буржоазна революция и в стремежа да се преодолеят феодалните ограничения на собствеността, като така новият за тогава човек се освободи от оковите на патриархалното устройство на обществото. В България тази забрана е възприета безпросветно и без да се разбира същината ѝ; възпроизвеждането ѝ в новия Закон за наследство от 1949 година се дължи само на инерция на мисленето.

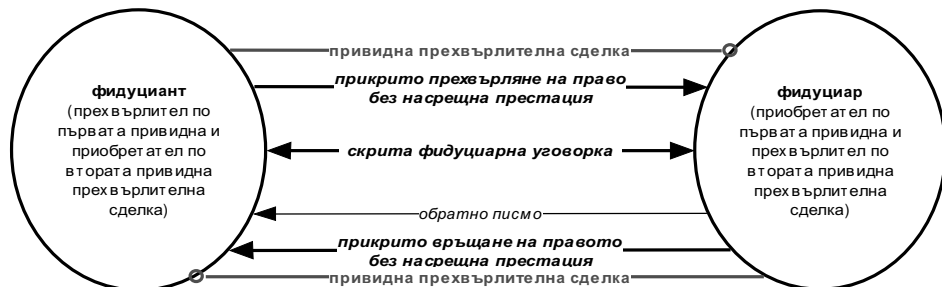
(9) Проблем с фидуциарните сделки няма в онези правни системи, които познават абстрактното прехвърляне на собственост както при движимите вещи³², така и при недвижимите имоти³³. Какъв е договорът, поради който се извършва съответното прехвърляне, не е от особено значение, т.е. той може да е и фидуциарен.

Това, разбира се, не значи, че за да се спаси или опрости извършването на фидуциарни сделки, трябва да се приеме германското разрешение, което е близо до римскоправното и твърде далечно от съвременното правосъзнание.

Поради посочените причини „чистият вариант“, изобразен в предишната схема, рядко е възможен. Поради това на практика фидуциарната сделка (напр. при каузални прехвърлителни основания) се представя пред нас в значително по-усложнен вариант:

³² Вж. *Einigung und Übergabe*, § 929 от Германския BGB.

³³ Вж. *Auffassung*, § 925 от Германския BGB.

5. ОБОБЩЕНИЕ

Следната таблица представя накратко направените дотук сравнения между разгледаните правни конструкции с оглед на това дали всяка една от конструкциите предполага:

- знание/съдействие от явната страна и
- знание/съдействие от този, чрез когото се действа (пряк или косвен представител, подставено лице или фидуциар).

Посочено е също така,

- от кого се цели скриване / кой трябва да бъде заблуден, и
- какъв е фактът, който трябва да се скрие.

		Знание/ съдействие от явната страна	Знание/съдей- ствие от представи- теля/подставеното лице/фидуциаря	Цели се скриване от или заблудение на	Цели се скриване/заблуда относно факта на
Пряко представителство		☑	☑	–	–
Косвено предста- вителство	Явно	☑	☑	трети лица (евентуално)	последващото прехвърляне на правото върху косвено представявания (евентуално)
	Скрито	не	☑	третото лице – кон- трагент на косвения представител трети лица	последващото прехвърляне на правото върху косвено представявания
Двустранно подставяне		☑	☑	трети лица	истинската страна по сделката
Едностранно подставяне		☑	не	трети лица подставеното лице	истинската страна по сделката
Лъжовно представяне под чуждо или измислено име		не	не	явната страна трети лица лицето, чието име е използвано	истинската страна по сделката
Фидуциарни сделки		☑	☑	трети лица	последващото обратно придоби- ване на прехвърленото право

ЧУЖДЕСТРАНЕН УЧЕН

Юрген Базедоу*

ОТНОСНО ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА НА ПРАВОТО

УВОД

През последните десет години нараства влиянието на изследванията и дискусиите в областта на икономическите¹ и социалните² науки, които все повече акцентират върху глобализацията. Предишният академичен диспут по тези въпроси се подхваща в публичните дебати. В тях глобализацията се възприема като един скрит, но сериозен риск за държавата на благоденствието³, за националната държава⁴, демокрацията и политическите организации изобщо. Едно по-задълбочено изследване води до констатацията, че на практика дискусиата е насочена главно към доброто функциониране на правните правила. Повечето публикации изхождат от традиционната концепция, според която осъществяването на социалната и на икономическата политика трябва да бъде дело на национални институции, както и на националното право. Очевидно е, че средствата на националното право в глобализирания свят, в който човешките същества, богатата и капиталите се движат свободно отвъд границите, загубват частично своята ефикасност.

По какъв начин националните власти биха могли да защитят вътрешния пазар от едно споразумение, сключено в чужбина от чуждестранни предприятия в доминираща позиция? По какъв начин финансовата стабилност на системите на обществената

* Преводът на статията е направен от френски език по текста, публикуван в юбилейния сборник „От всички хоризонти“, посветен на проф. Ксавие Блан-Жуван (De tous horizons. Mélanges Xavier Blanc-Jouvan. Paris: Société de législation comparée, 2005, 223–238.

Редколегиата благодари на проф. Базедоу за неговото съгласие статията да се публикува в списание „Юридически свят“.

¹ Berg, H. (Hrsg.). Globalisierung der Wirtschaft: Ursachen – Formen – Konsequenzen. Schriften des Vereins für Socialpolitik N. F. 1999, 263; Theurl, T., C. Smekal (Hrsg.), Globalisierung, Globalisiertes Wirtschaften und Nationale Wirtschaftspolitik. 2001.

² Rieger, E., S. Liebfried. Limits to Globalization. 2003; Sassen, S. Globalization and Its Discontents. 1998.

³ Scharpf, F. W. Crisis and Choice in European Social Democracy. 1991; Rieger, Liebfried. Op. cit., p. 39. За обобщение вж. Genschel, P. Globalization as a Problem, as a Solution, and as a Part of the Landscape. – European Review, 2003, № 11, 505–518.

⁴ Höffe, O. Demokratie im Zeitalter der Globalisierung. 1999; вж. също Zürn, M. Democratic Governance Beyond the Nation-State: The EU and Other International Institutions. – European Journal of International Relations, 2000, № 6, 183–221.

сигурност може да бъде гарантирана, когато предприятията избягват плащането на своите вноски, като прехвърлят седалищата и производството си в чужбина? И как могат да бъдат съблюдавани законовите положения в различните области, когато благата и услугите, които са произведени и доставени в дерегулираното пространство на други страни, имат свободен достъп до вътрешния пазар?

Тези сложни въпроси непрекъснато пораждаят чувството, че глобализацията е синоним на дерегулация. Стремещът да бъдат съхранени социалните придобивки на държавата на благоденствието поражда, най-вече сред представителите на социалните и политическите науки, искането за укрепване на националната политика и регулация.

Настоящите бележки следва да дадат своя принос към тези дебати, насочени към правните средства на икономическата и социалната политика. Към последната и към нейния продукт – трудовото право, е ориентиран трудът на Ксавие Блан-Жуван, на когото са посветени тези разсъждения в израз на сърдечно уважение. Посочването на скритите технически и икономически страни на глобализацията (вж. точка 2) трябва да даде представа за дълбоките сътресения на правната система на национално и международно ниво, провокирани в различните фази на глобализацията (вж. точка 3). В резултат на това развитие правото не е лишено от своята сила, но е глобализирано. Вследствие възникването на регионални организации в политически и национален план тази еволюция е станала предмет на допълнителни структурни изменения (вж. точка 4).

I. ПОНЯТИЕ И ПРИЧИНИ ЗА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА

Понятието „глобализация“ се използва обикновено за подчертаване на световното измерение на увеличаващия се брой актуални проблеми от социално и икономическо естество. Така политолозите Джон Байлис и Стив Смит определят глобализацията като „процес на сближаване между обществата, според който събития, случили се неочаквано в единия край на земята, дават все по-голямо и по-голямо отражение върху отдалечени общества и техните членове. В един глобализиран свят политическите, икономическите, културните и социалните събития стават във все по-значителна степен „тясно преплетени“ едни в други...

При всички случаи светът изглежда става „по-тесен“ и това все повече навлиза в съзнанието на хората⁵. Растящото международно сближаване върви успоредно със загубата на национална идентичност. По думите на немския социолог Улрих Бек – ние трябва да се откажем от една основна предпоставка на съвременните общества, тоест от „...концепцията за живот и действие в затворените и добре определени граници на националните държави (и на техните национални общества). Глобализация означава осезаемият факт, че ежедневната дейност преминава границите... заличава раз-

⁵ Baylis, J., S. Smith (eds.). The Globalization of World Politics. 1997, p. 7. За подобна дефиниция вж. с. 15.

стоянието; фактът, че си въввлечен в транснационални форми на живот, които ние често пъти не сме възприели и не сме разбрали...“⁶.

Това определение, както и много други, е насочено главно към различните последици от процеса на глобализация, а не към неговите причини. С оглед правилното изясняване на проблема би трябвало да се върнем назад към корените на явлениято „глобализация“, които имат централно значение, ако се съди главно по техническия прогрес, и по-специално по огромното ускоряване на средствата за превоз на пътници, стоки и данни, както и по намаляването на съответните транспортни разходи. Конструирването на първия самолет с голям капацитет преди тридесет години доведе до увеличаване на възможностите в гражданската авиация – област, която е прекомерно регулирана по онова време. Това конструирване подготви пътя към дерегулация и интензивна конкуренция във въпросния икономически сектор. Така най-евтиният самолетен билет на северноатлантическия пазар струва едва половината от стойността, която е имал най-скъпият полет двадесет години по-рано. Трябва да се вземе предвид и фактът, че по същото време доходът на глава от населението в индустриалните страни се е увеличил пет пъти⁷. Това означава, че ако през 1975 г. един трансатлантически полет е струвал на човек цялото му месечно възнаграждение, то днес стойността му представлява едва 10% от неговия доход. Следователно днес за по-голямата част от населението е възможно да предприема пътувания на далечни разстояния. И развитието на международната гражданска авиация е доказателство, че много хора, включително младите, а даже и учениците – използват тази възможност.

Подобно развитие може да се констатира в световния превоз на стоки. Това се дължи най-вече на така наречената революция на контейнерите, с една дума – на реорганизацията в навигацията, както и в различните видове транспорт. Традиционно трансферът на стоки е бил силно зависим от намесата на човешкия фактор при опаковането, товаренето, подреждането и разтоварването на стоките. Понастоящем използването на стандартизирани контейнери в превоза им намалява чувствително цената на работната сила и едновременно с това допринася за извънредното ускоряване на прехвърлянето на стоките, което преди това е заемало една голяма част от цялостното времетраене на превоза. Гигантски плавателни съдове, които транспортират хиляди контейнери по морските междуконтинентални пътища, се отбиват днес само в няколко важни пристанища в целия свят, в които разтоварването на контейнерите става за няколко часа. След това контейнерите биват разпределени към всеки един от регионите на света чрез по-малки кораби, наречени фидери (feeders), или чрез сухоземен транспорт, с цел да бъдат отправени към тяхното местоназначение. Тези промени провокират едно постоянно и изключително спадане на индекса на товарния превоз, който се отнася до морския превоз на контейнерите. През десетте години от 1985 г. до 1994 г. този индекс е спаднал за морския превоз на контейнери от 100 на

⁶ Beck, U. Was ist Globalisierung. 5. Aufl. 1998, S. 44.

⁷ Вж. посочените цифри у Fochler-Hanke, G. (Hrsg.), Der Fischer Weltalmanach 1976 (1975), S. 279; von Barata, M. (Hrsg.), Der Fischer Weltalmanach 2003 (2002), col. 1088. Доходът на глава от населението се е покачил от 6600 USD на 34100 USD в Съединените американски щати и от 5780 USD на 38140 USD в Швейцария.

64, въпреки че за същия период се е покачил на 179 за петролоносачите и на 125 за корабния превоз като цяло⁸. Постоянното намаляване на транспортните разходи за товаренето на контейнера⁹ означава, че търговците могат по-лесно да стъпят на по-отдалечени пазари, без да са задължени да понесат допълнителни транспортни разходи. С други думи, това води до географско разширяване на засегнатите пазари¹⁰. От същата гледна точка икономистите определят глобализацията като „разглобяване на сегментите на пазара в световен мащаб“ дотам, че „националната и международната мобилност на богатата и на производствените фактори да бъде изцяло осигурена“¹¹.

Най-удивителният ръст на мобилност се регистрира в областта на преноса на данни. Огромният напредък, реализиран в сектора на комуникацията (тук е достатъчно да напомним развитието на интернет и предаването на телевизионни и телефонни сигнали по сателит), представлява една от основните характеристики на съвременното общество. Мигновеното предаване на масиви от електронни данни към отдалечени краища на света влияе на нашите ежедневни навици и води до качествена промяна в икономическото, социалното и политическото мислене. Почти мигновено се разпространяват информации за най-актуалните събития с политически и спортен характер, за природни бедствия или борсов крах по целия свят, в момента на тяхното появяване. Пазарите на капитали практически са се слели до такава степен, че курсовете на акциите в Токио, Лондон и Ню Йорк не се различават съществено едни спрямо други. Формирането на политическото мнение, като се вземе предвид незабавното разпространение на информацията по целия свят, все по-малко зависи от близостта до мястото на събитието. Нарушаването на човешките права и унищожаването на околната среда – било в съседна страна, било на другия край на света, се следят с едно и също внимание.

Няколко извода могат да бъдат извлечени от това кратко описание на „скритите страни“ на глобализацията. Най-напред става ясно, че движещата сила на това развитие не е само целта да бъде реализирана печалба, макар че различните ценови нива, предлагани за сравними стоки на различни пазари, биха могли силно да стимулират търговията и транспорта. Преди всичко трябва да признаем, че зад тази комерсиална мотивация се крие също и постоянният стремеж на човечеството към по-голяма мобилност и преминаване на границите. Ако приемем това за основа, от него следва на второ място, че процесът на глобализацията не се различава съществено от предходните фази на мобилност, които са били породени от технологичните новости, като изграждането на пощенската мрежа, използването на парната машина при параходите или построяването на железниците. Тъй като техническият прогрес е по-скоро периодичен, отколкото постоянен процес, обществото изглежда трябва да се справя със съвършено нови проблеми, когато настъпва нова фаза. Достатъчно е да си припомним

⁸ Bundesminister für Verkehr, Verkehr im Zahlen. 1994, S. 265.

⁹ Bundesminister für Verkehr, Verkehr im Zahlen 2002/2003, S. 260, използва различни статистически критерии за 2000 г. и 2001 г., което би могло да обясни неотдавнашното покачване на процента на транспортните разходи.

¹⁰ **Aberle, G.** Transportwirtschaft. 1996, S. 1 ff.

¹¹ **Schäfer, W.** Entmonopolisierung des Nationalen? – BERG. Op. cit., S. 9.

историческите прецеденти, както и политическите и социалните проблеми, възникнали най-вече през 19-ти век, поради внезапният ръст на мобилност¹². На трето място, трябва да направим извода, че сегашното повишаване на мобилността, както и предходните, е необратимо¹³. В средносрочен и дългосрочен план правителствата няма повече да ограничават нарастващата мобилност на стоките, на хората и данните, дори да се предположи, че това е теоретически възможно. Защото цената на такива ограничения ще бъде загубата на увеличаването на производителността, произтичащо от използване на посочените технологии. От една страна, необратимостта на процеса на глобализация, а от друга, опасността от социални кризи, предизвикани при предходни нараствания на мобилност, ни поставят пред трудния избор на юридическите средства, които позволяват да бъдат избегнати подобни развития, или най-малкото – да бъдат отклонени някои от техните последици.

II. ОТГОВОРИТЕ НА ЮРИДИЧЕСКАТА СИСТЕМА

1. КРАТЪК ОБЗОР

През вековете европейският и по-късно световният ред е белязан от централната роля на суверенните национални държави¹⁴. Светът е разделен на териториални единици. Тяхното население е подчинено на изключителното и пълно господство на една система, която от своя страна е разчленена на многобройни органи – законодателни, съдебни и изпълнителни – и която се определя като суверенна държава¹⁵. С течение на времето тези държави установяват свой собствен правен ред, съставен от закони, укази и съдебна практика, ръководен от служители и представители на съдебната професия, които поради своето образование, професионални кариери, организация, както и поради начина на общуване помежду си образуват отделни групи във всяка страна. У много от хората все още преобладава дълбокото убеждение, че правото е основно национално, както по отношение на своето създаване и съдържание, така и по отношение на своя предмет, тоест съобразно регулираните житейски ситуации и уреждащите конфликти.

Макар че външният аспект на различните съдебни системи на пръв поглед подкрепя тази теза, трябва да се отбележат някои различия, като резултат от едно по-задълбочено проучване. На първо място, те се проявяват във вътрешно-национален план. От край време съществуват федерални системи, характеризиращи се с мно-

¹² Относно периода на „глобализацията“ в края на 19-ти век вж. **Rieger, Leibfried**. Op. cit., S. 17 ff., както и **Bernholz, P.** Globalisierung: ein neues Phänomen? – In: **Theurl, Smekal**. Op. cit., S. 1 ff.

¹³ **Herrenschmidt, J.-L.** L'irréversibilité de la mondialisation. – In: **Loquin, E., C. Kessedjian**. La mondialisation du droit. 2000, p. 389 et s.

¹⁴ **Brownlie, I.** Principles of Public International Law. 5. ed. 1998, разглежда държавата като най-важната категория между субектите на международния правен ред, който се установява с развитието на съвременната държава. Вж. също **Carreau, D.** Droit international. 7. éd. 2001, p. 15 et s.

¹⁵ **Brownlie, I.** Op. cit., S. 72, 287; **Carreau, D.** Op. cit.

жество правни системи. Това важи например за административното и договорното право на Германия, както и за вещното право във Великобритания, области в които английските и шотландските правни системи се различават съществено. Същата констатация е валидна и за наследственото право в Испания, както и за по-голяма част от гражданското и наказателното право на Съединените американски щати. В настоящия контекст обаче не са взети под внимание вътрешно-държавни юридически различия.

По-голям интерес представляват трансграничните правни проблеми. Тяхното очаквано умножаване, последица от глобализацията, допринася за появата на отклонения между националните съдебни системи, които все повече и повече придобиват характер на пречки. Поради тази причина можем да предречем, че съвременните управленчески структури ще се изменят в процеса на глобализацията¹⁶.

Постоянният стремеж към повече мобилност трябва, от една страна, да подтикне националните държави да отворят своите граници и да предоставят на глобализацията нови пространства за развитие. Държавите няма да се ограничат с това да отворят своите граници за осигуряване свободно движение на блага, услуги, информация, капитали и хора. От друга страна, и въпреки промените, политическите дейци се стремят да запазят своята сфера на влияние върху икономическите и обществените условия на страните си. Макар че е валидно за всички държави, това искане се явява законно преди всичко в демократичните страни. Как бихме могли да придадем на политическата власт на една държава демократична насоченост, когато в същото време постоянният поток на ресурси през границите заплашва да разруши ефективното осъществяване на този стремеж на народа? Диалектиката между политическото формиране на институции, от една страна, и стремежът към нарастваща мобилност на ресурсите, от друга, води до пораждането на многобройни нови подходи в международното законодателство. В частност последните се свеждат до по-ефикасно прилагане на националното право (вж. подточка 2). Други изискват възникването на нови институции с държавен или частен характер в областта на унифицираното право и поставят на разискване съществуването на едно чисто национално законодателство и неговата обосновка (вж. подточки 3 и 4).

2. ОТГОВОРИ НА НАЦИОНАЛНОТО ПРАВО: РАЗШИРЯВАНЕ НА ПРИЛОЖНОТО МУ ПОЛЕ

Традиционното законодателство има строго национален характер. Това се отнася за неговия произход и предмет, тоест за урежданата материя. Повечето правни норми засягат само вътрешни въпроси. Някои закони съдържат разпръснати разпоредби върху своето приложение в трансграничните случаи, изразени под формата на конфликтни норми, дори и когато по-голямата част от законодателството ги премълчава. Правната уредба, която набляга на конфликтните норми, се подценява по отношение на нейното потенциално значение за процеса на глобализация. Една подробна уред-

¹⁶ Относно бъдещи промени вж. **Scholte, J. A.** The Globalization of World Politics. – In: **Baylis, J., S. Smith.** Op. cit., p. 13, 21; **Zürn, M.** Op. cit.

ба на приложимия закон съществува само в областта на частното право, тоест за договорните и други облигационни задължения, за собствеността, за семейното и наследственото право. Що се отнася до публичното право, преобладава общо взето мнението, че неговите правила могат да бъдат приложени само на националната територия на държавата. По такъв начин областта на приложение на тези норми изглежда стеснена до националната територия. От това произтича обстоятелството, че фактите, възникнали извън държавните граници, изглежда се изпълзват от обсега на националната уредба¹⁷.

Примерът на международното право относно споразуменията показва, че териториалното ограничаване в областта на приложение на националните разпоредби не е естествена даденост. То би могло да бъде заместено от конфликтни норми, които да представляват една по-добра гаранция за прилагане на националното право. Още през 1945 г. Съединените щати приложиха тяхното право за споразуменията в международен мащаб спрямо картел от производители на алуминий, създаден извън територията на Съединените щати, от предприятия, установени в чужбина. Съдия Learned Hand сметна, че са налице достатъчно условия за прилагането на американското право относно споразуменията и че едно ограничаване на свободната конкуренция би могло да има последствия върху американския пазар било поради намерението на страните, било по силата на обстоятелствата¹⁸. Този т.нар. принцип на антиконкурентния ефект впоследствие бе потвърден неколккратно от Върховния съд¹⁹, а също така – признат на практика от Европейския съд²⁰. Принципът бе кодифициран в няколко национални прявни системи, и по-специално в германския Закон за ограничаването на конкуренцията от 1957 г.²¹ В същото време той бе атакуван от някои страни за нарушаване на международното право поради извънтериториалното приложение на националното право. Особено интересно е да се отбележи в тази връзка, че Великобритания, която е най-отявлен привърженик на тази критика, въведе неотдавна едно ново конкурентно право, което въпреки предишни колебания, възобновява принципа на антиконкурентния ефект²².

Понастоящем той е признат почти в целия свят. Така се улеснява ефикасното прилагане на националните правила на конкурентното право и засегнатите предприятия остават на подчинение на държавните власти. Дори и да продължават да съ-

¹⁷ Относно това традиционно мнение вж. Върховен съд на Съединените щати по делото *American Banana Co. v. United Fruit Co.*, 213 U. S. 347 = 29 S. Ct. 511 до 512 и сл. (1909): „Но общото и почти универсално правило е, че характерът на дадено действие като законно или незаконно следва да бъде определено изцяло от закона на страната, където действието е извършено ... Цялото законодателство е по презумпция териториално.“

¹⁸ *U. S. v. Aluminium Co. of America*, 148 F. 2d 416 (2d Cir. 1945).

¹⁹ *Hartford Fire Ins. Co. v. California*, 509 U. S. 764 до 796–113 S. Ct., 2891–2909 (1993).

²⁰ Решение от 28.09.1988, *Wood pulp*, дела 89/85, Rec. 1988, 5193–5243, точки 16–18.

²¹ Вж. § 130 от този закон. За една сравнителна перспектива – **Schwartz, I., J. Basedow**. Restrictions on Competition. – In: *Int. Encycl. Compar. L.*, т. 3, глава 35, 1995, точки 67 и сл.; **Basedow, J.** Souveraineté territoriale et globalization des marchés: Le domaine d'application des lois centre les restrictions de la concurrence. – In: *Rec. des cours de l'Académie de droit international de la Haye* 264 (1997), 9–177.

²² Вж. част 2 (1) от Competition Act 1998, с. 41 относно забранените споразумения; част 18 (1) – за забраната на злоупотребата с монополно положение. За обединенията вж. част 22 (1) и (6), Enterprise Act 2002, с. 40.

ществуват някои пропуски, влиянието на националните правила в материята на конкуренцията е много по-голямо в сравнение с времето на чисто териториалното приложение. Имайки предвид голямото повишаване на трансграничните концентрации, както и на други споразумения с ограничаващ ефект спрямо конкуренцията²³, изменението на конфликтните норми придобива все по-голямо значение²⁴.

3. ЧАСТНОПРАВНИТЕ РАЗРЕШЕНИЯ В ТРАНСНАЦИОНАЛЕН ПЛАН

Националният характер на правото е лесно разбираем, когато става въпрос за създаване на задължителна юридическа рамка на пазарите и на човешката дейност. Това обаче, което засяга диспозитивните правила, техния национален характер, е очевидно в много по-малка степен. Уредбата на договорите за продажба на стоки, на паричните преводи, на превоза на стоки по сухоземен или морски път и т.н. през 18-ти и 19-ти век също се подчинява на вътрешното право. Малко по-късно различията между националните правни системи се оказват пречка за международните процеси. Поради липса на добро сътрудничество между правителствата в международен план светът на бизнеса рано открива частни разрешения. За тази цел до 1900 г. се основават неправителствени организации, като Международния съюз на железниците и др., с оглед обсъждането на юридически проблеми, възникнали от международните спогодби на всеки един от тези пазари. Международната юридическа асоциация и Международната търговска камара (CCI), и двете основани по едно и също време, насърчават сключването на договори в областта на международната търговия, без да се ограничават до отделни пазари²⁵.

През изминалия век тези институции създадоха голям брой спогодби-образци, общи условия за продажба, бизнес-справочници, както и закони-образци, които получиха практическо значение най-вече поради факта на единодушното приемане от икономическия свят. Няколко от тези проекти, като Правилата и стандартните приложения, отнасящи се до кредитните документи и Международните търговски термини, познати повече като ИНКОТЕРМС (INCOTERMS), придобиха в буквалния смисъл на думата световно признание. Други, подобно на Устава от Хага, наблюдайки на познанията, които датират от 1920 г., и бидейки признати от Международната правна асоциация, по-късно послужиха за образец на международни конвенции²⁶. Понастоящем

²³ **Kantzenbach, E.** Wettbewerbspolitik in der globalisierten Wirtschaft. – In: **Theurl, Smekal.** Op. cit., S. 231, 237 ff. Относно обединенията вж. също Monopolkommission, Wettbewerbspolitik in Netzstrukturen, XIII. Hauptgutachten (2000), точки 757 и сл.

²⁴ Monopolkommission, op. cit., точки 798 и сл.; **Mestmäcker, E.-J.** Europäisches Wettbewerbsrecht im Zeichen der Globalisierung. – In: J. Schwarze (Hrsg.), Europäisches Wettbewerbsrecht im Zeichen der Globalisierung. 2002, S. 11 ff., 18 ff; **Kantzenbach.** Op. cit., S. 247.

²⁵ За един общ поглед върху неправителствените организации вж. **Kropholler, J.** Internationales Einheitsrecht. 1975, S. 85 ff.

²⁶ Уставът от Хага беше инкорпориран в Международната конвенция за уеднаквяване на някои правила в областта на товарителницата, подписана в Брюксел на 25.8.1924, Reichsgesetzblatt 1939 II 1049; по-подробно вж. **Rodiere, R.** Traité général de droit maritime, Affrètements & transports. 1968, точки 735 и сл.

голям брой от допълнителните актове се предлагат на предприятията в много сектори на икономиката²⁷.

Значението на голям брой частни договори се е увеличило посредством дейността на арбитража в международната търговия. Последният представлява един вид частна съдебна процедура, която е възприета в даден случай от страните, или съответно е придружена от посочените международни организации²⁸. Накратко можем да кажем, че определянето на юридическа рамка за международните икономически отношения в областта на търговията със стоки се дължи до голяма степен на намесата на частната инициатива, както и на работата на международните неправителствени организации.

4. НОВИ ДЕЙСТВАЩИ ДЪРЖАВНИ СУБЕКТИ В МЕЖДУНАРОДЕН ПЛАН

А) КОНВЕНЦИИ

От края на 19-ти век насам частните дейности винаги са били допълвани от намеса на държавите, стремящи се към координацията и хармонизацията на държавното право посредством международни спогодби. Днес съществува гъста мрежа от хиляди международни конвенции в целия свят, повечето от които са двустранни, а някои – многостранни. Макар и повечето от тези споразумения да се прилагат в една чисто регионална област, все повече конвенции имат универсален обхват. Първоначално международните спогодби само ограничават упражняването на суверенната държавна власт, както например в случая с приемането на чужденци или защитата на тяхната собственост, докато през последните 120 години този вид акт е използван в стотици случаи за установяването на едно унифицирано право. Илюстрации на опитите за уеднаквяване можем да намерим във всички правни области. Така Всеобщата декларация за правата на човека, приета през 1948 г. от Общото събрание на ООН²⁹, предизвиква сключването на голям брой регионални конвенции за защита на правата на човека³⁰. Налага се констатацията, че Европейската конвенция за защита на правата на човека води, поне в тази област, до разширяване на хармонизацията на нашия континент³¹. Що се отнася до наказателното право, в резултат на Нюрнбергския процес геноцидът е възприет като престъпление, санкционирано от международното право. Също така разследванията на военните престъпления, проведени от международните наказателни съдилища в Руанда, Босна, Херцеговина и Сърбия, свидетелстват за нарастващия

²⁷ **Martin-Serf, A.** La modélisation des instruments juridiques. – In: Loquin/Kessedjian. Op.cit., p. 179 et s.

²⁸ За общите договори вж. **David, R.** Arbitration in International Trade. 1985; **Schlosser, P.** Das Recht der internationalen privaten Schiedsgerichtsbarkeit. 2. Aufl. 1989.

²⁹ Решение на Общото събрание 217 А, Официални документи на Общото събрание, 3-та серия, част I, решения с. 71 (Документ на Обединените Нации A/810).

³⁰ **Delmas-Marty, M.** La mondialisation du droit: chances et risques. Recueil Dalloz, 1999, Chroniques, p. 43, 44 et s.; **Henkin, L.** Human Rights. – In: **Bernhardt, R.** (Ed.). Encyclopedia of Public International Law. 1995, p. 880, etc.

³¹ **Frowein, J. A., W. Peukert.** Europäische Menschenrechtskonvention. 2. Aufl. 1996.

консенсус на международната общност в тази област³². В областта на международните търговски договори нараства броят на спогодбите в търговското право, като допълнение към посочените частноправни актове. Така се постига уеднаквяване в превоза на стоки и хора по море, въздух и суша, както и в областта на железопътния транспорт.

Ратифицирана е и Виенската конвенция относно договорите за международна продажба на стоки от болшинството от търговските сили³³. Подобно е положението и в областта на интелектуалната собственост: правото на патент, на търговска марка, авторското право и сродните му права са предмет на множество международни конвенции, които се ревизират от време на време³⁴. Дори и в областта на трудовото право е постигната известна хармонизация, например с уредбата на минимума от изисквания към условията на труд на моряците в търговското корабоплаване³⁵.

Списъкът на придобивките може бъде продължен. Очевидно не съществува област в правото, която да не е засегната от тази вълна на хармонизация или международно уеднаквяване. Често пъти международният източник на едно правно правило не е изрично признат. Въпреки че адресатът на тези правила смята, че те са национални, основата им се съдържа в международна конвенция, която задължава всяка от държавите – страни по нея, да съобрази своето законодателство с хармонизираните стандарти³⁶. Уеднаквяването се затруднява от големия брой технически подробности, като например национални резерви или изключения, предвидени в договорите, от областите на приложение, или от недостатъчния брой ратификации.

Последното обстоятелство е свързано с най-голямото неудобство на международната конвенция като инструмент за юридическа глобализация. Когато към края на 19-ти век международната общност започва да използва този договор за целите на правната хармонизация, броят на участващите нации – определени тогава като „цивилизовани нации“, е ограничен, като се има предвид, че големи части от света са колониално зависими. Постигането на съгласие по време на една международна конференция се явява резултат на много упорити и всеотдайни преговори, в които вземат участие всички заинтересувани правителства. Когато делегатите са завръщат в своите страни след дипломатическа конференция, те носят отговорност за сключените спогодби и се ангажират в дългосрочен план да бъде осъществена ратификация от на-

³² Delmas-Marty, M. op. cit., p. 48; за един подробен доклад вж. Werle, G., F. Jessberger. Das Völkerstrafgesetzbuch. Juristenzeitung, 2002, S. 725 ff.

³³ Вж. Zweigert, K., J. Köpholler (Eds.). Sources of International Uniform Law, ts. 1–3 A (1971–1979) – един поостарял в някои части сборник. Неотдавна бе издадена един по-прецизен сборник от Ferrari, F. (ed.). Le convenzioni di diritto del commercio internazionale. 2. ed. 2002.

³⁴ Вж. Heinemann, A. (ed.). Gewerblicher Rechtsschutz, Wettbewerbsrecht, Urheberrecht. 2002 ff.

³⁵ Конвенция относно търговското корабоплаване (минимални норми), подписана в Женева на 29.10.1976, ратифицирана от 44 страни, вж. уебсайта на Международната организация на труда: <http://www.ilo.org/ilolex>.

³⁶ Според съгласуваното мнение от подписания Протокол, прикрупен към Международната конвенция за обединяване на някои правила в предмета на товарителниците от 1924 г., Уставът от Хага е бил включен по различни начини във вътрешното законодателство на договарящите страни – Markianos, D. Die Übernahme der Haager Regeln in die nationalen Gesetze über die Verfrachterhaftung. 1960.

ционалните законодателни органи. След Втората световна война броят на суверенните държави нараства от над сто до двеста. Дипломатическите конференции, стремящи се към хармонизация на правото в световен мащаб, се посещават от стотици представители. Поради това един истински обмен на идеи става невъзможен. Основните решения относно формата и съдържанието на дадена проектирана мярка за хармонизация се налага да бъдат вземани от малки работни групи, които по необходимост изключват представителите на повечето от държавите. Последницата от това е, че правителствата разглеждат по-задълбочено резултата от дипломатическите преговори, и броят на ратификациите се ограничава, предвид решението на мнозинството държави-членки да не приемат съответния текст. Така приложното поле на уеднаквяването на правото често пъти се оказва непълно.

Б) ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ

Тези слабости, колкото и да са значителни, се компенсират от една друга характеристика на движението за съвременното уеднаквяване на правото. От края на Втората световна война, в някои случаи и по-рано, са основани международни институции, натоварени с мисията да ускоряват уеднаквяването и хармонизацията на правото в съответната област. Голяма част от тези институции са в системата на Организацията на обединените нации. Сред тях по-важни са: Световната организация за интелектуална собственост, Международният съюз по далекосъобщенията, както и Международната организация на труда – и трите със седалище в Женева; Международната организация за гражданска авиация със седалище в Монреал, Международната морска организация със седалище в Лондон, Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО) със седалище в Париж и Световната здравна организация в Женева³⁷. Сред останалите правителствени организации, натоварени с уеднаквяването на правото в различните области, можем да посочим Римския институт за унифициране на частното право (UNIDROIT), Комисията на ООН по международно търговско право (УНСИТРАЛ) със седалище във Виена и Хагската конференция по международно частно право³⁸. Създаването на Световната търговска организация през 1994 г. е едно доказателство за постоянното развитие на процеса на институционализация³⁹.

Този процес на институционализация гарантира приемствеността и постоянството на юридическата хармонизация, а оттук и на глобализацията на правото. От една страна, правителствата на държавите-членки очакват в замяна на своя дял във финансирането на тези институции конкретен резултат под формата на проекти за уеднаквяване. От друга страна обаче, международните организации се задължават да докладват редовно за своята работа. В условията на тези два стимулиращи фактора се лан-

³⁷ За повече сведения вж. **Kropholler**. Op. cit., S. 51 и сл. и респективно **Bernhardt, R.** (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*. V. 1–4, 1981 и сл.

³⁸ Тези организации са описани от **Kropholler**. Op. cit., S. 46 ff, S. 57 ff.

³⁹ **Jackson, V. J. H.** *The World Trading System*. 2. ed. 2000, p. 58, etc.

сират нови проекти за уеднаквяване, веднага щом за някой от участниците възникне необходимост. Проектът за хармонизация, отправен от една държава-членка, има големи шансове за успех в рамките на отделна институция, отколкото извън нея, под формата на една обикновена размяна на междуправителствени ноти. При това големият брой международни институции обуславя известна конкурентност между тях и дава възможност за избор на държавите, които желаят да променят политиката на уеднаквяване.

В края на това развитие на международната сцена за изработване на правото се появяват други субекти. Въпреки че последната дума, разбира се, би могла да бъде предоставена на националните държави, във връзка с националното придвижване на международните договори, изглежда, че политическите инструменти, с които те разполагат, са видоизменени. Когато една международна организация е инициатор на проект за уеднаквяване, одобрен от мнозинството на представените в органите на управление държави-членки, съществува известна необходимост за всички членове, включително и за малцинството – противник на проекта, да бъде изпълнен този проект, тоест да има сътрудничество и да бъде извлечена възможно най-голяма полза от него. В противен случай тези държави ще бъдат заставени да ратифицират впоследствие една конвенция, приета в тяхно отсъствие. От момента, в който дадена държава се присъедини към един международен договор, нейното право да се оттегли от него остава в сила, но в повечето случаи преди всичко теоретично. Опитът показва, че държавите почти никога не ползват това право на едностранно прекратяване. Следователно можем да кажем, че институционализацията на международните отношения включва развитието на интернационализацията или глобализацията на правото.

Това движение е подкрепено от нарастващия брой международни съдилища, чието значение на практика се увеличава. Международната общност разполага, освен с Международния съд в Хага, и с други съдебни органи, като например Европейския съд за правата на човека, с посочените съдилища в наказателното право или Международния трибунал по морско право със седалище в Хамбург. Тяхната роля на стабилизатори на глобализацията на правото не трябва да бъде подценявана.

III. РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ И ИНТЕРРЕГИОНАЛИЗЪМ

Освен гореизброените световни организации, неотдавна бяха създадени няколко регионални организации за по-тясна интеграция на държавите-членки. Най-познатият пример за това е Европейската общност, в която бяха „вложени“ в известна степен суверенни права на държавите-членки. Европейската общност включва органи и процедури, които позволяват едно по-бързо изготвяне на закони, и същевременно е по-независима от волята за сътрудничество на страните-членки. Законодателството на Общността следователно е в състояние да достигне една по-висока степен на уеднак-

вяване в своите юридически разпоредби, които, от друга страна, са предмет на единно тълкуване от Европейския съд. В много области Общността се проявява като силен и независим участник на международната сцена. Бащите – основатели на тази Общност, целят интеграция на пазарите, а не уеднаквяване на различните правни системи. Все пак компетентността на общностните дейности налага постепенно разширяване съобразно с ускоряването на процеса на пазарна интеграция. Европейската общност разполага със законодателни компетентности в различни области, които имат твърде различно значение, а понякога и твърде несигурно. Но успехите на Общността в законодателството са забележителни. Така наречената общностна придобивка (*acquis communautaire*) на вторичното законодателство, съставено от директиви и регламенти, с всяка година се разширява и води до хармонизация на правото в много области, което би било немислимо преди четиридесет години⁴⁰. Едновременно с това Общността потвърди с успех своята собствена компетентност относно преговорите с трети държави.

Огромният успех на Европейската общност подтикна правителствата от други краища на света да продължат стремежа към напредък, като основат подобни организации. Така Аржентина, Бразилия, Парагвай и Уругвай основаха MERCOSUR – Общия пазар на Латинска Америка⁴¹, а френскоговорящите страни от Африка създадоха OHADA – Организация за хармонизация на търговското право в Африка⁴². Тези организации, както и други подобни, имат съвсем различна структура от Европейския съюз и техните държави-членки до този момент не са отстъпили никаква част от своите суверенни права. Това обаче, което ги сближава с ЕС, е съществуването на бързи законодателни процедури, които да спомогат за по-ефикасното прехвърляне на общата политика в областта на икономическото право⁴³. Стремежът към по-голямо уеднаквяване на правото произтича от създаването на общи арбитражни и правосъдни органи, които бдят над еднообразието на общото право в стадия на неговото прилагане.

Увеличаването на броя на институциите от регионален характер изглежда преизвестява едно изместване на световното законодателство от международен към интеррегионален план. Очевидните ограничения на световните дипломатически конференции биха могли да подтикнат политическите среди към изграждането на нови преговорни структури на световни конвенции. В този случай регионалните организации би трябвало да действат в качеството си на посредници на най-безпомощните страни-

⁴⁰ Само в областта на частното право Общността е приела около 70 постановления и директиви, вж. общия сборник на четири езика под редакцията на **Basedow, J.** (ed.), *European Private Law-Sources*. ts. 1–3, 1999–2002.

⁴¹ Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, *Rechtsquellen des Mercosur*, ts. I, II, 2000; **Wehner, U.** *Der Mercosur*. 1999. Вж. също **Basedow, J.** *O Mercosul como modelo de integração*. – In: **Grandino Rodas, J.** (ed.), *Contratos internacionales*. 3. ed. 2002, p. 377.

⁴² **Issa-Sayegh, J., Lohoues-Oble. J.** *OHADA – Harmonisation du droit des affaires*. 2002; **Issa-Sayegh, J.** *Quelques aspects techniques de l'intégration juridique, l'exemples actes uniformes de l'OHADA*. – *Uniform L. Rev.*, 1999, p. 5, etc. Одобрените инструменти от OHADA са публикувани на <http://www.ohada.com/textes>.

⁴³ **Basedow, J.** *Worldwide Harmonisation of Private Law and Regional Economic Integration – General Report*. – *Uniform L. Rev.*, 2003, p. 31, etc.

членки⁴⁴ и да бъдат натоварени да се договарят посредством международни договори. Това гледище е по-малко утопично, отколкото изглежда на пръв поглед. Европейската общност вече е договоряща страна по множество световни конвенции, като например Спогодбата за учредяване на Световната търговска организация и нейните приложения от 1994 г. или Договора за авторското право от 1996 г.⁴⁵

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЯ

В заключение, често изразяваното твърдение, че социалната и икономическа глобализация „минират“ възможността за промяна на характера на политиката и правото, не взема предвид развитието на правните системи през последните петдесет години. Традиционната концепция за правото като чисто национална категория следователно не би могла повече да бъде поддържана. Многообразието на правните системи се увеличава по отношение на законодателните институции и съществуващите правни и арбитражни институции за транспониране на правото. В светлината на това развитие е уместно да се говори за правна глобализация, която реагира на различните фази на икономическата глобализация.

Това развитие изисква една нова ориентация на политиката и на концептуалното планиране, а не тяхната капитулация. Тези, които приемат решения, трябва да се съобразяват с новите институционални структури и да се научат да правят съзнателен избор в полза на международните платформи, пригодени към представянето на техните цели. Те трябва също така да се научат, че известните сдружения по интереси в националната политика не могат да бъдат разглеждани като включващи се от само себе си в международните организации. В този смисъл правната глобализация води до един „нов курс“ („new deal“), до едно ново споразумение в организацията на международната политика, до една нова ориентация на политическите сили и на правилата на играта⁴⁶.

⁴⁴ Verhoeven, J. Souveraineté et mondialisation: libres propos. – In: Loquin, Kessedjian. Op. cit., p. 43, p. 55.

⁴⁵ По-подробно вж. Basedow, J. Die Europäische Gemeinschaft als Partei von Übereinkommen des einheitlichen Privatrechts. – In: Schwenzer, I., G. Hager (ed.). Festschrift für Peter Schlechtriem zum 70. Geburtstag. 2003, p. 165 ff.

⁴⁶ Zürn, M. Globalization and Global Governance: from Social to Political Denationalization. – European Review, 2003, № 11, p. 34, etc.

В 39-ТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

Проф. Васил Мръчков

КОНСУЛТАТИВНИЯТ СЪВЕТ ПО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО ПРИ 39-ТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ (2001–2005 Г.)

I.

1. Съгласно чл. 8, ал. 2 от Правилника за организацията и дейността на 39-то Народно събрание (обн., ДВ, бр. 69 от 7.08.2001 г., изм., доп.) „председателят на Народното събрание може да създаде Консултативен съвет по законодателството. Организацията и дейността на съвета се урежда с правила, утвърдени от председателя на Народното събрание“¹.

Председателят на 39-то Народно събрание проф. Огнян Герджиков на 18 октомври 2001 г. утвърди Правилата за организацията и дейността на Консултативния съвет по законодателство. Според чл. 1 от тези правила „Консултативният съвет по законодателство е помощен експертен орган на Народното събрание за юридическото подобряване на проектите за закони при обсъждането им в постоянните комитетите и на пленарните заседания на Народното събрание“. На 31 октомври 2001 г. председателят на Народното събрание утвърди и състава на съвета. Той включваше 28 души: председател – проф. д-р юрид. н. Васил Мръчков, заместник-

председател чл.-кор. проф. Нено Неновски (до смъртта му на 14 май 2004 г.), секретар – Димитър Костов и 25 членове, които поради настъпили промени впоследствие спаднаха общо на 23 души. Това бяха предимно университетски преподаватели и научни работници, както и други високо квалифицирани юристи от практиката. За административен секретар-организатор на съвета беше назначена г-жа Янка Иванова.

2. В съвета бяха създадени **четири направления** по правни отрасли в зависимост от предмета на регулиране на постъпващите в Народното събрание законопроекти, както следва:

– конституционно, административно и финансово право;

– гражданскоправни отрасли (гражданско, търговско, банково, авторско, патентно, семейно, наследствено, трудово, осигурително и гражданско процесуално право);

– наказателно право (материално и процесуално);

– международно право, което включваше и въпросите на сближаването на българското законодателство с правото на Европейския съюз.

Членовете на съвета бяха разпределени според тяхната научна и професионална спе-

¹ Съвет по законодателство беше създаден на основание чл. 123, ал. 1 от Правилника за организацията и дейността и при 37-то Народно събрание (1995–1997 г.). За неговия състав и дейност вж. **Мръчков, В.** Съветът по законодателство при 37-то Народно събрание (1995–1997 г.). – Сввр. право, 1997, № 3, 103–109.

циализация и интереси в едно от четирите направления².

3. Работата на съвета протичаше в заседания по направления и в пленарни заседания, както и в ad hoc работни групи, образувани по отделни въпроси от председателя на съвета.

Законопроектите и проектите за други актове на Народното събрание се предоставяха на съвета от председателя на Народното събрание и се разпределяха между направленията от председателя на съвета според тяхното съдържание и предмет на регулиране. Макар че по първоначален замисъл (чл. 18 от Правилата за организацията и дейността на съвета) съветът трябваше да обсъжда законопроектите предимно между първото и второто им гласуване от Народното събрание, с течение на времето и особено след втората година от дейността му зачестиха случаите, при които по сложни, големи и нови законопроекти по разпореджението на председателя на Народното събрание обсъждането в съвета предшества първото им гласуване от Народното събрание (Законопроекта за

изменение и допълнение на Закона за съдебната власт, Законопроекта за защита на потребителите, Законопроекта за частните съдебни изпълнители и редица други. Най-често тези разпореджания на председателя на Народното събрание бяха издавани по предложение на председателите на съответната водеща постоянна комисия. Особено активни в това отношение бяха председателите на Комисията по правните въпроси, на Комисията по бюджет и финанси, на Комисията по вътрешния ред и сигурност и на Комисията по икономическата политика. След втората година от дейността на Съвета исканията на председателите на водещите комисии до председателя на Народното събрание толкова много зачестиха, че неговите разпореджания за обсъждане на законопроектите преди първото им гласуване заемаха по-голямата част, а накрая (през 2004 и 2005 г.) и изцяло запълваха дневния ред на ежеседмичните пленарни заседания на съвета.

4. В своята експертна и оценъчна дейност при обсъждане на законопроектите и другите актове, внесени в Народното събрание, Консултативният съвет по законодателство се ръководеше от определени **критерии**. Те бяха установени в чл. 19 от Правилата. Според съдържанието им те могат да бъдат обобщени в **три** групи.

1. Изискванията за **конституционност** на обсъжданите проекти. Те обхващат два близки по своята обща насоченост, но различни по източници и съдържание критерия.

а) Съобразност на предлаганите в проектите разрешения **с нормите и разпоредбите на Конституцията от 1991 г.** – с тяхната „буква“ и разум. Предмет на сравняване и анализ тук бяха отнесените към съответните проекти конституционни разпоредби. Вникваше се в техния смисъл, подлагаша се на анализ и сравнение с доразвиващите ги законови разпоредби в предлаганите проекти;

б) Съобразност на проектите с **практиката на Конституционния съд** – с неговите актове – решения, определения и мотивите към тях. С течение на времето от създаването и началото на дейността му (октомври 1991 г.) юриспруденцията на Конституционния съд става все по-богата и разнообразна, поради което и ней-

² Членовете на съвета бяха разпределени по направления както следва: **Направление по Конституционно, административно и финансово право:** ръководител – проф. д-р Кино Лазаров и членове: чл.-кор. проф. Нено Неновски (до 14 май 2004 г.), проф. д-р Снежана Начева, доц. д-р Сашо Пенев, проф. д-р Емилия Друмева (привлечен член, до избирането ѝ за член на Конституционния съд през м. октомври 2003 г.); **Направление „Гражданскоправни отрасли“:** ръководител проф. д-р юрид. н. Цанка Цанкова, и членове: проф. д-р юрид. н. Васил Мръчков, проф. д-р Красимира Средкова, проф. д-р Поля Голева, проф. д-р юрид. н. Владимир Петров, доц. д-р Теодор Чипев, доц. д-р Траян Конов, доц. д-р Красен Стойчев, Борислав Белазелков – член-съдия във ВКС (до 31.12.2002 г.), Любен Велинов – адвокат, Матей Марев – адвокат, гл. асист. д-р Кристиан Таков (до 31.XII.2002 г.), гл. асист. Таня Бузева, гл. асист. Александър Кацарски; **Направление по наказателно право:** ръководител – проф. д-р Екатерина Трендафилова, и членове: проф. д-р Маргарита Чинова, проф. д-р Александър Стойнов (от 1.06.2004 г.), проф. д-р Лазар Груев (до назначаването му за член на Конституционния съд през м. април 2004 г.), доц. д-р Борис Велчев, гл. асист. Иван Летников, гл. асист. Росица Георгиева; **Направление по международно право:** ръководител – доц. д-р Благой Видин, и членове: Димитър Костов и Любен Кулишев (привлечен член).

ното проучване – все по-полезно и по-необходимо, но и изискващо все повече време. Особено внимание се обръщаше на неговите решения, с които се дават задължителни тълкувания на Конституцията (чл. 149, ал. 1, т. 1 Конст.) по пътя на **абстрактното** тълкуване. Внимателно се проучваха и решенията, постановени по искания за установяване на противоконституционност на законите и на другите актове на Народното събрание и на президента на Републиката по **казуалното** тълкуване, предвидено в чл. 149, ал. 1, т. 2 Конст. Заедно с конституционните разпоредби (вж. по-горе б. „а“) тези изисквания образуваха **„конституционния блок“** за преценка на проектите.

2. Втората група от критерии са отнасяше до съобразността на обсъжданите проекти с **международноправните източници**. И тук анализите и сравненията се извършваха на „две нива“.

а) От една страна, това бяха критериите за съобразност с общите международни актове – универсални и регионални (европейски): актовете на ООН (Всеобщата Декларация за правата на човека от 1948 г., двата пакта за правата на човека от 1966 г., конвенциите на ООН, на МОТ, на ЮНЕСКО и др.), европейските актове по правата на човека – ЕКПЧ, ЕСХ и др., според изискванията на чл. 5, ал. 4 Конст. – които са ратифицирани, влезли в сила за България и обнародвани в „Държавен вестник“, поради което имат предимство пред нормите на вътрешното законодателство, както и с общопризнатите норми на международното право (чл. 149, ал. 1, т. 4 Конст.). Тази област на преценка постоянно се разширява, като се има предвид големият брой международни актове, по които България е страна, и юриспруденцията на международните контролни органи за тяхното спазване (практиката на Комитета по правата на човека, на Комитета по икономическите, социалните и културни права, на Съда в Люксембург, на Съда по правата на човека в Страсбург по приложението на ЕКПЧ, на Европейския комитет по социалните права за приложението на ЕСХ и др.

б) Второто по ред, но не и по значение ниво, на което се преценяваха обсъжданите актове, беше свързано с изискванията на Евро-

пейския съюз за сближаване на българското законодателство с правото на Европейския съюз за подготовката на България за приближаващото пълноправно членство на страната ни в Общността. Едва ли има нужда да се настоява обстойно върху важността и строгостта на преценката за съобразност с тези актове, сближаването с които беше и е едно от необходимите условия за подписването на Договора за присъединяването на България към Европейския съюз на 25 април 2005 г. и за приемането на страната ни за член на Европейския съюз от 1 януари 2007 г. Сближаването тук се преценяваше както с оглед на така нареченото първично право на Общността (Договора за Европейския съюз), така и с многобройните актове на Съюза – директиви, препоръки, решения и регламенти, а с напредването на времето и процеса на политическата интеграция – и с разпоредбите на Конституцията на Европа и др. Работата тук беше особено динамична и напрегната, като се имат предвид големият и постоянно растящ обем на актове на вторичното европейско право и тяхното интензивно ревизиране и осъвременяване през последните години в самия Европейски съюз и стремежът на страната ни да се обхванат най-новите и „последни по време“ от тях.

В посочените дотук две групи от критерии (вж. по-горе т. 1 и 2) Консултативният съвет по законодателство полагаше усилия да влезе в оптиката на Конституционния съд, на неговите виждания и изисквания, съответно на изискванията на ратифицираните международни договори по чл. 5, ал. 4 Конст., на общопризнатите норми на международното право и на изискванията на първичното и вторично европейско право за подготовката за пълноправното членство на страната ни в Европейския съюз.

3. По-различна по съдържание беше **третата група от критерии**, от които се ръководеше Консултативният съвет по законодателство при обсъждане на проектите, внесени в Народното събрание. Те се отнасят до текущото действително вътрешно законодателство, в чиято система новото законодателство трябва да бъде вградено и част от което то трябва да стане. Основната идея тук беше да се постигне

логическо единство в общата правна система на страната и утвърждаването на **общите принципи на правото**. Наред с него създаването ново законодателство трябваше да отговаря и на **специфичните правотехнически изисквания и изказ** при формулиране на правните норми и строежа на нормативните актове съгласно Закона за нормативните актове и Указа за неговото прилагане.

5. **Основните организационни форми**, в които се обсъждаха законопроектите и проектите за други актове на Народното събрание, бяха заседанията по направления и пленарните заседания на съвета. Голямата част от законопроектите се обсъждаха на заседания на направленията и след това на пленарните заседания на съвета. Обикновено това бяха големи по обем и с основно значение за системата на действащото ни право законопроекти, като например: законопроектите за изменение и допълнение на Търговския закон, Законопроектът за здравето, законопроектите за изменение и допълнение на Закона за съдебната власт, Законопроектът за защита на потребителите и др. Обсъжданията на тези законопроекти продължаваха 2–3, а даже и по 4 заседания, като се имат предвид обемът и сложността, а в някои случаи и суровият характер на законопроектите.

Според предмета и съдържанието на законопроектите ръководителите на направления определяха докладчици за тяхното проучване и докладване в направленията, а след това – и на пленарните заседания на съвета. По този начин при обсъжданията на законопроектите се използваше целия потенциал на направленията и на всички членове на съвета.

По въпроси от комплексен правен характер се създаваха работни групи *ad hoc*, които подготвяха общо становище по тях.

6. Заседанията на направленията и на съвета протичаха активно и при оживени обсъждания. Тон за това даваха докладчиците по съответния законопроект. Но независимо от предмета на регулиране на съответния законопроект поначало всички членове на съвета се явяваха на заседания, след като бяха го внимателно проучили. Изказващите се членове на съвета изразяваха свободно доводите, които го подкрепяха, както относно конституционността

и правосъобразността, така и по съответствието му с други разрешения в системата на действащото законодателство, включително и по целесъобразността на възприетите разрешения. В тази обстановка съвсем застъпваните становища обикновено взаимно се допълваха и обогатяваха. Но не бяха редки случаите, когато те се различаваха и даваха повод за разделяне на мненията. В такива случаи различните мнения се отразяваха в становищата на съвета, които се предоставяха на водещата комисия и на народните представители. Те решаваха кое от тях да подкрепят. Във всеки случай дискусиите се съсредоточаваха върху правните въпроси и оставаха далече от политическите пристрастия в постоянните комисии и в пленарната зала на Народното събрание.

Съветът виждаше своята мисия и функции в утвърждаването си като орган за **научна критика** на внесените законопроекти и механизъм за тяхното подобряване със средствата на научната критика. А научната критика е конструктивна (градивна). Тя е „опозиция“, доколкото обосновано възразява срещу определени общи идеи или конкретни разрешения, заложили в даден законопроект, и навлиза не само в неговата философия и концепция, но неизбежно и в целесъобразността на предлаганите законодателни разрешения. Разбира се, в тази последна насока възраженията и доводите трябваше да бъдат по-внимателно и предпазливо изразявани, тъй като крайните решения по тях принадлежат единствено и изцяло само на народните представители. Стилът на тяхното излагане беше специфичен: учтиви по форма и словесен изказ, с дължимото уважение към вносителите, народните представители и държавните институции и ясни по своето съдържание и последователност. Тяхната сила беше в тяхната убедителност и обоснованост. Съветът се придържаше към тази своя позиция, независимо от вносителите на законопроектите и политическата подкрепа на една или друга парламентарна група. Неговите членове се абстрахираха от злободневното политическо значение, което можеха да имат едни или други законодателни разрешения, и ги предоставяха на народните представители. Тази основна линия в работата на съвета, както и неговата цялостна дейност се подкрепя

ше от председателя проф. Герджиков. В дискусиите, разбира се, имаше и пристрастия. Но те бяха от друго естество. Това бяха пристрастия към правото и Конституцията. Развиваха се интересни и оживени спорове по основни правни въпроси, които протичаха в дух на академична толерантност и уважение към мнението на опонентите. Те засягаха прилагането на всички критерии по Правилата за работата на съвета – както на конституционността на предлаганите разрешения, така и на тяхното съответствие с ратифицираните от България международни договори, с изискванията на европейските стандарти и др.

7. Заседанията на съвета бяха **закрити**. На тях присъстваха освен членовете на съвета и поканените представители на ведомствата, които са работили и подготвяли законопроектите, внесени в Народното събрание. Тяхното присъствие беше полезно. Те даваха полезни разяснения по технически и специфични въпроси за смисъла, който се влага по отделни законодателни разрешения и др. Обстоятелството, че понякога защитаваха пристрастно предложените в законопроекта разрешения, беше психологически обяснимо с тяхната ангажираност в подготовката им и с тяхната служебна зависимост и подчиненост на съответното ведомство, но това не оказваше влияние върху убежденията на членовете на съвета и върху становищата на съвета. На заседанията на съвета не се канеха представители на средствата за масова информация. Това разрешение се основаваше на характера на съвета като помощен експертен орган, чиято дейност е строго специализирана и предполага дискретност в обсъжданията и професионално-технически характер на дискусиите. В някои случаи, поради спецификата на обсъжданите законопроекти, на заседанията се канеха и изтъкнати специалисти.

8. През трите години и половина, през които съществуваше и функционираше съветът, бяха проведени 110 пленарни заседания на съвета и 279 заседания по направления, които се разпределяха както следва: направлението по конституционно, административно и финансово право – 89 заседания, направлението по гражданскоправни отрасли – 92 заседания; направлението по наказателно право – 87 засе-

дания, и направлението по международно право – 38 заседания. Различieto в броя на проведените по направления заседания през годините се обуславяше от преобладаващия брой постъпващи и обсъждани в Народното събрание гражданскоправни законопроекти (в широкия смисъл на това понятие), свързани с преустройството на икономиката към пазарна, следван от конституционни, административни и финансови-предимно данъчни законопроекти. Затова пък направлението по гражданскоправни отрасли беше най-голямото по числен състав, което позволяваше поемането на значителния брой гражданскоправни законопроекти – ежеседмични заседания на направлението в нея, а след това и редовните седмични заседания на съвета. В последните две години настъпиха промени: зачестиха заседанията и на направлението по наказателно право, станаха по-чести и заседанията на направлението по международно право.

9. На заседанията по направления и на пленарния състав на съвета бяха обсъдени общо 115 законопроекта, което представлява 38 на сто от всички 312 закона, приети от 39-то Народно събрание. В тази цифра не се включват 318-те закона за ратификация на международни договори. Броят на становищата надвишава леко броя на пленарните заседания, тъй като една част от законопроектите бяха обсъдени само на заседания на направленията. По обсъжданите законопроекти бяха подготвени и представени на председателя на Народното събрание становища в общ обем 2360 страници. Сред приетите закони, по които съветът е дал писмени становища, могат да бъдат примерно посочени такива важни законопроекти като законопроектите: за приватизация и следприватизационен контрол, за защита на личните данни, за туризма, за обществените поръчки, за изменение и допълнение на НПК, НК, ГПК, Семейния кодекс, за вероизповеданията, за отнемането в полза на държавата на имущество, придобито от престъпна дейност, за защита на лицата, застрашени от наказателно преследване, за защита срещу дискриминация, за управлението при кризи, за медиацията, за омбудсмана, за насърчаване на заетостта, за здравето, Кодекса за социално осигуряване, за изменение

и допълнение на Закона за съдебната власт, за малките и средните предприятия, за насърчаване на инвестициите, за държавната собственост, за общинската собственост, данъчни и редица други закони, които определят облика на действащата правна система на Република България.

10. Заседанията на съвета се провеждаха ежеседмично в определен още в началото ден от седмицата – сряда, което позволяваше на членовете на съвета да съобразят с него другите свои професионални задължения, и продължаваха обикновено по 4 часа – от 10 до 14 часа.

На заседанията на съвета се водеха протоколи по магнитофонен запис, които след това се снемаша на хартиен носител и съхраняваха в архивата на съвета. Те се ползваха при изготвяне на становищата на съвета, за справки от народни представители и от работни групи, създавани при водещите комисии между първото и второто четене на законопроектите, а при поискване се предоставяха за ползване и от вносителите на законопроекта по реда, определен от Правилата за организацията и дейността на съвета.

11. Въз основа на станалите разисквания в съвета или в направленията – за случаите, когато някои законопроекти по разпореждане на председателя на съвета се обсъждаха само в съответното направление, се изготвяха **станoviщата** на съвета. „Станoviщата“ бяха **експертните заключения** по законопроектите, изготвянето на които се предвиждаше в чл. 22 и 23 от Правилата на съвета. Те отразяваха резултатите от работата на съвета и представяха неговия облик пред Народното събрание. Тези становища се представяха на председателя на Народното събрание и на председателя на водещата постоянна комисия по съответния законопроект. Те имаха препоръчителен характер за Народното събрание, за неговите постоянни комисии и за народните представители.

Станoviщата съдържаха **две** части: общи бележки и конкретни бележки. В „общите бележки“ се правеха констатации и обосноваваха предложения за конституционoсьобразността на отделни разпоредби на законопроекта, неговото несъответствие с ратифицираните от Република България международни договори и с

изискванията на първичното и вторичното европейско право, по неговата структура и съответствието му с изискванията на Закона за нормативните актове и Указа за неговото прилагане и др. В „конкретните бележки“ се правеха предложения за усъвършенстване на отделните разпоредби на законопроекта по съдържащите се в тях конкретни разрешения и тяхното правно-техническо формулиране и нормативен изказ. Привеждаха се и кратки мотиви към предложенията. Правеха се и множество предложения с конкретни формулировки и правни редакции на отделни разпоредби на законопроекта, с които се предлагаша да бъдат заменени съдържащите се в него текстове, предложени от вносителя.

12. Качеството на внасяните в 39-то Народно събрание законопроекти, за което ще стане по-подробно дума по-нататък (вж. по-долу № 15) предизвикваха множество общи и конкретни бележки, пълното включване на които в становищата на съвета ги правеше много обемисти. Затова големият проблем при изготвянето на тези становища беше включването на **по-важните общи и конкретни бележки** и „свиането“ на техния обем до „поносими“ размери. По-голяма част от становищата бяха в обем около 50–60 машинописни страници.

В лицето на административния си секретар г-жа Янка Иванова съветът разполагаше с ефективна, надеждна, компетентна и всеотдайна помощ при организиране и провеждане на заседанията на направленията и на съвета и техническата подготовка на становищата, която улесняваше работата на съвета и допринасяше съществено за цялостната добра организация на неговата дейност.

II.

13. В своята почти четиригодишна дейност при изпълнение на функциите си Консултативният съвет по законодателството при 39-то Народно събрание имаше благоприятно положение да следи развитието на българското законодателство, да съдейства за неговото подобряване и по този начин дискретно да участва в неговото създаване. Това положение му позволи да до-

бие професионален поглед върху проблемите на българското законодателство в един изключително важен и интензивен период от неговото развитие – подготовката на членството на България в Европейския съюз – чиято кулминация досега беше подписването на Договора за присъединяване на 25 април 2005 г. Едно от най-сериозните основания за подписването на този договор беше осъществяването на сближаването на българското законодателство с европейските норми – на Европейския съюз и на Съвета на Европа, и с международните стандарти на ООН и другите специализирани международни организации на световната организация. Принос за това имат всички държавни институции: Народното събрание и всички парламентарни групи в него, отделните народни представители с внасяните от тях законопроекти в упражняване на правото им на законодателна инициатива и с участието им в тяхното обсъждане и гласуване, Министерският съвет с внасяните от него законопроекти, президентът с упражняването от него право на отлагателно вето, чието основно предназначение е да допринесе за подобряване на приеманите закони, и редица други държавни и обществени органи и експерти. Тази колосална работа често пъти е обект на строга критика в стремежа за нейното подобряване. Но независимо от тази критика, тя има решаващо значение за подписването на договора за присъединяване. Свой скромнен дял в това голямо дело има и Консултативният съвет по законодателство при 39-то Народно събрание.

14. Въпреки това в подготовката и създаването на нашето ново законодателство през погледа и опита на Консултативният съвет по законодателството се открояват и **редица важни проблеми**. Те не са от вчера, нито пък са присъщи само на законодателната дейност на 39-то Народно събрание. В една или друга степен те се отнасят за законодателната дейност и на предходните легислатури след промените от края на 1989 г. И **по-важните** от тях ще бъдат посочени накратко в следващите редове.

15. Това е преди всичко **качеството** на приеманите закони. „Качеството на приеманите закони“ е **обобщаващо** понятие. Него има предвид като „юридическо подобряване на

проектите за закони“ и чл. 1 от Правилата за организацията и дейността на Консултативния съвет по законодателството, утвърдени от председателя на 39-то Народно събрание (вж. по-горе раздел I). То обхваща редица изисквания, на които подготвяните и приемани от Народното събрание закони трябва да отговарят. Тези изисквания са: конституционсъобразност на законите, тяхното съответствие с международните договори, по които България е страна, включително и с нормите на европейското право, вътрешно единство и безпротиворечивост, както и съответствието им с другите закони от правната система на страната, яснота, пълнота и точност на съдържащите се в тях правила, формулиране на техните разпоредби в съответствие с изискванията на Закона за нормативните актове и Указа за неговото прилагане. Пренежено от гледна точка на съвкупността от тези критерии, качеството на приеманите закони е **незадоволително**. И това се отнася както за състоянието на законопроектите, в което те бяха внасяни в Народното събрание от народните представители и Министерския съвет, така и за състоянието, в което те „излизаха“ от Народното събрание като гласувани и приети закони. Разбира се, има разлика между състоянието, в което законопроектите „влизаха“ в парламента при тяхното внасяне, и състоянието, в което те „излизаха“ от него като окончателно приети закони. Тя е безспорно в полза на окончателно приетите закони и се изразява в тяхното подобряване в хода на парламентарния законодателен процес, благодарение на работата на постоянните комисии и особено на Комисията по правни въпроси, но те най-често не бяха от такава степен и естество, че да подобрят радикално законопроектите и да удовлетворят високите изисквания за качество. Впрочем разликата е, че те са по-малко некачествени. А някога беше невъзможно радикалното подобряване на внесените в Народното събрание законопроекти, защото състоянието, в което бяха внесени, не се поддаваше на поправяне и подобряване и никаква експертна помощ в хода на парламентарния законодателен процес не можеше съществено да ги подобри. Причините за това са в лошата предварителна подготовка на законопроектите от тех-

ните вносителите. И това се отнася в еднаква степен както за законопроектите, внасяни от народните представители, така и за законопроектите, чийто вносител беше правителството.

16. Обща е тенденцията за подценяване на тази страна от законодателната дейност от вносителите. В последните 15 години на нея все повече се гледа като на достъпна за нивото на всеки средно грамотен български гражданин, който може езиково да се изразява в битовото общуване, с повърхностно познаване на българската граматика и с пълно незнание на специфичните правила, на които трябва да отговарят приеманите закони, включително и на изискванията на законодателната техника като специално и високопрофесионално интелектуално знание. Всеки се отнася с дълбоко уважение към високопрофесионалния труд на лекаря, на архитекта, на строителния инженер и т.н. при най-елементарната хирургическа интервенция или постройката на сграда, от което зависят здравето и сигурността на един или двама граждани. И затова до изпълнението на тези дейности се допускат само професионално подготвени лица. А подготовката на законите, по които живее и се управлява обществото и държавата, сякаш сме готови да я предоставим на необразовани за тази колкото специфична, толкова и сложна, деликатна и изискваща високи професионални знания и умения държавна дейност. В тази дейност най-голям професионален дял трябва да имат специалистите с юридическо образование, а в зависимост от предмета на регулиране на съответния закон – и специалисти от другите клонове на знанието. Но само това не стига. Нужен е още продължителен опит в съставянето на нормативни актове, както и усет за кратък, лапидарен, точен и ясен български юридически език за формулиране на нормативните разпоредби. Юридическото образование за съжаление не дава специална подготовка в учебните програми по юридическа техника и съставяне на нормативните актове, поради което уменията и знанията в тази област се придобиват само чрез опит и дълготрайни занимания в практиката „пред предизвикателството на белия лист“. И не от всеки юрист – красноречив и пламенен оратор от трибуната или на площада, или задълбочен из-

следовател и университетски преподавател става добър нормотворец. Не защото това е толкова трудно и сложно дело, а защото то е специфично и изисква специални правни знания и умения за нормативен изказ и продължителен опит в изпълнението на тази дейност.

17. При съвременните условия в които се осъществява, подготовката и приемането на закони в страната се натъква и на някои **обективни трудности и нови моменти**. Два от тях заслужават да бъдат изрично посочени.

а) **неимоверно разширяване на обхвата на законодателното регулиране**. В него навлизат нови и непознати доскоро области на обществените отношения, по които нямаме правни традиции (търговско право, електронен подпис, ценни книжа, защита на свидетелите в наказателното производство и редица други от всички области на обществените отношения);

б) **изключителната динамика, в която се развива законодателният процес**. Той е много по-бърз. Отмина времето, когато законопроекти се подготвяха с години и приемането им обхващаше десетилетия. Живеем в забързано време и то се отразява и върху законодателния процес. Но особено бързина в законодателния процес у нас при днешните условия идва и от необходимостта за сближаването на законодателството с европейските стандарти във връзка с предстоящото приемане на страната ни в Европейския съюз от 1 януари 2007 г. Не можем да не си даваме сметка, че това темпо на законодателния процес, особено през 39-то Народно събрание (2001–2005 г.), се диктува от стремежа на държавата и обществото членството ни в Европейския съюз да стане факт от началото на 2007 г. Целият въпрос е в това забързано време да се полагат максимални усилия последиците от бързането да не се отразяват отрицателно върху качеството на законодателството или по-точно и по-реалистично е да кажем: неизбежните отрицателни последици от интензивността и темпото, с които се подготвят и приемат законите, да бъдат сведени до възможния минимум.

18. Именно при тези условия и въпреки техния изключителен характер не се прави възможно и необходимото за подобряване на качеството на законодателството.

Проблемите започват от предпарламентарната фаза на законодателния процес – от подготовката на законопроектите преди внасянето им в Народното събрание. Законопроектите, които се внасят от Министерския съвет, все по-рядко и във все по-малко случаи се готвят от утвърдени специалисти в съответното министерство или друго ведомство, защото министерствата и ведомствата с малки изключения вече не разполагат с професионално подготвени и силни разработващи правни отдели, каквито те имаха в близкото минало, поради ниския размер на възнагражденията в държавната служба. Затова тази първоначална и особено важна дейност все по-често се възлага на външни работни групи, на адвокатски къщи и др. под. срещу заплащане от чужди и наши финансови източници. Когато заплащането е от чужди източници, поръчващите чужди организации предявяват явно или дискретно и определени изисквания за насоката на правната уредба, която най-често е инспирирана от националното законодателство на поръчващата организация, при което се извършва така нареченият „правен експорт“. Но и в това няма нищо лошо, стига чуждият законодателен опит да е приложим в нашата страна и съчетаем с българските правни традиции, култура и правна система. Напротив. То е много полезно, необходимо и добро.

Лошото е, ако се съди по резултатите и качеството на продукта, който се внасяше в Народното събрание при ползване на чуждестранния опит, е че законопроектите, които са инспирирани от него, не са професионално подготвени. И вместо некачественият продукт да се върне на неговите автори за преработване, или просто да не се приема като изпълнена задача, се ангажира авторитетът на възложителя, за да се „прокара“ и оправдае заплащането, което вече е извършено и разходите направени, преди работата да е свършена както трябва. А за внасянето на такива и така „подготвени“ законопроекти се търсят и винаги намират услужливи народни представители, за да се внесе законопроектът в Народното събрание. И понякога това се прави на доверие и за съжаление, без да се четат законопроектите от народните представители – вносители. Зато-

ва може да се съди даже по досадните правописни и граматически грешки при компютърно набиране на текста на такива законопроекти. Тези случаи през 39-то Народно събрание не бяха малко (законопроектът за изменение и допълнение на Закона за висшето образование, законопроектът за частните съдебни изпълнители и др.). Това ни най-малко не означава изразяване на мнение за намаляване и ограничаване на законодателната активност и инициативност на народните представители, нито пък пренебрегване на законопроектите, които те внасят. Подобна линия или даже идея би била противна на Конституцията, която предоставя на всеки народен представител правото на законодателна инициатива наред с Министерския съвет (чл. 87, ал. 1). Но това означава висока отговорност и **чувство за държавност** при неговото упражняване не само за предметната същност на закона и неговото значение за управлението на държавата (чл. 4, ал. 1 Конст.), но и за специфичните правни изисквания при осъществяване на конституционното им право на законодателна инициатива. И предварителната подготовка на законопроектите, които внасят народните представители (а това важи в еднаква степен и за законопроектите, които внася Министерския съвет), от страна на високо подготвени и опитни в съставянето на нормативни актове юристи, а не това да се урежда по партийна линия и да се разпределя между доверени лица и политически приятели, между които и лица със завършено юридическо образование.

19. Що се отнася да законопроектите, внасяни от Министерския съвет, може да се каже още, че когато се внасят в правителството от съответните министри или от работни групи, на които са възложени, тяхното качество не се подлага на професионална проверка и подобряване, а често пъти пристигат в парламента във вида, в който са били внесени в него с гарантираната подкрепа на съответната парламентарна група при обсъждането му в Народното събрание. Това води до изразждане на законодателната работа като висше държавно дело в партийно дело и „терен“ за лобистки и корпоративни интереси и влияния. За пример на такива некачествено подготвени законо-

проекти могат да бъдат посочени: законопроектът за предотвратяване на дискриминацията, ЗИД на законопроекта за равните възможности на жените и мъжете, законопроектът за медиацията и редица други.

20. Прави впечатление, че при законопроектите, внасяни от народни представители, през целия мандат на 39-то Народно събрание не е използвана нито веднъж разпоредбата на чл. 66, ал. 2 ПОДНС, съгласно която „по законопроекти, внесени от народни представители, председателят на водещата комисия може да изисква становище от Министерския съвет или от съответния ресорен министър. Министерският съвет или съответният ресорен министър дава становище в срок до 2 седмици от поискването му. Вярно е, че тази разпоредба е формулирана само като възможност, а не като задължение на председателя на водещата комисия, на която е разпределен съответният законопроект. Във всеки случай между внесените от народни представители в 39-то Народно събрание има законопроекти, които се отнасят до въпроси на държавната политика, и тяхното обсъждане и приемане не би трябвало да се извършва без становището на правителството и неговите членове, защото се отнасят до важни въпроси на вътрешната и външната политика на страната, които съгласно чл. 105, ал. 1 от Конституцията изискваха по тях да има становище на Министерския съвет като висш колективен орган на централната изпълнителна власт. Примери за такива законопроекти са законопроектите за научните степени и научните звания, за частните съдебни изпълнители и свързаните с него дълбоки изменения в принудителното изпълнение по ГПК, законопроектът за изменение и допълнение на Закона за администрацията и редица други, които бяха внесени в Народното събрание от народни представители, и тяхното обсъждане в парламента започна, без да се използва възможността по чл. 66, ал. 2 ПОДНС. Някои от тях бяха и набързо приети от 39-то Народно събрание в последните дни и часове от неговата дейност (например Законът за частните съдебни изпълнители). А това са важни въпроси на държавата и на правата на гражданите, към които Министерският съвет е останал безучастен. Създава се впечатление, че Мини-

стерският съвет се чувства едва ли не „облекчен“ от внасянето и приемането на такива законопроекти, вместо да организира и ръководи подготовката и да изрази своето становище по тях като висш колегиален орган на централната изпълнителна власт в страната (чл. 20, ал. 1 ЗАдм.). Консултативният съвет по законодателството многократно е правел бележки и препоръки за използването на чл. 66, ал. 2 ПОДНС в парламентарната фаза на законодателния процес, но това не промени нещата през целия мандат на 39-то Народно събрание.

21. Много са недостатъците, които характеризират законопроектите, внасяни от народните представители и Министерския съвет. В следващите редове ще бъдат посочени някои от тях, които са общи и най-често се повтарят.

През цялото време от дейността на 39-то Народно събрание се чувстваше **липсата на цялостна последователна и системна законодателна програма на правителството**. Няколко пъти в сайта на Министерския съвет се появяваха данни в това отношение, но те бяха списъци на подготвени законопроекти, които не бяха тематично обособени и близки по предмет и разработени като програма, а заглавия на законопроекти, част от които така и не бяха подготвени. Липсваше и обща дискусия в пленума на Народното събрание по тези въпроси, нито пък приемането на такава обща програма за мандата на 39-то Народно събрание.

Постъпващите законопроекти като цяло не се отличаваха с **концептуална яснота** – с основна линия, на която е подчинена правната уредба. Някои от тях бяха по-скоро поредно от законови разпоредби, а не систематично цяло със свой алгоритъм, подчинено на една обща идея, която се провежда с отделните разпоредби. Затова както в законопроектите за изменения и допълнения, така и в проектите за цялостно нови закони общите разпоредби се свеждаха най-често до определяне на предмета на регулиране, при това не като обобщение, а като изброяване на заглавията на главите от законопроекта. Не се извеждаше общата и основна линия, на която се подчинява и която се провежда и конкретизира в отделните законови разпоредби. Те съдържаха вътрешни противоречия не само със заварената правна уредба,

но и с предлаганата нова уредба, сякаш бяха съставени от различни работни групи и екипи. Изобщо **научната обоснованост** на законопроектите и тяхната вътрешна логика не бяха на необходимата висота.

22. Специално внимание заслужава да се обърне на **законопроектите за изменение и допълнение на законите**. Вън от общите бележки за тяхното качество, за голямата част от тях са характерни два специфични недостатъка. Първо, в тях често пъти се правеха многобройни и важни изменения, които променяха и философията на изменяните закони, поради което съгласно изискванията на чл. 11, ал. 1 от Закона за нормативните актове трябваше да се предвижда приемането на изцяло нови закони, а не на законопроекти за тяхното изменение и допълнение. Такива бяха законопроектите за изменение и допълнение на Закона за чуждестранните инвестиции, на Закона за малките и средните предприятия, Закона за статистиката и др. Второ, внасяните в Народното събрание законопроекти се използваша твърде нашироко за изменение и допълнение на други, нямащи предметна и логическа връзка с основния изменен и допълван или предлаган нов законопроект. В някои случаи разпоредбите за изменение на други закони надхвърляха по обем разпоредбите на предлагания нов закон или на закона за изменение и допълнение на съответния закон. Пример за това беше Законопроектът за Националната компания за горите, който правилно така и не беше приет от 39-то Народно събрание, но предвиждаше големи промени в Закона за горите и Закона за лова и опазване на дивеча, които далеч надхвърляха собствените разпоредби на този законопроект. Тази практика на претрупване на преходните и заключителните разпоредби с множество разпоредби за изменение и допълнение на други закони не е в духа на Конституцията и на Закона за нормативните актове. От една страна, защото този род разпоредби се приемат накрая и набързо, поради което те не се обсъждат сериозно и задълбочено. При тях е голям рискът от „прокарването“ на неуместни законодателни разрешения. От друга страна, обсъждането на тези части от законопроектите не се извършва-

ше от компетентната за тях постоянна комисия на парламента, а от комисията, която е водеща за съответния законопроект за изменение и допълнение на посочения в неговото заглавие „основен“ закон, която обикновено не съвпада с водещата комисия, на която е разпределен целият законопроект. Изобщо изменянето на други закони със законопроект, който има за предмет на регулиране, различен от „основния“ изменен закон или друг предмет на регулиране, би трябвало да се допуска само по изключение и то в случаите, когато изменението и допълването на тези „други закони“ се налага от приемания нов законопроект, а не по съображения да се „пести“ внасянето на отделни законопроекти за тях.

23. Слаби и неубедителни са **мотивите на внасяните в парламента законопроекти**. Съществува подчертано подценяване на значението и незнание от вносителите за начина, по който се съставят и за съдържанието на мотивите законопроектите. „Мотивите“ се свеждат до механично изброяване на въпросите, които се уреждат в законопроекта. А съгласно чл. 14, ал. 2 от УПЗНА „мотивите трябва да съчетат накратко: 1. причините, които налагат издаването на акта; 2. целите, които се преследват с него; 3. същността на най-важните нови положения; 4. очакваните резултати от прилагането на акта“. Имаше и курioзни случаи на немарливо подготвяни мотиви на законопроекти, които съдържаха междинни доклади на работната група от една известна столична адвокатска къща до възложителя, които нямаха нищо общо с предназначението на мотивите по чл. 14, ал. 2 УПЗНА. Правното значение на мотивите на законопроекта е да убедят народните представители в **обществената полезност, правилност и справедливост** на предлаганите законодателни разрешения и да служат при действието на приетите закони като един от критериите за автентичното, съдебното и научното **тълкуване** на разпоредбите на съответния закон за разкриване на истинския смисъл, вложен в неговото съдържание. Мотивите към законите, приемани през последните закони, не могат да изпълнят това свое предназначение. Те са кратки, схематични, мисловно бедни и повърхностни до такава степен, че ползата от тях е съмнителна.

24. Следващият важен проблем, който се откроява в законодателната дейност на 39-то Народно събрание, се отнася до **сближаването на българското законодателство с европейското право**. Едва ли е нужно да се настоява върху ключовото значение на този проблем. Достатъчно е само дапомним, че неговото решаване е едно от основните условия за приемането на България за пълноправен член на Европейския съюз от 1 януари 2007 г. Това е нов проблем за нашето законодателство, който възникна от началото на 1995 г. с подписването на Споразумението между Европейския съюз и България за асоциирането на страната ни към Общността и оттогава насам неизменно съпътства развитието на нашето законодателство. И ще го съпътства не само до 1 януари 2007 г., когато се очаква приемането на България за пълноправен член на Европейския съюз, но и след това, защото това е един постоянен процес, който определя в перспектива общата линия на неговото днешно и утрешно развитие. Не трябва да се подценяват в това отношение постиженията на нашето законодателство от началото на 1990 г. насам и особено на 39-то Народно събрание. Признание за тях е и подписанията на 25 април 2005 г. договор за присъединяване на България към Европейския съюз от 1 януари 2007 г. Но това не е основание да не виждаме и проблемите, които съществуват в тази особено важна за европейското бъдеще на България дейност. А такива проблеми има. Те се отнасят не толкова до количествената, колкото до **качествената страна на сближаването** на българското законодателство с европейските стандарти и изисквания.

Всеки законопроект има релевантни (относимни) към него специфични европейски стандарти, с които трябва да се съобразява. При съвременния технически прогрес издирването на релевантните за всеки законопроект европейски и други международни актове е значително улеснено от интернет. Труден е обаче начинът, по който се извършва сближаването. Десетгодишният национален опит от неговото интензивно осъществяване (от 1995 г. насам) показва, че обикновено се възприема най-лесният път за неговото извършване. А той се състои в буквален превод на съответните евро-

пейски източници и тяхното механично и буквално включване в съответния законопроект. Този начин на „сближаване“ крие редица рискове: неточност в превода, особено когато става въпрос за правни текстове и технически термини, които имат нюанси и установено специфично съдържание в общоприетата и утвърдила се националната правна терминология в българския юридически език, въвеждането на множество чуждици, за които има установени български правни термини, вмъкването на тези изисквания, без да се вграждат във философията и логиката на приемания закон и да образуват едно системно и безпротиворечиво вътрешно единство, създаването на противоречия с други закони от общата национална правна система на страната и др.

Смисълът на сближаването е в националното законодателство да се предвидят разпоредби, които постигат **целите и отговарят на смисъла и предназначението на съответната директива**, а не нейното механично и буквално включване в националното законодателство. Следователно задачата не е в буквалното словесно възприемане на европейските изисквания и включването им в националните правни източници – закони и подзаконовни нормативни актове. Това е елементарно провеждане на сближаването. „Сближаването“ е творческа дейност на смислово отразяване и вграждане на европейските стандарти и изисквания в българския закон така че при прилагането им да се постигнат целите на европейската правна уредба в българските условия и правна среда. Това е значително по-трудно и по-сложно. То изисква не само лексически познания върху езика, от който се извършва преводът, и българския език, които професионалните преводачи безспорно притежават, но и системни професионални знания върху българското право, в контекста на което се въвеждат съответните европейски изисквания и стандарти. През изтеклите четири години Консултативният съвет по законодателството не се умори да привлича вниманието на вносителите на законопроекти и на народните представители върху тази **най-трудна страна на сближаването**. Съветът не пропускаше случай да посочи и някои непълноти, пропуски и неточности в боравенето с бъл-

гарското законодателство и българската правна терминология, на случаите на създаване на вътрешни противоречия при въвеждането на европейските стандарти и изисквания и т.н.

25. В редица законопроекти продължава практиката, наследена от тоталитарното минало, уредбата на **основни въпроси, поддаващи се на трайна уредба**, противно на чл. 3, ал. 1 от Закона за нормативните актове да се делегира за уреждане **от подзаконовни нормативни актове** – издавани от Министерския съвет или от съответния ресорен министър. Това води не само до прекомерно нарастване на броя на подзаконовите нормативни актове, до противоречия между тях и закона и създава трудности в правоприлагането, но и преди всичко до намаляване на регулиращата функция на закона и неговото значение на основен инструмент, по който след Конституцията се управлява Република България като правова държава (чл. 4, ал. 1, изр. 2 Конст.). Недобър пример за това е Законът за здравето (обн. ДВ, бр. 70 от 10 август 2004 г., изм. доп.). За неговото прилагане е предвидено издаването на 60 подзаконовни нормативни актове, от които 10 – от Министерския съвет, и 50 – от министъра на здравеопазването. Множество подзаконовни нормативни актове за своето прилагане предвиждат и редица други важни закони – Законът за туризма (13), Законът за приватизацията и следприватизационния контрол (10), Законът за обществените поръчки (12) и др.

26. Издаването на подзаконовни нормативни актове поставя още един проблем, който изглежда е сътворен в законодателната практика на 39-то Народно събрание. Сроковете за издаването на тези актове са твърде дълги. И, което е „новост“ в законодателната техника, започват да текат от влизането в сила на съответния закон. В случаите, когато законите влизат в сила с обнародването им в „Държавен вестник“ или 3 дни след него (чл. 5, ал. 5 Конст.), това няма особено практическо значение. Въпросът обаче възниква за редица закони, които предвиждат по-дълги срокове като **vacatio legis** за влизането им в сила след тяхното обнародване в „Държавен вестник“. А тези случаи не са редки. Така например Законът за здравето влиза в сила почти 5 месеца след обнародването му в

„Държавен вестник“ (§ 41 ПЗР), а подзаконовите нормативни актове за неговото прилагане, съгласно § 38 ПЗР, се предвижда да бъдат издадени „в едногодишен срок от влизането на закона в сила“, т.е. до 31 декември 2005 г. Тази разпоредба е формулирана по някакъв странен и направо объркан начин. Тя предвижда, че в едногодишен срок от влизането на закона в сила „...**Министерският съвет приема и министърът на здравеопазването издава** нормативните актове по прилагането му“. Объркано и лишено от правен смисъл е това разделяне между „приемането“ на подзаконовите нормативни актове от Министерския съвет и тяхното „издаване“ от министъра на здравеопазването. Смислът би трябвало да бъде, че Министерският съвет и министърът на здравеопазването приемат в рамките на делегацията, която Законът за здравето им дава, онези от подзаконовите нормативни актове, които изрично са им възложени, и ги публикуват в „Държавен вестник“, защото само тогава те могат да влязат в сила и да станат част от действащото право (чл. 5, ал. 5 Конст.). И това е трябвало да бъде ясно посочено в § 38 ЗПР на ЗЗдр., а не да се създава объркане в компетентностите на двата органа. Противно на чл. 45 от Указа за прилагане на Закона за нормативните актове е установеният едногодишен срок за издаването на подзаконовите нормативни актове по прилагането на Закона за здравето. Тази разпоредба на указа установява като максимален срок за приемането на подзаконовите нормативни актове по прилагането на закона 6-месечен срок от влизането му в сила (чл. 45, ал. 2 УПЗНА). Предвиждането на толкова дълъг срок за приемането на подзаконовите нормативни актове забавя пълноценното действие на закона, с всички произтичащи от това неблагоприятни последици.

27. Следващият сериозен проблем е **нестабилността на законодателството**. Законите у нас се променят много бързо и често. Това официално се обяснява с динамично променящите се обществени отношения. Но те не се променят с месеци, за да обусловят толкова честите законодателни промени. Всъщност основната причина за честите промени е в некачественото законодателство. То поражда след-

ващото бързо изменение, за да се поправят допуснатите грешки. Но с него се създават нови пропуски, с които пък се заема следващото изменение и пр. Така законодателният процес навлиза в „спиралата“ на постоянни промени, всяка от които поражда следващата. И през 39-то Народно събрание многократно се посягаше върху основни закони на правната система. Само за последните четири години Кодексът за социално осигуряване беше изменен 24 пъти, Търговският закон – 10 пъти, Гражданският процесуален кодекс – 9 пъти, Наказателно-процесуалният кодекс – 8 пъти, Наказателният кодекс – 7 пъти и др. Нестабилността на законите **руши правната сигурност и създава правна несигурност**. А правната сигурност е конституционна повеля. Тя е част от националната сигурност и от „върховния принцип на сигурността на личността“, който прокламира абзац 3 от преамбула на Конституцията. Правната несигурност руши и доверието на гражданите в държавата и законите и мотивира тяхното неспазване. „Та за какво да се изпълняват законите, след като пак ще се изменят и отговорността за тяхното нарушаване, ще отпадне“ – това е широко разпространено обществено мнение, което се основава на опита. Така държавата чрез законодателната власт произвежда правна несигурност и правен nihilизъм в обществото и генерира корупционен натиск в него.

28. Друг проблем е ползването на **експертната помощ** в парламентарната фаза на законодателния процес за подобряване на законопроектите. В 37-то (1995–1997 г.) и в 39-то (2001–2005 г.) Народно събрание имаше създаден и работеше експертен консултативен орган – Съвет по законодателството, съставен от опитни и високо квалифицирани юристи. И това беше само по себе си акт на правна култура и взискателност, която прави чест на тези легислатури. Но експертните становища на този орган, които обхващат стотици и хиляди страници (само при 39-то Народно събрание – около 2360 за около 38 на сто от приетите закони), не достигнаха желания **коэффициент на полезно действие** и не бяха пълноценно използвани. Те не се използваха не защото предлаганите разрешения в тях обосновано не

се споделяха от народните представители, а защото те не ги четяха. Все пак в последните две години от дейността на Консултативния съвет по законодателството това отношение започна бавно да се променя и неговите становища все повече се търсеха. Макар и закъснял, това беше добър знак, който излъчи 39-то Народно събрание.

29. Един последен по ред, но не и по важност въпрос се отнася до продължаващото **политизиране** на законодателната дейност, наследено от предходните парламенти. Трябва да се признае, че в 39-то Народно събрание през последната година бяха положени усилия от парламентарното мнозинство за неговото преодоляване, но процесът не е приключил. Дали се създава или не, но трайната линия, към която се придържат парламентарните мнозинства през последните години, е вкорененото схващане за закона като израз на волята на парламентарното мнозинство. А законите, според класическото определение на чл. 6 от Декларацията на правата на човека от 26 август 1789 г., са „израз на общата воля“. У нас те и юридически не са актове на парламентарното мнозинство, а на цялото Народно събрание. Трайно се е установил „навикът“ на всяко ново парламентарно мнозинство „да поправя“ законите, приети от предходната легислатура. В някои случаи това е необходимо и дори неизбежно. Въпросът е, че в повечето случаи с това започва дейността си всяко Народно събрание и това издава своеобразен **парламентарен реваншизъм** за самоцелно доказване на новото мнозинство. Особено силна е ревността на парламентарното мнозинство при защитата на законопроектите, внасяни от правителството. Това важи особено при авторитарните партии и коалиции, които са излъчили съответното правителство. Така законодателният процес се превръща в **партийно дело**, а законите – във въздигната в закон воля на доминиращата в парламента политическа партия. Това е добре позната идеологема от близкото минало. Отричайки я на висок глас, когато са в опозиция, партиите я провеждат, когато станат мнозинство.

х х х

30. Опитът от съществуването на експертен орган по законодателството в 37-то и особено в 39-то Народно събрание в лицето на Консултативния съвет по законодателството утвърди неговата полезност. Необходимо е обаче по-пълноценно да се използва неговата помощ в парламентарната фаза на законодателния процес.

Законодателната дейност на Народното събрание е негова основна и изключителна функция. Само Народното събрание може да я осъществява и да приема закони, според които се управлява държавата. Нужна е промяна в

оценката на нейната важност. Сега тя само се декларира, но не е станала част от поведението и вътрешното убеждение на народните представители. Тя трябва да започне от народните представители, пример за което трябва да дадат народните представители от парламентарното мнозинство. Но готовност и зрялост да го последват с конструктивна критичност трябва да прояви и парламентарното малцинство, както и правителството. В обществото и в държавата е необходимо да се възпитава разбирането за законодателната дейност като високопрофесионално общодържавно дело.

КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРАКТИКАТА ПО ПРИЛАГАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

Проф. Васил Мръчков

КРИТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ПРАКТИКАТА НА ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД ПО ТРУДОВИ СПОРОВЕ ПРЕЗ 2004 Г. ¹

I.

Предмет на настоящия критичен преглед са постановените през 2004 г. от III г. о. на Върховния касационен съд около 2300 решения. Те са значително повече (с около 500) в сравнение с постановените през 2003 г. 1800 решения. Намалението на постановените решения през 2003 г. спрямо предходната 2002 г. не се потвърди през 2004 г. През 2004 г. броят на

¹ С тази статия продължавам критичните прегледи на решенията на ВКС по трудови спорове, поместени в списание „Юридически свят“ от 1997 г. насам, както следва: за 1997 г. – Юрид. свят, 1999, № 1, 249–275; за 1998 г. – Юрид. свят, 1999, № 2, 205–231; за 1999 г. – Юрид. свят, 2000, № 2, 192–231; за 2000 г. – Юрид. свят, 2001, № 2, 155–189; за 2001 г. – Юрид. свят, 2002, № 2, 178–211; за 2002 г. – Юрид. свят, 2003, № 2, 120–154; за 2003 г. – Юрид. свят, 2004, № 2, 178–203.

Прегледите от предходните години се цитират по-нататък както следва: Преглед-97, Преглед-98 и т.н., при което: „Преглед“ означава заглавието на статията, а числото „97“, „98“ и т.н. – календарната година – „1997“, „1998“ и др., през която са постановени решенията на ВКС. Както в прегледите за предходните години, така и в този преглед са обхванати всички решения на III г. о., постановени през 2004 г. От посочените по-горе около 2300 решения, постановени през 2004 г., непосредствен предмет на критичен анализ са около 500 решения.

решенията по трудови спорове на III г. о. показва отново тенденцията на увеличаване на броя на решенията по трудови спорове, както и в предходните години².

В следващото изложение се запазва структурата и последователността при представяне на въпросите, възприети в предходните „прегледи“, като се следва системата на Кодекса на труда. Това позволява да се проследи тематичното развитие на практиката на ВКС през годините и да се очертаят тенденциите и колебанията в нея.

II.

I. ВЪЗНИКВАНЕ НА ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ: ТРУДОВ ДОГОВОР, ИЗБОР И КОНКУРС. ИЗМЕНЕНИЕ НА ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ

Практиката на ВКС се съсредоточава върху различните основания за възникване на индивидуалното трудово правоотношение: трудов договор, избор и конкурс, тяхната недействителност и изменение на трудовото правоотношение, което са породили.

² Преглед-03. – Юрид. свят, 2004, № 2, с. 178.

Трудов договор (чл. 60–75, 110–117 КТ)

Най-богата е практиката на ВКС по трудовия договор като основание за възникване на трудовото правоотношение. И това е нормално, като се има предвид, че трудовият договор е типичното и най-често използваното на практика от страните основание за възникване на трудовото правоотношение³. Някои от постановените решения се отнасят до общи въпроси на правната природа на договора – трудов или граждански.

В р. № 2–04–III г. о. по гр. д. 1087 от 2002 г. ВКС се е произнесъл по правната природа на сключения между ищеца В. Г. Т. и ответника Дунав Автотранспорт ЕООД договор. С него дружеството е възложило, а В. Г. Т. е приел да изпълнява работа като шофьор, на товарен автомобил със задължение да извършва минимален месечен пробег от 3000 км. при минимален приход от 16 690 лв. (неденоминирани) и да получава месечно възнаграждение от 4000 лв. (неденоминирани). ВКС приема, че сключеният договор е граждански договор по чл. 9 ЗЗД, а не трудов, тъй като не е уговорено предоставяне на работната сила, а престация на трудов резултат – минимален месечен пробег и реализиран приход за дружеството, част от който е и възнаграждението на ищеца, което обаче няма характер на трудово възнаграждение. Крайното решение е правилно. То е могло да бъде по-обстойно обосновано с липсата на йерархическа подчиненост и зависимост при изпълнение на възложената работа и контрола за нейното изпълнение от ответника – възложител. В крайна сметка ВКС е приел, че правният спор не е трудов, а граждански, а решението на въззивния съд, което е било в обратния смисъл, е недопустимо, поради което го обезсилва.

В друг случай – р. № 2134–04–III г. о. по гр. д. 3193 от 2002 г. ВКС се е произнесъл по правната природа на договора със застрахователен агент по чл. 44, ал. 2 ЗЗастр. Този договор не е трудов, тъй като след измененията на Закона за застраховането през 1999 г. (обн.,

ДВ, бр. 88 от 1999 г.) със застрахователните агенти не могат да се сключват трудови, а само граждански – комисионни договори. По тях се изплащат комисионни, а не трудови възнаграждения.

Но по-голямата част от решенията на ВКС по въпросите на трудовия договор визират конкретни въпроси, свързани с неговото сключване, видове и недействителност.

Съгласно чл. 61, ал. 1 КТ трудовият договор поначало се сключва между работника или служителя и работодателя, комуто престира работната си сила. С него се учредява и трудовото правоотношение. Но по изключение, установено в чл. 61, ал. 2 КТ за длъжности, изрично предвидени в закон или в акт на Министерския съвет (постановление, разпореждане, решение, заповед), трудовият договор се сключва и от по-горестоящия орган на работодателя. Най-често това са трудови договори в държавни предприятия, учреждения и организации – министерства и други ведомства с йерархическа структура, при които работодателите имат „погорестоящ орган“. Сключването на трудови договори от него се предвижда за установяване на по-строга и обективна преценка на професионалните качества на ръководни служители и на тяхната независимост от неподходящи местни влияния. Такива случаи са установени например в Закона за народната просвета – за директорите на училища, в Закона за здравето – за ръководителите на регионалните центрове по здравеопазване и др. под. Но и в тези случаи трудовите правоотношения възникват с организацията, където се намира съответната длъжност и престира работната сила по сключения трудов договор и изпълнява възложената работа (чл. 61, ал. 2, изр. 2 КТ). Тя (организацията) е работодател. С нея възникват и всички останали права и задължения по трудовото правоотношение. Нейна е и както материалноправната, така и процесуалноправната легитимация. Ако работодателят прецени, може да привлече органа по назначаването като трето лице – помагач в съдебния трудов спор, но това е въпрос на негова преценка (р. № 516–04– III г. о. по гр. д. 1832 от 2002 г.).

Писмената форма за сключване на трудовия договор, след като с промените в Кодекса

³ Мръчков, В. Трудово право. IV изд. С.: Сиби, 2004, с. 198 и цит. лит.

на труда от м. декември 2002 г. беше възстановено нейното значение на форма за действителността на трудовия договор (чл. 62, ал. 1 КТ)⁴, продължава да поставя в практиката интересни правни въпроси. В р. № 1712–04–III г. о. по гр. д. 2747 от 2002 г. ВКС правилно настоява, че е достатъчно писмената форма да се обективира в писмен акт и само тогава се смята, че е спазена, без да е необходимо тя да е изразена в точно определен по наименование писмен акт. Наименованието на акта е без значение. Той може да бъде: договор, споразумение, заповед, подписана от работника или служителя, заповед, издадена въз основа и в отговор на писмена молба за постъпване на работа и т.н. В процесния случай в ответното предприятие (БДЖ) тези актове се наричат „заповеди“, но те са били подписвани от служителите, до които са били адресирани, с което те са изразявали своето съгласие за сключване на трудовия договор (р. № 1712–04–III г. о. по гр. д. 2747 от 2002 г.). По този начин ВКС продължава и потвърждава една десетилетна традиция в практиката на ВС, опряна на разума на закона, съгласно която важно е да е изразено в писмена форма волеизявление и от двете страни за наличие на сключен трудов договор, а не някаква „сакраментална“ писмена форма. В тази връзка заслужава да се припомни т. 2, ал. 2 от Постановление № 6 на Пленума на ВС от 30.XII.1959 г., съгласно която „Сключването на трудовия договор с държавно, кооперативно или обществено предприятие, учреждение или организация освен по начина, указан в чл. 16, ал. II от Кодекса на труда (писмена молба за постъпване на работа и писмена заповед за назначаване на работа – б. м. В. М.), може да стане и по друг начин, при който съгласието на страните за сключване на договора е изразена писмено“⁵. Макар и прибрзано обявено за

„загубило силата си“ с Постановление № 1 на Пленума на ВС от 11.VI.1989 г. като тълкувателно постановление, издадено по отменения Кодекс на труда от 1951 г., идята на т. 2, ал. 2 от цит. Постановление № 6 от 30.XII.1959 г. изразява една обща идея за писмената форма *ad solemnitatem* за сключване на трудовия договор⁶. Тя е запазила своето значение и днес поради здравия житейски и правен разум, който изразява.

Трудовият договор може да се сключва като безсрочен и срочен (чл. 67, ал. 1 КТ). Определянето му като безсрочен или срочен се извършва от страните чрез изрична клауза в трудовия договор при неговото сключване. Ако такава клауза не бъде включена, смята се, че трудовият договор е сключен за неопределено време. Това е необорима законна презумпция (р. № 1577–04–III г. о. по гр. д. 2583 от 2002 г.).

След допълненията в чл. 68, ал. 2–4 КТ при измененията в Кодекса на труда през м. март 2001 г. срочните трудови договори за определено време по чл. 68, ал. 1, т. 1 КТ от 31 март 2001 г. се сключват само при спазване на установените строги ограничения за тях. Сключените от тази дата и насетне срочни трудови договори за определено време в нарушение на изискванията съгласно чл. 68, ал. 4 КТ се смятат сключени за неопределено време (р. № 474–04–III г. о. по гр. д. 1479 от 2002 г.).

Интересни въпроси поставят и сключваните на практика срочни трудови договори, в които се съчетават клаузата за определен срок, който не може да бъде повече от 3 год., освен в случаите, изрично предвидени в закон или в акт на Министерския съвет (чл. 68, ал. 1, т. 1, т. 1 КТ), и клаузата за определяем срок – за заместване на отсъстващ работник или служител – до завръщането на титуляра на длъжността (чл. 68, ал. 1, т. 3 КТ). Всяка от тях има самостоятелно значение и различен момент, в който изтичат. А това има значение за прекратяване на такъв срочен трудов договор. В тези

⁴ **Мръчков, В.** Трудово право. Цит. съч., 206–207; от него: **Мръчков, В. К. Средкова, А. Василев.** Коментар на Кодекса на труда. VIII изд. С.: Сиби, 2005, 197–202. Това съчинение по-нататък ще се цитира с името на автора на съответната част, на която се позовавам.,

⁵ Постановление № 6 на Пленума на ВС от 30.XII.1959 г. се цитира по сб. Съдебна практика по трудови дела 1955–1960 г., събрали и подредили Д. Златинов и Д. Мирков, изд. Наука и изкуство, С., 1960, с. 192.

⁶ Постановление № 1 на Пленума на ВС от 11.VI.1989 г. се цитира по сб. Постановления и тълкувателни решения на ВС на РБ по граждански дела, събрали и подредили Ас. Манов и С. Розанис, СЮБ, С., 1995, с. 717.

случаи срочният трудов договор ще се прекрати с изтичането на онзи от двата срока, който изтече по-рано. Ако определеният срок по чл. 68, ал. 1, т. 1 КТ изтече преди завършването на титуляра, договарът ще се прекрати с изтичането на последния ден от уговорения срок. Ако пък титулярът по трудовия договор за заместване се завърне преди изтичането на уговорения срок по чл. 68, ал. 1, т. 1 КТ, трудовият договор ще се прекрати с неговото завършване, макар и срокът по чл. 68, ал. 1, т. 1 КТ да не е изтекъл (р. 1425–04–III г. о. по гр. д. 2507 от 2002 г.).

Превръщането на срочния трудов договор за определено време в безсрочен съгласно чл. 69, ал. 1 КТ продължава да поставя проблеми в съдебната практика. От р. № 631–04–III г. о. по гр. д. 1607 от 2002 г. могат ясно да се изведат предпоставките за това. Те са: а) наличие на валиден срочен трудов договор за определено време; б) изтичане на уговорения срок; в) работникът или служителят да е продължил да работи 5 и повече работни дни при работодателя; г) работодателят да не е възразил срещу оставането на работа на работника или служителя; д) към момента на изтичане на срока длъжността да е свободна. Тези предпоставки трябва да бъдат дадени кумулативно, т.е. да съществуват всички заедно и едновременно. В процесния случай не е била налице една от тях: работодателят е предупредил ищцата, че след изтичане на срока трудовият договор се прекратява, той ѝ е предложил да сключат нов валиден срочен трудов договор, но тя отказала да го подпише, а продължила да работи.

Важни въпроси продължава да поставя и трудовият договор със срок за изпитване по чл. 70 КТ. Този договор може да бъде сключен с максимален срок до 6 месеца (чл. 70, ал. 1 КТ). Страните могат да уговорят и по-кратък от неговата 6-месечна максимална продължителност. Ако страните пропуснат да уговорят изрично продължителността на срока за изпитване в сключения между тях договор, се смята, че трудовият договор за изпитване е сключен за 6-месечен срок. В тези случаи договарът за изпитване се прекратява с изтичане на 6-месечния максимален срок. Страната, в чиято полза е уговорено изпитването, може да прекрати по своя инициатива договора за изпитване по

всяко време на срока за изпитването, без да излага други мотиви за оценка на резултатите от изпитването за професионалните и деловите качества на изпитвания работник или служител и т.н. (р. № 1994–04–III г. о. по гр. д. 3029 от 2002 г.).

Съгласно чл. 70, ал. 5 КТ, който беше създаден с измененията в Кодекса на труда през м. март 2001 г. „За една и съща работа, с един и същ работник или служител, в едно и също предприятие трудов договор със срок за изпитване може да се сключва само веднъж.“ В р. 2194–04–III г. о. по гр. д. 3251 от 2002 г. ВКС приема, че тази разпоредба, макар и да няма обратна сила, от идеята, вложена в нея, по тълкувателен път може да се извлече разбирането, че такъв договор може да се сключи само един път с един и същ работник или служител за една и съща работа. И това е основното съображение, поради което и трудов договор за изпитване, сключен повторно или всеки следващ път се смяташе за сключен за неопределено време и преди 31.III.2001 г., а не обратната сила на тази разпоредба. Впрочем заслужава да се напомни, че III г. о. на ВКС беше достигнало да тази идея и преди 31.III.2001 г.⁷

Недействителността на трудовия договор продължава да поставя въпроси в съдебната практика. Недействителен е трудовият договор поради противоречието му с императивни норми на закона или на подзаконов нормативен акт, който е сключен с онкологично болен за работа в среда с йонизиращи лъчения. Правилно въззивният съд служебно прогласява недействителността на трудовия договор и отхвърля исквете по чл. 344, ал. 1, т. 1–3 КТ като неоснователни, и ВКС потвърждава неговото решение (р. № 761–04–III г. о. по гр. д. 1709 от 2002 г.).

Избор (чл. 83–88 КТ)

Трудовото правоотношение на кметски наместник, избран от общинския съвет съгласно

⁷ Мръчков, В. Преглед-01. – Юрид. свят, 2002, № 2, с. 181, където се сочат редица решения, изпреварващи чл. 70, ал. 5 КТ. Даже може да се смята, че новелата на чл. 70, ал. 5 КТ закрепва по законодателен път тази съдебна практика.

чл. 86, ал. 1 КТ възниква от избора му от общинския съвет (р. 1223–04–III г. о. по гр. д. 2268 от 2002 г.).

Конкурс (чл. 89–97 КТ)

В практиката невинаги се прави разлика между конкурса и конкурсното начало. А те са различни. Конкурсът е основание за възникване на индивидуалното трудово правоотношение само когато е проведен по реда на чл. 89–96 КТ. В този случай трудовото правоотношение възниква от проведения конкурс и със спечелилия го работник или служител възниква трудово правоотношение по силата на решението на конкурсната комисия за класиране на първо място на съответния кандидат, без да е необходимо сключването на трудов договор с кандидата. С него не се сключва трудов договор, а споразумение по чл. 107 КТ. Това споразумение не е трудов договор, като правопораждащ трудовото правоотношение юридически факт, а съглашение между страните. С това споразумение, което само допълва съдържанието на вече възникналото трудово правоотношение от конкурса, се уговарят размерът на трудовото възнаграждение и други условия по трудовото правоотношение. Обратно, конкурсното начало е производство, което се провежда за предварителен подбор на кандидатите, с един от които по преценка на работодателя се сключва трудов договор. Трудовото правоотношение в този случай възниква от сключения трудов договор. Той е правопораждащият юридически факт, а предварително проведеният подбор, наречен „конкурс“, има значението само да стесни кръга на лицата, между които работодателят по-нататък прави своя окончателен подбор и сключва трудовия договор по чл. 61 КТ. Този трудов договор може да бъде както срочен, така и безсрочен. В процесния случай е бил сключен срочен трудов договор, след което – през периода 1998 – 31.III.2001 г., са сключени последователно няколко срочни трудови договори за определено време по чл. 68, ал. 1, т. 1 КТ (р. № 1115–04–III г. о. по гр. д. 2150 от 2002 г.).

Изменение на трудовото правоотношение (чл. 123 КТ)

То е уредено в чл. 118–123 КТ. При динамично развитие на трудовите правоотношения в процеса на тяхното функциониране и промените на работодателя неговата уредба е често прилагана на практика.

Нормалното и в най-голяма степен съответстващо на правната природа на трудоводоговортното правоотношение е неговото изменение по взаимно съгласие между страните съгласно чл. 119 КТ. Правопораждащо изменението е само постигнатото и обективно изразено писмено съгласие по чл. 119 КТ, подписано и от двете страни. Най-често на практика този вид промени в съдържанието на трудовия договор се прави за превръщане на безсрочния в срочен трудов договор за определено време по чл. 68, ал. 1, т. 1 КТ, особено в периода до 30.III.2001 г. Ето защо такова споразумение не е налице, когато то е подготвено от работодателя, подписано е от него, но не е подписано от работника или служителя (р. № 100–04–III г. о. по гр. д. 1156 от 2002 г., р. 1069–04–III г. о. по гр. д. 2111 от 2002 г. и др.). В тези случаи между страните не е постигнато съгласие, поради което продължава да съществува и да действа безсрочният трудов договор.

Интересното и новото обаче, което се появи през 2004 г., се отнася до въпроса дали винаги в тези случаи съществува доброволно дадено съгласие от работника или служителя за превръщане на безсрочния в срочен трудов договор. Отдавна беше известно, че това съгласие „се взема“, за да не кажа изтръгва с натиск и заплахата от работодателя върху работника или служителя, което не е плод на свободно изразена воля. За това се обръщаше внимание и в литературата⁸. Но ВКС години наред отказваше да приеме наличието на опорочена от принуда и заплашване воля на работника или служителя и възбуждането на основателен страх по чл. 27 и чл. 30 ЗЗД и се основаваше на писмено даденото съгласие, без да навлиза в начина, по кой-

⁸ Мръчков, В. Трудово право. Цит. съч., 220–222 и цит. лит.

то то е дадено⁹. Най-сетне през 2004 г. беше направен пробив. В р. № 436–04–III г. о. по гр. д. 436 от 2002 г. ВКС прие, че споразуменията за превръщане на безсрочните в срочни трудови договори е плод на заблуждение и заплашване от работодателя, поради което те подлежат на унищожаване по чл. 27 ЗЗД. Това решение заслужава одобрение и насърчение. Нужно е и занаятът съдът да навлиза по-дълбоко в обстановката, при която е формирано и дадено съгласието на работника или служителя, за да се установи дали то е доброволно или плод на заплашване и принуда, която е възбудила основателен страх и всъщност неговото волеизявление не е свободно, т.е. е опорочено и поради това не е действително.

Голяма част от промените в трудовото правоотношение се изразяват в промени на работодателя по чл. 123 КТ.

При смяна на собствеността при приватизация е налице пълно правопримемство по отношение на индивидуалните и колективните трудови правоотношения, поради което те продължават с новия собственик-работодател (р. 314–04–III г. о. по гр. д. 915 от 2002 г., р. 315–04–III г. о. по гр. д. 1327 от 2002 г., р. 584–04–III г. о. по гр. д. 1845 от 2002 г. и др.). И това се отнася не само за случаите, когато е приватизирано цялото предприятие по чл. 123, ал. 1, т. 5 КТ, но и когато е приватизирана и преминава само обособена част от едно предприятие към друго по чл. 123, ал. 1, т. 4 КТ (р. № 923–044–III г. о. по гр. д. 1040 от 2002 г., р. № 924–04–III г. о. по гр. д. 1950 от 2002 г., р. № 1139–04–III г. о. по гр. д. 2174 от 2002 г., р. № 1301–04–III г. о. по гр. д. 1632 от 2002 г. и др.). Тук обаче трябва да се направи едно важно уточнение с оглед на „обособената част“ по чл. 123, ал. 1, т. 4 КТ. Член 123, ал. 1, т. 4 КТ се прилага, когато „обособената част“ от дейността по т. 4 преминава с работниците и служителите, които са заети в нейното осъществяване. Тогава трудовите правоотношения на работниците и служителите, заети в тези обособени части, се запазват с новия работодател по чл. 123 КТ. Но има и случаи, когато се отдават под наем само дълготрайните активи – имуще-

ство, съставляващо сгради, машини и съоръжения, а не и дейността, защото тя вече е била прекратена преди това, примерно поради закриване на част от предприятието. В тези случаи няма преминаване на трудовите правоотношения на работниците и служителите с новия работодател или наемател на имуществото, защото с него не преминава и дейността с работниците и служителите, които са я осъществявали, защото тази дейност вече не съществува и трудовите правоотношения на работниците и служителите, които са я осъществявали, са прекратени. Ако част от „бившите работници или служители“ са преминали към новия работодател, това е станало с отделна договореност, а не по реда на чл. 123 КТ (р. № 1426–04–III г. о. по гр. д. 2509 от 2002 г.).

Правните проблеми, които поставя в практиката работодателят като страна по трудовото правоотношение, са свързани преди всичко с положението на поделението-работодател по § 1, т. 1 ДР на КТ, което не е юридическо лице. Това поделение може да бъде работодател само когато изрично – с акт на компетентния орган на юридическото лице, му е признато това качество. А за това са необходими следните предпоставки: а) да бъде организационно и икономически обособено, т.е. самостоятелно; б) да наема самостоятелно работници и служители по трудово правоотношение¹⁰. В практиката на III г. о. през 2004 г. изискването за изрично признаване на качеството на поделението за работодател се изразява чрез „делегиране на правото му самостоятелно да наема работници и служители“, а изискването за икономическа обособеност – в изискването за отделна сметка, по която се изплащат трудовите възнаграждения на заетите в поделението работници и служители. Тъкмо това второ условие не е налице в предмета на спора по р. 241–04–III г. о. по гр. д. 2967 от 2002 г. В процесния случай на директора на Градския духов оркестър – гр. Вд. е било делегирано правото да сключва и прекратява трудовите договори с оркестрантите, но оркестърът не е имал своя отделна сметка, а

¹⁰ Мръчков, В. Поделението като работодател. – Годишник „Трудови отношения-2005“. С.: ИК „Труд и право“, 2005, 399–407.

⁹ Пак там.

трудовете им възнаграждения са били изплащани по ведомостта на направление „Култура“ на общината, поради което оркестърът не е признат за работодател. Иначе в р. 569–04–III г. о. по гр. д. 1564 от 2002 г. правилно се подчертават качеството и предимствата на поделението работодател на ВРЗ „Летец“ на Терем ЕАД. А те са: „да улесни работниците и служителите при търсената от тях трудовоправна защита да претендират правата пред съда по местоработата им. Признаването на поделението за работодател определя и местната подсъдност на трудовите спорове по чл. 357 КТ според местонахождението на поделението работодател (р. № 1932–04–III г. о. по гр. д. 2954 от 2002 г.).

III. КОЛЕКТИВЕН ТРУДОВ ДОГОВОР (чл. 50–60 КТ)

Съдебната практика и през 2004 г. потвърждава тенденцията от предходните години към увеличаване на трудовите спорове по сключването и прилагането на колективните трудови договори по чл. 50–60 КТ и растящото значение на съдебното прилагане на правната уредба на колективното договаряне при регулиране на трудовите правоотношения в условията на функциониращата в страната пазарна икономика.

Установява се като константна практиката на ВКС, според която действието на колективния трудов договор продължава и след приватизацията на предприятието с новия работодател (арг. чл. 55, ал. 2 КТ). Тази практика намира израз в р. № 314–04–III г. о. по гр. д. 915 от 2002 г., р. № 315–04–III г. о. по гр. д. 1327 от 2002 г., р. № 438–04–III г. о. по гр. д. 1432 от 2002 г. и др.).

Интересни въпроси поставя и наличието на повече от един колективен трудов договор в предприятието. Разбира се, че става дума за колективни трудови договори, сключени на различни равнища, като например колективен трудов договор, сключен на равнище предприятие, и браншов или отраслов колективен трудов договор и т.н. (р. 450–04–III г. о. по гр. д. 1445 от 2002 г.). Но когато в предприятието има сключени и действат различни видове колективни трудови договори, според равнището на

което са сключени, в колективните трудови договори на предприятието могат да се предвиждат само по-благоприятни условия на труд за работниците и служителите от колективния трудов договор на браншово или отраслово равнище, но не и клаузи, които предвиждат по-неблагоприятни условия на труда (р. 668–04–III г. о. по гр. д. 1611 от 2002 г.).

Колективният трудов договор се прилага само за работниците и служителите в предприятието, които са членове на синдикалната организация – страна по договора, или за работници и служители, които са се присъединили към него по реда на чл. 57, ал. 2 КТ (р. № 1812–04–III г. о. по гр. д. 2823 от 2002 г., р. 1813–04–III г. о. по гр. д. 2825 от 2002 г., р. № 1814–04–III г. о. по гр. д. 2826 от 2002 г. и др.).

Най-много въпроси в практиката поставя **присъединяването на работниците и служителите**, които не членуват в синдикалната организация – страна по колективния трудов договор, към колективния трудов договор по реда на чл. 57, ал. 2 КТ. Към работниците и служителите, които не членуват в синдикалната организация – страна по колективния трудов договор, и не са се присъединили към него по реда на чл. 57, ал. 2 КТ, колективният трудов договор не се прилага (р. 647–04–III г. о. по гр. д. 1918 от 2002 г., р. № 648–04–III г. о. по гр. д. 1920 от 2002 г., р. № 736–04–III г. о. по гр. д. 1934 от 2002 г. и др.).

Тежестта за доказване на обстоятелството за членуването в синдикалната организация – страна по колективния трудов договор, или за присъединяването към него, е на работника или служителя. А това ще рече той да докаже, че е член на съответната синдикална организация или че се е присъединил към нея по реда на чл. 57, ал. 2 КТ (р. 1177–04–III г. о. по гр. д. 2218 от 2002 г., р. № 1566–04–III г. о. по гр. д. 2571 от 2002 г., р. № 1623–04–III г. о. по гр. д. 2686 от 2002 г.).

IV. ТРУДОВО ВЪЗНАГРАЖДЕНИЕ (чл. 242–272 КТ)

И през 2004 г. по пътя на касационното обжалване до ВКС са достигали спорове за законосъобразността на споразуменията за увеличаване на трудовото възнаграждение на работниците и служителите в Нова Плама АД с 217 процента при открито производство за несъстоятелност. Както и в предходните години¹¹, ВКС приема, че тези споразумения са недействителни, понеже са подписани само от единия, вместо и от двамата синдици, както повелява чл. 655, ал. 4 и чл. 660, ал. 1 ТЗ, освен ако друго реши събранието на кредиторите или съдът, съгласно чл. 660, ал. 2 ТЗ (р. 1330–04–III г. о. по гр. д. 23733 от 2002 г.). Подписването на тези споразумения от съответните работници и служители не прави тези работници или служители недобросъвестни, защото те не са знаели, че споразуменията неправомерно са подписани само от единия синдик. Възражението на ответника, че са липсвали парични средства за изплащането на увеличените трудови възнаграждения, е несъстоятелно, тъй като съгласно чл. 81, ал. 2 ЗЗД липсата на парични средства не освобождава длъжника от отговорност. Ето защо работниците и служителите, на които вече са били изплатени увеличените трудови възнаграждения не дължат връщането им, защото са добросъвестно получени от тях (чл. 271, ал. 1 във връзка с чл. 75 КТ). Но на работниците и служителите, на които тези възнаграждения не са били изплатени, не им се дължат, защото основанието за тяхното изплащане е недействително, тъй като тези споразумения са обявени за нищожни (р. № 513–04–III г. о. по гр. д. 1566 от 2002 г., р. № 1331–04–III г. о. по гр. д. 23784 от 2002 г., р. № 1335–04–III г. о. по гр. д. 2392 от 2005 г., р. № 2045–04–III г. о. по гр. д. 3046 от 2002 г. и др.).

Безплатната предпазна храна, противоотровите и други подобни средства, които се дават на работниците и служителите по **чл. 285, ал. 1 КТ**, не са трудово възнаграждение, защото

то не са възнаграждение като контрапрестация за положен труд. Те са средство за противодействие на работната среда. Ето защо те не подлежат на парично обезщетяване, когато не са реално използвани. Тяхното предназначение е да се ползват в натура, защото само тогава оказват неутрализиращото си действие и проявяват същността си на средство на здравословните и безопасни условия на труда и за намаляване на вредното въздействие на работната среда. Безплатната предпазна храна и противоотровите по чл. 285, ал. 1 КТ се отличават съществено от безплатната храна като допълнително трудово възнаграждение по **чл. 269, ал. 2 КТ**, паричната равностойност на която се включва в brutното трудово възнаграждение за положения труд. И когато храната по чл. 269, ал. 2 КТ не бъде предоставена на работника или служителя, работодателят му дължи паричното ѝ обезщетяване (р. № 1093–04–III г. о. по гр. д. 2124 от 2002 г., р. № 1381–04–III г. о. по гр. д. 2428 от 2002 г., р. № 1432–04–III г. о. по гр. д. 2511 от 2002 г. и др.).

V. ИМУЩЕСТВЕНА ОТГОВОРНОСТ НА РАБОТОДАТЕЛЯ (чл. 200–202 КТ)

И през 2004 г. трудовите спорове за имуществена отговорност на работодателя при смърт или увреждане на здравето на работника или служителя от трудова злополука или професионално заболяване по чл. 200–202 КТ заемат важно място в тематичната структура на практиката на ВКС. По своя непосредствен предмет тези спорове могат да се разделят на **няколко групи**.

Първата от тях обхваща общи въпроси на отговорността по чл. 200 и сл. КТ. В р. № 2105–04–III г. о. се подчертава, че тази отговорност в Кодекса на труда е уредена като самостоятелен и отделен вид гражданска отговорност. За неуредените в Кодекса на труда въпроси на тази отговорност се прилагат субсидиарно правилата на гражданската деликтна отговорност по чл. 45–54 ЗЗД. Но по въпроси, по които се съдържа уредба в чл. 200–202 КТ, тя е, която се прилага, а не общата уредба на Закона

¹¹ **Мръчков, В.** Преглед-01. – Юрид. свят, 2002, № 2, 184–185; **от него:** Преглед-03. – Юрид. свят, 2004, № 2, 182–183.

за задълженията и договорите. Така ВКС подчертава не само историческия генезис на уредбата в Кодекса на труда от гражданската деликтна отговорност, но и разграничителната линия между уредбата на отговорността на работодателя по чл. 200–202 КТ и общата гражданска деликтна отговорност по чл. 45–54 ЗЗД. Обратното на това становище е изразено в р. № 2211–04–III г. о. по гр. д. 3254 от 2002 г., според което отговорността по чл. 200 КТ е договорна, понеже произтича от трудовия договор и се различава съществено от деликтната отговорност по чл. 45 ЗЗД. Обстоятелството, че тази отговорност възниква в рамките на трудовото правоотношение като конкретно правоотношение, по което страни са работникът или служителят и работодателят, не е достатъчно, за да обоснове нейния договорен характер. Важното в случая е, че увреждането от трудова злополука или професионална болест се схваща от законодателя като нарушение на общото задължение да не се вреди другиму, което е основният белег на отговорността по чл. 45 ЗЗД.

Втората група обхваща **предпоставките**, при наличието на които възниква имуществената отговорност на работодателя при смърт или увреждане на здравето на работника или служителя. Като една от основните предпоставки се изтъква наличието на професионална болест. Ако болестта е обща, а не професионална, отговорност на работодателя по чл. 200 КТ не възниква (р. № 75–04–III г. о. по гр. д. 1139 от 2002 г., р. № 126–04–III г. о. по гр. д. 1175 от 2002 г., р. № 2028–04–III г. о. по гр. д. 3064 от 2002 г. и др.).

Изрично се подчертават вредностите на работната среда, които са причинили професионалната болест, като например: шумната работна среда при заболяване от неврит на слуховите органи (р. 788–04–III г. о. по гр. д. 1713 от 2002 г.); високата запрашеност на работа в циментовия завод „Вулкан“ за заболяване от азбестоза (р. № 961–04–III г. о. по гр. д. 2019 от 2002 г.) и др. А когато причината за заболяването е смесена – обща и професионална, ВКС въз основа на заключение на вещи лица определя в проценти относителния дял на всяка от тях и съответно на това присъжда обезщетение по чл. 200 КТ само за частта от

вредите, причинени от професионалните фактори (р. № 398–04–III г. о. по гр. д. 1404 от 2002 г.).

Наличието на трудова злополука като причина за увреждането трябва да бъде доказано. Но това може да стане не само с акта за трудова злополука, а и с други доказателства, събрани по делото (р. 2213–04–III г. о. по гр. д. 3257 от 2002 г.). Но във всеки случай тежестта за доказване на наличието на трудова злополука и на професионалния характер на болестта е на пострадалия работник или служител (р. № 1557–04–III г. о. по гр. д. 2533 от 2002 г.).

Третата група от въпроси се отнася до **вредите**, които подлежат на обезщетяване по чл. 200, ал. 1 КТ. Всъщност тази група от въпроси разкрива различни аспекти. При една част от тях правните въпроси се отнасят до вида на вредите. На обезщетяване подлежат както имуществените, така и неимуществените вреди. Имууществените вреди се състоят в претърпени загуби – разходи за лекарства, засилена диетична храна и др. под., а моралните – в претърпени болки и страдания и т.н. (р. № 181–04–III г. о. по гр. д. 1828 от 22002 г., р. № 2163–04–III г. о. по гр. д. 3216 от 2002 г. и др.). При определяне на размера на подлежащите на обезщетяване морални вреди ВКС отчита конкретните обстоятелства за всеки отделен случай: при смърт на пострадалия се отчита дългогодишният брачен живот в разбирателство (р. № 181–04–III г. о. по гр. д. 1828 от 2002 г.), трайният, необратим и прогресиращ характер на заболяването „полиневропатия“, установен в епикризата и заключенията на диагностичните комисии (р. № 1361–04–III г. о. по гр. д. 2385 от 2002 г.). При друга част от споровете за обезщетяване на причинените вреди правните въпроси се отнасят до „връзката“ им с неработоспособността. Член 200, ал. 1 КТ визира вреди, които се състоят във временна или трайна неработоспособност над 50 на сто или смърт (р. 41–04–III г. о. по гр. д. 1106 от 2002 г.). С това законът определя формите на неработоспособността, при наличието на които са налице вреди (имуществени и неимуществени), които подлежат на обезщетяване по чл. 200, ал. 1 КТ. Затова, струва ми се, че р. 967–04–

III г. о. по гр. д. 2026 от 2002 г., което приема, че на обезщетяване по реда на чл. 200, ал. 1 КТ подлежат и имуществени и морални вреди, които се изразяват в разходи за лекарства, болки и страдания и др. под., без да е необходимо те да се изразяват във временна или трайна неспособност над 50 процента, не би могло да бъде споделено. Тези вреди, според мен, биха могли евентуално да бъдат обезщетявани по реда на чл. 45 ЗЗД, а не по реда на чл. 200 КТ.

Четвъртата група от въпроси се отнася до прилагането на **чл. 201, ал. 2 КТ**: за намаляване на дължимото обезщетяване на пострадалия, когато той е допринесъл за трудовата злополука с груба небрежност.

Разпоредбата на чл. 201, ал. 2 КТ се прилага за съпричиняване на трудова злополука, а не и на професионална болест. Въпреки наличието на известни колебания в практиката на ВКС, това становище се утвърждава като преобладаващо. То е, струва ми се, и правилното становище, което следва от изричния текст на закона и от естеството на професионалната болест, като вид болест¹². В този смисъл са и р. № 421–04–III г. о. по гр. д. 1875 от 2002 г., р. № 1578–04–III г. о. по гр. д. 2609 от 2002 г. и др.

Деликатни правни въпроси поставя определянето на същността на грубата небрежност. ВКС се придържа към своето утвърдено в дългогодишната си практика разбиране за грубата небрежност по чл. 201, ал. 2 КТ като форма на вината, която съответства на съзаваната непредпазливост в наказателното право. Тя е налице, когато пострадалият работник или служител е предвиждал настъпването на неблагоприятните последици, но се е надявал, че те няма да настъпят, или ако настъпят, той ще съумее да ги предотврати.

Примерите в практиката за наличие на груба небрежност са многобройни и разнообразни: употреба на алкохол през или непосредствено преди началото на работното

време, поради което е отслабнало вниманието на работника и той е допуснал трудова злополука (р. 442–04–III г. о. по гр. д. 1535 от 2002 г., р. 542–04–III г. о. по гр. д. 1535 от 2002 г. и др.); работникът е започнал почистването на електрическа машина за обработването на пипер по време на движение на машината, без да я спре, поради което ръката му попаднала в отвора ѝ и била увредена дясната му подмишница (р. № 1133–04–III г. о. по гр. д. 2167 от 2002 г.); лекомисленото заемане от пострадалия да поправя машина, за което не е имал необходимата техническа подготовка и квалификация (р. № 1327–04–III г. о. по гр. д. 1370 от 2002 г.) и др.

Но не е налице груба небрежност само поради факта, че пострадалият е допуснал нарушение на правилата на техническата безопасност (р. 862–04–III г. о. по гр. д. 1772 от 2002 г.). Не е основание за намаляване на размера на обезщетението само поради факта на заболяване на пострадалия от алкохолна болест, толкова повече, че работодателят не е представил в конкретния случай доказателства, че работникът е употребил алкохол (р. 1391–04–III г. о. по гр. д. 2434 от 2002 г.).

Петата група от въпроси се отнася до така наречения **ексцес**. Ексцесът е подновяване на болките и страданията, тяхното засилване и изостряне поради сезонни или климатични особености, напредване на възрастта, поради наличието на друго общо заболяване, което провокира подновяването на болките и т.н.¹³ Ексцесът е основание за възникване на отговорността на работодателя по чл. 200, ал. 1 КТ, когато е налице подновяване на болките и страданията, напредване на професионалната болест или последиците от трудовата злополука, както и преминаването им от един в друг, потезък стадий (р. № 33–04–III г. о. по гр. д. 1112 от 2002 г., р. № 973–04–III г. о. по гр. д. 2033 от 2002 г., р. № 1227–04–III г. о. по гр. д. 2273

¹² Вж. по-подробно по този въпрос **Мръчков, В.** Трудово право. Чит. съч., с. 502; **от него**: Преглед-01. – Юрид. свят, 2002, № 2, 164–165; Преглед-02. – Юрид. свят, 2003, № 2, 131–132.

¹³ Вж. по-подробно за ексцеса: **Мръчков, В.** Имуществена отговорност на работодателя при ексцес. – Годишник „Трудови отношения-2005“. С.: ИК „Труд и право“, 2005, 475–477; **от него**: Преглед-01. – Юрид. свят, 2002, № 2, с. 187; Преглед-02. – Юрид. свят, 2003, № 2, 130–131; Преглед-03. – Юрид. свят, 2004, № 2, с. 186.

от 2002 г., р. 1265–04–III г. о. по гр. д. 2309 от 2002 г., р. № 1565–04–III г. о. по гр. д. 2570 от 2002 г. и др.).

Ексцесът е нововъзникващо основание за имуществената отговорност на работодателя по чл. 200 КТ. При неговото наличие имуществената отговорност на работодателят дължи на общо основание обезщетение на пострадалия работник или служител за понесените имуществени и морални вреди, за претърпените загуби и пропуснатите ползи от него по чл. 200 КТ (р. № 2162–04–III г. о. по гр. д. 2898 от 2002 г., р. № 2162–04–III г. о. по гр. д. 3214 от 2002 г. и др.).

VI. ИМУЩЕСТВЕНА ОТГОВОРНОСТ НА РАБОТНИКА ИЛИ СЛУЖИТЕЛЯ (чл. 203–212 КТ)

Практиката на ВКС по прилагането на имуществената отговорност на работника или служителя се съсредоточава върху **чл. 206, ал. 1 КТ** – ограничената имуществената отговорност на редовите работници и служители и **чл. 207, ал. 1, т. 2 КТ** – пълната имуществената отговорност на отчетниците.

Въпросите на отговорността по чл. 206, ал. 1 КТ рядко достигат до ВКС. Причината за това е, че тази отговорност, която е често прилагана, се реализира обикновено по извънсъдебен ред по чл. 210 КТ. Все пак р. 1743–04–III г. о. по гр. д. 2780 от 2002 г. е един от редките примери от практиката на ВКС. Интересно е в това решение е, че то изрично признава договорния характер на тази отговорност и изхожда от него.

По-чести са случаите на прилагане на пълната отчетническата имуществена отговорност за липси по чл. 207, ал. 1, т. 2 КТ, които достигат до ВКС. Отговорността на отчетниците за липси е пълна (р. № 2132–04–III г. о. по гр. д. 3187 от 2002 г.). Случаите на липси в практиката през 2004 г. са: липса в склада на 267 т. стомана, поверени на ищцата – управител на търговска база, за които тя не може да докаже произхода ѝ, а тежестта за доказване е нейна (р. № 5–04–III г. о. по гр. д. 1084 от 2002 г.); неотчетени пари, получени с касов ордер за за-

купуване на стока, която материално отговорното лице не е закупило, като твърди, че парите са му откраднати, но не може да докаже извършената кражба, а тежестта за доказване е негова (р. 112–04–III г. о. по гр. д. 1171 от 2002 г.); неотчетени служебни пари, дадени за аванс от дистрибутор на дружеството (р. 1970–04–III г. о. по гр. д. 2999 от 2002 г.) и др.

VII. ОБЕЗЩЕТЕНИЯ ПО ГЛ. X, РАЗДЕЛ III ОТ КОДЕКСА НА ТРУДА (чл. 212–228 КТ)

Съдебната практика на ВКС по гл. X, раздел III от Кодекса на труда е съсредоточена по отделни видове обезщетения.

Отговорността на работодателя за **недопускане на работника или служителя на работа по чл. 213, ал. 2 КТ** възниква през времето, докато трае трудовото правоотношение. Недопускането включва: недопускане до изпълнението на трудовите функции, забрана за достъп до работното място, където те се изпълняват, до материалите и оръдията, с които те се изпълняват, забрана за влизане в района на предприятието, недопускане в неговата сграда и работни помещения и др. под. (р. № 857–04–III г. о. по гр. д. 1050 от 2002 г., р. № 926–04–III г. о. по гр. д. 1725 от 2003 г.). „Недопускане на работа“, което ангажира отговорността на работодателя по чл. 213, ал. 2 КТ, е налице и когато предприятието е приватизирано и новият работодател, който е страна по трудовите правоотношения с работниците по силата на чл. 123, ал. 1 КТ, не допуска работниците и служителите до работните им места (р. № 1301–04–III г. о. по гр. д. 1632 от 2002 г.).

Обезщетението по **чл. 222, ал. 1 КТ** се дължи само при уволнение на работника или служителя на изчерпателно изброените основания в тази законова разпоредба: закриване на предприятието или на част от него, съкращаване в щата, намаляване на обема на работата и спиране на работата за повече от 15 работни дни (до 30.03.2001 г. – за повече от 30 календарни дни), за времето, през което лицето е останало без работа, но за не повече от 1 месец (чл. 222, ал. 1, изр. 1 КТ). С колективния трудов договор може да се предвижда и обез-

щетение за по-дълъг срок (чл. 222, ал. 1, изр. 2 КТ). Когато има сключен колективен трудов договор и в него е предвиден по-дълъг срок за обезщетение по чл. 222, ал. 1, изр. 2 КТ, той се прилага само за работниците и служителите – членове на синдикалната организация – страна по договора (чл. 57, ал. 1 КТ), и за работниците и служителите, които са се присъединили по колективния трудов договор (чл. 57, ал. 2 КТ) (р. 899–04–III г. о. по гр. д. 1963 от 2002 г.).

Обезщетението по **чл. 222, ал. 3 КТ** продължава да поставя проблеми в практиката. В р. № 640–04–III г. о. по гр. д. 1667 от 2002 г. ВКС правилно приема, че е налице работа при същия работодател 10 и повече години и когато през този период ищецът, макар и да е прекратил за известен период трудовия си договор (от 24.01. до 25.03.94 г.), не е започнал работа при друг работодател, а се е върнал при същия работодател и е продължил да работи при него (р. № 640–04–III г. о. по гр. д. 1667 от 2002 г.).

Споровете по прилагането на **чл. 226 КТ** се отнасят до отговорността на работодателя за други вреди, причинени на работника или служителя.

Споровете по **чл. 226, ал. 1 и 3, изр. 1 КТ** са за вреди, причинени от работодателя на работника или служителя от неиздаването или несвоевременното издаване от работодателя на документи, удостоверяващи факти, свързани с трудовото правоотношение. Практиката през 2004 г. дава интересни примери за отговорност на работодателя от несвоевременното издаване на документи за прекратяване на трудовото правоотношение, което не само е забавило регистрацията на ищцата в Бюрото по труда като безработна, но ѝ е причинило психотравма, установена от съдебномедицинската експертиза. Вредите, причинени на ищцата, са обезщетени по реда на чл. 52 ЗЗД (р. № 1704–04–III г. о. по гр. д. 2739 от 2002 г.). И още един аналогичен случай: при прекратяване на трудовия договор работодателят не е вписал в трудовата книжка на работника основанието и датата, на която е освободен, поради което на новата месторабота се създадо впечатление, че той е дисциплинарно уволнен, което се отразило на неговата психика и разстроило психи-

чески ищеца (р. № 676–04–III г. о. по гр. д. 1621 от 2002 г.).

Съдебната практика прави разлика между иска на работника или служителя за обезщетяване на вреди, причинени от неиздаване или несвоеременно издаване на документи за удостоверяване на факти, свързани с трудовото правоотношение, и иска, с който работникът или служителят иска от съда да задължи работодателя да му издаде такъв документ (например за трудов стаж). В закона е предвиден само първият иск, който е осъдителен по правната си природа. Вторият вид иск не е предвиден в закона и той не допустим (р. № 1413–04–III г. о. по гр. д. 2446 от 2002 г.).

Споровете за вреди, причинени от работодателя на работника или служителя от незаконно задържане на трудовата книжка по **чл. 226, ал. 2 и 3, изр. 2 КТ** присъстват трайно в практиката на ВКС. Налице е неправомерно поведение на работодателя, което причинява вреди на работника или служителя от задържане на трудовата книжка, когато той е идвал в предприятието да си я търси, и работодателят не му я върнал (р. № 8–04–III г. о. по гр. д. 1085 от 2002 г.). Работодаелят не я изпълнил задължението си за връщане на трудовата книжка и когато не е направил това при връщане на заповедта за уволнение, нито пък е поканил с писмо ищеца да се яви, за да си я получи (р. № 1238–04–III г. о. по гр. д. 2278 от 2002 г.). Това налага един общ извод като обобщение, който ВКС не е изрично формулирал, но за формулирането на който дава основание: връщането на трудовата книжка е задължение на работодателя, което се изпълнява с активни действия от негова страна. Когато той не ги извършва, а остава пасивен, нарушава това свое задължение. И в това се състои неговото неправомерно и виновно поведение, което причинява вреди на работника или служителя, които той е длъжен да обезвреди. Отговорността по чл. 226, ал. 2 КТ е само за имуществени вреди, причинени на работодателя от незаконното задържане на трудовата книжка от работодателя (р. № 1642–04–III г. о. по гр. д. 2689 от 2002 г.). Налице е незаконно задържане на трудовата книжка и когато работодателят не върне трудовата книжка на работ-

ника при връчване на заповедта му за уволнение, както и в случаите, когато поставя връщането на трудовата книжка под условие: докато работникът или служителят не сдаде повереното му имущество (р. № 2208–04–III г. о. по гр. д. 3276 от 2002 г.). Двете задължения: на работодателя – да върне трудовата книжка на работника, и на работника – да сдаде повереното му имущество, не са синалагматични, поради което изпълнението на едното не е основание за изпълнение и на другото. Размерът на причинените вреди на работника или служителя се определя според продължителността на задържането на трудовата книжка от работодателя (р. № 959–04–III г. о. по гр. д. 2017 от 2002 г.)¹⁴.

VIII. ОБЩИ ОСНОВАНИЯ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ НА ТРУДОВИЯ ДОГОВОР (чл. 325 КТ)

Включените в чл. 325 КТ общи основания за прекратяване на трудовия договор намират различно по честота приложение в съдебната практика.

Между най-често използваните в практиката общи основания за прекратяване на трудовия договор е основанието **взаимно съгласие по чл. 325, т. 1 КТ**. Често пъти се поставя въпросът дали волеизявлението от работника или служителя за прекратяване на трудовия договор по взаимно съгласие е свободно и доброволно изразено или е опорочено от психическа принуда – заплашване, когато едната страна (най-често работникът или служителят) е била принудена от другата страна (най-често работодателя) да даде съгласието си за прекратяване на трудовия договор чрез възбуждане на основателен страх (чл. 27 и 30 ЗЗД). Хипотезата, пред която е бил изправен съдът в р. № 798–04–III г. о. по гр. д. 1726 от 2004 г., която впрочем се среща често в практиката, е следната: работодателят, след като се запознал с ревизионния акт, е установил извършените от банковата служителка дисциплинарни наруше-

ния и обявил своето намерение да я уволни дисциплинарно, но ѝ е дал възможност да избере по-благоприятен вариант – прекратяване на трудовия договор по взаимно съгласие, при което юрисконсултът на банката обяснил на ищцата неблагоприятните последици от евентуалното ѝ дисциплинарно уволнение. Ищцата твърди, че именно тези неблагоприятни последици от дисциплинарното ѝ уволнение са възбудили у нея основателен страх по чл. 30 ЗЗД и са я мотивирали да даде съгласието си за прекратяване на трудовия по взаимно съгласие. Правилно ВКС посочва, че страхът може и да е бил основателен, но не е налице заплашване по смисъла на чл. 330 ЗЗД. Като порок на волята, който води до унищожаването на волеизявлението заплашването е налице, когато противоречи на закона или морала. А обяснението на последиците от дисциплинарното уволнение нямам подобно действие, тъй като това са законни последици от дисциплинарно уволнение при една правомерна възможност на работодателя да действа по този начин и тя не противоречи на закона. Всъщност дадената възможност на ищцата за прекратяване на трудовия договор по взаимно съгласие е благоприятна за нея и тя не съдържа елементи на неправомерно въздействие при формиране на волята ѝ за прекратяване на трудовия договор по смисъла на чл. 30 ЗЗД.

Основанието за прекратяване на трудовия договор по **чл. 325, т. 2 КТ** е налице само когато работникът или служителят е възстановен на работа поради незаконно уволнение с влязло в сила съдебно решение, получил е съобщението за възстановяването му на работа по чл. 345, ал. 1 КТ и в 14-дневен срок от получаването му не се е явил да заеме длъжността, на която е бил възстановен. Ако работникът или служителят не е получил съобщението за възстановяване на работа, или след като го е получил, се е явил да я заеме в 14-дневен срок от получаването му, трудовият договор не може да се прекрати по чл. 325, т. 2 КТ, защото не са налице предвидените в закона предпоставки за прекратяването на трудовия договор на това основание. Незаконно е и прекратяването на трудовия договор по чл. 325, т. 2 КТ и когато то е извършено преди изтичане на 14-дневния

¹⁴ За практиката на ВКС по чл. 225 КТ – за вреди, причинени от оставането на работника или служителя без работа поради незаконно уволнение, вж. по-нататък раздел XII „Съдебна защита срещу незаконно уволнение“.

срок след получаване на съобщението за възстановяване на работа по чл. 345, ал. 1 КТ (р. № 339–04–III г. о. по гр. д. 1356 от 2002 г.).

Прекратяването на **срочния трудов договор за определено време настъпва по чл. 325, т. 3 КТ** с изтичане на уговорения срок като юридическо събитие, за настъпването на което страните знаят още при сключването на трудовия договор, защото са участвали в него, а не от заповедта за прекратяване на договора по чл. 325, т. 3 КТ. Със заповедта за прекратяване на трудовия договор по чл. 325, т. 3 КТ само се констатира прекратяването на договора поради изтичане на уговореното време, а не се извършва самото прекратяване. Тази заповед има констативно, а не конститутивно (правопораждащо) правно действие (р. № 401–04–III г. о. по гр. д. 1407 от 2002 г.).

Основанието по **чл. 325, т. 4 КТ** се прилага само за прекратяване на трудовия договор по чл. 68, ал. 1, т. 2 КТ – за завършване на определена работа, а не и за прекратяване на безсрочния трудов договор (р. № 1827–04–III г. о. по гр. д. 2857 от 2002 г.). Може да се добави, че това основание не се прилага и за прекратяване на другите срочни трудови договори по чл. 68, ал. 1 КТ, а единствено и само за прекратяване на срочния трудов договор за определено време.

Прекратяването на срочния трудов договор за заместване настъпва съгласно **чл. 325, т. 5 КТ** със завръщането на титуляра на длъжността. Прекратяването на трудовия договор с титуляра не създава право на заместника, нито задължение на работодателя да сключи трудов договор със заместника, нито пък автоматически „трансформира“ трудовия договор от трудов за заместване в безсрочен трудов договор. Такава „трансформация“ може да се извърши само по реда на чл. 69, ал. 2 КТ и то при наличието на предвидените в него законови предпоставки (р. № 191–04–III г. о. по гр. д. 1221 от 2002 г.).

Основанието за прекратяване на трудовия договор по **чл. 325, т. 8 КТ** (с постъпването на работа на работник или служител, който е избран или е спечелил конкурс) се прилага само когато конкурсът е проведен законосъобразно (р. № 1808–04–III г. о. по гр. д. 2852 от

2002 г.). Ако конкурсът е незаконно проведен, както е в цитираното решение, поради нарушаването на чл. 8, ал. 3 КТ не е налице законно проведен конкурс, поради което не е възникнало и годно правно основание за учредяване на валидно трудово правоотношение, което може да доведе до прекратяване на трудовото правоотношение по чл. 325, т. 8 КТ (р. № 195–04–III г. о. по гр. д. 1225 от 2002 г., р. № 796–04–III г. о. по гр. д. 1723 от 2002 г.).

Законосъобразното прилагане на основанието по **чл. 325, т. 9 КТ** продължава да поставя проблеми в практиката. В решението на ТЕЛК по чл. 325, т. 9 КТ трябва да се посочва, че работникът или служителят не може да изпълнява конкретната работа – тази, която му е възложена по трудовото правоотношение, или конкретните противополоказания, поради които се налага прекратяването на трудовия договор, а не да се дават общи указания с какво не трябва да е свързана работата на ищцата (р. № 70–04–III г. о. по гр. д. 1134 от 2002 г., р. № 633–04–III г. о. по гр. д. 1609 от 2002 г., р. № 2091–04–III г. о. по гр. д. 3123 от 2002 г.). Прекратяването на трудовия договор по чл. 325, т. 9 КТ е незаконно, когато работодателят не предложи на работника или служителя друга подходяща работа, разбира се, ако такава работа съществува в предприятието (р. № 1686–04–III г. о. по гр. д. 2732 от 2002 г.). „Подходяща“ е работата, която съответства на здравното състояние на работника или служителя и за заемането на която работникът или служителят притежава необходимата професионална квалификация (р. № 572–04–III г. о. по гр. д. 1568 от 2002 г.).

IX. УВОЛНЕНИЕ С ПРЕДИЗВЕСТИЕ (чл. 328 КТ)

Уволнението с предизвестие е уредено в чл. 328 КТ. То съдържа най-голям брой основания за уволнение: в двете алинеи на чл. 328 и 12 точки на ал. 1 са изчерпателно установени 15 основания за уволнение (по 2 в т. 2 и 6 на чл. 328, ал. 1 КТ). При този техен значителен брой и практическата важност, която голяма част от тези основания имат за трудовите пра-

воотностия, уволнението с предизвестие е един от най-често практикуваните способности за прекратяване на трудовия договор от работодателя с предизвестие. Затова и съдебните решения, постановени по неговата законосъобразност са относително много на брой. Въпросите, които те поставят през 2004 г., могат да бъдат разделени на **две групи**: въпроси, които се отнасят до отделните основания за уволнение по чл. 328 КТ, и въпроси на подбора по чл. 329 КТ при уволнение поради закриване на част от предприятието, съкращаване в щата и намаляване обема на работата (чл. 328, ал. 1, т. 2 и 3 КТ).

А. Отделни основания за уволнение по чл. 328 КТ

Закриване на цялото предприятие по чл. 328, ал. 1, т. 2, предл. 1 КТ. През 2004 г. ВКС се е произнасял по **две** основни групи от въпроси по приложението на това основание.

Първата от тях е за да постанови кога е налице това основание за уволнение. Случаите са по-особени и затова заслужава да бъдат изрично посочени. Закриване на цялото предприятие по чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ е налице не само, когато се закрива дейността на цялото предприятие – юридическо лице (което е безспорно), но и когато се закрива негово поделение – работодател, което е икономически и организационно обособено и наема самостоятелно работници и служители по трудово правоотношение. Такива са случаите на закрит клон на СОМАТ АД, който е имал положението на работодател по § 1, т. 1 ДР на КТ (р. 135–04–III г. о. по гр. д. 1185 от 2002 г., р. № 1434–04–III г. о. по гр. д. 2462 от 2002 г. и др., р. № 1847–04–III г. о. по гр. д. 2882 от 2002 г. и др.). Тази линия в съдебната практика е правилна. Тя излиза от разбирането за „закриване на предприятието“ като прекратяване на дейността на работодателя, за осъществяването на която са наети работниците и служителите и учредените трудови правоотношения с тях. И щом тази дейност е прекратена, отпаднало е основанието за съществуване в бъдеще на трудовите правоотношения, наети за нейното осъществяване,

поради което е неизбежно и тяхното прекратяване.

Втората група от случаи се отнася до установяване на случаите, при които, макар и посоченото основание за уволнение да е чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ, не е налице „закриване на предприятието“. Това са най-често случаи, при които не се прави разлика между „закриване на предприятието“ в смисъл на прекратяване на неговата дейност и преобразуване на предприятието и продължаване на неговата дейност, при което трудовите правоотношения се запазват и продължават да съществуват с новия работодател съгласно чл. 123 КТ. Така например не е налице закриване на предприятието и преустановяване на неговата дейност като основание уволнение по чл. 328, ал. 1 КТ, когато: амбулаторно-поликлинично здравно заведение се преобразува в Диагностично-консултативен център (ДКЦ) съгласно чл. 3, ал. 1 ЗЛЗ от 1999 г., при което в новото образувание – ДКЦ продължава да се осъществява доболничната медицинска помощ. В тези случаи е налице разделяне на дейността по смисъла на чл. 123, ал. 1, т. 3 КТ, а не нейното прекратяване по чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ, поради което трудовите правоотношения се запазват, а не се прекратяват (р. № 31–04–III г. о. по гр. д. 1110 от 2002 г.). Не е налице закриване на предприятието и при закриване на трудово-лечебно стопанство, тъй като неговата дейност продължава да се осъществява, но е преминала към бюджета на болницата, поради което са налице структурни изменения във финансирането на тази дейност, което е довело до структурна реформа в щата на болницата, а не до преустановяване на дейността на трудово-лечебното стопанство (р. № 131–04–III г. о. по гр. д. 1180 от 2002 г.). Странен до екзотичност по приложението на чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ е и случаят в един областен град, в който след поредните местни избори Общинският съвет е приел нова структура на общинската администрация, като е отменил старата, при което са били уволнени всички служители като при закриване на общината. А за закриване на общината в същинския – житейски и правен, смисъл не може изобщо и дума да става: то се осъществява по предложение на Министерския съвет с указ на прези-

дента на Републиката и по реда, предвиден в чл. 9, ал. 1 ЗАТУ; в процесния случай са налице най-обикновени структурни промени, които в никакъв случай не са основание за уволнение на служителите по чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ, тъй като общината продължава да съществува и дейността ѝ да се осъществява и трудовите правоотношения със служителите, необходими за нейното осъществяване, се запазват със същия работодател (р. № 680–04–III г. о. по гр. д. 1627 от 2002 г.).

Закриване на част от предприятието по чл. 328, ал. 1, т. 2, предл. 1 КТ. Прилагането на това основание за уволнение в практиката поставя както някои общи, така и специфични въпроси, свързани с отделни случаи.

Общите въпроси са случаите на посочване в заповедта за уволнение само на чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ, без да се конкретизира на кое от двете основания за уволнение – закриване на част от предприятието и съкращаване в щата, които предвижда тази законова разпоредба, се извършва уволнението¹⁵. В практиката на III г. о. на ВКС по този въпрос се застъпват две

диаметрално противоположни становища, в резултат на което се провеждат две взаимно изключващи се линии и с течение на времето се формира и **противоречива съдебна практика**.

Според **едното** от тези схващания – двете основания по чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ – закриването на част от предприятието и съкращаването в щата, са две различни, самостоятелни и взаимно изключващи се основания, поради което посочването само на т. 2 на чл. 328, ал. 1 КТ, без да се конкретизира на кое от тях е извършено уволнението, поставя работника или служителя в положение на неяснота и несигурност, при което той не знае кое е истинското правно основание, на което е извършено уволнението, и срещу което трябва да се защитава. Това прави уволнението незаконно, защото основанието, на което е извършено е неясно и неопределено (р. № 240–04–III г. о. по гр. д. 1883 от 2002 г., р. № 357–04–III г. о. по гр. д. 1857 от 2002 г. и др.). Това обаче не се отнася за случаите, когато в заповедта за уволнение, макар и да е посочена само т. 2 на чл. 328, ал. 1 КТ, работникът или служителят знае на кое от двете основания е извършено уволнението в конкретния случай, сочи го още в исквата си молба и с оглед на него изгражда и цялата си защита (р. № 2214–04–III г. о. по гр. д. 3259 от 2002 г.).

Според **другото становище**, непосочването на конкретното основание по т. 2, на което е извършено уволнението, „не представлява нарушение от страна на работодателя и той е длъжен да докаже наличието поне на едното от тях“. В конкретния случай от събраните по делото доказателства и от съдебно-счетоводната експертиза се доказва, че уволнението е извършено поради съкращаване в щата и ВКС отменя решението на въззивния съд, който е приел, че посочването само на т. 2 прави уволнението незаконно и потвърждава неговата законност (р. № 11865–04–III г. о. по гр. д. 2894 от 2002 г.). Нещо повече. Това становище приема, че и заповед за уволнение, издадена на основание чл. 328, ал. 1, т. 2 и 3 КТ, не е незаконна само на това основание, тъй като трите основания, които съдържат т. 2 и 3 на чл. 328, ал. 1 КТ, са „съчетаеми“, и тяхното съвместно посочване само по себе си не прави заповедта за уволне-

¹⁵ Обстоятелството, че в т. 2 на чл. 328, ал. 1 КТ са включени две основания за уволнение (закриване на част от предприятието и съкращаване в щата), ни най-малко не накарнява тяхната същност на отделни и различни по съдържание основания за уволнение. Включването на две и повече различни основания за уволнение в една и съща законова разпоредба е въпрос на **законодателна техника**. Разбира се, за препоръчване е тяхното изразяване в отделни структурни части на законовите разпоредби, за да се подчертае ясно и недвусмислено тяхната самостоятелност. Но и когато това не е направено, различieto между тях трябва да се извлича по тълкувателен път и само включването им в една и съща законова разпоредба не обезличава тяхната самостоятелност. Що се отнася до т. 2 на чл. 328, ал. 1 КТ, и досега в практиката и в правната литература не е имало съмнение, че закриването на част от предприятието и съкращаването в щата са две самостоятелни и различни едно от друго основания (**Мръчков, В.** Трудово право. Цит. съч., 571–574). Интересно е да се посочи, че в първоначалната редакция на чл. 328 КТ (1986 г.) в т. 1 се включваха основанията закриване на цялото и на част от предприятието, като две отделни основания, а т. 2 обхващаше само съкращаването в щата. Сегашното структуриране на т. 1 и 2 на чл. 328, ал. 1 КТ е въведено с измененията в Кодекса на труда от м. ноември 1992 г.

ние незаконна (р. № 2219–04–III по гр. д. 3265 от 2002 г.

Преди всичко наличието на противоречия в съдебната практика е крайно нежелано явление, което накърнява защитата на правата на гражданите и превръща правосъдието в хазарт за търсещите защитата му граждани. Даването на правосъдие в такива случаи се превръща във въпрос на случайност при кой от съставите на съответното отделение „ще бъде разпределено“ и „ще се падне делото“, което поражда и други съмнения. Това не е правосъдие. И тъй като е човешко по един и същ въпрос по прилагането на закона да има различни схващания на отделните съдии и съдебни състави, Конституцията е предвидила механизми за тяхното преодоляване – осъществяване от Върховния касационен съд на „върховен съдебен надзор за точното и еднакво прилагане на законите от всички съдилища“ (чл. 124 Конст.). И това се прави чрез тълкувателните решения на колегията на ВКС – в случая на гражданската колегия по чл. 83–87 ЗСВ, „които са задължителни за органите на съдебната и изпълнителната власт“ (чл. 86, ал. 2 ЗСВ). И това е конституционният изход от създалото се положение, за да бъдат защитени правата на гражданите. А в последните години тълкувателната дейност на ВКС изостава и ВКС се превръща все повече в съд за решаване на конкретни правни спорове, неговата тълкувателна дейност, като конституционната функция на ВКС сериозно изостава. Но това е отделен въпрос, който надхвърля предмета на настоящото проучване.

Що се отнася до очерталите се различия в практиката на III г. о. по конкретния въпрос, струва ми се, че по-близо до идеята на закона е първото становище, застъпено от състави на III г. о. То е и преобладаващото. Законодателят е установил изчерпателно основанията за уволнение с предизвестие по чл. 328 КТ. Всяко от тях има свое специфично съдържание, което ги отличава съществено едно от друго. Него законодателят има предвид като основание, при наличието на което предоставя на работодателя субективното потестативно право на уволнение. И с оглед на него той го упражнява. Това предопределя и правото на защита срещу незаконно уволнение на работника и служителя. А

правото на защита срещу незаконно уволнение е проява и упражняване на конституционното право на защита на гражданите по чл. 56 Конст. Следователно то има конституционно измерение и основание, поради което законът и практиката по неговото прилагане (в случая практиката на ВКС) трябва да създават всички необходими условия, които благоприятстват, а не затрудняват неговото осъществяване. „Благоприятните“ условия за неговото упражняване изискват работникът или служителът още в момента на уволнението (на връчването на заповедта за уволнение) да знае „на какво основание“ и „за какво“ е уволнен. Само тогава той може добре да подготви и изгради своето защитно поведение пред съда. А това изисква да се посочи изрично и точно основанието за уволнение в рамките на чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ, което му предоставя безспорно повече гаранции и яснота при изграждане на неговата съдебна защита.

От друга страна, струва ми се, че обратното становище, така както то е най-ясно изразено в цит. р. № 1865–04–III г. о. по гр. д. 2894 от 2002 г., е и вътрешно противоречиво, когато предвижда, че при посочване само на т. 2 на чл. 328, ал. 1 КТ работодателят „е длъжен да докаже наличието поне на едното тях“ (на едното от двете основания за уволнение – съкращаване в щата или закриване на част от предприятието). Преди всичко, двете основания по чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ взаимно се изключват: не може едновременно да съществува закриване на част от предприятието и съкращаване в щата. Наличието на едното от тях изключва другото и обратно. Ето защо работодателят не може да доказва наличието и на двете, нито както ВКС приема – „поне на едното от тях“, а само на едното от тях“. Другото разбиране обезсмисля цялата разпоредба на т. 2. От друга страна, идеята на състезателния исков процес и разпределението на тежестта за доказване изисква процесуална активност и от двете страни – всяка от тях да доказва фактите, на които се позовава: в същото време, в което работодателят доказва законосъобразността на упражненото от него право на уволнение на точно посочено и избрано законово основание за това, работникът или служителът, състезавайки се процесуално с

него, да доказва фактите, които опровергават твърденията на работодателя. Но за да може да направи това, той трябва предварително да знае в случаите на т. 2 на кое от двете различни основания е извършено уволнението.

Втората група от въпроси по приложението на основанието за уволнение „закриване на част от предприятието“ се отнася до отделни случаи на неговото използване и прилагане на практика. И тук решенията на ВКС се съсредоточават около случаите, при които е налице „закриване на част от предприятието“ и случаите, при които то не е налице. То е налице, когато по решение на Съвета на директорите на Авиокомпания „Балкан“ се закриват някои структурни единици в клоновете в някои градове и по-точно летищата в тях, като част от клона (р. № 1357–04–III г. о. по гр. д. 2381 от 2002 г.), закриване на една от бензиностанциите в гр. Др. на Петрол АД (р. № 2055–04–III г. о. по гр. д. 3085 от 2002 г.), закриване на стола в предприятието (р. № 2186–04–III г. о. по гр. д. 3213 от 2002 г.) и др. За да е налице основанието „закриване на част от предприятието“, е необходимо да се прекратява изцяло, напълно дейността на съответното звено – част от предприятието по смисъла на чл. 328, ал. 1, т. 2, предл. 1 КТ, а не само част от нея (р. № 2164–04–III г. о. по гр. д. 3217 от 2002 г.).

Другата част от практиката на ВКС се отнася до случаите, при които не е налице основанието за уволнение по чл. 328, ал. 1, т. 2, предл. 1 КТ. Така например това основание не е налице при закриване на Службата за прекратяване и разкриване на данъчни нарушения при Министерството на финансите, тъй като дейността, предмет на тази служба, продължава да се осъществява в „новите структури“ на данъчната администрация, поради което не е налице основанието за уволнение на служителите в нея по чл. 328, ал. 1, т. 2, предл. 1 КТ (р. № 1001–04–III г. о. по гр. д. 2057 от 2002 г., р. 1066–04–III г. о. по гр. д. 2109 от 2002 г., р. № 1111–04–III г. о. по гр. д. 2145 от 2002 г., р. 1118–04–III г. о. по гр. д. 2154 от 2002 г., 1122–04–III г. о. по гр. д. 2156 от 20022 г. и др.).

Съкращаването в щата по чл. 328, ал. 1, т. 2, предл. 2 КТ продължава да заема „челно място“ по честота на прилагането му в практиката и по броя на правните спорове за незаконно уволнение, които достигат до ВКС.

Една част от решенията на III г. о. през 2004 г. се отнасят до типични случаи на реално съкращаване в щата като законно основание за уволнение. Реално е съкращаването в щата при което се премахва щатната бройка за длъжността. По този начин се намалява общата численост на персонала, понеже се премахва съответната щатна бройка от щатното разписание на работодателя. Тези случаи продължават да бъдат често срещани, като например съкращаване на 5-те щатни бройки от длъжността „оператор газообразни флуиди (р. № 1368–04–III г. о. по гр. д. 2413 от 2002 г.). Без значение са причините, поради които съкращаването е извършено. Това е най-обикновената и често срещана форма на съкращаване в щата. Но не е единствената. През своето повече от 50-годишно съществуване и прилагане по нашето трудово законодателство¹⁶ това основание придоби нови форми, които съдебната практика правилно разпозна и идентифицира като „съкращение в щата“. Реално съкращение в щата е налице и когато част от трудовите задължения, които образуват част от съдържанието на трудовата функция, се запазват, но „преминават“ (предават се) към друга длъжност (р. № 381–04–III г. о. по гр. д. 1386 от 2002 г.). То е налице и когато общата численост на персонала се запазва, тъй като едни щатни бройки се съкращават, на тяхно място се създават други нови длъжности, но с различни от премахнатите трудови функции (р. № 381–04–III г. о. по гр. д. 1386 от 2002 г.). Или пък, когато съществуващата щатна длъжност се преобразува в друга **нова длъжност**, в която се запазват всички или част от задълженията от дотогавашната щатна длъжност, но към тях се прибавят нови, съществени трудови за-

¹⁶ Съкращаването в щата като основание за уволнение с предизвестие беше предвидено и в чл. 31, ал. 1, б. „а“ КТ от 1951 г. и в продължение на 36 г. беше между най-често прилаганите основания за уволнение (Вж. **Радоилски, Л.** Трудово право на НРБ. С.: Наука и изкуство, 1957, 557–560).

дължения, променят се изискванията за нейното заемане, поради което е налице нова трудова функция и нова длъжност, обикновено и с ново наименование. Такива са случаите например: преобразуване на длъжността секретар в бизнес секретар с владеене на западен език при осъществяване на външните контакти на търговското дружество-работодател (р. № 562–04–III г. о. по гр. д. 1557 от 2002 г.); преобразуване на длъжността „шофьор“ в „шофьор-монтьор“ (р. № 301–04–III г. о. по гр. д. 1852 от 2002 г.; създаване на мястото на съществувалата длъжност „специалист ЕСГРАОН“ с изискване за средно образование на длъжността „старши експерт“ с изискване за висше образование – със степен „бакалавър“ (р. № 991–04–III г. о. по гр. д. 2036 от 2002 г.) и т.н. Реално съкращение в щата е налице и когато няколко съществуващи сходни длъжности се обединят в една, която обхваща част от задълженията на останалите длъжности и те се премахват, а изпълнението на новата „обединена“ длъжност се възложи на един от служителите, изпълнявал някоя от съкратените, а останалите се уволняват поради съкращение в щата (р. № 1308–04–III г. о. по гр. д. 2338 от 2002 г., р. № 1392–04–III г. о. по гр. д. 2435 от 2002 г., р. 2221–04–III г. о. по гр. д. 3267 от 2002 г. и др.).

Уволнението поради съкращение в щата може да бъде признато за незаконно и когато съкращаването в щата страда от пороци, които го правят незаконосъобразно. Тези пороци най-често се изразяват в нарушения на реда, по който се извършва съкращението в щата. Преди всичко съкращението в щата трябва да предшества уволнението на това основание. Това изискване, което съдебната практика извлича по тълкувателен път, е правно и логически оправдано: уволнението трябва да бъде извършено на основание, което е налице към момента на извършването му. Неговата липса към този момент означава, че уволнението е извършено без правно основание, което го прави незаконно. Впоследствие възникналото основание – например утвърждаване на щатното разписание, в което е отразено извършеното съкращение, не санира уволнението, което е било извършено преди това, и тези изпреварващи съкращението в щата уволнения са незаконни.

Практиката на ВКС в това отношение е константна (р. 155–04–III г. о. по гр. д. 945 от 2002 г., р. № 677–04–III г. о. по гр. д. 1623 от 2002 г.; р. № 1284–04–III г. о. по гр. д. 2361 от 2002 г.; р. 2027–04–III г. о. по гр. д. 3063 от 2002 г. и др.).

Най-сетне незаконосъобразно е и съкращението в щата, което е извършено в нарушение на компетентностите и реда, предвидени в специални закони. Такъв ред и разпределение на компетентностите е установен в Закона за местната администрация и местното самоуправление. Съгласно **чл. 21, ал. 1, т. 2 ЗМСМА** общинският съвет по предложение на кмета одобрява структурата на общинската администрация, съгласно чл. 44, ал. 1, т. 7 с. з. кметът на общината организира изпълнението на неговите решения в 7-дневен срок от издаването им, отчита се пред съвета и изпраща на общинския съвет актовете, издадени в изпълнение на неговите решения. „Одобряването на структурата на общинската администрация по смисъла на чл. 21, ал. 1, т. 2 ЗМСМА означава определяне на отделите и другите структурни звена в общинската администрация, тяхната численост, длъжностите, които включват, изискванията за тяхното заемане, доколкото не променят законови изисквания и др. Ето защо уволнение по съкращение в щата, при което утвърждаването на щата е извършено от кмета на общината, а не от общинския съвет, е незаконно, защото е извършено от некомпетентен орган и при превишаване на неговите правомощия (р. № 190–04–III г. о. по гр. д. 1220 от 2002 г.; р. № 193–04–III г. о. по гр. д. 1223 от 2002 г.; р. № 1175–04–III г. о. по гр. д. 1522 от 2002 г. и др.).

Основанието за уволнение „съкращение в щата“ може да се съвместява с основанието по чл. 328, ал. 1, т. 11 КТ (изменения в изискванията за изпълнение на заеманата длъжност, ако работникът или служителят не отговаря на тях). Но в тези случаи съдът трябва да разгледа поотделно и двете основания и ако наличието на поне на едното от тях бъде установено и доказано – да потвърди законността на уволнението (р. № 232–04–III г. о. по гр. д. 1268 от 2002 г.).

Намаляване обема на работата по чл. 328, ал. 1, т. 3 КТ. Това основание е налице, когато обемът на работата, т.е. нейното количество и обхват, са станали по-малки. Без значение са причините за това: намалено търсене на продукцията и услугите, лоши природни условия за развитие на съответната дейност, промени в учебната програма и т.н. Такива случаи в практиката са например: предприета реконструкция на хотел след неговата приватизация, поради което отпада необходимостта от портиери в хотела (р. № 284–04–III г. о. по гр. д. 1311 от 2002 г.; р. № 285–04–III г. о. по гр. д. 1312 от 2002 г.; рязко намаляване на абонатите и обема на работата в звеното „СОД“ (р. № 753–04–III г. о. по гр. д. 1699 от 2002 г.; р. № 752–04–III г. о. по гр. д. 1698 от 2002 г.; р. № 760–04–III г. о. по гр. д. 1708 от 2002 г. и др.); намаляване на броя на учениците, на паралелките и на учебните часове, преподавани от учителите (р. № 964–04–III г. о. по гр. д. 2022 от 2002 г.; р. № 1166–04–III г. о. по гр. д. 2199 от 2002 г. и т.н.); намаляване броя на пътниците и количеството на товарите, превозвани от автобуси, което налага намаляване и на броя на шофьорите и на обслужващия персонал, необходими за превозната дейност на ЕАД „Дунарит“ (р. № 1036–04–III г. о. по гр. д. 22065 от 2002 г., р. № 1037–04–III г. о. по гр. д. 2066 от 2002 г.) и т.н.

Намаляването на обема на работата е фактическо и обективно състояние. Необходимо е неговото установяване и доказване от работодателя. Но не е задължително това да става с писмени и изрично приети от работодателя решения, протоколи и други точно установени писмени доказателства. Неговото наличие може да се доказва с всички доказателствени средства (р. № 459–04–III г. о. по гр. д. 1886 от 2002 г., р. № 1548–04–III г. о. по гр. д. 2592 от 2002 г. и др.).

Спиране на работата по чл. 328, ал. 1, т. 4 КТ. Това основание за уволнение изисква работникът или служителят да не е работил по изпълнение на трудовите си задължения, а да е бил в престой повече от 15 работни дни – след 30.III.2001 г., а до 30.III.2001 г. – повече от 30 календарни дни, поради спиране на работата в предприятието.

Законът изисква сравнително продължително време на престой на работника или служителя поради спиране на работата в предприятието, за да установи безперспективност в пълноценното функциониране на трудовото правоотношение и да оправдае неговото прекратяване чрез уволнение (р. № 909–04–III г. о. по гр. д. 1975 от 2002 г.). Необходимо е този период на престой реално, фактически да е изтекъл, а не да е вероятно, възможно или даже сигурно неговото протичане. Ако уволнението е извършено преди изтичането на законоустановения срок на престой по чл. 328, ал. 1, т. 4 КТ, уволнението е незаконно, защото не е налице предвиденото в закона основание за извършеното уволнение (р. 160–04–III г. о. по гр. д. 1023 от 2002 г., р. № 1163–04–III г. о. по гр. д. 1024 от 2002 г. и др.). Нещо повече. Необходимо е престоят на работника да се дължи на спирането на работата в предприятието, а не на някоя друга причина. Ако неизпълнението на трудовите задължения на работника или служителя и неговото „отсъствие“ от работа се дължи на други причини (ползването на разрешен платен или неплатен годишен отпуск, отпуск поради временната неработоспособност и др. под.), и работникът или служителят е уволнен по чл. 328, ал. 1, т. 4 КТ, уволнението е незаконно, защото липсва основният елемент от състава на това основание – престой с определената в закона продължителност, който се дължи на спирането на работата в предприятието (р. 224–04–III г. о. по гр. д. 1259 от 2002 г., р. 2255–04–III г. о. по гр. д. 983 от 2002 г., р. № 291–04–III г. о. по гр. д. 1257 от 2002 г., р. № 291–04–III г. о. по гр. д. 1257 от 2002 г., р. № 621–04–III г. о. по гр. д. 1597 от 2002 г., р. № 884–04–III г. о. по гр. д. 1301 от 2002 г., р. № 1927–04–III г. о. по гр. д. 2950 от 2002 г. и др.).

Конкретните причини, които са породили спирането на работата в предприятието, са без значение: трудности в осъществяването на производствената дейност – липса на суровини, затруднения в реализирането на продукцията, необходимост от основен ремонт, обновяване на техническата съоръженост на предприятието и т.н. Това са въпроси на работодателятска целесъобразност и те не подлежат на съ-

дебен контрол (р. 253–04–III го. по гр. д. 1273 от 2002 г., р. № 511–04–III г. о. по гр. д. 1548 от 2002 г. и др.). Въпрос на работодателя целесъобразност е и отказът на работодателя да разреши на ищцата неплатен отпуск през време на престоя на предприятието (р. № 253–04–III г. о. по гр. д. 1273 от 2002 г. и др.).

Основанието за уволнение по чл. 328, ал. 1, т. 4 КТ се прилага по отношение на работниците и служителите, заети в спряната дейност, а не за всички работници и служители на предприятието. То може да се прилага и по отношение на отделен работник или служител, стига да е налице спиране на неговата работа (р. № 358–04–III г. о. по гр. д. 1858 от 2002 г., р. № 414–04–III г. о. по гр. д. 1805 от 2005 г. и др.). За началото на спирането на дейността на предприятието или на неговото поделение или звено, е без значение денят от седмицата. Това може да бъде и съботен и изобщо почивен ден, стига от този ден насетне дейността да се преустановява. Липсата на изрично решение на управителния орган е без значение. Фактът на спирането на дейността като обективно състояние може да бъде доказван с всички доказателствени средства (р. № 540–04–III г. о. по гр. д. 1532 от 2002 г.).

За да е налице основанието по чл. 328, ал. 1, т. 4 КТ, необходимо е съответната дейност в предприятието да бъде напълно спряна, а не да е намалена нейната интензивност или обем. В последния случай ще бъде налице основанието намаляване обема на работата по чл. 328, ал. 1, т. 3 КТ, а не нейното спиране по т. 4 (р. № 1 1036–04–III г. о. по гр. д. 2066 от 2002 г.).

Уволнението поради спирането на работата трябва да бъде извършено, т.е. заповедта за уволнение да бъде връчена на работника или служител, докато трае спирането на дейността на предприятието, а не след като спирането е преустановено и дейността е отново възобновена. Уволнение, извършено след като дейността на предприятието е възобновено, макар и спирането на работата на което уволнението се основава да е продължило повече от 30 календарни дни – за уволнение, извършено до 30.III.2001 г., или повече от 15 работни дни – за уволнение, извършено от 31.III.2001 г. насетне, е незаконно (р. 253–04–III г. о. по гр. д.

1273 от 2001 г., р. № 1639–04–III г. о. по гр. д. 2668 от 2002 г. и др.).

Липса на необходимите качества по чл. 328, ал. 1, т. 5 КТ. Това основание за уволнение се изразява в трайно обективно (безвиновно) състояние на работника или служителя, което се изразява в липсата на необходимите професионални и личностни качества за ефективно изпълнение на възложената работа. То не може да се обосновава с виновно неизпълнение на трудовите задължения и с лоши трудови резултати (р. № 290–04–III г. о. по гр. д. 1234 от 2002 г., р. № 355–04–III г. о. по гр. д. 1353 от 2002 г., р. № 356–04–III г. о. по гр. д. 1354 от 2002 г., р. № 890–04–III г. о. по гр. д. 1818 от 2002 г., р. № 998–04–III г. о. по гр. д. 2056 от 2002 г. и др.). Липсата на необходимите качества трябва да бъде преценявана според естеството на възложената работа и да бъде отнасяна към конкретните изисквания за нейното изпълнение. Така липсата на необходимите качества за заемане на длъжността „заवेждащ банков офис“ се изразяват в „недостатъчна активност, инициативност, деловитост, желание и нагласа за успешна самостоятелна работа, учтивост, отзивчивост и търпение с клиентите, консултантски умения и прилагане на нови работни методи“ (р. № 534–04–III г. о. по гр. д. 1521 от 2001 г.). Включването на дисциплинарни нарушения, които „подкрепят“ липсата на необходимите качества за изпълнение на възложената работа, прави уволнението незаконно, защото, както беше посочено по-горе, това основание е безвиновно, а дисциплинарните нарушения по дефиницията са виновно неизпълнение на трудовите задължения (арг. чл. 186 КТ) (р. № 673–04–III г. о. по гр. д. 1619 от 2002 г., р. 1034–04–III г. о. по гр. д. 2421 от 2001 г. и др.).

Най-честото основание, на което ВКС признава за незаконно уволненията по чл. 328, ал. 1, т. 5 КТ, е непосочването в тях на конкретни факти и данни, които обосновават липсата на необходимите професионални и личностни качества на работника или служител като трайно обективно състояние, което не му позволява да изпълнява възложената му работа. В редица случаи заповедите за уволнение се ограничават до възпроизвеждане на текста на т. 5 на

чл. 328, ал. 1 КТ. Това прави уволнението незакононо (р. № 1219–04–III г. о. по гр. д. 2653 от 2002 г., р. 1485–04–III г. о. по гр. д. 2503 от 2002 г. и др.). А само въз основа на конкретни данни и факти, относими към възложената работа на работника или служителя по трудовото правоотношение, съдът може да направи преценка за законността на уволнението, „като провери съществуването на фактите от действителността, както и правилното им квалифициране и подвеждане под правната норма“ (р. № 1568–04–III г. о. по гр. д. 2573 от 2002 г., както и р. № 1005–04–III г. о. по гр. д. 2501 от 2002 г. р. № 1926–04–III г. о. по гр. д. 4277 от 2002 г., р. № 1991–04–III г. о. по гр. д. 3025 от 2002 г., р. № 2056–04–III г. о. по гр. д. 3086 от 2002 г. и др.).

Липса на необходимото образование или на необходимата професионална квалификация по чл. 328, ал. 1, т. 6 КТ

Общи въпроси

Член 328, ал. 1, т. 6 КТ съдържа **две** отделни и самостоятелни **основания за уволнение** с предизвестие: липса на необходимото образование и липса на необходимата професионална квалификация. Всяко от тях има свое специфично съдържание. Но за разлика от чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ, който също така съдържа две отделни и самостоятелни основания, които обаче са несъвместими, двете различни основания по т. 6 на чл. 328, ал. 1 КТ, са съвместими. На всяко от тях поотделно може да се извърши уволнение, но работодателят трябва го посочи изрично в заповедта за уволнение и да докаже неговото наличие. Но тъй като двете основания са съвместими, уволнението може да бъде извършено и на двете основания по т. 6, при което работодателят трябва да докаже наличието поне на едното от тях при съдебен спор (р. № 114–04–III г. о. по гр. д. 1813 от 2002 г., р. 118–04–III г. о. по гр. д. 1819 от 2002 г., р. № 730–04–III г. о. по гр. д. 1927 от 2002 г., р. 1980–04–III г. о. по гр. д. 3011 от 2002 г. и др.).

В р. 313–04–III г. о. по гр. д. 1325 от 2002 г. изрично се посочва: „Суверенно право

на работодателя е да определи изискванията за образование и професионална квалификация, извън случаите, когато те са определени в нормативен акт, и неговата преценка в това отношение не подлежи на съдебен контрол“. Това разбиране е правилно. То се поддържа и в други решения на ВКС през 2004 г.: р. № 38–04–III г. о. по гр. д. 1117 от 2002 г., р. № 45–04–III г. о. по гр. д. 1123 от 2002 г. То се основава на работодателската власт и на правомощието на работодателя да управлява трудовия процес.

И през 2004 г. ВКС е имал повод да потвърди своето становище, поддържано и в практиката му през предходните години¹⁷.

За съотношението между основанията за уволнение по чл. 328, ал. 1, т. 6 и 11 КТ. Според практиката на ВКС и през 2004 г. промените в длъжностната характеристика по т. 6 се отнасят само до изискванията за образование и професионална квалификация, а по т. 11 – за всички останали изисквания за заемане на съответната длъжност. В този смисъл те се отнасят по между си като общ и специален състав: общият състав е формулиран в т. 11, а специалният в т. 6 на чл. 328, ал. 1 КТ. (р. 659–04–III г. о. по гр. д. 1462 от 2002 г., р. 1406–04–III г. о. по гр. д. 2440 от 2002 г. и др.).

Липса на необходимото образование.

Това основание се изразява в липсата на определено по вид и степен образование: вместо средно – средно-специално, вместо средно – висше, вместо висше – висше юридическо, строително инженерство, архитектура, икономическо и т.н. (р. 353–04–III г. о. по гр. д. 1346 от 2002 г., р. № 991–04–III г. о. по гр. д. № 2036 от 2002 г., р. № 1549–04–III г. о. по гр. д. 2593 от 2002 г., р. 1859–04–III г. о. по гр. д. 2890 от 2002 г. и др.).

Липса на необходимата професионална квалификация. Тя се изразява в липсата на знания и владее на чужди езици, които се изискват според промените в длъжностната характеристика при изпълнение на възложената работа за сервитьори в петзвезден хотел

¹⁷ Вж. Преглед-01. – Юрид. свят, 2002, № 2, 200–201; Преглед-02. – Юрид. свят, 2003, № 2, 141–142; Преглед-03. – Юрид. свят, 2004, № 2, с. 197.

(р. № 1859–04–III г. о. по гр. д. 2890 от 2002 г.) или на други допълнителни професионални знания и умения – владее на стенография, работа с определена компютърна система и т.н.

Промяна на изискванията за изпълнение на длъжността по чл. 328, ал. 1, т. 11 КТ. Член 328, ал. 1, т. 11 КТ установява общото основание за уволнение на работника или служителя с предизвестие, когато са променени изискванията за изпълнение на длъжността. Тази промяна е последваща сключването на трудовия договор. Тя се състои в изменение на всички изисквания за изпълнение на длъжността, с изключение на изискванията, установени за образование и професионална квалификация в длъжностната характеристика, за работата, която е възложена на работника или служителя по трудовото правоотношение (р. № 659–04–III г. о. по гр. д. 1462 от 2002 г., р. № 1618–04–III г. о. по гр. д. 2682 от 2002 г.). Тези изменения се състоят обикновено в установяване на по-високи изисквания за изпълнение на възложената работа, които се налагат от необходимостта за по-ефективно изпълнение на дейността на предприятието – например изискване за по-продължителен трудов стаж или за трудов стаж по специалността и др. под. (р. № 301–04–III г. о. по гр. д. 1852 от 2002 г. Въвеждането на такива нови изисквания е въпрос на работодателска целесъобразност и преценката за тях не подлежи на съдебен контрол (р. № 1505–04–III г. о. по гр. д. 2546 от 2002 г.).

Обективна невъзможност за изпълнение на възложената работа по чл. 328, ал. 1, т. 12 КТ. Това основание сравнително рядко се прилага на практика, тъй като обективната невъзможност сравнително рядко възниква, но затова пък случаите на неговото прилагане са интересни, като например: отнемане на пропуск на касиер, издаван от Националната служба „Полиция“ (р. 1474–04–III г. о. по гр. д. 2484 от 2002 г., р. 1476–04–III г. о. по гр. д. 2505 от 2002 г.), или наложена мярка на процесуална принуда „отстраняване от работа“ от съда по искане на прокурора съгласно чл. 154 НПК за умишлено престъпление от общ характер, извършено във връзка с работата, когато има достатъчно основание да се счита, че слу-

жебното положение на обвиняемия ще създаде пречки за обективно, всестранно и пълно изясняване на обстоятелствата по делото (р. № 1694–04–III г. о. по гр. д. 2719 от 2002 г.). Отстраняването от работа в тези случаи прави невъзможно изпълнението на трудовите задължения на работника или служителя и изходът от създадената по този начин невъзможност е в прекратяването на трудовия договор по чл. 328, ал. 1, т. 12 КТ. Интересно е обаче и продължението на мотивите на това решение: „Последващата отмяна на мярката на процесуална принуда е без правно значение, тъй като законността на уволнението се преценява с оглед на наличието на съответното основание за уволнение към момента на извършване на уволнението“. А в процесния случай то е било налице и това обосновава законността на уволнението.

Уволнение на служители от ръководството на предприятието при сключен договор за управление по чл. 328, ал. 2 КТ. Основанието за уволнение по чл. 328, ал. 2 КТ е наличието на сключен договор за управление на стопанско предприятие или организация. Затова е естествено, че ВКС през последните години все по-дълбоко навлиза в правната същност на тези договори¹⁸. Този подход на съдебната практика заслужава подкрепа. И това е **първата група от въпроси**, около които се съсредоточава съдебната практика на ВКС по прилагането на чл. 328, ал. 2 КТ. През 2004 г. ВКС се придържа към разбирането, че договорът за управление е граждански мандатен договор (договор за поръчка) по чл. 280–292 ЗЗД (р. № 717–04–III г. о. по гр. д. 1681 от 2002 г.). И затова, когато въз основа на анализа на съдържанието на договора се достигне до извода, че сключеният договор не е граждански, а трудов, което впрочем юридически е допустимо, не е възможно да се прилага основанието по чл. 328, ал. 2 КТ (р. № 1772–04–III г. о. по гр. д. 2798 от 2002 г., р. № 1775–04–III г. о. по гр. д. 2801 от 2002 г. и др.). Не е договор за управление по смисъла на чл. 328, ал. 2 КТ договорът за прокура по чл. 21 ТЗ. Правомощията на прокурориста са да представлява и управлява

¹⁸ Преглед-03. – Юрид. свят, 2004, № 2, 197–198.

предприятието. Те не са така широки, както са правомощията на управителя по договора за управление, и се свеждат до изпълнение на решенията на СД, поради което прокуристът не разполага с правото на уволнение по чл. 328, ал. 2 КТ (р. № 1147–04–III г. о. по гр. д. 2182 от 2002 г.).

При всеки сключен договор за управление по чл. 328, ал. 2 КТ, даже и когато преди това е бил сключен такъв договор със същото физическо лице, изпълнителят по него има право на уволнение по чл. 328, ал. 2 КТ, защото е налице нов договор, с нов срок и ново съдържание – изпълнение на бизнес програма и бизнес задача.

Видът на търговското дружество и собственикът на капитала са без значение за наличието на договор за управление и упражняването на правото на уволнение по чл. 328, ал. 2 КТ (р. 415–04–III г. о. по гр. д. 1870 от 2002 г.). Затова ВКС приема в р. 1353–04–III г. о. по гр. д. 2341 от 2002 г., че представеният по делото договор няма характер на договор за управление по чл. 328, ал. 2 КТ, защото в него възнаграждението на изпълнителя не се обвързва с постигането на резултати – рентабилност, повишена производителност на труда, изпълнение на бизнес програма и бизнес задача и др. под. и изобщо с характерната за този договор „широка оперативна самостоятелност“ (353–04–III г. о. по гр. д. 2341 от 2002 г.).

Следващата група от въпроси по приложението на чл. 328, ал. 2 КТ се отнася до **времето**, през което договорът за управление действа, и работодателят – изпълнител по него, може да упражнява предоставеното му право на уволнение. С изменението на чл. 328, ал. 2 КТ през м. март 2001 г. се създаде ново изр. 2. То гласи: „Уволнението може да бъде извършено след започване на изпълнението на договора за управление, но не по-късно от 9 месеца“. При това положение трябва да се приеме разбиранието, че правото на уволнение на работодателя – изпълнител по договора за управление може да се упражнява от момента на започване на изпълнението на договора. „Започване на изпълнението на договора“ е пристъпване към изпълнение на задълженията по него. Това може да стане от деня, в който, след като лицето е

вписано в търговския регистър като изпълнител по договора за управление, което има конститутивно действие, той встъпва в изпълнение на задълженията си. Не е необходимо да се изчаква обнародването в „Държавен вестник“ на решението за определянето му като изпълнител (управител, изпълнителен директор и т.н.), тъй като обнародването в „Държавен вестник“ има оповестително значение, а не конститутивно действие (р. № 646–04–III г. о. по гр. д. 1917 от 2002 г., р. № 721–04–III г. о. по гр. д. 1744 от 2002 г. и др.). Деликатният правен въпрос, който се поставя е: може ли управителят по договора за управление да упражнява правото си на уволнение по чл. 328, ал. 2 КТ след сключване на договора за управление и след встъпване в изпълнение на задълженията по него, макар и договорът да не е вписан в регистъра при окръжния съд? Положителен отговор на този въпрос дава р. № 655–04–III г. о. по гр. д. 1456 от 2002 г. Струва ми се, че това разрешение след допълнението на чл. 328, ал. 2 КТ от м. март 2001 г. е правилно, защото свързва уволнението с началото на изпълнението на договора, без да го поставя в зависимост от неговото вписване в регистъра при окръжния съд и още по-малко – от обнародването на решението в „Държавен вестник“ (р. 655–04–III г. о. по гр. д. 1456 от 2002 г.).

Третата група от въпроси, които и през 2004 г. поставя прилагането на чл. 328, ал. 2 КТ, е свързана с **кръга от лицата**, спрямо които то може да се прилага. Съгласно чл. 328, ал. 2 КТ това са само „служителите от ръководството на предприятието“. Това предпоставя преди всичко, че съответните лица са служители на предприятието, т.е. са в трудово правоотношение с предприятието. Затова лицата, които не са в трудови правоотношения с предприятието, не могат да бъдат уволнявани на основание чл. 328, ал. 2 КТ. Това са случаи, при които трудовото правоотношение е било вече прекратено на друго основание, поради което то не може да бъде повторно прекратявано (р. 1488–04–III г. о. по гр. д. 2526 от 2002 г.). Не може да бъде прекратявано по чл. 328, ал. 2 КТ и трудово правоотношение със служител, който при преустройство на предприятието по чл. 123, ал. 1, т. 2 КТ е „преминал“ на работа във вляло-

то се предприятието и не е служител на работодателя – изпълнител по договора за управление, който упражнява правото на уволнение по чл. 328, ал. 2 КТ р. 1614–04–III г. о. по гр. д. 2676 от 2002 г.).

Следващата **четвърта група от въпроси** по приложението на чл. 328, ал. 2 КТ се отнасят до конкретни случаи, при които съответният служител е „служител от ръководството на предприятието“. За „служител от ръководството на предприятието“ ВКС признава служител, чийто трудови правоотношения включват правомощия да организира дейността, т.е. да планира и разпределя задачи на подчинени работници и служители, да отчита и контролира тяхната дейност, да носи отговорност за изпълнението на тяхната дейност и т.н. (р. № 1998–04–III г. о. по гр. д. 460 от 2002 г.). Оценката на характера на дейността на служителя като „ръководна“ се извършва въз основа на длъжностната характеристика на конкретната длъжност и включените в нея трудови задължения, а не според Националната класификация на професиите, в която е дадено обобщено описание на съответната длъжност като „аналитични специалисти“ и др. под. (р. № 1653–04–III г. о. по гр. д. 2703 от 2002 г., р. № 11998–04–III г. о. по гр. д. 460 от 2002 г. и др.). Пример за такива ръководни длъжности са: главният юрисконсулт на предприятието, който според длъжностната му характеристика „организира, координира и контролира законосъобразното функциониране на стопанската дейност на предприятието“ (р. № 669–04–III г. о. по гр. д. 1613 от 2002 г.). Но не са служители от ръководството на предприятието: главен специалист в отдел „Социални дейности“ (р. № 467–04–III г. о. по гр. д. 1473 от 2002 г.), главният редактор на заводския вестник, тъй като на него не е възложена дейност, пряко свързана с трудовия процес в предприятието (р. № 851–04–III г. о. по гр. д. 1759 от 2002 г.), „строителен техник“ (р. 1062–04–III г. о. по гр. д. 1402 от 2002 г., „механик“ във Винпром (р. 1352–04–III г. о. по гр. д. 2340 от 2002 г.) и др., поради подчертано изпълнителския характер на тези длъжности и т.н.

Уволнението по чл. 328, ал. 2 КТ съгласно допълнението с новото изр. 2 с измене-

нието от м. март 2001 г. трябва да бъде извършено най-късно 9 месеца от започване на изпълнението на договора за управление. Този срок има безспорно действие за в бъдеще, т.е. за договори за управление, сключвани от 31 март 2001 г. насетне, когато това изменение влезе в сила. Новото в практиката на ВКС е, че приема като разумен този 9-месечен срок и за договори за управление, сключени преди тази дата, споровете по които са достигнали до ВКС след м. март 2001 г., включително и през 2004 г. (р. 1768–04–III г. о. по гр. д. 2820 от 2002 г.).

Право на подбор

Законовата уредба на правото на подбор се съдържа в чл. 329 КТ, ред. 2001 г. То е предоставено на работодателя като част от неговото субективно потестативно право на уволнение, поради което незаконосъобразното му упражняване води до незаконност на уволнението. Това право обаче е част от правото на уволнение само при уволнението с предизвестие не на всички, а на три от основанията за уволнение по чл. 328 КТ: уволнение поради закриване на част от предприятието, поради съкращение в щата и намаляване обема на работата. Основната ръководна идея на правото на подбор, заявена в чл. 329 КТ, е „уволнението да се извърши“ в интерес на производството и службата“, т.е. на работодателя. След изменението в Кодекса на труда от м. март 2001 г. правната уредба на критериите за извършване на подбор са сведени до два производствени критерия: квалификация и по-добра работа. За уволненията, извършени до 30 март 2001 г., се прилагат и социалните критерии: семейно, материално и здравно положение, придобито право на пълна пенсия за осигурителен стаж и възраст, безработен съпруг в семейството (чл. 329, ал. 2–4 КТ), защото са били в сила при извършване на уволнението и с оглед на тях трябва да се преценява и неговата законосъобразност.

Според правното основание, на което се извършва индивидуалното уволнение по чл. 328, ал. 1, т. 2–3 КТ подборът бива два вида: задължителен и незадължителен. Когато под-

борът е задължителен, работодателят е обвързан по силата на закона да го извърши. Задължителен е подборът при съкращение в щата на една или част от еднородни длъжности. Такъв е поначало подборът при намаляване на работата, в която са заети повече работници и служители (р. 376–04–III г. о. о по гр. д. 1380 от 2002 г., р. № 379–04–III г. о. по гр. д. 1384 от 2002 г.) или при съкращаване в щата на една щатна бройка за началник склад при наличие на три щатни бройки за същата длъжност (р. № 627–04–III г. о. по гр. д. 1601 от 2002 г.), закриване на една от двете бензиностанции в същия град (р. 2055–04–III г. о. по гр. д. 3085 от 2002 г.). Незавършването на подбор в тези случаи прави уволнението незаконно (р. № 1997–04–III г. о. по гр. д. 3032 ат 2002 г.).

Не е задължителен подборът, когато уволнението засяга съкращаването на единствена длъжност или на всички щатни бройки с еднородни трудови функции (всички портиери в хотела поради предприета реконструкция – р. № 284–04–III г. о. 1311 от 2002 г., р. 285–04–III г. о. по гр. д. 1312 от 2002 г. и др.), всички 5 длъжности на оператори по газообразни флуиди (р. № 1368–04–III г. о. по гр. д. 2413 от 2002 г. и др.). В тези случаи извършването на подбор е възможно и допустимо по преценка на работодателя, като при извършването му се включват и други работници и служители, които изпълняват близки или сходни длъжности – например само между шофьори на товарни автомобили до 25 тона или само шофьори на товарни автомобили над 25 тона, защото само тогава е възможно сравнение на техните професионални качества и резултати в работата и съпоставяне при оценката им.

Често пъти проблемите и пропуските при извършване на подбора са свързани с начина на неговото извършване. Има примери на правилно извършен подбор, при който чрез съпоставяне на квалификацията и резултатите от работата на работа остават по-добрите и биват уволнявани работници и служители с по-ниска квалификация и лоши резултати (р. № 4–04–III г. о. по гр. д. 1083 от 2002 г.). По-чести са обаче случаите на неправилно и незаконосъобразно извършен подбор, при които служители с по-висока квалификация и по-добри ре-

зултати в работата са уволнени (р. № 964–04–III г. о. по гр. д. 2022 от 2002 г., р. № 1649–04–III г. о. по гр. д. 2699 от 2002 г., р. № 1652–04–III г. о. по гр. д. 2702 от 2002 г. и др.).

Работодаелят може да възложи извършването на подготовката за извършване на подбора на специално назначена от него комисия. Но тази комисия е само негов помощен орган. Титуляр на правото на подбор и в тези случаи си остава работодателят, който взема окончателното и юридически валидното решение за неговото упражняване (р. № 503–04–III г. о. по гр. д. 1512 от 2002 г.). Негова е и тежестта за доказване, че подбор е извършен и че извършеният подбор е законосъобразно извършен (р. 503–04–III г. о. по гр. д. 1512 от 2002 г., р. № 530–04–III г. о. по гр. д. 1518 от 2002 г. и др.). Извършеният подбор и неговата законосъобразност се доказва не само с писмени, но и с всички останали доказателствени средства – свидетелски показания, заключения на вещи лица и др. (р. № 52–04–III г. о. по гр. д. 1802 от 2002 г. и др.).

Х. ДИСЦИПЛИНАРНО УВОЛНЕНИЕ (чл. 186–199 КТ)

Съдебната практика по законосъобразно налага не на дисциплинарното уволнение, което е най-тежко дисциплинарно наказание и като единствено от дисциплинарните наказания, което води до прекратяване на трудовия договор, обхваща на първо място материалноправните въпроси, свързани с наличието на **тежко дисциплинарно нарушение** като основна предпоставка за извършване на дисциплинарно уволнение. Проблемите варират според вида на отделните тежки дисциплинарни нарушения.

Системните нарушения по чл. 190, ал. 1, т. 3 КТ се изразяват в наличието на най-малко 3 отделни дисциплинарни нарушения. Не е необходимо тези дисциплинарни нарушения сами по себе си да бъдат тежки. Тяхната съвкупност и системност им придава характера на тежко дисциплинарно нарушение. Извършването на по-малко от 3 дисциплинарни нарушения не е основание за дисциплинарно уволнение поради системни нарушения просто защото

то този състав на тежко дисциплинарно нарушение не е налице (р. № 1408–04–III г. о. по гр. д. 2444 от 2002 г.).

Злоупотребата с доверие по чл. 190, ал. 1, т. 4 КТ продължава да бъде между най-често извършваните тежки дисциплинарни нарушения, които служат като основание за дисциплинарно уволнение. Като умишлено дисциплинарно нарушение, то се изразява в различни противоправни деяния, с които се нарушават трудовете задължения на работника или служителя: опит за изнасяне извън територията на предприятието на повече от разрешените железни изделия – оградни платна (р. № 3–04–III г. о. по гр. д. 1082 от 2002 г.); източване от локомотивен машинист на дизелово гориво от локомотива, с което е нанесена щета за 299, 810 (неденонминирани) лв. (р. № 101–04–III г. о. по гр. д. 1157 от 2002 г.); непромерно проникване с взлом в сградата на работодателя (р. 115–04–III г. о. по гр. д. 1814 от 2002 г.); разпространяване на поверителни за работодателя сведения (р. № 468–04–III г. о. по гр. д. 1474 от 2002 г.); неизпълнение на нареждане на работодателя, с което уронва неговия престиж и доброто име на агенцията (р. № 709–04–III г. о. по гр. д. 1649 от 2002 г.); опит да се изнесе алуминиев кабел от двора на предприятието (р. № 1289–04–III г. о. по гр. д. 2366 от 2002 г.). В някои свои решения ВКС прави сполучливи обобщения за състава на това тежко дисциплинарно нарушение, определяйки го като „използване за непромерно и умишлено извличане на облага за работника или служителя или за трето лице (р. № 1289–04–III г. о. по гр. д. 2366 от 2002 г.) или като „използване на оказаното от работодателя доверие на работника или служителя за умишлено непромерно извличане облаги за него или за другото, с което се накърнява доверието на работодателя“ (р. № 709–04–III г. о. по гр. д. 1649 от 2002 г.).

Изброяването на тежките дисциплинарни нарушения в чл. 190, ал. 1 КТ е **примерно** (арг. чл. 190, ал. 1, т. 7 КТ). И в практиката на ВКС се срещат редица случаи на други тежки нарушения на трудовата дисциплина във от изброените в чл. 190, ал. 1, т. 1–6 КТ, като например: неотчитане на ВИП летищни такси в сектор „Авиационни услуги и продажби“ (р. 750–04–III г. о.

по гр. д. 1695 от 2002 г.); отсъствие за няколко часа от нощно дежурство във водопроводната и канализационна мрежа и употреба на алкохол през работно време (р. № 1718–04–III г. о. по гр. д. 2544 от 2002 г.) и др.

Съдебната практика поставя редица въпроси и на **дисциплинарното производство** за налагане на дисциплинарно уволнение.

Прилагането на чл. 193 КТ относно задължението на работодателя да изслуша провинилия се работник или служител или да поиска писмените му обяснения често поставя деликатни правни въпроси в съдебната практика.

Проблемът е: дали и в кои случаи това задължение на работодателя е изпълнено и в кои не е изпълнено. Това задължение е изпълнено, когато работодателят е изпратил до провинилия се работник или служител писмо с обратна разписка с искане да даде обяснения в 10-дневен срок, а ищецът го връща с обратна разписка и „отказ за приемане лично от получателя“ (р. 42–04–III г. о. по гр. д. 1120 от 2002 г.); при отказ на работника да даде исканите му писмени обяснения (р. № 340–04–III г. о. по гр. д. 1357 от 2002 г.) и др. Когато обясненията се искат писмено от работодателя в определен от него срок, работодателят трябва да изчака изтичането на този срок и едва тогава да издаде заповедта за дисциплинарно уволнение. Ако той издаде заповедта за уволнение преди изтичането на този срок, без да е получил писмените обяснения на провинилия се работник или служител, заповедта за уволнение е незаконна, защото е издадена, без да са взети неговите писмени обяснения (р. № 889–04–III г. о. по гр. д. 1894 от 2002 г.).

Обясненията на работника или служителя по **чл. 193 КТ** трябва да бъдат дадени на работодателя в рамките на дисциплинарното производство (р. № 713–04–III г. о. по гр. д. 1674 от 2002 г., р. № 1386–04–III г. о. по гр. д. 2395 от 2002 г.). Обясненията на работника или служителя, дадени пред инвентаризационната комисия или пред органите на вътрешно ведомствения финансов контрол, не са надлежно дадени обяснения пред работодателя, така както се изисква от чл. 193, ал. 1 КТ, не могат да ги заместят и не представляват изпълнение на задължението на работодателя, което установява та-

зи законова разпоредба (р. № 656–04–III г. о. по гр. д. 1458 от 2002 г.). Не са обяснения пред работодателя и обясненията пред прекия ръководител, който не е носител на дисциплинарна власт (р. № 1202–04–III г. о. по гр. д. 2241 от 2002 г.). Решение № 115–04–III г. о., което приема и дадените пред прекия ръководител обяснения, които след това са представени на работодателя като изпълнение на задължението по чл. 193, ал. 1 КТ, се отклонява от общата практика на ВКС и не изразява основното разбиране по този въпрос.

Сроковете по **чл. 194, ал. 1 КТ** за налагане на дисциплинарното уволнение са срокове за упражняване на дисциплинарната власт на работодателя, установени в императивна правна норма, и тяхното неспазване прави дисциплинарното уволнение незаконно (р. № 168–04–III г. о. по гр. д. 961 от 2003 г., р. № 591–04–III г. о. по гр. д. 1570 от 2002 г.).

Заповедта за дисциплинарно уволнение трябва да съдържа елементите, изчерпателно изброени в **чл. 195, ал. 1 КТ**: името на нарушителя, нарушението и датата на неговото извършване, наказанието и законния текст, въз основа на който е издадена. Отсъствието на който и да е от тези елементи я прави незаконна. Изискването за наличието на тези реквизити на заповедта за уволнение има важно значение за защитата на работника или служителя. От тях той научава за какво нарушение на трудовата дисциплина и на какво законно основание е издадена заповедта му за дисциплинарно уволнение. А това има важно значение за неговата защита срещу извършеното дисциплинарно уволнение. В този смисъл наличието и спазването на чл. 195, ал. 1 КТ е и важна юридическа гаранция за упражняването на конституционно право на защита на дисциплинарно уволнения работник или служител срещу незаконното дисциплинарно уволнение (р. № 54–04–III г. о. по гр. д. 1804 от 2002 г., р. № 908–04–III г. о. по гр. д. 1974 от 2002 г., р. № 1346–04–III г. о. по гр. д. 2406 от 2002 г.). Най-често срещаните „пропуски“ и закононарушения при издаването на заповедите за дисциплинарно уволнение са свързани с дисциплинарното нарушение и датата на неговото извършване. Посочването само на „злоупотреба с доверието“ или на дру-

гите законово възприети наименования на тежките дисциплинарни нарушения, за които се налага дисциплинарното уволнение не е достатъчно, за да мотивира заповедта за уволнение. В нея трябва точно да се посочи нарушението, като се опишат неговите признаци като конкретно дисциплинарно нарушение: в какво се състои то като изпълнително деяние, при какви обстоятелства то е извършено и т.н. (р. № 532–04–III г. о. по гр. д. 1520 от 2002 г., р. № 1280–04–III г. о. по гр. д. 2347 от 2002 г.). Посочването пък на датата, на която е извършено дисциплинарното нарушение, има важно значение, за да се установи, че са спазени сроковете по чл. 194, ал. 1 КТ за налагане на дисциплинарното нарушение. Затова нейното непосочване прави заповедта за дисциплинарно уволнение незаконна (р. № 1303–04–III г. о. по гр. д. 2332 от 2002 г.).

Заповедта за дисциплинарно уволнение се връчва лично на работника или служителя. Ако откаже да я получи, връчването ѝ се извършва в присъствието на двама души чрез прочитането ѝ в тяхно присъствие и в присъствието на работника или служителя и се подписва от присъстващите лица, които установяват това обстоятелство и като свидетели в съда (р. 1114–04–III г. о. по гр. д. 2149 от 2002 г.).

XI. ПРЕДВАРИТЕЛНА ЗАКРИЛА ПРИ УВОЛНЕНИЕ ПО ЧЛ. 333 КТ

Законосъобразното прилагане на предварителната закрила при уволнение, уредена в чл. 333 КТ, всяка година дава повод за обилна практика на ВКС. Съдебните решения и през 2004 г. потвърждават тази линия.

В р. № 1120–04–III г. о. по гр. д. 2157 от 2002 г. ВКС поддържа принципното си разбиране, че разпоредбата на чл. 333 КТ е императивна, а за приложението на императивните разпоредби съдът следи служебно. Това разбиране съдът правилно извежда от принципа за закрила на труда, установена в чл. 1, ал. 3 КТ. Към този извод трябва да се прибави, че закрилата на труда по чл. 1, ал. 3 КТ има своите конституционни основи в чл. 16 и чл. 48 от основния закон, които придават конституционни измере-

ния и на закрилата на труда на работниците и служителите и повишават юридическия ранг на нейното правно основание в системата на действащото право.

В чл. 333, ал. 1 КТ са установени изчерпателно основанията за уволнение и кръгът на работниците и служителите, спрямо които се прилага предварителната закрила при уволнение.

Съгласно чл. 333, ал. 1, т. 1 КТ тази закрила се прилага при уволнение на основан чл. 328, ал. 1, т. 2, 3, 5 и 11 и чл. 330, ал. 2, т. 6 КТ за работничка и служителка, майка на дете до 3-годишен възраст, или съпруга на лице, което отбива редовната си военна служба. В р. № 1551–04–III г. о. по гр. д. 2595 от 2002 г., което се позовава на чл. 333, ал. 1 КТ, се посочва, че не е достатъчно само работодателят да уведоми работниците и служителите да попълнят декларации и представят доказателства за здравното си състояние, но и да ги изисква обратно. В това решение има нещо сбъркано. Закрилата на лицата по чл. 333, ал. 1 КТ не се отнася до здравното състояние на работниците и служителите (за него се отнасят т. 2 и 3 на чл. 333, ал. 1 КТ), а само за определена категория работнички и служителки: бременни¹⁹, майки с деца до 3-годишна възраст и жени, чиито съпрузи отбиват редовната си военна служба. Вън от тази неточност в позоваването заслужава подкрепа принципното становище на ВКС в това решение, че е незаконосъобразно искането на работодателя на гърба на подписването от тях декларации за здравното им състояние да декларира, че се отказват от правото им да оспорват законността на уволнението. Подобна декларация е всъщност отказ от правото на

правосъдие, който е нищожен поради противоречието му с конституционното право на защита на гражданите по чл. 56 Конст.

По чл. 333, ал. 1, т. 2 КТ правото на предварителна закрила при уволнение се разпростира върху трудоустроените работници и служители. В р. № 1506–04–III г. о. по гр. д. 2548 от 2002 г. се прави важно уточнение за кръга на трудоустроените лица по чл. 333, ал. 1, т. 2 КТ, които се ползват от правото на предварителна закрила при уволнение. Решението справедливо уточнява, че в кръга на закриляните лица по чл. 333, ал. 1, т. 2 КТ като трудоустроени се включват не само работниците и служителите, които според заключението на ТЕЛК са устроени на друга подходяща за тях работа, но и тези, които според предписанието на ТЕЛК са трудоустроени на същата работа, но при облекчени условия на труд. За да бъде трудоустрояването валидно основание за закрила по чл. 333, ал. 1, т. 2 КТ, документите за неговото устройване трябва да бъдат издадени преди прекратяването на трудовия договор. Издадените след прекратяването на трудовия договор документи за трудоустрояване не дават основание за прилагането на чл. 333, ал. 1, т. 2 КТ (р. № 1706–04–III г. о. по гр. д. 2742 от 2002 г., р. № 1707–04–III г. о. по гр. д. 2741 от 2002 г.).

Съгласно чл. 333, ал. 1, т. 3 КТ в кръга на лицата, които се ползват от предварителна закрила при уволнение, са и боледуващите от болест, определена в наредба № 5 на министъра на здравеопазването от 1987 г. Укриването от работника или служителя на заболяването по Наредба № 5 от 1987 г. лишава работника или служителя от предварителната закрила при уволнение. Но тази последица от укриването като съзнателно затаяване на истината относно болестното страдание на ищеца (олигофрения в лека форма) настъпва само ако работодателят е положил усилия да събере предварителна информация за здравното му състояние, както го задължава чл. 1, ал. 2 Нар. 5. Когато обаче работодателят не е положил достатъчно усилия за това, уволнението е незаконно (р. № 866–04–III г. о. по гр. д. 1776 от 2002 г.). Заболяването по чл. 333, ал. 1, т. 3 КТ трябва да съществува към момента на уволнението (р. № 295–04–

¹⁹ Предварителната закрила на бременните работнички или служителки с измененията в Кодекса на труда от м. юни 2004 г. (обн., ДВ, бр. 52 от 2004) беше издадена от чл. 333, ал. 1, т. 1 КТ и уредена отделно и по различен начин и обхват в новата ал. 5 на чл. 333 КТ. Разглежданото решение на ВКС има предвид закрилата на бременните по чл. 333, ал. 1, т. 1 КТ преди измененията от м. юни 2004 г. За новата уредба на предварителната закрила при уволнение на бременните работнички и служителки вж. **Мръчков, В.** Тенденции в развитието на правната закрила на жената работничка и служителка. – ПМ, 2004, № 4, 73–78.

III г. о. по гр. д. 1308 от 2002 г.). В р. № 2183–04–III г. о. по гр. д. 3242 от 2002 г. приема: междоугодно е, че ищцата е страдала от ИБС към датата на уволнението, за да се приложи закрилата по чл. 333 КТ, въпреки че е установено от въззивния съд, че тя изрично е отрекла това. В случаите, когато работодателят е изпълнил задължението за събиране на информация от работниците и служителите за техните заболявания съгласно чл. 1, ал. 2 Нар. 5 и работникът или служителът съзнателно е укрив заболяването, работодателят следва да бъде освобождаван от задължението да иска мнението на ТЕЛК и разрешение от инспекцията по труда. Закрилата се прилага само за болестите, изчерпателно изброени в чл. 1, ал. 1 Нар. 5 (р. № 761–04–III г. о. по гр. д. 1709 от 2002 г.).

За да бъде налице валидно основание за прилагане на предварителната закрила при уволнение по чл. 333, ал. 1, т. 3 КТ, е необходимо експертното решение на ТЕЛК да съдържа преценка за работоспособността на работника или служителя, показаните и противоположаните условия на труд (р. № 1183–04–III г. о. по гр. д. 2224 от 2002 г.). За да бъде законно уволнението при ползване на предварителната закрила при уволнение, трябва да има съответствие между основанието, на което е извършено уволнението, и основанието, за уволнение на което е издадено разрешението за уволнение. Липсва ли такова съответствие, уволнението е незаконно (р. № 1326–04–III г. о. по гр. д. 2357 от 2002 г.).

Закрилата по **чл. 333, ал. 1, т. 4 КТ** се прилага само когато работникът или служителът е започнал ползването на разрешението му отпусък (платен годишен, неплатен, учебен, отпусък за временна неработоспособност и др.) (р. 823–04–III г. о. по гр. д. 1756 от 2002 г., р. № 1275–04–III г. о. по гр. д. 2320 от 2002 г., р. 1323–04–III г. о. по гр. д. 2357 от 2002 г.).

Разрешението на инспекцията по труда за уволнение по чл. 333 КТ, което е издадено, без да е представено мнение на ТЕЛК по чл. 333, ал. 2 КТ по искане на работодателя, прави уволнението незаконно (р. № 405–04–III г. о. по гр. д. 1412 от 2002 г.).

Съгласно **чл. 333, ал. 3 КТ** предварителната закрила при уволнение се прилага и за

синдикалните дейци. Тя се прилага при уволнението на същите изчерпателно изброени основания, както и за закриляните работници и служители по чл. 333, ал. 1 КТ (р. № 352–04–III г. о. по гр. д. 1345 от 2002 г.). ВКС продължава да поддържа своето разбиране, че само председателят и един от няколкото секретари на синдикалното ръководство в предприятието – този, който отговаря по организационните въпроси, се ползват от закрилата по чл. 333, ал. 3 КТ (р. № 526–04–III г. о. по гр. д. 1902 от 2002 г., р. № 822–04–III г. о. по гр. д. 127 от 2002 г., р. № 1588–04–III г. о. по гр. д. 2622 от 2002 г., р. № 1903–04–III г. о. по гр. д. 2934 от 2002 г. и др.).

Съгласно **чл. 333, ал. 4 КТ** в колективния трудов договор може да се предвижда клауза, според която уволнението на работник или служител поради съкращение в щата и намаляване обема на работата се извършва, след като се вземе предварителното съгласие на съответния синдикален орган в предприятието. Тази разпоредба предвижда възможност за разширяване по пътя на колективното договаряне на установения с императивни разпоредби на закона режим на уволнение. Това е изключение от общия принцип, върху който е изградено колективното договаряне, а именно, че то се прилага само по въпроси на трудовите и осигурителните отношения, които не са уредени с повелителни разпоредби на закона (чл. 50, ал. 1 КТ). И може би тъкмо заради това поставя най-много въпроси в съдебната практика. Преди всичко разрешението в чл. 333, ал. 4 КТ е допустимо само за уволненията поради съкращение в щата и намаляване обема на работата. В колективния трудов договор то не може да се разширява и за други основания за уволнение, нито пък да се предвиждат други благоприятни разрешения (задължение на работодателя да предлага на подлежащите на уволнение работници и служители друга работа, да се въздържа от уволнението им при определени обстоятелства и т.н.), защото това надхвърля границите на предвиденото в чл. 333, ал. 4 КТ изключение и влиза в противоречие с него и с императивния характер на правната уредба на прекратяването на трудовия договор, поради което предвидените допълнителни разрешения в колективния тру-

дов договор са нищожни (р. № 844–04–III г. о. по гр. д. 1958 от 2002 г., р. № 855–04–III г. о. по гр. д. 1767 от 2002 г., р. № 1026–04–III г. о. по гр. д. 1991 от 2002 г., р. № 2201–04–III г. о. по гр. д. 3255 от 2002 г. и др.). От друга страна, разпоредбата на чл. 333, ал. 4 КТ е императивна и тя не може да бъде частично възприемана в колективния трудов договор – например да се уговаря възприемането ѝ само при наличието на определен мащаб на съкращението в щата – например 3 процента (р. № 771–04–III г. о. по гр. д. 1939 от 2002 г.). Но разрешението по чл. 333, ал. 4 КТ в допустимите от закона граници не се прилага автоматично по силата на закона, а само когато е изрично предвидено в колективния трудов договор – в колективния трудов договор в предприятието или в отрасловия колективен трудов договор (р. № 582–04–III г. о. по гр. д. 11909 от 2002 г.).

Съгласието за уволнение по чл. 333, ал. 4 КТ трябва да се даде от синдикалното ръководство в предприятието, а не от друг орган – например съществуващите в някои предприятия съвети за социално сътрудничество като органи с паритетно участие на представители на синдикатите и на работодателя и др. (р. № 175–04–III г. о. по гр. д. 1215 от 2002 г. и др.). В колективния трудов договор не може да се предвижда задължение за синдикалното ръководство, което е компетентно да даде съгласието за уволнение по чл. 333, ал. 4 КТ да мотивира отказа си да даде съгласието си за уволнение по чл. 333, ал. 4 КТ. Такова изискване не е предвидено и неговото въвеждане в колективния трудов договор ограничаване правата на синдикалното ръководство и противоречи на императивната норма на чл. 333, ал. 4 КТ (р. № 58–04–III г. о. по гр. д. 1811 от 2002 г., р. № 498–04–III г. о. по гр. д. 1505 от 2002 г., р. № 938–04–III г. о. по гр. д. 2005 от 2002 г., р. № 1922–04–III г. о. по гр. д. 2946 от 2002 г.).

Приватизацията на предприятието не спъва прилагането на предварителната закрита при уволнение, предвидена в колективния трудов договор по чл. 333, ал. 4 КТ (арг. чл. 55, ал. 2 КТ) (р. № 1390–04–III г. о. по гр. д. 2433 от 2002 г.).

Релевантният момент, към който се преценява спазването на предварителната закрита при уволнение съгласно чл. 333, ал. 7 КТ, е връщането на заповедта за уволнение (р. № 2051–04–III г. о. по гр. д. 3082 от 2002).

ХІІ. СЪДЕБНА ЗАЩИТА СРЕЩУ НЕЗАКОННО УВОЛНЕНИЕ (чл. 344–346 КТ).

Съдебната защита срещу незаконно уволнение се изразява в упражняване правото на искове по чл. 344, ал. 1, т. 1–4 КТ. От тези четири иска първите три са най-често предявяваните и преди всичко с тях се свързва и съдебната практика на ВС и ВКС със съдебната защита срещу незаконно уволнение.

В р. № 1542–04–III г. о. по гр. д. 2587 от 2002 г. ВКС разсъждава върху самото понятие за съдебна защита срещу незаконно уволнение и го свежда до „проверка на съответствието между приложеното от работодателя основание за уволнение и конкретните обстоятелства по случая. „Това е вярно в смисъл, че в основата и на трите иска по чл. 344, ал. 1, т. 1–3 КТ стои понятието за незаконно уволнение. Но самото то е по-широко от „съответствието между приложеното от работодателя основание за уволнение и конкретните обстоятелства по случая.“ То обхваща и случаите на уволнение, без да са спазени изискванията за предварителна закрита при уволнение по чл. 333 КТ, неизпълнение на задължението на работодателя за изслушване на провинилия се работник или служител или поискване на неговите писмени обяснения и др. Но е вярно разбирането на съда по конкретния случай, че когато фактите сочат на друго основание, различно от основанието, което е посочено в заповедта за уволнение, уволнението е незаконно.

Все във връзка с понятието за незаконно уволнение е и практиката на ВКС, която дава предпочитание на легалната терминология за „незаконно уволнение“ пред използваното понякога от страните по спора понятие за „нищожно уволнение“ за случаите, когато то е извършено от некомпетентен орган и заключава: „В общия смисъл на понятието „незаконно уволнение“ се включват всички възможни по-

роци на уволнението“ (р. 244–04–III г. о. по гр. д. 2967 от 2002 г.). И така стигаме до въпроса може ли ръководителят на едно предприятие или организация, който представлява работодателя, да делегира правото си на уволнение на своя заместник или на друг ръководен служител. Практиката на ВКС по този въпрос разкрива различни нюанси. В р. 2042–04–III г. о. по гр. д. 3070 от 2002 г. ВКС приема, че уволнение, извършено от заместника на началник секцията въз основа на изрично упълномощаване за това от началника на секцията, е законно издадена, и продължава: „Няма законови пречки началникът на секцията да упълномоща заместника си за извършване на отделни действия за определен период от време и при определени условия“. Положението е по-различно, когато става въпрос за трайно и цялостно делегиране на правата по сключване на трудовите договори от титуляра, представител на работодателя, на друг ръководен служител. В р. 1761–04–III г. о. по гр. д. 2812 от 2002 г. уволнение, извършено от главния секретар на министерството на икономиката, на когото министърът на икономиката е делегирал правото да сключва и прекратява трудовите договори, е незаконно, като извършено от некомпетентен орган. Това са правни действия на работодателя, извършвани от министъра на икономиката и законът не допуска тяхното делегиране. Такава възможност е предвидена само в чл. 192, ал. 1 КТ само за дисциплинарната власт, а не и за цялата компетентност по сключването и прекратяването на трудовите договори. Това решение заслужава подкрепа. Представителството на работодателя от ръководителя на предприятието или организацията е негово законно представителство, което не може да бъде делегирано на друго лице и ако това бъде направено, то е нищожно, а правните действия, извършени от лицето, на което представителството е пределегирано – незаконни.

Право на иск за възстановяване на работа имат и лицата, които имат или са упражнили правото си на пенсия за осигурителен стаж и възраст (р. № 228–04–III г. о. по гр. д. 1964 от 2002 г.).

Позицията на ВКС и през 2004 г. относно тежестта за доказване по исковите по чл. 344,

ал. 1, т. 3 КТ е, че тежестта по исковите по чл. 344, ал. 1, т. 1–2 КТ е на работодателя – ответник по спора, а тежестта на доказване по иска по чл. 344, ал., т. 3 КТ – на работника или служителя – ищец по спора (р. 240–04–III г. о. по гр. д. 1883 от 2002 г. и р. № 1217–04–III г. о. по гр. д. 2263 от 2002 г.).

Най-много на брой са решенията по приложението на **чл. 345, ал. 1 КТ**, съгласно който „При възстановяването на работника или служителя на предишната му работа от работодателя или от съда той може да я заеме, ако в 2-седмичен срок от получаване на съобщението за възстановяване се яви на работа, освен когато този срок не бъде спазен по уважителни причини“. При уважен иск за възстановяване на предишната работа заемането ѝ може да стане в 14-дневен срок от получаване на съобщението за възстановяване на работата, което районният съд, пред който е бил предявен искът и на който делото е върнато след влизането в сила на решението от по-горните инстанционни съдилища, е длъжен да изпрати на възстановения работник или служител (р. 132–04–III г. о. по гр. д. 1182 от 2002 г., р. 14644–044–III г. о. по гр. д. 2475 от 22002 г.). Изпращането на такова съобщение е специално правило, предвидено в чл. 345, ал. 1 КТ, установено само за решенията за възстановяване на работа, а не за всички съдебни решения по исковите за защита срещу незаконно уволнение по чл. 344, ал. 1 КТ (р. № 1769–04–III г. о. по гр. д. 2794 от 2002 г., р. № 1841–04–III г. о. по гр. д. 2875 от 2002 г.). Кодексът на труда не предвижда нарочна процедура за фактически започване на работа от възстановения работник или служител. Възстановяването и започването на работа се извършва въз основа на влязлото в сила съдебно решение, което постановява възстановяването (р. № 594–04–III г. о. по гр. д. 1574 от 2002 г.). Неговото осъществяване е по-скоро утвърдено в практиката с активното участие и на практиката на ВКС. Законът изисква само **явяване** на възстановения работник или служител в 2-седмичен срок от получаване на съобщението, за да я заеме. За това не е необходимо подаване на писмено заявление до работодателя, нито сключването на нов трудов договор (р. 297–044–III г. о. по гр. д. 1850 от

2002 г., р. № 661–04–III г. о. о по гр. д. 1467 от 2002 г. и др. Работодателят е длъжен да приеме на работа явила се да я заеме възстановен работник или служител. Той може и отново да го уволни, ако има законно основание за това (р. № 1094–04–III г. о. по гр. д. 2002 г.). Явяването на работа е еднократно действие на възстановения работник или служител, при което той отива в предприятието, където е предишната му работа на която е възстановен и заявява пред работодателя готовността си да започне да я изпълнява. Явяването на работа по смисъла на чл. 345, ал. 1 КТ не означава многократно и ежедневно повтаряне на неявяването на работа в предприятието. Достатъчно е и само едно явяване при работодателя в предприятието. Няма пречка явяването на работа да се придружава от подаването на писмена молба за допускане на работа до работодателя, но това не е задължително (р. 2106–04–III г. о. по гр. д. 3137 от 2002 г.).

XIII. ТРУДОВИ СПОРОВЕ (чл. 357–362 КТ).

Легалното определение на трудовите спорове по Кодекса на труда се съдържа в чл. 357, ал. 1 КТ. В тях се включват и споровете за установяване на трудов стаж по УУТССР от 1961 г. Но за допустимостта на предявените установителни искове за установяване на трудов стаж е необходимо съгласно чл. 4 УУТССР наличието на началото на писмено доказателство, т.е. представянето с предявяването на иска на писмен документ, който удостоверява вероятността на претендирания трудов стаж (така нареченото начало на писмено доказателство). Ако такъв писмен документ липсва, искът е недопустим. Едва след представянето на писмен документ по чл. 4 УУТССР се допускат и свидетелски показания за безспорното (а не само за вероятното) установяване на трудовия стаж, претендиран от ищца (р. № 380–04–III г. о. по гр. д. 1385 от 2002 г., р. № 2049–04–III г. о. 3079 от 2002 г. Трудови са и споровете, при които работникът или служителът иска да установи, че е изпълнявал длъжността „заварчик“, тъй като в трудовата му книжка неправилно е вписала длъжността „шлосер“. С този иск се установява важен еле-

мент от съдържанието на трудовия договор – характерът на изпълняваната работа по чл. 66, ал. 1 КТ (ред. 1992 г., чл. 66, ал. 1, т. 2 КТ, ред. 2004 г.), от който ищецът има интерес (чл. 97, ал. 1 ГПК) (р. № 1296–04–III г. о. по гр. д. 2002 г.).

Не са обаче трудови спорове по чл. 357 КТ споровете за обезщетения за временна неработоспособност и безработица и изобщо споровете по обществено осигуряване, които се разглеждат по реда на глава VIII от КСО (чл. 117–120) (р. № 84–04–III г. о. по гр. д. 1146 от 2002 г., р. № 847–04–III г. о. по гр. д. 1958 от 2002 г.). Не са трудови, а граждански и споровете относно сключването, изпълнението и прекратяването на договорите за управление по Търговския закон и по чл. 328, ал. 2 КТ (р. № 1811–04–III г. о. по гр. д. 2855 от 2002 г., р. № 2125–04–III г. о. по гр. д. 3183 от 2002 г.), защото договорът за управление е граждански, а не трудов договор.

Искът за незаконно уволнение по чл. 344, ал. 1 КТ, предявен след изтичане на давността по чл. 358, ал. 1, т. 2 КТ при възражение на ответника, се отхвърля като неоснователен, а не като недопустим. Това е защото субективното потестативно право на уволнение на работодателят, упражняването на което се оспорва с исковете по чл. 344, ал. 1, т. 1 и 2, и субективното притезателно право, което се предявява от работника или служител, което се предявява с иска по чл. 344, ал. 1, т. 3 КТ, се отнасят до същността на предявените права и тяхната изискуемост (р. № 1819–04–III г. о. по гр. д. 2839 от 2002 г.).

x
x   x

И през 2004 г. ВКС продължава като цяло своята практика по законосъобразното прилагане на трудовото законодателство. Основният нерешен проблем, който съществува години наред и се очертава и през 2004 г., е бавното решаване на трудовите спорове. Голямата част от трудовите спорове, достигнали до ВКС през 2004 г., са възникнали през 1999–2000 г., а са образувани във ВКС през 2002 г. Това означава, че касационните решения по тях са произ-

несени 5–6 г. след възникването на споровете. Това е прекалено дълъг период. Трудовото правосъдие по естеството си се отнася до въпроси на текущото ежедневие на работниците и служителите и техните семейства. Поради това то остро се нуждае от ускорено разглеждане на трудовите спорове, за да се внесе своевременно яснота в отношенията между страните и евентуалните благоприятни последици от окончателните съдебни решения „да влязат“ в живота и бита на работниците и служителите, което е техният основен интерес от завеждането на делото. Бавното трудово правосъдие е на път да обезсмисли правосъдието по трудови спорове и в един момент се превръща в отказ от правосъдие. Ето защо **основните усилия на съдилищата** би трябвало да бъдат насочени освен към законосъобразното прилагане на трудовото законодателство още и **към ускоряването на**

трудовето правосъдие. И през 2004 г. продължават да съществуват противоречия между съставите на III г. о. по прилагането на трудовото законодателство, някои от които бяха посочени в предходното изложение. Те създават правна несигурност за гражданите и уронват престижа на правосъдието. Що се отнася до противоречията в съдебната практика, пътят за тяхното преодоляване е приемането на тълкувателно решение от общото събрание на гражданската колегия на ВКС по трудовите спорове съгласно чл. 84, ал. 1, т. 2 ЗСВ. То ще допринесе за преодоляването на противоречивата съдебна практика и за **точното и еднакво прилагане на законите** от всички съдилища в страната, каквато е съгласно чл. 124 Конст. основната конституционна мисия на Върховния касационен съд.

Проф. д-р Красимира Средкова

КРИТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ПРАКТИКАТА НА ВЪРХОВНИЯ АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД ПО ЗАДЪЛЖИТЕЛНОТО ОБЩЕСТВЕНО ОСИГУРЯВАНЕ ПРЕЗ 2004 Г.

ОБЩИ БЕЛЕЖКИ

1. През 2004 г. Върховният административен съд (ВАС) продължи да решава спорове по прилагането на осигурителното законодателство. В неговата практика се срещаха и типичните за тази сравнително нова материя, и нови трудности, които съдиите успяваха да преодоляват повече или по-малко успешно.

Настоящият анализ на практиката на ВАС по задължителното обществено осигуряване е продължение на анализите, публикувани в сп. „Юридически свят“ от предишни години¹. Той ще се опита да разкрие евентуални тенденции, както и различия в изразените в съдебните решения становища.

Анализът следва възприетата вече структура на изложението по основни институти на осигурителното право. Той не е пълен – невъзможно, а и ненужно е да се разглеждат хилядите решения. Затова вниманието се спира на онези от тях, в които се поставят нови въпроси, или чрез които се утвърждават или отхвърлят тенденции, или които правят интересни изводи и заключения с по-общ характер. Изключо-

чени от изложението са и решенията по еднородни или по технически въпроси (например относно размера на осигурително плащане).

ПРЕДМЕТ И ЦЕЛ НА ОБЩЕСТВЕНОТО ОСИГУРЯВАНЕ

2. Върховният административен съд определя държавното обществено осигуряване като **част от социалната политика** на държавата за гарантиране на социалната сигурност на нейните граждани (реш. № 7064–04–III отд. по а. д. № 2267 от 2004 г.). Това е важен извод за същността на осигуряването, чрез което се гарантират средства за живот на осигурените лица при невъзможност да заработват такива средства сами чрез труда си. То определя и важната роля на държавата за неговото развитие.

ИЗТОЧНИЦИ НА ОСИГУРИТЕЛНОТО ПРАВО

3. Източниците на правна уредба на осигурителното право и тяхното действие продължават да заемат важно място в практиката на ВАС. Причините за това са комплексни – голям брой различни по степен нормативни актове, чести промени, засягащи и заварени правоотношения, неточна законодателна формулировка, неправилни законодателни решения и др.

По повод твърдение за противоречие между чл. 94 КСО и Конституцията в реш. № 3459–04–I отд. по а. д. № 9188 от 2003 г. ВАС посочва, че „съдът не създава и не отменя действащите закони, а само ги тълкува и прилага

¹ Вж. Средкова, Кр. Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване през периода 1999–2001 г. – Юридически свят, 2002, № 2, 212–235; Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване през 2002 г. – Пак там, 2003, № 2, 155–194; Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване през 2003 г. – Пак там, 2004, № 2, 204–223..

га според точния им смисъл или общия разум⁴. По принцип тази позиция е правилна. Тя обаче трябва да бъде съобразена и с изискването на чл. 15 ЗНА, според което при противоречие между нормативни актове с различна юридическа сила съдът **прилага** по-високия по степен нормативен акт.

4. И през 2004 г. ВАС продължава да се произнася по въпроси, свързани с **действието на осигурителноправните норми във времето**. Това е лесно обяснимо с продължаващите и невинаги оправдани чести промени в нормативни актове на осигурителното законодателство.

Върховният административен съд продължава досегашната си практика, че към правоотношения, възникнали при една правна уредба, се прилага **действащата към момента на възникването** им уредба, макар и впоследствие тя да е променена (реш. № 4587–04–I отд. по а. д. № 10131 от 2003 г.) или отменена (реш. № 4678–04–I отд. по а. д. № 11220 от 2003 г.; № 8184–04–I отд. по а. д. № 3743 от 2004 г.; реш. № 9868–04–I отд. по а. д. № 6970 от 2004 г. и др.). Когато промяната засяга материалноправна уредба, тя се прилага занапред, освен ако изрично ѝ е придадена обратна сила. Що се отнася до административнопроцесуалните разпоредби, които установяват реда за издаване на административните актове, те се прилагат и към заварените правоотношения. Това се отнася включително до правилата, установявани в националните рамкови договори, ключовани ежегодно между НЗОК и съсловните организации на лекарите и стоматолозите. Този извод се извлича от реш. № 4827–04–I отд. по а. д. № 8463 от 2003 г. Вече трайна² е законосъобразната практика на ВАС да подчертава действието на отмяната само занапред. Тя не е повод за отмяна на извършени преди отмяната на акта действия – например внасяне на дължими осигурителни вноски (реш. № 3135–04–III г. о. по а. д. № 755 от 2004 г.).

5. Продължават споровете относно осигурителноправни норми, обявени от Конституционния съд за **противоконституционни**, макар

и броят им да намалява в сравнение с предходните години³. Такъв въпрос е стоял пред ВАС например в реш. № 6230–04–I отд. по а. д. № 2413 от 2004 г., № 1111–04–I отд. по а. д. № 7389 от 2003 г. и др. по повод дължимост на осигурителни вноски по чл. 4, ал. 3, т. 2 КЗОО (отм.). В посочените решения съдът се основава на разпоредбите на чл. 151 Конст. и чл. 22 ЗКС, според които актовете, обявени за противоконституционни, не се прилагат. Доколкото Народното събрание не е изпълнило задължението си по чл. 22, ал. 4 ЗКС да уреди възникналите правни последици от отменения акт (в случая чл. 4, ал. 3, т. 2 КЗОО, отм.), по същество е налице липса на закон. При това положение следва да се изхожда от правилото на чл. 4, ал. 1, изр. 2 ГПК и съдът да основе решението си върху обичая и основните начала на правото и справедливостта. Разсъждението на съда е, че щом една норма е обявена за противоконституционна, то тя е била такава и преди момента на постановяване на решението на Конституционния съд. Поради това няма правна логика след обявяването ѝ за противоконституционна на нея да бъдат основавани административни актове, в частност за събиране на неплатени осигурителни вноски, които са били дължими преди обявяване на противоконституционността.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА ОСИГУРИТЕЛНОТО ПРАВО

6. Вече се утвърждава⁴ практиката на ВАС да обосновава своите решения не само с конкретни правни разпоредби, но също така и с основните принципи на осигурителното право. Той продължава да извежда като основни принципи правила, които макар и да **не са изрично установени като принципи** в чл. 3 КСО или чл. 5 ЗЗО, имат основно общо значение за осигурителното право. Най-често това се отнася до **по-благоприятното за осигуреното лице**, и в частност по отношение на пенсията (реш. № 3093–04–III отд. по а. д. № 741 от 2004 г.;

³ Вж. Критичен преглед 2002, 158–159.

⁴ Вж. Критичен преглед 1999–2001, 216–217; Критичен преглед 2002, 163–164; Критичен преглед 2003, с. 207.

² Вж. Критичен преглед 2002, 156–158; Критичен преглед 2003, 204–205.

№ 7166–04–I отд. по а. д. № 7287 от 2003 г.). Затова при наличието на право на два вида пенсии (например наследствена пенсия от дете за инвалидност поради трудова злополука и лична пенсия за осигурителен стаж и възраст), които не могат да бъдат кумулирани, се дължи по-благоприятната, т.е. в по-висок размер, пенсия (реш. № 3093–04–III г. о. по а. д. № 741–от 2004 г.).

ОСИГУРЕНИ СОЦИАЛНИ РИСКОВЕ

Трудова злополука

7. През 2004 г. се увеличава практиката на ВАС по спорове относно трудови злополуки. **Конститутивните белези** на понятието „трудова злополука“ са правилно очертани на основата на разпоредбата на чл. 55, ал. 1 КСО в реш. № 694–04–I отд. по а. д. № 4595 от 2001 г., № 1756–04–I отд. по а. д. № 7314 от 2003 г., № 8712–04–I отд. по а. д. № 5886 от 2004 г., № 10612–04–I отд. по а. д. № 6910 от 2004 г. и др. Те са: внезапно увреждане на здравето; функционална връзка на увреждането с извършваната работа; неработоспособност или смърт в резултат на увреждането; причинна връзка между увреждането и резултата. Съдът разграничава двете **хипотези** на трудова злополука според легалната дефиниция по чл. 55, ал. 1 КСО – внезапно увреждане на здравето през време и във връзка или по повод извършваната работа; внезапно увреждане на здравето при работа в интерес на предприятието. За да се приеме, че злополуката е трудова, трябва да са налице всички посочени в закона нейни белези. Затова и когато през работното си време работникът е пострадал при изпълнение на работата си по трудовото правоотношение (прикачване на обект на „ИФАС 2“ ООД към електрическата мрежа), злополуката следва да се признае за трудова.

Най-често спорове поражда установяването на *функционалната връзка* между внезапно увреждане на работника или служителя и работата му по трудовото правоотношение. За да се изясни този въпрос, следва да бъде съобразена „както фактическата обстановка, при

която е настъпило увреждането, така и какви са били задълженията на пострадалия съобразно трудовата функция, която е имал в предприятието“ – пише ВАС в реш. № 1756–04–I отд. по а. д. № 7314 от 2003 г. Когато един специалист по ремонтната дейност се яви в предприятието извън работното си време, за да предприеме действия по прибиране на определени инструменти, той извършва действия по опазване на имуществото на работодателя, т.е. работа в негов интерес, и затова увреждането следва да се признае за трудова злополука. За трудова следва да се признае и злополуката, когато увреждането е станало в сградата, където лицето е работило, между първия и втория етаж и през работното време. Ако се твърди, че лицето е отишло да върши частна работа, а не по служба, това трябва да се докаже (реш. № 7307–04–I отд. по а. д. № 10830 от 2003 г.). При определянето на наличието на функционална връзка между увреждането и изпълняваната работа съдът изхожда от длъжностната характеристика, свидетелски показания и др. Когато длъжностната характеристика на „инженер-конструктор“ изисква лицето да общува с останалите служители, което предполага придвижване из сградата на предприятието, а също и придвижването му по физиологични нужди, следва да се признае за трудова злополука падането („височинна травма“) през работното време на площадката на административната сграда на предприятието (реш. № 10612–04–I отд. по а. д. № 6910 от 2004 г.). Напротив, не е налице функционална връзка между увреждането и изпълняваната работа, когато служителят е починал от остра дихателна недостатъчност вследствие на задавяне с храна и след като е употребил алкохол, чиято концентрация в кръвта (2,90 на хиляда) отговаря на тежка степен на алкохолно опиване, макар и задавянето да е станало по време на обяд, и когато служителите са разговаряли за служебните си задачи (реш. № 4169–04–I отд. по а. д. № 5672 от 2003 г.).

За да се квалифицира едно явление като трудова злополука е необходимо последиците – неработоспособност или смърт, да са **пряк резултат** от увреждането. Не се приема за трудова злополука обостряне на симптомите на хронично заболяване (реш. № 8712–04–I отд. по а.

д. № 5886 от 2004 г.). Това по същество правилно становище трябва да се уточни в смисъл, че наличието или липсата на увреждане не може да се определи от обстоятелството, че лекарска помощ е потърсена не непосредствено след настъпването му, а в по-късен период. Последните (например от падане по време на изпит по физическа подготовка на служител от МВР) могат да се проявят и по-късно. Важно е дали медицинските органи ще установят пряка връзка между увреждането и последиците за здравето или живота.

Член 55, ал. 3 КСО изключва наличието на трудова злополука, когато увреждането на здравето или смъртта са *причинени умишлено* от пострадалия. На тази основа ВАС правилно посочва, че не е необходимо органът на медицинската експертиза на работоспособността да се произнася относно причинната връзка между увреждането и настъпилите последици – не работоспособност или смърт. Щом като е установено, вкл. по следствено дело, че увреждането (по конкретното дело – огнестрелно нараняване) е причинено умишлено от пострадалия, дори и по време на работа, не е необходимо да се изследват другите белези на трудовата злополука (реш. № 4365–04–I отд. по а. д. № 6543 от 2003 г.). Умишленото увреждане на здравето трябва да бъде доказано. Правилно в реш. № 10612–04–I отд. по а. д. № 6910 от 2004 г. ВАС посочва, че фактът на умишлено увреждане на здравето от пострадалия е от вида на положителните факти – конкретни явления или състояния, определени във времето и пространството, които имат отношение към човешката психика. Това означава, че този факт от действителността трябва да бъде доказан с всички доказателствени средства. Не е достатъчно твърдението на колеги на пострадалия, че в деня на злополуката той не се е чувствал много добре, за да се приеме, че умишлено е причинил травмата и с това – смъртта си.

8. Както през предишните, така и през 2004 г. ВАС се е произнасял и относно **приравнените на трудовата злополука случаи**, посочени в чл. 55, ал. 2 КСО. Специално относно злополуката при отиване и връщане от работа в реш. № 6411–04–I отд. по а. д. № 3422 от 2004 г. съдът посочва, че елементите от факти-

ческият ѝ състав са: 1) внезапно увреждане на здравето; 2) причиняване на неработоспособност или смърт от увреждането; 3) настъпване на увреждането по време на обичайния път при отиване или връщане от работното място до основното място на живеене или до друго допълнително място на живеене с постоянен характер. Относно времето на увреждането съдът правилно посочва, че в закона няма изискване това да е обичайно необходимото: „Ирелевантно за спора е обстоятелството, че лицето не се е завърнало непосредствено след приключване на изпълнението на трудовите си задължения, а се е забавило“ (реш. № 8298–04–I отд. по а. д. № 7762 от 2003 г.). От значение е обаче дали лицето се връща именно от работа. Когато на връщане то се е отбило на гости у приятел и след това е настъпило внезапно увреждане на здравето, не е налице функционална връзка с изпълняваната работа и злополуката не трябва да се признава за трудова, постановява същото решение. В същото решение обаче съдът неколккратно свързва увреждането по чл. 55, ал. 2, т. 1 КСО с „обичайния път“. Такова изискване в закона няма. Ако то се възприеме, в практиката биха последвали твърде неблагоприятни последици за осигурените, когато има два или повече маршрута за отиване и връщане от работа. Как ще се определя кой е обичайният?

Ако смъртта е в резултат на автомобилна катастрофа с управлявания от осигурения автомобил, е без значение евентуалната употреба на алкохол преди напускането на работното място. То би имало значение за намаляване на отговорността на работодателя по чл. 201, ал. 2 КТ, но не и за квалифицирането на увреждането като трудова злополука. Същото се приема и за случай на същинска трудова злополука – когато увреждането е настъпило безспорно във връзка с изпълняваната работа, употребата на алкохол съвсем не го девалифицира като трудова злополука, какъвто е случаят с умишленото увреждане на здравето по чл. 55, ал. 3 КСО (реш. № 5692–04–I отд. по а. д. № 7783 от 2003 г.).

9. Наред със споровете относно квалифицирането по същество на едно увреждане на здравето или смърт като трудова злополука

през 2004 г. се появяват и спорове относно **реда** за това, и по-конкретно за признаването на трудовия характер на злополуката. Правилни са разсъжденията на ВАС в реш. № 3606–04–I отд. по а. д. № 9411 от 2003 г., че само протоколът от разследването на злополуката не е достатъчен за установяване на причинната връзка между условията на труда и смъртта на лицето. Съдът се позовава на чл. 60, ал. 1 КСО, че преценката следва да се направи въз основа на **всички документи** в досието за злополуката.

В реш. № 7307–04–I отд. по а. д. № 10830 от 2003 г. ВАС определя като инструктивен **срока за деклариране** на злополуката от осигурителя по чл. 57, ал. 1 КСО. Правилен аргумент за тази квалификация е предоставената с чл. 57, ал. 2 КСО възможност при недеклаиране на злополуката от осигурителя това да бъде направено от пострадалия или неговите наследници.

Безработица

10. И през 2004 г. в основата на редица дела пред ВАС е лежал рискът безработица. Вече трайна⁵ и заслужаваща подкрепа е позицията на съда, че за да е налице този риск, трябва осигуреният **да не полага реално труд**, в частност и като едноличен търговец (реш. № 6473–04–I отд. по а. д. № 144 от 2004 г.). Важно е реалното осъществяване на дейност, а не простата регистрация като едноличен търговец.

ОСИГУРИТЕЛНИ ПРАВООТНОШЕНИЯ

Страни

Осигурено лице

11. При определянето на качеството осигурено лице по смисъла на чл. 4 КСО ВАС правилно изхожда от **основанието за осигуряване**. Когато това основание е полагане на труд без трудово правоотношение, трябва да се установи какъв е размерът на получаваното възнаграждение. Ако това не е установено, не може да се признае та-

кова качество (реш. № 1615–04–I отд. по а. д. № 3607 от 2003 г.).

Във връзка с определянето на основанието за осигуряване и през 2004 г. ВАС утвърждава една своя практика, несъгласие с която вече⁶ съм изразявала. Това е практиката на обявяване за трудови на договори, обозначени с друго наименование. Тя се провежда и в реш. № 441–04–I отд. по а. д. № 4745 от 2003 г., в което чрез обстоен и по същество юридически много издържан анализ се приема, че именуването по конкретния спор „Граждански договор за охрана“ е всъщност трудов. Продължавам да смятам, че такова правомощие ВАС няма – да обявява съществуването на трудово правоотношение. Според чл. 405а КТ това е изрично предвидено (и поради това изключително) правомощие на контролните органи за спазване на трудовото законодателство, чиито актове се атакуват пред гражданския, не и пред административния съд (арг. чл. 360, ал. 1 КТ). Не може да се отрече правото на съда при преценка на законосъобразността на определен административен акт да извършва и преценка на събраните по делото доказателства и да тълкува представените договори, на които страните се позовават съобразно действителната им обща воля при сключването на договора. Но това е право на преценка на законосъобразността на административния акт, а не на трудовия договор. Съдът не се произнася по съществуването дори на административния спор, когато решението зависи от преценката на административния орган (арг. чл. 42, ал. 2–3 ЗАП), а в случая се произнася по съществуването на един акт на съвършено различна от административната плоскост, какъвто е налицето или липсата на трудов договор.

12. При определянето на момента на придобиване на качеството осигурено лице съдът изхожда от разпоредбите на чл. 4 във вр. с чл. 10 КСО. Според последната разпоредба осигуряването **възниква** от деня, в който лицата започнат да упражняват трудова дейност по чл. 4. Не е такъв случаят, когато лицето няма отработен и един ден и не му са начислени никакви възнаграждения, а е започнато изплащане на обезщетение за бременност и раждане

⁵ Вж. Критичен преглед 2002, с. 166.

⁶ Вж. Критичен преглед 2002, с. 167.

(реш. № 8707–04–I отд. по а. д. № 4425 от 2004 г.).

13. В реш. № 10914–04–I отд. по а. д. № 8458 от 2003 г. ВАС правилно посочва, че нормата на чл. 4, ал. 3 КСО, която изключва от кръга на задължително осигурените **пенсионерите за осигурителен стаж и възраст**, осъществяващи някоя от посочените в тази разпоредба дейности, е изключителна. Затова тя се прилага само за изрично посочените в нея дейности, а не изобщо за пенсионерите за осигурителен стаж и възраст, и в частност за тези, които работят в производствени кооперации.

Осигурителен орган

14. Осигурителните престации при настъпване на осигурителен случай се предоставят от осигурителния орган. Осигурителен орган за задължителното социално осигуряване е Националният осигурителен институт. Върховният административен съд определя неговия **предмет на дейност** чрез правомощията на териториалните му поделения – да управляват приходите по държавното обществено осигуряване по съответните фондове, набирани от осигурителните вноски, както и упражняване на контрол и налагане на имуществена отговорност при неизпълнение на задълженията за внасяне на тези вноски (реш. № 3991–04–I отд. по а. д. № 5583 от 2003 г.).

Важен елемент от задълженията на осигурителния орган е извършването на осигурителните плащания. Върховният административен съд подчертава качеството именно на този орган на задължен субект спрямо осигуреното лице, дори и работодателят-осигурител да не е изпълнил задължението си за внасяне на осигурителни вноски (реш. № 3991–04–I отд. по а. д. № 5583 от 2003 г.).

Осигурител

15. През 2004 г. ВАС се е произнасял некократно по въпроса за **качеството** „осигурител“ в конкретни хипотези. Той приема, че осигурител, т.е. правен субект, който дължи внасянето на осигурителни вноски за други лица, по

отношение на футболните съдии и делегати е Българският футболен съюз (БФС), а не футболните клубове, в чиито срещи са участвали съответните съдии и делегати (реш. № 1347–04–I отд. по а. д. № 5591 от 2003 г.). Това свое становище съдът мотивира с обстоятелството, че съдиите и делегатите се определят с т.нар. назначителни писма, издавани от БФС. В тях се посочват задълженията на съдиите, съотв. делегатите, както и сумата, която трябва да им бъде заплатена за участието в срещите. Няма значение, че тази сума се заплаща от футболните клубове. По своя характер тя е такса, която клубът дължи на БФС, но се изплаща пряко на съдията, съотв. делегата. Прибързан и неаргументиран е обаче изводът, че БФС се явява работодател на посочените лица. В анализираният случай сме изправени не пред хипотезата на работа по трудово, а без трудово правоотношение. Това обаче не променя качеството „осигурител“ на БФС.

16. Продължават⁷ случаите на спорове относно качеството на един субект, който е задължен от закона да внася осигурителни вноски за определени категории лица, **без да бъде тежен осигурител**. Сред тези случаи е здравното осигуряване на студентите, здравноосигурителните вноски за които се внасят от съответното **висше училище**. Тези вноски обаче са за сметка на републиканския бюджет. Върховният административен съд продължава да настоява, че това прави висшето училище само платец, не и осигурител на студентите (реш. № 317–04–I отд. по а. д. № 5692 от 2003 г.).

Подобно е положението на **общината** в някои случаи на здравно осигуряване. Здравноосигурителните вноски за определени категории здравноосигурени лица – социално слабите, т.е. тези, които имат право на социално подпомагане, са за сметка на общинския бюджет. Правилно е изискването общината като платец на осигурителните вноски да установи кръга на тези лица в своята територия. Съгласно чл. 40, ал. 1, т. 9 ЗЗО това са всички лица, които получават социално подпомагане и не подлежат на здравно осигуряване на друго ос-

⁷ Вж. и Критичен преглед 1999–2001, с. 219; Критичен преглед 2002, с. 171.

нование. В тежест на общината е да докаже, че когато някои лица, получаващи социално подпомагане, не са подали декларации, че подлежат на здравно осигуряване на друго основание, наистина не подлежат на осигуряване при условията по чл. 40, ал. 1, т. 9 330 (реш. № 3091–04–I отд. по а. д. № 2004 от 2003 г.).

Осигурителен стаж

17. Осигурителният стаж продължава да бъде чест повод за осигурителноправни спорове. Подкрепа заслужава становището на ВАС, че за **признаването** на такъв стаж не може да бъде решаващо внасянето или невнасянето на осигурителни вноски от осигурителя. Щом като работникът или служителят е положил труд, но по независещи от него причини трудовото възнаграждение не му е изплатено, времето на положелия труд следва да бъде признато за пенсиониране. Противното би довело до нарушаване на редица основни принципи на правото, и по-специално на чл. 6, ал. 2 Конст. за равенство на гражданите пред закона – неполучилите възнаграждението си се поставят в по-неблагоприятно положение от останалите осигурени лица (реш. № 4014–04–I отд. по а. д. № 3448 от 2003 г.). Тази позиция на съда заслужава пълна подкрепа и изрично отразяване в закона. Тя само може да бъде допълнена с обстоятелството, че освен общия принцип на равенство на гражданите по чл. 6, ал. 2 Конст., в чл. 3, т. 3 КСО е изрично закрепен принципът на „равнопоставеност на осигурените лица“, който също се нарушава чрез лишаване от осигурителни права на осигурените с недобросъвестни осигурители.

Дължимост на трудово възнаграждение, а това означава и на осигурителни вноски по смисъла на чл. 70а КСО, е налице и когато работодателят е осъден да заплати на работника или служителя трудово възнаграждение, макар и той (работодателят) да не го е изплатил (реш. № 8802–04–I отд. по а. д. № 4722 от 2004 г.). Дължимост по смисъла на закона (чл. 9, ал. 3, т. 2 КСО) са осигурителните вноски и когато уволнението е признато за незаконно – за времето от уволнението до отменянето му като незаконно. А щом дължимостта на осигурителните

вноски за времето на незаконното уволнение е нормативно призната, факт без правно значение е внасянето на тези вноски и осигуреното лице няма правен интерес да иска издаване на разпореждане за внасянето им (реш. № 8954–04–I отд. по а. д. № 3249 от 2004 г.). Подкрепа заслужава и становището, че неполученото по вина на осигурителя трудово възнаграждение е дължимо, поради което са дължими и осигурителните вноски. „Да се приеме противното би означавало да се наруши основното конституционно право на обществено осигуряване, гарантирано от чл. 51, ал. 1 от Конституцията на Република България, което гражданите упражняват в съответствие със законовата уредба.“

Параграф 9, ал. 1 ПЗР КСО предвижда, че времето, което се зачита за трудов стаж и за трудов стаж за пенсиониране, придобит от 31 декември 1999 г. съгласно действащите дотогава разпоредби, се признава за осигурителен стаж по този кодекс. На това се настоява в реш. № 4678–04–I отд. по а. д. № 11220 от 2003 г., № 8802–04–I отд. по а. д. № 4722 от 2004 г. и др. Правилно ВАС отбелязва в реш. № 4678–04–I отд. по а. д. № 11220 от 2003 г., че никъде в посочената норма (на § 9, ал. 1 ПЗР КСО) не е поставено ограничение кои са тези действащи разпоредби и до коя дата, поради което всеки нормативен акт, който предвижда признаване на трудов стаж, следва да бъде приложен по правоотношения, развили се при неговото действие.

Много важен извод относно правните последици за осигурените лица от невнасянето на здравноосигурителните вноски е направен в реш. № 8954–04–I отд. по а. д. № 3249 от 2004 г. В него ВАС посочва, че според чл. 109, ал. 2 330 невнасянето на осигурителни вноски не по вина на самоосигуряващите се лица не ги лишава от осигурителни права. По аргумент на по-силното основание невнасянето на осигурителни вноски за работниците и служителите, което винаги е без тяхна вина, също не би следвало да ги лишава от осигурителни права.

В практиката си и през 2004 г. ВАС изхожда от идеята, че осигурителен стаж е времето, за което са внесени или са дължими осигурителни вноски (реш. № 5875–04–V отд. а. д. № 2127 от 2003 г.). Това е една от съществени-

те му разлики с трудовия стаж, който е свързан с количеството на положението труд, а осигурителният – с направените или дължими осигурителни вноски, и то в размер не по-малък от този за минималния осигурителен доход за съответната професия (чл. 37 НПОС).

Осигурителен доход

18. Осигурителният доход също продължава да присъства в голяма част от съдебните решения на ВАС относно задължителното обществено осигуряване.

Подкрепа заслужава позицията на ВАС в реш. № 1784–04–I отд. по а. д. № 8067 от 2003 г., че и **неизплатеното по вина на работодателя трудово възнаграждение** е дължимо, поради това то представлява осигурителен доход и върху него се дължат осигурителни вноски. Да се приеме противното, би означавало да се наруши основното конституционно право на обществено осигуряване, гарантирано от Конституцията.

Често се спори за включване в осигурителния доход на стойността на определени **материални престации извън паричното трудово възнаграждение**, които се предоставят на работниците и служителите, на държавните служители и т.н. Наред с въпроси относно безплатната предпазна храна, по които и досега ВАС често се е произнасял, през 2004 г. той е имал повод да се произнесе по един друг интересен въпрос – относно **транспортните разходи** на работниците и служителите. В реш. № 5316–04–I отд. по а. д. № 8382 от 2003 г. той приема, че когато транспортните разходи се изплащат на работници и служители, които живеят в населено място, различно от мястото на работа и поради особеностите на трудовия процес (непрекъснат трисменен режим на работа), тези разходи не се предоставят за задоволяване на социални нужди на работниците и служителите, а за задоволяване на нуждите на трудовия процес. Те не са социални разходи и не се включват в брунтото трудово възнаграждение, а са производствени разходи. Поради това не се са елемент на осигурителния доход и върху тях не се дължат осигурителни вноски. Счетоводното им

отразяване като възнаграждение не е основание за третирането им като такова, тъй като съгласно чл. 5, т. 4 ЗСчет определящо е съдържанието, а не формата, в която е отразено плащането.

Осигурителни вноски

19. И осигурителните вноски са чест източник на спорове по общественото осигуряване, както се установява и от изнесеното по-горе.

В определени в законодателството случаи тези вноски или част от тях се заплащат на осигурителя от **държавата**. Такъв е в частност случаят със специализираните предприятия за инвалиди (чл. 23, ал. 1 ЗЗРСИИ, отм.; сега чл. 40, ал. 1 ЗИХУ). Важно е обаче, че от републиканския бюджет се осигуряват средствата за 30 на сто от внесените от работодателя осигурителни вноски, но не и личните вноски, дължими от осигуреното лице (реш. № 5418–04–I отд. по а. д. № 348 от 2004 г.).

ОСИГУРИТЕЛНИ ПРЕСТАЦИИ

Краткосрочно обществено осигуряване

Осигуряване при временна неработоспособност

20. Обезщетенията за временна неработоспособност се изплащат въз основа на **болнични листове**, които трябва да бъдат представени своевременно на осигурителя. Анулирането на болничния лист води до недължимост на обезщетението и задължение на получилото го лице за връщането му (реш. № 7358–04–I отд. по а. д. № 3433 от 2004 г.).

Осигуряване при майчинство

21. Обезщетението за бременност, раждане и отглеждане на малко дете по **естеството** си е заместител на трудовото възнаграждение при ползван от работничката или служителката съответен отпуск по Кодекса на труда. Когато не се ползва такъв отпуск и липсва трудово правоотношение, обезщетение не се дължи (реш.

№ 5943–04–IV отд. по а. д. № 10584 от 2003 г.). Изплащането на обезщетението не зависи от внасянето на осигурителните вноски от осигурителя. Насрещно задължен субект да изплати обезщетението е осигурителният орган, с който осигуреното лице е в правоотношение, независимо че обезщетението се изплаща от осигурителя. По този начин именно се осъществява конституционното право на обществено осигуряване. Този правилен извод на ВАС в реш. № 6049–04–I отд. по а. д. № 10684 от 2003 г. заслужава безусловна подкрепа и дори, както и на друго място съм посочвала, следва да бъде изрично закрепен в закона.

22. Осигурителните плащания при майчинство се изплащат от осигурителя за сметка на осигурителния орган. Това се отнася и до хипотезите, когато *трудоовото правоотношение на осигурената е прекратено* по време на получаване на обезщетение (чл. 52 КСО). Ако обаче правоотношението е прекратено, преди да възникне правото и да започне изплащането на обезщетението за бременност и раждане, осигурителят не следва да го изплаща (реш. № 5442–04–III отд. по а. д. № 2191 от 2004 г.; № 5800–04–III отд. по а. д. № 759 от 2004 г.; № 5943–04–IV отд. по а. д. № 10584 от 2003 г.; № 8707–04–I отд. по а. д. № 4425 от 2004 г.).

Осигуряване при безработица

23. И през 2004 г. в практиката на ВАС по краткосрочното обществено осигуряване има много спорове относно общественото осигуряване при безработица. Такива спорове са поразили преди всичко **условията за упражняване на правото на парично обезщетение** за безработица по чл. 68 ЗЗБНЗ (отм.), аналогична на който е разпоредбата на чл. 54а КСО.

а. За да има право на обезщетение за безработица, регистрираното в бюрото по труда лице трябва да е било **осигурявано за безработица**. На анализ на кръга на осигурените на различно основание такива лица е посветено реш. № 441–04–I отд. по а. д. № 4745 от 2003 г. Подкрепа заслужават разсъжденията на съда относно разликата между изпълнението на гражданско правоотношение и работата по тру-

дово правоотношение. Не може обаче отново да бъде споделена тезата на съда относно признаването на оформено като гражданско фактическо трудово правоотношение⁸.

Във връзка с отмяната на незаконно уволнение съдът правилно приема, че макар и за това време лицето да подлежи на задължително пенсионно осигуряване и поради това то да се зачита за осигурителен стаж, незаконно уволненият не подлежи на осигуряване за безработица, поради което, за да получи ново право на обезщетение за безработица, трябва да бъде осигурявано нови 9 месеца за всички осигурени социални рискове (реш. № 1774–04–I отд. по а. д. № 77250 от 2003 г.). Ако до ново-то прекратяване на трудовото правоотношение не са изтекли 9 месеца, уволненият няма право на обезщетение, защото макар и времето от уволнението до възстановяването на работа след признаването на уволнението за незаконно да се зачита за осигурителен стаж, за него се дължат осигурителни вноски само за пенсионното осигуряване (чл. 9, ал. 3, т. 2 КСО), а не и за всички осигурени социални рискове, вкл. безработица (реш. № 1774–04–I отд. по а. д. № 7750 от 2003 г.);

б. основна предпоставка за придобиване на право на обезщетение за безработица е **прекрътяване на правоотношението**, по което е било осигурявано лицето. Затова с отпадането на основанието поради отмяна на прекратяването на правоотношението отпада и правото на обезщетение. Правото отпада с обратна сила – от датата на прекратяване на правоотношението, което прекратяване е било отменено като незаконно (реш. № 318–04–I отд. по а. д. № 5719 от 2003 г.; № 751–04–I отд. по а. д. № 4208 от 2003 г.). Ако незаконно уволненият е получил обезщетение за времето на оставането си без работа поради незаконното уволнение по чл. 225, ал. 1 КТ, той следва да върне обезщетението за безработица (реш. № 986–04–I отд. по а. д. № 6246 от 2003 г.; № 8563–04–III отд. по а. д. № 5232 от 2004 г.). Правилно съдът открива основанието за това освен в изричната нормативна уредба, още и в недопустимостта на кумулиране на две обезщетения с

⁸ Вж. по-горе – т. 11.

едно и също основание (оставане без работа) за един и същи период от време. В тези случаи няма значение добросъвестността на осигуряването лице (реш. № 8563–04–III отд. по а. д. № 5232 от 2004 г.);

в. друго изискване за изплащане на обезщетение за безработица е работоспособното лице **да не полага личен труд**, срещу който да получава възнаграждение (арг. § 1, т. 1 ДР ЗНЗ – отм.). Затова дори и да полага труд без трудово отношение, ако лицето не получава възнаграждение, поне равно на една минимална работна заплата след намаляването му с нормативно признатите разходи, за да подлежи на задължително обществено осигуряване, то има право на обезщетение за безработица (реш. № 1615–04–I отд. по а. д. № 3607 от 2003 г.). Също така регистрирането като търговец не е основание за лишаване от право на обезщетение за безработица, ако лицето не е започнало по занятие да осъществява търговска дейност и да получава доходи от нея (реш. № 4627–04–III отд. по а. д. № 572 от 2004 г.). Не е основание за прекратяване на обезщетението и самото включване в регистъра на земеделските производители, ако лицето фактически не полага труд като земеделски производител, от което да може да се очаква, че ще получава доходи за издръжката си (реш. № 7288–04–I отд. по а. д. № 10479 от 2003 г.). Не е основание за прекратяване на изплащането на обезщетението полагането на труд при условията по чл. 114 КТ – по-малко от 5 работни дни или 40 часа месечно, защото в такива случаи лицето не подлежи на осигуряване за безработица (реш. № 5506–04–I отд. по а. д. № 9187 от 2003 г.). Когато обаче лицето полага труд, който е основание за осигуряването му за безработица (в частност работа по трудово правоотношение), то няма право на обезщетение, а полученото за същия период трябва да бъде върнато (реш. № 9755–04–I отд. по а. д. № 3939 от 2004 г.).

24. Продължават споровете във връзка с обезщетението за безработица, когато **уволнението на безработния е отменено като незаконно** и той е възстановен на работа, като му е присъдено **обезщетение за времето на оставане без работа поради незаконното уволнение**. Правилно ВАС в реш. № 4235–04–III

отд. по а. д. № 1180 от 2004 г. приема, че полученото в такъв случай обезщетение за безработица е получено на отпаднало правно основание. Затова то подлежи на връщане, ако е получено и обезщетението по чл. 225, ал. 1 КТ. Ако след възстановяването на работа трудовото правоотношение бъде отново прекратено, той има право на обезщетение за безработица на общо основание, а не по хипотезата на чл. 73, ал. 4, предл. 2 ЗЗБНЗ (отм.) (аналогична и разпоредбата на чл. 54д, ал. 5 КСО) – при постъпване на работа и уволнение преди 9 месеца. При възстановяването на работа след незаконно уволнение не е налице постъпване на работа, а продължаване на трудовото правоотношение, считано от момента на незаконното му прекратяване.

Една особена хипотеза е налице, когато след отмяната на прекратяването на трудовото правоотношение и възстановяването на незаконно уволнения на работа, той пак е бил уволнен. За да има право на обезщетение за безработица в такава хипотеза, според реш. № 751–04–I отд. по а. д. № 4208 от 2003 г. (постановено при отменената уредба по Закона за защита при безработица и насърчаване на заетостта и правилника за неговото прилагане, аналогична на действащата уредба по Кодекса за социално осигуряване), лицето трябва да е уволнено, уволнението да е признато за незаконно, лицето да е възстановено на работа, да е настъпило последващо уволнение и лицето да не е работило 9 месеца (в противен случай то би имало право на обезщетение на общо основание). Правото на ново обезщетение възниква, ако уволненият възстанови полученото обезщетение по чл. 225, ал. 1 КТ. Когато такова обезщетение не е получено, то не подлежи на връщане, а правото на ново обезщетение за безработица възниква при наличието на останалите предпоставки (реш. № 751–04–I отд. по а. д. № 4208 от 2003 г.; № 986–04–I отд. по а. д. № 6246 от 2003 г.).

25. Важно е също така да се спазват **задълженията**, които имат безработните след регистрирането им в бюрата по труда. Такова задължение по чл. 7 НОИПОБ е да се декларира в 7-дневен срок всяко обстоятелство, свързано с изплащането на обезщетението за безработица.

„Лице, което не декларира такива обстоятелства, трябва да върне неправомерно получената сума заедно със законната лихва върху нея“ – пише ВАС в реш. № 9755–04–I отд. по а. д. № 3939 от 2004 г.

26. Внимание заслужава и определянето на *характера* на паричното обезщетение като обезщетение за причинената от безработицата пропусната полза, която се изразява в липсващото трудово възнаграждение и каквото и да било други трудови доходи (реш. № 4627–04–III отд. по а. д. № 572 от 2004 г.).

27. Размерът на обезщетението за безработица зависи освен от размера на получаваното възнаграждение преди прекратяването на правоотношението – основание за осигуряване, още и от други фактори, сред които е периодът от предходно упражняване на правото на обезщетение. Същото се отнася до **периода** на изплащане на обезщетението (чл. 54б, ал. 4 КСО). Когато периодът от предходното упражняване на правото на обезщетение е по-малък от 3 години, то се изплаща в минималния размер и за минималния период от време. Не такава е хипотезата, когато безработният преди това е бил възстановен на работа и след възстановяването трудовото му правоотношение е прекратено отново. Както беше посочено, в този случай той дължи връщане на евентуално полученото след предходното прекратяване на трудовото правоотношение обезщетение за безработица като получено на отпаднало правно основание⁹. Настъпването на евентуално ново основание за получаване на обезщетението – ново прекратяване на трудовото правоотношение, всъщност не е „ново“, а „първо“, поради което не трябва да се прилагат ограниченията по чл. 54б, ал. 4 КСО ограничения (реш. № 4235–04–III отд. по а. д. № 1180 от 2004 г.).

28. Твърде честа причина за спорове по общественото осигуряване при безработица и през 2004 г. е **прекратяването** на изплащането на паричното обезщетение.

а. В редица случаи споровете са свързани с **основанието** за прекратяването.

Правилна е провежданата в практиката на ВАС позиция, че когато основанието за

прекратяването е *полагане на труд* (например като член-кооператор в производствена кооперация, като земеделски стопанин и др.), полагането на труда трябва реално да е започнало, а не само да е възможно, както и да са реализирани доходи от него. По-конкретно само регистрацията като тютюнопроизводител по Закона за тютюна и тютюневите изделия не е достатъчна, а е необходимо действително извършване на някоя от дейностите по производство и преработване на тютюн и получаване на доходи от нея (реш. № 4146–04–I отд. по а. д. № 9755 от 2003 г.). Ако в решението за прекратяване изплащането на обезщетението не е посочен периодът, в който са получавани доходи от тютюнопроизводство, то не е мотивирано и поради това е незаконно като индивидуален административен акт по чл. 15, ал. 2, т. 3 ЗАП. Правно релевантно за получаването, съответно прекратяването на обезщетението за безработица също така е реалното полагане на труд като земеделски производител (реш. № 7288–04–I отд. по а. д. № 10479 от 2003 г.).

Основание за прекратяване на обезщетението е и получаването на *пенсия за осигурителен стаж и възраст*. Няма значение дали тя е отпусната по Кодекса за социално осигуряване или по Закона за пенсиите (отм.). Няма значение също видът на пенсията – при общия режим или при особени условия (например на многодетни майки по чл. 4 ЗП, отм.). Укриването на този факт прави поведението на безработния недобросъвестно и поражда задължението му да възстанови неправомерно получените суми (реш. № 6183–04–I отд. по а. д. № 2411 от 2004 г.);

б. прекратяването на регистрацията като безработен и съответно прекратяването на изплащането на паричното обезщетение за безработица става с акт на **компетентен държавен орган** – ръководителя на бюрото по труда, съответно определеното длъжностно лице от териториалното поделение на НОИ. Като индивидуален административен акт решението за прекратяване на регистрацията, съответно разпореждане за прекратяване на изплащането на обезщетението следва да бъде мотивирано – да посочва фактическото основание, на което се издава. Ако това не е направено, актът е незаконен

⁹ Вж. по-горе – т. 24.

(реш. № 3266–04–I отд. по а. д. № 284 от 2004 г.; № 3575–04–I отд. по а. д. № 3598 от 2003 г.; № 4146–04–I отд. по а. д. № 9755 от 2003 г.). Същото се отнася до възстановяването на недължимо получени обезщетения за безработица, които подлежат на връщане. Това става въз основа на акт на длъжностното лице в териториалното поделение на НОИ. Като индивидуален административен акт това разпореждане трябва да съдържа фактическите основания, на които се издава. Липсата на такива основания прави разпореждането незаконно. Недопустимо е те да се посочват едва в хода на неговото съдебно обжалване (реш. № 3266–04–I отд. по а. д. № 284 от 2004 г.).

Помощ за профилактика и рехабилитация

29. Наред с традиционните осигурителни плащания, предмет на спорове стават и някои нови, каквато е помощта за профилактика и рехабилитация. В реш. № 7064–04–III отд. по а. д. № 2267 от 2004 г. ВАС определя нейното **основание** като „загуба на материални средства или поява на нови разходи в резултат на настъпили законово определени осигурени социални рискове, при наличието на които се разходват средства за горепосочените цели от ДОО“.

Правото на такава помощ принадлежи на посочени в Инструкция № 1 на НОИ от 2002 г. за условията и реда за разходване на средствата от бюджета на държавното обществено осигуряване, определени като парични помощи за профилактика и рехабилитация, лица и при определени в тази инструкция условия. Предоставянето на помощта става при постъпване в определени лечебни заведения въз основа на определени документи, в които се посочват заболяванията и необходимите за лечението им процедури. Когато в лечебното заведение са извършени допълнителни процедури след назначаването им от лекуващите лекари, а не по желание на болните, за тези процедури също се дължи разглежданата помощ – пише в посоченото решение.

Пенсионно осигуряване

Видове пенсии

Пенсия за осигурителен стаж и възраст

30. Най-голям относителен дял и с най-голяма правна сложност сред осигурителноправните спорове, разглеждани от ВАС, продължават да имат споровете по пенсионното осигуряване. Сред тези спорове пък най-чести са споровете относно пенсията за осигурителен стаж и възраст като основен вид плащане по дългосрочното обществено осигуряване. Едно важно уточнение относно предпоставките за придобиване право на пенсия при особения режим за **военнослужещите** по чл. 69 КСО – че възникването на правото на пенсия по този режим е свързано с трудов, а не с осигурителен стаж, се прави в реш. № 5875–04–V отд. по а. д. № 2127 от 2004 г.

31. Категоризирането на труда с оглед изчисляването на осигурителния стаж (а за напред – и с оглед на отпускането на професионална пенсия за ранно пенсиониране) е пораждало правни спорове и през 2004 г. В реш. № 4379–04–I отд. по а. д. № 6748 от 2003 г., № 10641–04–I отд. по а. д. № 9914 от 2003 г. и др. ВАС прави важно принципно заключение – категорията на труда следва да се определя в зависимост от характера и мястото на работата, независимо в какво щатно разписание, списък и пр. е включена съответната длъжност. За установяване на категорията труд могат да бъдат ползвани и свидетелски показания, когато назначената от съда експертиза не е в състояние да се произнесе по въпроса (реш. № 8350–04–I отд. по а. д. № 3885 от 2004 г.). Когато осигурителният орган оспорва представените доказателства относно категорията труд, в негова тежест е да докаже, че те не съответстват на действителните условия на труда (реш. № 9303–04–I отд. по а. д. № 4501 от 2004 г.).

За една особена категория работи – подземни в мините, в чл. 104, ал. 3 КСО е установено специално правило за превръщане на продължителността на трудовия стаж при пенсиониране. Решение № 9872–04–I отд. по а. д.

№ 6852 от 2004 г. подчертава императивния характер на тази норма, с която за определена категория работници и служители се създава особена привилегия, поради което нормата не може да се тълкува разширително, а само за изрично посочените в нея категории длъжности. В реш. № 8250–04–I отд. по а. д. № 3560 от 2004 г. ВАС приема, че това правило следва да се прилага и при зачитането за трудов стаж на времето на отбиване на наборна (редовна) военна служба, когато тази служба е отбивана на подземна работа в рудник. Съдът аргументира своята позиция с това, че разпоредбата на чл. 104, ал. 3 КСО изисква лицата да са били заети на работа под земята в посочените категории обекти, без оглед характера на правоотношението или липсата на правоотношение.

32. И през 2004 г. ВАС е решавал спорове относно **преизчисляване** на пенсия. В реш. № 4468–04–I отд. по а. д. № 6122 от 2003 г. той посочва, че в тези случаи **тежестта на доказване** на правнорелевантните факти (в конкретния случай – допълнително придобит осигурителен стаж) е на осигуреното лице.

При преизчисляването на размера на пенсията по чл. 102, ал. 1 КСО средномесечният осигурителен доход за **предходната година**, респ. 12 календарни месеца, който е необходим за определянето на индивидуалния коефициент на осигурения, е доходът за годината преди тази, през която се осъществява преизчисляването (реш. № 7166–04–I отд. по а. д. № 7287 от 2003 г.; № 7168–04–I отд. по а. д. № 10966 от 2003 г.; № 8504–I отд. по а. д. № 3044 от 2004 г. реш. № 8834–04–I отд. по а. д. № 4116 от 2004 г.; № 9232–04–III отд. по а. д. № 5481 от 2004 г.; № 10462–04–I отд. по а. д. № 7752 от 2003 г. и др.). Сериозна юридическа аргументация на тази позиция на ВАС срещаме в реш. № 10310–04–I отд. по а. д. № 6520 от 2004 г. След като законодателят не е уточнил изрично за коя „предходна година“, респ. „12 календарни месеца“ става дума, тълкуването на чл. 102 във вр. с чл. 70, ал. 2 КСО следва да се направи по критериите, установени в чл. 46 ЗНА. Сред тях е целта на тълкувания акт. Ето защо се приема, че предходна година, съотв. месеци са тези преди преизчисляването, а не преди отпускането на пенсията, защото то-

ва е по-благоприятно за пенсионера, а целта на осигурителното законодателство е именно установяване на най-благоприятно за осигурените лица положение.

От тази хипотеза следва да се различава хипотезата по чл. 102, ал. 2 КСО и чл. 21, ал. 3 НПОС, в която се отпуска нова пенсия за нов тригодишен осигурителен период от осигурителния стаж до пенсионирането. Във втория случай „базата остава непроменена, т.е. следва да се вземе средномесечният осигурителен доход за страната за годината, предхождаща пенсионирането на лицето“ (реш. № 8504–I отд. по а. д. № 3044 от 2004 г.).

Преизчисляване на пенсията се допуска при представяне на **нови документи** за осигурителен доход. Съдът признава качеството на такъв документ и на влязло в сила съдебно решение, с което на работника или служителя е присъдена определена сума за трудово възнаграждение, за обезщетение за неизползван платен годишен отпуск и др. (реш. № 9479–04–I отд. по а. д. № 6315 от 2004 г.).

Пенсии за инвалидност

33. Обща предпоставка за придобиване право на пенсия за инвалидност е **трайна загуба на работоспособност** (инвалидизиране) 50 и повече на сто. Тя се определя от органите на медицинската експертиза на работоспособността. „Инвалидизирането като правнорелевантен факт – пише ВАС в реш. № 4376–04–III отд. по а. д. № 2762 от 2004 г. – възниква не по силата на прякото действие на закона, а се установява и удостоверява с експертно решение, издадено ... от компетентния орган, извършващ експертизата на работоспособността.“ В реш. № 4180–04–I отд. по а. д. № 3429 от 2003 г. ВАС подчертава, че експертното решение на ТЕЛК е медицинско заключение, което отразява здравното състояние на лицето към конкретен момент. Когато след издаването му здравното състояние на лицето се е влошило или са установени други заболявания, които определят друга степен на загубена работоспособност, това е новонастъпил факт. То не може да бъде основание за отмяна на експертното решение и

произтичащите от него правни последици във връзка с отпускането или определянето на пенсията за инвалидност.

34. Придобиването на право на **пенсия за инвалидност поради общо заболяване** изисква наличие на две **предпоставки** – *загубена работоспособност най-малко 50 на сто* и *определен минимален осигурителен стаж до датата на инвалидизирането*. Двете предпоставки са кумулативно необходими (реш. № 8351–04–I отд. по а. д. № 4955 от 2004 г.). Това се отнася и до слепите по рождение или ослепели преди постъпването им на работа. В реш. № 6433–04–I отд. по а. д. № 3161 от 2004 г. ВАС отчита абсурдността на това изискване, но доколкото то съществува в закона, признава, че е необходим поне 1 ден такъв стаж, позовавайки се на разпоредбата на чл. 74, ал. 1 КСО и чл. 24 НПОС. Това решение се нуждае от определени уточнения. С изискване за осигурителен стаж е свързано отпускането на пенсия на лица, които са навършили 20-годишна възраст, а не за всички ослепели преди постъпване на работа. Що се отнася до лицата над 20-годишна възраст, за тях не е необходим какъв да е, а осигурителен стаж с определена продължителност (чл. 74, ал. 1, т. 2–3 и чл. 74, ал. 2 КСО).

35. При преценката за наличието на **право на пенсия за военна инвалидност** е решаващо наличието на *причинна връзка* между увреждането и военната служба. Нейното установяване е от компетентността на ТЕЛК. Решението на ведомствената военно-медицинска комисия е задължително само доसेжно времето на постраждането (реш. № 3029–04–I отд. по а. д. № 110 от 2004 г.).

Военна инвалидност се признава само на лица, пострадали при изпълнение на **наборна** военна служба, и приравнените на тях по чл. 85 КСО. Когато лицето е пострадало като военен специалист, се признава евентуално трудово злополука и се отпуска пенсия за инвалидност поради трудово злополука, а не и пенсия за военна инвалидност (реш. № 9893–04–I отд. по а. д. № 3558 от 2004 г.).

Наследствени пенсии

36. През 2004 г. ВАС не е разглеждал много спорове относно наследствените пенсии. Все пак трябва да се отбележи „изключително социалният **характер**“ на този вид пенсии според реш. № 10096–04–I отд. по а. д. № 6842 от 2004 г.

Отбелязване заслужава и реш. № 9296–04–I отд. по а. д. № 4454 от 2004 г., в което се напомня, че качеството „**преживял съпруг**“ като субект на правото на наследствена пенсия има само този, за когото бракът е прекратен на основание чл. 94, т. 1 СК – със смъртта на единия съпруг. Ако преди смъртта бракът е прекратен на друго основание – унищожаване или развод, такова качество не съществува.

37. С риска смърт е свързано изплащането и на **еднократна помощ** по чл. 11, ал. 2 КСО. Тя се дължи на преживелия съпруг, родителите и децата на починалия осигурен в **размер** на две минимални работни заплати. При изменението на чл. 11, ал. 2 КСО през 2002 г. беше направено изричното уточнение, че размерът е „общ“, т.е. за всички субекти на правото на помощ. Не мога обаче да приема становището на ВАС в реш. № 3091–04–I отд. по а. д. № 2004 от 2003 г., че преди промяната помощ в размер на две минимални работни заплати се е дължала на всеки субект поотделно. И преди промяната, макар и без определението „общ“ преди думата „размер“, логиката на разпоредбата и социалното основание за създаването ѝ водеха до същия извод – предназначението на помощта е да се посрещнат първите разходи около смъртта на починалия. При това разпоредбата не предвиждаше „в размер по две минимални работни заплати“, а „в размер две ...“.

Общи правила за пенсиите

38. Категорична позиция на ВАС е, че правото на пенсия е **субективно материално право** на осигуреното лице със строго личен характер, което възниква при наличието на определени материалноправни предпоставки. **Упражняването** на това право може да стане само лично от осигуреното лице. Не може съпруг на придобит

бия право на пенсия да предявява искане за отпускане на такава пенсия. Придобиването на правото от починалия може да бъде основание за отпускане само на евентуална наследствена пенсия (реш. № 6296–04–III отд. по а. д. № 2697 от 2004 г.).

Пенсионно производство

39. Пенсията се отпуска от определени в закона **органи** – най-често от ръководителя на териториалното поделение на НОИ. Правото на пенсия се преценява с оглед на представените пред този орган документи. Не може разпоредба за отпускане на пенсия да се атакува поради това, че не е взет предвид определен осигурителен стаж, щом като пред пенсионния орган не е бил представен документ за този стаж, а той се представя едва в съдебното производство (реш. № 3152–04–I отд. по а. д. № 52 от 2004 г.).

Единствено и само ръководителят на териториалното поделение на НОИ може да отпуска пенсия за инвалидност. Повече от правилна е позицията на ВАС, че подаването на заявление за освидетелстване пред ТЕЛК не представлява заявление за упражняване на право на пенсия за инвалидност, защото ТЕЛК се произнася само по медицинските въпроси, свързани с инвалидизирането (реш. № 6296–04–III отд. по а. д. № 2697 от 2004 г.).

40. В множеството свои решения относно **момента на отпускане на пенсията** (напр. реш. № 4376–04–III отд. по а. д. № 2762 от 2003 г.) ВАС стриктно се придържа към разпоредбата на чл. 94 КСО, че пенсията се отпуска **от датата на придобиване на правото**, ако заявлението с необходимите документи е подадено в териториалното поделение на НОИ в *6-месечен срок от тази дата*. Датата на пораждане на правото на пенсията за инвалидност в частност е датата на инвалидизирането. Затова и когато заявлението с необходимите документи е подадено в 6-месечния срок по чл. 94 КСО, пенсията за инвалидност следва да се отпусне от датата на инвалидизирането. Това правило трябва да се приложи и когато експертното решение е получено след 6-месечния срок, защото именно то е, което определя датата на инвалидизи-

рането (реш. № 4376–04–III отд. по а. д. № 2762 от 2003 г.; № 4581–04–С отд. по а. д. № 7126 от 2003 г.; № 5691–04–I отд. по а. д. № 11341 от 2003 г. и др.). В реш. № 4684–04–I отд. по а. д. № 7412 от 2004 г. ВАС разсъждава, че когато лицето не разполага с експертното решение на ТЕЛК в 6-месечния срок, то обективно не може да го приложи към заявлението за отпускане на пенсията и по този начин да удостовери дори наличието на основанията за отпускане – инвалидизирането, а заедно с това и момента на настъпването му. Тази позиция на ВАС, която заслужава подкрепа, се основава на правилото, извлечено от чл. 30, ал. 3, изр. 2 НПОС, че когато преосвидетелстването е извършено след определения срок не по вина на лицето, пенсията се следва от срока, т.е. от инвалидизирането. Същото се отнася и до добавката за чужда помощ (реш. № 5691–04–I отд. по а. д. № 11341 от 2003 г.; № 6184–04–I отд. по а. д. № 1749 от 2004 г.).

На основание чл. 1, ал. 5 НПОС, когато при подаването на заявлението заедно с необходимите документи се установят нередовности, заявлението трябва да се приеме, като се дадат указания за отстраняване на нередовностите и срок, в който трябва да стане това, а не да се връща заявлението заедно с приложените документи. Това запазва срока за подаване на документите с оглед на момента на отпускане на пенсията. Ако съответното длъжностно лице не е изпълнило тези свои задължения, поведението на осигурения не е виновно за забавата и моментът на отпускане на пенсията се определя от момента на възникване на правото, щом като заявлението, макар и с нередовни документи, е подадено в срок (реш. № 4181–04–IV отд. по а. д. № 10589 от 2003 г.).

Моментът на отпускане на пенсията се определя спрямо момента на придобиване на правото, а не на прекратяване на осигуряването. Когато при прекратяване на осигуряването право на пенсия не е възникнало, тя следва да се отпусне от момента на подаване на заявлението, когато това право вече е възникнало (реш. № 3459–04–I отд. по а. д. № 9188 от 2003 г.).

41. И през 2004 г. ВАС се е произнасял по общи въпроси относно **преизчисляването**

на пенсиите. Едно от основанията за това е представянето на **нови документи** за осигурителен стаж и/или осигурителен доход. В реш. № 2207–04–I отд. по а. д. № 8135 от 2003 г. съдът правилно приема, че когато е представено ново доказателство (в конкретния случай – за категорията труд), пенсията трябва да се измени от момента на представянето му, дори и то да удостоверява факти и обстоятелства, които са съществували към момента на отпускането на пенсията.

42. От преизчисляването на индивидуалната пенсия следва да се разграничава **осъвременяването** на пенсиите по чл. 100 КСО, което се прави ежегодно от Надзорния съвет на НОИ общо за всички отпуснати до 31 декември на предходната година пенсии. В реш. № 8173–04–I отд. по а. д. № 2185 от 2004 г. и др. ВАС правилно посочва, че се осъвременява вече отпуснатата, а не нова пенсия. Когато на едно лице е отпусната например пенсия за инвалидност поради общо заболяване и от този момент е спряна получаваната от същото лице пенсия за осигурителен стаж и възраст поради недопустимост на кумулирането на двете пенсии, новоотпуснатата пенсия не подлежи на осъвременяване към момента на отпускането ѝ, а от 1 юни следващата година.

43. Спирането на пенсиите на различните предвидени в закона основания също е привличало вниманието на ВАС. Предмет на разглеждане в реш. № 3093–04–III отд. по а. д. № 741 от 2004 г. е спиране на наследствена пенсия на родител за трудова злополука на починало дете след придобиване право на лична пенсия за осигурителен стаж и възраст, когато последната е в по-висок размер, и следователно по-благоприятна за пенсионера. Правилно се посочва, че кумулиране на лична пенсия и наследствена пенсия от дете се допуска, само когато смъртта е настъпила по време на набор на военна служба (чл. 101, ал. 7 КСО).

Здравно осигуряване

44. Предоставянето на медицинска помощ на здравноосигурените лица от нейните изпълнители става въз основа на **договор с РЗОК**. Вър-

ховният административен съд признава правото на изпълнителите на медицинска помощ да обжалват отказа за сключване на договор (изричен или мълчалив), дори и по-късно такъв да е сключен, защото според чл. 59, ал. 7 ЗСО в случаите на отмяна на отказа те имат право да искат обезщетение за пропуснати ползи за периода на необоснования отказ (реш. № 7392–04–III отд. по а. д. № 7238 от 2004 г.).

РЕД ЗА РАЗГЛЕЖДАНЕ НА СПОРОВЕТЕ ПО ЗАДЪЛЖИТЕЛНОТО ОБЩЕСТВЕНО ОСИГУРЯВАНЕ

45. Страни в съдебното разглеждане на осигурителноправния спор са тези, които са участвали в разглеждането му по административен ред. Затова съдът не признава правото на жалба пред съда на наследници на починал, които не са участвали в административното разглеждане на същия спор (реш. № 6296–04–III отд. по а. д. № 2697 от 2004 г.).

46. Абсолютна процесуална предпоставка за допустимост на производството по обжалване на административния акт е наличието на **правен интерес**. В реш. № 7392–04–III отд. по а. д. № 7238 от 2004 г. ВАС го определя като „увреждане или застрашаване на правата и законните интереси на гражданите или организациите“¹⁰. Както беше посочено¹⁰, такъв интерес е налице за обжалване в частност на първоначален отказ на РЗОК да сключи на договор с изпълнител на медицинска помощ, дори и впоследствие да е сключен такъв договор, защото в периода между отказа и подписването изпълнителят се лишава от възможността да осъществява медицинска помощ по договор с РЗОК и по този начин пропуска определени ползи, а съгласно чл. 59, ал. 7 ЗСО той има право на обезщетение за това.

47. Правилна е позицията на ВАС, че едно разпореждане произвежда своето действие, вкл. поражда право на обжалване, от **момента на получаването**, а не от момента на изпращането му (реш. № 3927–04–I отд. по а. д. № 2641 от 2003 г.). От този момент започва да тече **срокът** за обжалването му. Срокът има преклу-

¹⁰ Вж. по-горе – т. 44.

зивен характер. Той се смята за спазен и с подаването в срок на жалба до друг административен орган, който не е компетентен да разгледа жалбата (реш. № 8343–04–I отд. по а. д. № 1747 от 2004 г.).

48. Върховният административен съд продължава да се произнася по **предмета** на споровете по общественото осигуряване в различни хипотези. Той правилно приема, че предмет на съдебния контрол за законосъобразност е само валидното решение на ръководителя на териториалното поделение на НОИ по чл. 117, ал. 3 КСО, а не и разпореждането, което е обжалвано пред него. Затова когато обяви нищожността на обжалваното решение на този ръководител, съдът не може да се произнася по обжалваното пред него разпореждане, а следва да върне преписката, за да се произнесе ръководителят на териториалното поделение с нов валиден акт (реш. № 6477–04–I отд. по а. д. № 2652 от 2004 г.).

Трайна тенденция в решенията на ВАС е изискването административният орган, който издава административния акт (в конкретния случай – за прекратяване изплащането на обезщетение за безработица) да докаже фактическите и правните основания, които са обусловили издаването му (в конкретния случай – реалното полагане на труд като земеделски производител) (реш. № 7288–04–I отд. по а. д. № 10479 от 2003 г.).

49. При разглеждане на спорове по общественото осигуряване ВАС прилага правилата на Гражданския процесуален кодекс относно събирането на **доказателства**.

Всяко твърдение на страните по спора трябва да бъде доказано. Голословните твърдения за неправилно определен индивидуален коефициент, на размер на пенсията и пр., които не са подкрепени от доказателство по делото, следва да бъдат отхвърлени (реш. № 403–04–I отд. по а. д. № 6191 от 2003 г.). Затова когато осигурителният орган оспоря определената категория труд, той трябва да докаже, че те са били по-благоприятни за осигурения, отколкото е необходимо за съответната категория (реш. № 9303–04–I отд. по а. д. № 4501 от 2004 г.). В реш. № 3459–04–I отд. по а. д. № 9188 от 2003 г. ВАС изрично подчертава, че доказател-

ствата се посочват и събират **по искане на страните** за установяване на твърдените от тях обстоятелства. За съда няма процесуално задължение да указва на страните да сочат доказателства.

Съдът може да назначи **експертиза**, когато няма специални знания, необходими за решаването на спора (чл. 157, ал. 1 ГПК). В частност такава е допустима за определяне на осигурителния доход, от който се изчислява пенсията (реш. № 403–04–I отд. по а. д. № 6191 от 2003 г.), или за длъжностите, които е заемал осигуреният, когато в трудовата книжка и изплащателните ведомости липсват такива данни (реш. № 5496–04–I отд. по а. д. № 10963 от 2003 г.), или за размера на дължимите осигурителни вноски (реш. № 5113–04–III отд. по а. д. № 1821 от 2004 г.), както и при произнасяне по спор относно професионалния характер на заболяване (реш. № 6626–04–IV отд. по а. д. № 10575 от 2003 г.). Правилно е становището на ВАС, изразено в същото решение, че на основание чл. 167, ал. 3 ГПК съдът обсъжда заключенията на вещите лица заедно с другите доказателства по делото, а не е длъжен да ги възприема безусловно (реш. № 5113–04–III отд. по а. д. № 1821 от 2004 г.).

За изясняване на спорните въпроси съдът може да изслушва и **свидетелски показания** (реш. № 8350–04–I отд. по а. д. № 3885 от 2004 г.).

Заключението на прокурора относно законосъобразността на атакуваните административни актове, дадено на основание чл. 27, ал. 2 ГПК във вр. с чл. 41, ал. 1 ЗАП, не е задължително за съда – пише ВАС в реш. № 3459–04–I отд. по а. д. № 9188 от 2003 г. Съдът постановява решението си върху приетите от него за установени обстоятелства по делото и върху закона.

50. В своята практика ВАС се придържа към разпоредбите на чл. 42 ЗАП относно правомощията на съда **при постановяването на съдебното решение**.

а. При преценката на законосъобразността на административните актове ВАС се произнася по предвидените в чл. 39 ЗВАК въпроси. По-специално той отменя издадените от **некомпетентен орган** актове. В частност

некомпетентен орган е арбитражната комисия по чл. 75 ЗСО, ако нейното решение не е подписано от някой от членовете ѝ, когато Националният рамков договор изисква подписване от всички членове (реш. № 4827–04–I отд. по а. д. № 8463 от 2003 г.);

б. съдът подчертава необходимостта от **мотивиране** на административните актове – излагане на фактическите и правните основания за издаването им. Той ги определя като необходим елемент от съдържанието на акта, който прави възможна преценката за неговата законосъобразност. Това се отнася включително до актовете за прекратяване на обезщетения за безработица (реш. № 318–04–I отд. по а. д. № 5719 от 2003 г.; № 751–04–I отд. по а. д. № 4208 от 2003 г.; № 41460094–I отд. по а. д. № 9755 от 2003 г.);

в. при отмяната на административен акт, чието издаване зависи от преценката на съответния административен орган (в частност разпореждане за отпускане на пенсия) съдът изпраща преписката към компетентния орган със **задължителни указания** по тълкуването и прилагането на закона. Конкретно в случая с разпореждането относно пенсия това означава да се посочи възникнало ли е такова право, на какво основание, от кой момент и пр. (реш. № 3927–04–I отд. по а. д. № 2641 от 2003 г.).

51. Разглеждането на осигурителноправните спорове е безплатно за осигурените лица (чл. 120 КСО). Това обаче не се отнася до **адвокатското възнаграждение**. Когато жалбата му е уважена, на осигурения се дължи възстановяване на заплатения адвокатски хонорар, а когато е частично уважена – на част от хонорара. Ако жалбата на осигурения е отхвърлена или отхвърлена частично, той дължи юрисконсултско възнаграждение на осигурителния орган съобразно размера на уважената част от жалбата. При частично уважаване на жалбата прихващане между двете плащания не може да се направи, защото адвокатският хонорар се дължи на пълномощника на жалбоподателя, а юрисконсултското възнаграждение – от жалбоподателя (реш. № 6721–04–I отд. по а. д. № 3426 от 2004 г.).

КОНТРОЛ ЗА СПАЗВАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО ЗА ЗАДЪЛЖИТЕЛНОТО ОБЩЕСТВЕНО ОСИГУРЯВАНЕ И ОТГОВОРНОСТ ЗА НАРУШАВАНЕТО МУ

Контрол за спазване на законодателството за задължителното обществено осигуряване

52. При преценката на действията на контролните органи на НОИ по различни поводи ВАС изхожда от **предмета на упражнявания от тях контрол**, определен в чл. 107 КСО. Този предмет включва в частност внасянето на осигурителните вноски. Задачата на контролните органи се определя в заповедта за ревизия във всеки конкретен случай. Не може с ревизионния акт да се възлага задължение за внасяне на осигурителни вноски за период, който не е включен в заповедта за осъществяване на ревизията (реш. № 3918–04–I отд. по а. д. № 396 от 2004 г.).

В правомощията на контролните органи за спазване на осигурителното законодателство обаче никъде не е уредено правомощие, аналогично на това на Главната инспекция по труда (ГИТ) по чл. 405а КТ за обявяване съществуване на трудово правоотношение. По този въпрос вече нееднократно посочвах съображения в предишни прегледи на практиката на ВАС и по-горе в настоящия. За съжаление и през 2004 г. ВАС продължава противозаконната си практика да признава такива правомощия. В реш. № 441–04–I отд. по а. д. № 4745 от 2003 г. той аргументира тази своя позиция с това, че при преценка на законосъобразността на административния акт съдът има право да тълкува предшествените договори, на които страните се позовават, съобразно действителната им обща воля при сключването на договора. Това е така, но в случая става дума за поведение на административен орган, каквито са контролните органи по осигурителното законодателство, не и за съдебен орган. Ако правото да обявява съществуване на трудово правоотношение беше общо, то щеше да бъде предоставено изобщо на съда, не и само на специализиран орган, какъвто е ГИТ.

53. Контролът за спазване на **здравно-осигурителното законодателство** се осъществява освен от контролните органи на НОИ, още и от контролни органи на НЗОК. Те са определени в Закона за здравното осигуряване. Акт, издаден от орган без материална компетентност (например от заместник-директора на РЗОК, без да е налице обективна невъзможност директорът да изпълнява задълженията си, поради което изрично да е овластил за това своя заместник), е нищожен и не поражда правни последици (реш. № 4151–04–I отд. по а. д. № 9731 от 2003 г.). Към аргументите на съда следва да се добави и това, че самият Закон за здравното осигуряване в чл. 74 изрично възлага само на директора на РЗОК да издава актове за налагане на наказания въз основа на извършените проверки, не и на упълномощени от него лица, а следователно още по-малко е допустимо това без изрично упълномощаване.

Върховният административен съд разграничава правомощията на контролните органи по чл. 72 ЗЗО (финансови инспектори) и по чл. 74 ЗЗО (лекари-контрольори) по упражняване на финансовия и на медицинския контрол за спазването на здравноосигурителното законодателство. Той правилно подчертава, че констатациите на финансови инспектори, свързани с липса на медицинско оборудване, инструментариум и консумативи, липса на задължителни лекарства и др., са медицински, а не финансови въпроси. Затова на изпълнителя на медицинска помощ не може да бъде наложена санкция само въз основа на тези констатации, без да се прецени характерът на нарушенията (реш. № 4827–04–I отд. по а. д. № 8463 от 2003 г.).

Когато се извършва проверка и се налагат санкции на лечебно заведение, заповедите за проверка и за евентуално налагане на санкция следва да се връчват на представляващия лечебното заведение, а не на конкретния проверяван медицински специалист (реш. № 9851–04–I отд. по а. д. № 3774 от 2004 г.). Конкретното съдебно решение е постановено за лечебно заведение-кооперация, но то има общо значение за всички правни форми, в които лечебните заведения осъществяват своята дейност.

Отговорност за нарушаване на законодателството по задължителното обществено осигуряване

Имуществена отговорност

54. Все по-голям дял в практиката на ВАС заемат споровете относно имуществената отговорност за причиняване на вреди на осигурителния орган.

Не се освобождава от отговорността при неизпълнението му осигурител, когато дължими възнаграждения (и следователно и осигурителни вноски) са изплатени по принудителен ред въз основа на влязло в сила съдебно решение. Конкретният спор е бил за неудържани от изплатеното възнаграждение лични осигурителни вноски. Изплащането на присъдените възнаграждения по принудителен ред не поставя осигурителя в състояние на обективна невъзможност да удържи вноските, защото не той е изплатил възнаграждението. Както се посочва в реш. № 10346–04–I отд. по а. д. № 9849 от 2003 г., задължението на осигурителя е било известно както в хода на искомото, така и на изпълнителното производство. Затова той е следвало да възрази пред съда или пред съдията изпълнител, че сумата, в която се претендира неизплатеното трудово възнаграждение, следва да се намали с размера на личните осигурителни вноски.

55. В реш. № 8759–04–I отд. по а. д. № 3472 от 2004 г. ВАС правилно разграничава имуществената отговорност по чл. 110 КСО от задължението за връщане на **недобросъвестно получени недължими плащания** от общественото осигуряване. Член 114 КСО обуславя задължението за връщане на надвзети обезщетения от добросъвестността на лицето, получило по-голяма от дължимата му или изобщо недължима сума. Отговорността по чл. 110 КСО е обусловена от причинени на осигурителния орган вреди чрез изплащане на недължими обезщетения. Когато недължимото е получено по причина на изготвени от осигурителя документи, осигуреният не носи отговорност за вписаните в тези документи неверни данни – например неправилно изчисляване на осигурителен

стаж. Отговорността следва да се понесе от осигурителя, издал съответните документи, по реда на чл. 110 КСО.

Връщането на недължимо получените осигурителни плащания е обусловено от **добросъвестността** на осигуреното лице. Тя се преценява с оглед на изразената от него воля и поведение при отпускането, съотв. получаването на осигурителното плащане. В реш. № 6655–04–I отд. по а. д. № 19212 от 2003 г. ВАС дава едно сравнително точно общо понятие за недобросъвестността. Той посочва, че „недобросъвестно ... е това лице, което без да са налице начално или поради настъпило впоследствие отпадане на предпоставките (основанията), от които се поражда, ползва предвидените с него права“. Когато е отпуснато осигурително плащане (например обезщетение за безработица, както е в реш. № 8759–04–I отд. по а. д. № 3472 от 2004 г.) въз основа на неверни документи, не може да се иска връщане на сумите от получилото ги лице, а следва да се търси отговорност от този, който е издал съответния документ. Приемам това становище с уточнението, че е необходимо получилото сумата лице да не е знаело за нередовността на документа. Ако лицето започне работа по трудово правоотношение през периода, за който му е отпуснато обезщетение за безработица и получава отпуснатото обезщетение, лицето е недобросъвестно и трябва да върне полученото заедно със законната лихва (реш. № 9755–04–I отд. по а. д. № 3939 от 2004 г.).

Проява на недобросъвестност е и изричното деклариране, че през определен период от време лицето не работи, когато всъщност е страна по трудово правоотношение (реш. № 5129–04–I отд. по а. д. № 6946 от 2003 г.; № 65–04–I отд. по а. д. № 1543 от 2004 г.), или пък когато не е деклариран придобит осигурителен стаж (реш. № 9555–04–III отд. по а. д. № 5555 от 2004 г.), или пък, че получава пенсия като многодетна майка, която е особен вид пенсия за осигурителен стаж и възраст, отпускана по чл. 4 ЗП (отм.) (реш. № 6183–04–I отд. по а. д. № 2411 от 2004 г.). Недобросъвестно е еднократното получаване на дължимо обезщетение за безработица, след като лицето е декларирало предходния месец, че упражнява тър-

говска дейност (реш. № 6473–04–I отд. по а. д. № 144 от 2004 г.), или когато е декларирало, че не работи и не получава обезщетение за временна неработоспособност, а всъщност е получило такова обезщетение (реш. № 4395–04–I отд. по а. д. № 10174 от 2003 г.). Не е обаче недобросъвестен безработен, който не е декларирал, че с експертно решение на ТЕЛК му е признат висок процент на загубена работоспособност, вкл. когато в решението е посочено „неподходящ за всякакъв труд“. Призаването на инвалидност не е основание да не се смята лицето за безработно, и оттук – да не му се дължи обезщетение за безработица, а когато такава му е изплатена, да подлежи на връщане като получено недобросъвестно (реш. № 6655–04–I отд. по а. д. № 10212 от 2003 г.).

Конкретно в случая с пенсиите за недобросъвестно се приема това лице, което е узнало за настъпилото обстоятелство, водещо до промяна или прекратяване на пенсията и не е съобщило за него в установения срок (реш. № 10165–04–I отд. по а. д. № 4177 от 2004 г.). С молбата за отпускане на пенсия лицето изразява правно валидна воля, удостоверена с неговия подпис. Дори и в молбата да е вписано невярно обстоятелство от друго лице, подписът прави молбата волеизявление на кандидат-пенсионера, съотв. прави неговото поведение недобросъвестно (реш. № 3152–04–I отд. по а. д. № 52 от 2004 г.).

Когато пенсията е неправилно определена в по-голям размер, за да се пристъпи към събиране на недължимо изплатени суми, е необходимо влязло в сила разпореждане за изменение на вече определената пенсия или едновременно в същия акт, но на съответното правно основание. Когато осигурителният орган издава два отделни акта – единия за изменение на неправилно определения размер на пенсията, а другия за възстановяване на неправилно изплатените суми, е необходимо първият акт да бъде стабилизирани, за да послужи като основание за издаване на втория (реш. № 8806–04–I отд. по а. д. № 3469 от 2004 г.).

56. За да се наложи имуществена отговорност или да се пристъпи към събиране на недължимо изплатени суми, е необходимо да не е изтекла **давността**. В реш. № 9555–04–III отд.

по а. д. № 5555 от 2004 г. относно началния момент на давността за събиране на вземания на осигурителния орган, и в частност за пенсия ВАС правилно се позовава на разпоредбата на чл. 114, ал. 1 ЗЗД, че давността започва да тече от момента на настъпване на изискуемостта на вземането. Тъй като пенсията е периодично плащане, изискуемостта настъпва за всяка отделно изплатена пенсия, считано от месеца на изплащането ѝ, а не от момента на узнаване от осигурителния орган на основанието за определянето ѝ в по-малък размер.

57. Спорове са възниквали вече и във връзка с **реда за налагане на отговорността**.

Имуществената отговорност за нарушаване на осигурителното законодателство се налага въз основа на съставен **ревизионен акт** за начет. Подаването на възражение срещу този акт е възможност, а не задължителен етап на административното производство. Не е необходимо възражението да бъде подписано от всички финансови ревизори, за да се премине към налагане на отговорността. Актът, с който тя се налага, е разпоредването на длъжностното лице от териториалното поделение на НОИ, което подлежи на обжалване по административен и по съдебен ред и в хода на това обжалване наказанието може да защити своите права (реш. № 5442-04-III отд. по а. д. № 2191 от 2004 г.; № 5800-04-III отд. по а. д. № 759 от 2004 г.);

58. Специфичният режим на имуществената отговорност за нарушаване на **здравноосигурителното законодателство**, и особено неговата непълна и неясна уредба в Закона за здравното осигуряване и в ежегодните национални рамкови договори, продължава да поражда спорове.

Върховният административен съд признава за **нарушение** на здравноосигурителното законодателство искането от изпълнителя на медицинска помощ на парично заплащане и неразясняване на правата на пациента (реш. № 8238-04-I отд. по а. д. № 11032 от 2003 г.).

Медицинските нарушения на здравноосигурителното законодателство се констатирали **протоколи**, съставени от лекарите-контрольори. Върховният административен съд приема, че изискването за връчване на протокола на про-

верявания изпълнител на медицинска помощ е спазено и когато му е изпратен по пощата с препоръчано писмо с обратна разписка, ако лицето – обект на проверката, е отсъствало по време на извършването ѝ (реш. № 2241-04-I отд. по а. д. № 7008 от 2003 г.). Доколкото чл. 176, ал. 5 НРД-2001 не поставя изисквания за специална форма на протокола, а само за неговото съдържание, не е нарушение обективизирането в един документ на финансовите и медицинските нарушения.

И през 2004 г. ВАС се е произнасял по различни въпроси на „**неустойката**“ като санкция за нарушаване на здравноосигурителното законодателство, и по-специално на спазването на правилата за добра медицинска практика, за вида и обема на оказваната медицинска помощ и други нарушения по чл. 74, ал. 1 ЗЗО. Заслужава подкрепа становището, изразено в реш. № 4790-04-I отд. по а. д. № 1417 от 2004 г. и № 4791-04-I отд. по а. д. № 1418 от 2004 г., че налагането на тази санкция не предпоставя реално нанесени вреди на РЗОК, на здравноосигуреното лице или на лечебното заведение. За налагането ѝ е достатъчно констатиране на нарушението от лекаря-контрольор и потвърждаването на констатациите от арбитражната комисия по чл. 75 ЗЗО.

Върховният административен съд признава качеството на индивидуален административен акт по смисъла на чл. 2 ЗАП на актовете, с които се налага финансова санкция на изпълнителите на медицинска помощ, защото с тях се засягат законни права и интереси на тези лица. Няма значение наименованието на съответния акт – според реш. № 1128-04-I отд. по а. д. № 6746 от 2003 г. това може да бъде и писмо на директора на РЗОК. Според същото решение за мотивиране на акта, с който се налага санкцията, може да се приеме и приложен към него финансов протокол, с който са констатирани нарушенията. Излишно е да се преповтарят мотивите, след като актът за наказание се издава на базата на предхождащ го документ (в случая финансов протокол), в който подробно са описани фактическите основания и изчерпателно са изброени конкретните нарушения.

Драгия Драгиев

СДРУЖЕНИЕТО В ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ И НА КОМИСИЯТА ЗА ЗАЩИТА НА КОНКУРЕНЦИЯТА

I. ОБЩИ ВЪПРОСИ

С промяната от 31.01.2003 г. на чл. 9 от Закона за защита на конкуренцията (ЗЗК)¹ законодателят разшири субективния обхват на забраната, като включи в приложното ѝ поле и сдруженията от предприятия на професионална основа и други форми на сдружения на независими предприятия, които не осъществяват самостоятелно стопанска дейност.

Изменението обективира необходимостта разпоредбата да бъде уеднаквена с първоизточника си в максимална степен – чл. 85 (81) ДЕО² и прави възможно използването на указанията и практиката на Европейската комисия по прилагането ѝ.

Основание за извършените промени са и изискванията, залегнали в Правилата за въвеждане и прилагане на разпоредбите в областта на конкуренцията, предвидени в чл. 64, ал. 1, точки i и ii и ал. 2 от Европейското споразумение за асоцииране между Европейските общности и техните страни-членки³.

С допълнението законодателят доразвива правната уредба на сдруженията, създадена със Закона за юридическите лица с нестопанска цел

(ЗЮЛНЦ)⁴, като дефинира понятието „сдружение от предприятия“ в т. 2 от допълнителните разпоредби на ЗЗК.

Основните характеристики, които следва да притежават участниците в сдружението са:

- „предприятие“ по смисъла на § 1, т. 1 от допълнителната разпоредба на ЗЗК;
- „независимост“ при осъществяване на стопанската си дейност.

Дефинирането на понятието „предприятие“ се определя в доктрината като първа, основна стъпка при анализа на антиitrustовите разпоредби⁵. В практиката си Европейският съд го характеризира като „... отделна организационна единица от лица, имуществени и неимуществени права, принадлежащи към самостоятелно правно образование, преследващо определена дългосрочна икономическа цел“⁶.

Възприетото разбиране прави възможно в субективния обхват да бъдат включени физически и юридически лица, търговски асоциации, общини – като органи на местно самоуправление, държавни органи, в случаите на осъществяване или координиране на стопанска дейност⁷.

Законът за защита на конкуренцията, по подобие на избора от Европейската комисия подход, включва в съдържанието на понятието „предприятие“ всяка организационна единица,

¹ Обн. ДВ, бр. 9 от 2002 г.

² Договор за създаване на Европейската икономическа общност. Подписан в Рим на 25 март 1957 г., в сила от 1 януари 1958 г. Промяната в номерацията е извършена на основание чл. 12 от Договора от Амстердам, подписан на 2 октомври 1997 г., в сила от 1999 г.

³ Приети с Решение № 2 от 1997 година, Издадени от Министерството на външните работи, обн. ДВ, бр. 100 от 26.08.1998 г.

⁴ Обн. ДВ, бр. 81 от 2000 г., изм. и доп., бр. 120 от 2002 г.

⁵ Goyder, D. G. EC Competition law. Fourth edition. Oxford University Press, 2003, p. 60.

⁶ Mannesman v. High Authority Case 19/61[1962]ECR 357, 371.

⁷ Op. cit., p. 61.

упражняваща стопанска дейност, независимо от правно-организационната ѝ форма, участие то ѝ на географски или продуктов пазар в хоризонтална или вертикална структура и начина ѝ на финансиране.

Втората обективна предпоставка – „независимост“, предпоставя възможност предприятието да упражнява самостоятелна икономическа дейност, различна от компанията – майка.

От съществено значение при анализа на отделните елементи на понятието „сдружение“ – като форма на обединение на предприятия по смисъла на чл. 9 ЗЗК, е целта, за постигането на която страните встъпват в дружествено правотношение.

Целеният от страните резултат е в основата на делението на обединенията на икономически групи, образувани за постигане на общ стопански резултат, и юридически лица, учредени с нестопанска цел, за свободно осъществяване на дейност от обществена или частна полза.

Отграничението по този признак е свързано с установени в закона изисквания, познати още като отрицателни признаци – сдружението да не осъществява отделно самостоятелна стопанска дейност и съответно да не разпределя печалба.

Различието не следва да се абсолютизира поради факта, че в чл. 3, ал. 3 ЗЮЛНЦ, се допуска упражняване на допълнителна стопанска дейност, ако е свързана с предмета на основната дейност, за която са регистрирани.

Наличието или липсата на регистрация, свързана с възникването на юридическо лице, е основание забраната по чл. 9 ЗЗК да се приложи към отделните членове на сдружението или към нововъзникналия правен субект.

Обект на контрол са действията на отделните участници на пазара – самостоятелни правни субекти или обединения, независимо от наличието или липсата на юридическа обособеност.

Така обхватът на забраната включва „сдружението от предприятия“ като организационно образувание на група лица, независимо от липсата или наличието на регистрация, създадено за задоволяване на стопанските интересе-

си на членовете ѝ или на лицата, представени от неини членове.

Възможно е юридическо лице от холдингово дружество да обедини усилията с друго лице за осъществяване на дейност с нестопанска цел и да бъде включено в обхвата на разпоредбата на чл. 9 ЗЗК.

Независимо от наличието на координирано пазарно поведение в групата, следва да се приеме, че встъпилото в сдружението предприятие *de facto* или *de jure* притежава определена степен на независимост и попада самостоятелно под санкцията на закона, при липса на персонификация на нововъзникналото обединение.

В § 1, т. 2 от допълнителните разпоредби на ЗЗК, освен сдруженията на професионална основа, са включени и други форми на сдружаване. Имат се предвид консолидационните компании, кооперативите и другите форми на търговско сдружение, както и сдружения, членове те на които са други сдружения.

Що се отнася до придобилото гражданственост понятие „асоциация“, то следва да се възприема като идентично по съдържание с възприетото в закона „сдружение“ (аргумент от т. 10 на § 1 от допълнителните разпоредби на ЗЗК).

Извън обхвата на приложното поле на разпоредбата са редица организации, определящи се по учредителни документи като сдружения, в които могат да членуват както юридически лица на частното право, така и държавни учреждения и физически лица, осъществяващи стопанска дейност или неизвързващи такава, но като притежават практическа възможност да съдействат за постигане на целта или изпълнение на задачите на съответната организация. Това са Българската стопанска камара и Българската търговско-промишлена палата, които обединяват интересите на своите членове, защитават ги пред държавните, обществени и международните организации, съдействат за развитието на пазарна икономика, включително и чрез участие със становища и предложения в законодателния процес.

Към настоящия момент мнозинството професионални сдружения в работата си се придържат към изискванията на действащото

законодателство, поради което не възникват предпоставки за намеса на регулатора – Комисията за защита на конкуренцията (КЗК).

Съществуват случаи, при които както Европейската комисия, така и КЗК са се намесвали в работата на сдруженията, за да се преустановят действия, свързани със забранени практики.

По-значимите от тях ще бъдат разгледани в изложението с оглед целта, която си поставя изследването – да бъдат посочени типични прояви форми на забранени практики и причините за встъпване в споразумения или вземане на решения – обект на законова забрана.

В големия брой случаи сдруженията се учредяват и регистрират по реда на ЗЮЛНЦ, като уставите им се придържат към установените със закона изисквания.

Обикновено сдруженията са от отворен тип – за всички квалифицирани кандидати, но е възможно формирането на няколко образувания в отделен бранш.

Едно сдружение, особено в сектор, в който има малка продуктова диференциация и олигополна пазарна структура, може да бъде изкушено да използва структурата за елиминиране на риска от непредсказуемото поведение на конкурентния пазар. Участниците в сдружението се стремят към определена стабилност, с цел да запазят положението си на пазара или да се предпазят от евентуални негативни пазарни промени. Такава несигурност може да възникне в резултат на конкурентен натиск, недостиг на суровини, намалено търсене на произвежданата продукция, необходимост от промяна в технологиите или невъзможност предприемането да се адаптира към повишените изисквания на пазара. Посочените причини са в основата на сключваните споразумения, вземане на решения или съгласувани практики с цел налагане на фиксирани цени, разпределени на географски или продуктови пазари, или налагане на цени на дистрибуторите. Това изкушение може да възникне дори когато сдружението представлява само интереси в отделен производствен отрасъл или само търговски интереси. Извършването на размяна на информация относно начин на определяне и формиране на разходи, цени, получаване на поръчки и постигане специ-

фичното ниво на печалби и оборот спомага за планиране на производството и продажбите на отделните учредители и води до намаляване или избягване на промените на пазара. Нежеланите промени засягат не само естеството на фактически упражняваната дейност, а действия на участниците на съответния пазар и възможната им реакция като конкуренти.

Отделните прояви форми на антиконкурентна дейност са типични не само за обединения в отделна професионална област. Възможни са встъпвания в забранени практики и при вертикални образувания – сдружения, включващи както производители, така и дистрибутори на продукцията (познати като асоциации от затворена верига), като по този начин се постига цялостна вътрешна регулация и елиминиране на негативни последици от евентуално настъпили промени на пазара.

II. ЗАБРАНЕНИ ПРАКТИКИ

1. Общи бележки

Използването в следващото изложение понятие „картел“, макар и придобило гражданственост, е не само правно понятие, обозначаващо определена правна фигура с дефинирано съдържание. Познато е като по-скоро икономическа категория, чрез която се именуват форми на монополистични обединения, като съглашение на предприемачи, преследващи определена икономическа цел с негативен пазарен ефект. Тези стопански цели се постигат чрез обединения в различни правни форми – дружества, сдружения, смесени дружества и др.

Като правна категория картелът е съглашение между предприятия – конкуренти на съответния релевантен пазар, с предмет договаряне на продажби на определени цени, разпределение на пазари или износни квоти. Дружествата, действащи в съгласие, могат да придобият печалби, равностойни на тези, придобити от действащ монополист на пазара⁸.

⁸ Walker, D. M. The Oxford Companion to Law. Oxford: Clarendon Press, 1980, p. 189; Hovenkamp, H. Federal Antitrust Policy. The Law of Competition and its Practice. Third Edition. Thomson West, 1990, p. 146.

Отделните проявни форми на съгласение – „споразумения“, „решения“ и „съгласувана практика“ са нормативно изброени и са включени в обективния обхват на забраната по чл. 9 ЗЗК.

И докато „споразумението“ и „съгласуваната практика“ предпоставят съгласие между две или повече предприятия за възникване на определени права и задължения или за концентрация на икономическа политика, пораждаща вътрешна зависимост между участващите, често в разрез с действителните им икономически интереси, то „решението“ по смисъла на чл. 9 ЗЗК има своя специфична характеристика и проявни форми.

Различията между отделните форми на съгласувано поведение са свързани с броя на участниците и начина на формиране на волята им. При споразуменията – независимо дали под формата на договор, или чрез познатите в практиката „джентълменски споразумения“, две или повече лица – в качеството си на независими участници на пазара, встъпват в правоотношение с цел постигането на определен стопански резултат.

Съпадението на волята на страните – наличие на „съгласие“, независимо от формата на уреждане на търговските отношения или въз основа на действия на страните, е съществено изискване за прилагането на забраната.

Множествеността на субектите е характерен белег и в случаите на съгласувани практики. Необходимо условие е установяването на висока степен на сътрудничество между предприятията.

Участници в споразумения или в съгласувана практика могат да бъдат както предприятия, осъществяващи дейност на хоризонтално, така и на вертикално ниво – различни нива на търговската верига, чийто дейности се допълват.

Независимо от изискването най-малко две предприятия да встъпят в правоотношението или фактическото отношение, достатъчно е ограничението да засегне една от страните, за да се приложат санкционните последици на забраната.

С включването на сдруженията в приложното поле на чл. 9 ЗЗК стана възможно и самостоятелно обособен гражданскоправен су-

бект, обединяващ в структурата си независими предприятия, да бъде санкциониран, когато с актовете си предотвратява, нарушава или ограничава конкуренцията.

Обхванати са проявни форми на координирани действия в структурата, извършвани въз основа на решения като едностранни актове, формиращи дружествената политика.

Като решение следва да се разглежда и всяко правило, залегнало в учредителния акт, след приемането му от членовете на сдружението или препоръка от страна на управителните органи до отделните членове, направена въз основа на приетите дружествени правила, не обвързващи указания или тарифи.

Установяването на наличието на споразумение, решение или съгласувана практика от административния орган е значително облекчено в случаите на обективизирането им в писмена форма.

Възможно е споразумението да е устно – познатите в практика „джентълменски споразумения“, или само част от него да е изготвено писмено. Дори ако документът, доказващ споразумение, не е датиран или подписан от страните, ще се приеме като годно доказателствено средство за наличие на споразумение.

В процеса на разследване са допустими всички доказателствени средства, включително принудителното събиране на доказателства (чл. 41а ЗЗК).

Изложеното е приложимо и при доказване наличие на съгласувана практика. Създадена по причини за сигурност – да обхване случаите на обща дейност между предприятията, концепцията за съгласувана практика се възприема като по-неустановена и широка по обхват. Разглежда се като алтернатива на споразумението, дори и в случаите, когато се установи наличие на отделно или частично споразумение⁹.

Обвързващото действие на решенията на сдруженията не е свързано със спазването на определена форма. Достатъчно е установяването на неформално решение, включително и под формата на не обвързващи препоръки.

В значителен брой случаи взетите от сдружението решения са под формата на тари-

⁹ Goyder, D. G. Op. cit., p. 80.

фи, общи стандарти, статистическа информация или определени правила от устройствения акт.

В практиката си КЗК нееднократно посочва, че установената обща забрана включва в обхвата си само споразумения, решения и съгласувани практики с ефект върху конкуренцията на определен пазар на стоки или услуги, в които участват предприятия, извършващи самостоятелна стопанска дейност, свързани помежду си с хоризонтални или вертикални икономически връзки.

Нормирането им в забраната чрез изброяване определя значимостта на всяко от тях и изисква разкриване на съдържанието му.

2. Видове

а) споразумение

ЗЗК не дефинира отделните проявления на забранени практики.

Исходно положение за изясняване съдържанието на понятието „споразумение“ е установяване наличието на насрещни съпадащи волеизявления.

В европейската доктрина и практика по приложението на чл. 81 ДЕО понятието „споразумение“ обхваща разнообразни форми на регламентиране на търговски отношения, в т.ч. и двустранните договори¹⁰.

Ударението се поставя върху обективно установяване от компетентните органи на наличие на съгласие между отделните участници относно предмета на сделката, към която се стремят. Причините, които налагат встъпването в споразумение, могат да бъдат различни. Същественото е, че с постигането му се ограничава автономността на страните и се отнема белега „доброволност“ като съществена характеристика на съглашението¹¹.

Споразумение ще бъде налице и в случаите, при които предмет на съгласие между страните е общият план за действие, насочен към ограничаване на търговската им свобода на пазара¹².

Обект на забраната са споразумения, които имат за цел или резултат предотвратяване, ограничаване или нарушаване на конкуренцията на съответния пазар.

б) съгласувана практика

Под влиянието на антитръстовото законодателство на САЩ и обстоятелството, че в значителен брой случаи липсват доказателства за формални съглашения, е възприета концепцията за „съгласувана практика“, приложима към хоризонталните и вертикални нива при осъществяването на търговската дейност.

Условие за наличие на съгласувана практика е установяването на висока степен на сътрудничество между участниците, независимо от вътрешните актове, въз основа на които се формира волята им.

В теорията се акцентира особено върху подхода при установяване наличието на съгласувана практика.

Той следва да бъде съобразен със спецификите на съответния пазар и с поведението на отделните участници в него¹³.

Обикновено дружествата участници са твърде внимателни и не оставят писмени доказателства за конспиративните си действия. Това изисква особено внимание при квалифициране на общите действия на участниците като „съгласувана практика“.

От друга страна, ако понятието се интерпретира твърде широко, определени действия биха могли да се приемат за съгласувани независимо от обстоятелството, че не са фор-

¹⁰ В този смисъл и Цикер, К. Европейско право. Помагало. С.: Сиби, 1998, с. 165. Според автора в хипотезата на „споразумение“ следва да се изхожда от гражданскоправното понятие за договора, също така под този термин попадат всички двустранни и многостранни сделки, по силата на които поне за една от страните възниква задължение за действие или за бездействие.

¹¹ Goyder, D. G. Op. cit., p. 66.

¹² Craig, P. and G. de Burca. EC Law, Text, Cases and Materials. Oxford: Clarendon Press, p. 891.

¹³ Според д-р Цикер понятието „съгласувани практики“ обхваща всякакви форми на координация между предприятия, които все още не са достигнали до сключване на договор в собствения смисъл на термина, но съзнателно се насочват на практика към сътрудничество и съгласувани действия, вместо към риска, свързан с конкуренцията помежду им. Цикер, К. Цит. съч., с. 165.

мирани в резултат на съгласуване, а се явяват по-скоро като естествен отговор на изисквания на пазара¹⁴.

КЗК с решение № 15 от 02.02.1999 год. е приела, че „съгласувана практика“ по смисъла на чл. 9, ал. 1, т. 1 ЗКК е налице, когато конкурентите на съответния пазар осъществяват координация на действията си (паралелизъм) и когато тази координация е насочена към премахване на всякаква „несигурност“ или „опасност“ от понижаване на цените в резултат на бъдещи действия на конкуренти (антиконкурентен ефект)¹⁵.

Комисията, разследвайки поведението на предприятията, занимаващи се с производство и търговията с цимент, е постановила, че едновременно и еднакво повишаване на цената на обикновения (сив) цимент за относително продължителен период от време от всички конкуренти на пазара представлява „съгласувана практика“ по смисъла на § 1, т. 4 от допълнителната разпоредба на ЗКК.

В хода на проучването е установено наличието на нетипично пазарно поведение на участващите в съгласуваната практика предприятия в конкретните икономически условия, изразяващо се в изравняване на цени, независимо от съществени различия в условията за производство и противно на икономическите интереси на някои от участващите („Плевенски цимент“ АД). Като допълнителен белег се сочи и констатираната обмяна на информация между отделните предприятия, довела до увеличаване на цените (директорът на „Вулкан“ АД потвърждава, че лично се е информирал предварително за цената на цимента в „Златна Панега“ АД и се е възползвал от ситуацията, като е повишил цената на продукта).

Решението повдига въпроси, доколко са взети предвид особените характеристики на пазара, определен в мотивите на решението като „олигополен“.

В икономическата теория се споделя разбирането, че на този вид пазари поддържането на близки ценови нива не се постига чрез съгласуване на ценови условия между отделни-

те участници, а е резултат на съществуваща вътрешна зависимост¹⁶. В случая увеличаването на цената от страна на един от производителите има за естествена последица ценови отговор от останалите участници. Проблемът не е резултат от поведението на участниците, а е предизвикан от спецификите на съществуващата пазарна структура, която предполага подобен тип поведение. Налагането на наказание в случая не е целесъобразно, тъй като констатираното завишаване на цените не се явява резултат от съгласувани действия между страните¹⁷.

Правоприлагащият орган следва внимателно да анализира протичащите пазарни промени и най-вече ценовата динамика. Когато повишаването на цената на услугата е в резултат на обективни икономически фактори, не е налице съгласувана практика или споразумение между операторите на съответния пазар¹⁸.

Концепцията за съгласувана практика е по-обща, с висока степен на неопределеност и с по-широк обхват, предназначена да включи отделните видове кооперирани дейности между предприятията, които не могат да се определят като споразумения. Това е основанието Европейският съд да възприеме идеята отделните проявления на търговски отношения да се разглеждат и анализират във връзка помежду им (*Brasserie de Haecht v. Wilkin Janssen*)¹⁹, като се избягва разграничаването им. В най-новата си практика Европейската комисия се придържа към възприетото разбиране, квалифицирайки извършени действия обобщено, като комплексни, продължавани, еднопосочни.

Така в разследването на осем фирми от Италия, производители на стоманобетонно желязо през 2000 г. (*Alfa Acciai SpA, Feralpi Siderurgica SpA, Ferriere Nord SpA, IRO Industrie Riunite Odolesi SpA, Riva Acciao SpA и Sideroprotenza SpA*), като по-късно са присъединени и

¹⁶ Изводът е направен от **Craig, P. and G. de Burca**. Op. cit., p. 893, позовавайки се на работата на **Stigler, G. The Kinked Oligopoly Demand Curve**. 1947.

¹⁷ За аргументи против „олигополната защита“ на ценовия паралелизъм вж. **Гюров, И.** Едно решение на Комисията за защита на конкуренцията за съгласувана практика. – Пазар и право, 1999, № 4, 58–64.

¹⁸ Р. № 43/28.03.2002 г., Сб., КЗК, 2002 г., с. 257.

¹⁹ EC 1967.

¹⁴ **Craig, P. and G. de Burca**. Op. cit., p. 892

¹⁵ Сб., КЗК, 1998 г., с. 169.

Leali SpA Acciaierie и *Ferriere Leali Luigi SpA*, Комисията с решение от 17.12.2002 г.²⁰ е приела, че с помощта на италианската търговска асоциация *Federacciai* са взели участие в споразумение с цел определяне на фиксирани цени на продукта, произвеждан във вид на пръти или на кангали.

За периода 1989–2000 г. членовете на картела са определили първоначално размера на допълнителните плащания към основната цена; през 1992 г. до 2000 г. са фиксирали основна продажна цена; през 1995 г. са постигнали споразумение относно основните условия на плащане. В периода 1995–2000 г. са въвели ограничения върху производството и продажбите и са определили мерки за наблюдение.

Поредичата от действия са извършени в нарушение на чл. 65, раздел I от ECSC (Treaty Establishing the European Coal and Steel Community – Договор за възникване на Европейската общност за въглища и стомана) с антиконкурентна цел, всяко от които, разгледано самостоятелно, би могло да бъде определено като „споразумение“, „съгласувана практика“ или „решение“.

В решението си Европейската комисия (по-долу – Комисията) разглежда поведението на отделните предприятия през разследвания период и го квалифицира като едно нарушение, което може да бъде:

- комплексно – някои от оспорените действия представляват споразумения, а други – съгласувана практика;
- продължавано – осъществено е чрез повтаряне на едно и също поведение през разследвания период и
- еднопосочно – целта на всички предприети мерки е да се увеличи цената на произвеждания продукт.

Наложена е санкция в размер на 85 млн. евро.

Възприетото разрешение на Европейската комисия е подкрепено с решение на Съда на Справедливостта.

в) решение

Разширяването на приложното поле на чл. 9 ЗЗК е основанието да бъдат обхванати проявления на координирани действия и в самостоятелно формирана структура, извършвани въз основа на решения, като едностранни актове, формиращи дружествената политика.

Актовете са едностранни, защото правният ефект – задължителността им, произтича не като последица от насрещни съвпадащи волеизявления, а вследствие отношения на подчиненост на органа, издал решението.

Европейската комисия в практиката си приема, че като решение следва да се разглежда и всяко правило, залегнало в учредителния акт след приемането му от членовете на сдружението, или препоръка, дадена от управителните органи до отделните членове въз основа на приетите дружествени правила²¹.

В контекста на такава структура (сдружение, асоциация) „решение“ обикновено означава акт на оторизиран орган (най-често управителен съвет), с който се налагат ограничения и се създават задължения за членовете му, с цел ограничаване свободата им на действие. Тези задължения и ограничения могат да се отнасят и до лица, с които отделните членове на сдружението извършват сделки, или чрез тях да бъдат контролирани в различна степен условията, при които се извършва търговска дейност. Решения на асоциации, взети въз основа на сключени помежду им договори, следва да бъдат отнесени към категорията „споразумения“.

Направеният извод се подкрепя и от практиката на Европейската комисия. По делото *Vimpoltu*²², страна по което е холандска търговска асоциация – вносител на трактори, са били установени ценови ограничения въз основа на договора с асоциацията на дистрибутори-

²¹ Застъпното разбиране се споделя и от Цикер, К. Цит. съч., с. 165. Предпоставка за наличие на решение на обединения от предприятия е решението да бъде взето в рамките на компетентността на решаващия орган по определяне на пазарното поведение на предприятията – участници, произтичаща от вътрешния устройствен акт (устав) на обединението.

²² [1983] 8, CMLR D 619.

те със селскостопанска техника. За да запазят високи цени на внасяните отвън трактори, двете асоциации са се споразумели максималната отстъпка за фермерите – купувачи, да бъде определена на 25 %. За неспазването на определеното ценово ограничение е била предвидена санкция.

Прието е от Комисията, че с постигнатата договореност е нарушена разпоредбата на чл. 85 (1) от Договора, като в мотивите на решението е посочено, че дори размяната на препоръчителни цени би имала негативен ефект върху конкуренцията на съответния пазар.

За да се стигне до нарушение на разпоредбата на чл. 85 ДЕО (чл. 81), не е необходимо наличието на формално решение на асоциацията, с което тя да задължава членовете. Достатъчно е установяване наличието на неформално решение или най-малкото на доказателства за противоправно поведение на членовете ѝ, което да е повлияно от информация, получена от асоциацията.

Като пример в тази връзка може да се посочи и делото на IFTRA²³, по което европейски производители на самороден алуминий са приели правила за честна търговия (стандартен договор), познати като Правилата на IFTRA. Целта е била да се въведат принципи на търговия, за да се предотврати „нелоялна търговска практика“, но в действителност приемането на правилата е послужило като основание за общи действия на страните срещу отделни предприятия, извършващи конкурентна дейност. Комисията с решението си е приела, че е нарушен чл. 85 (1) ДЕО, въпреки че Правилата не са били включени в устава на асоциацията.

Практиката на Комисията е подкрепена и от Европейския съд, който е доразвил идеята, като е приел, че дадена препоръка от асоциация, определена като „незадължителна“, следва да бъде приравнена към „решение“, ако обективира намерението на асоциацията да координира търговската дейност на членовете си (*Verban des Sachwrsicherer v. Commission Case 45 (85), The German property insurer case*)²⁴.

Разбирането за разширяване приложното поле на разпоредбата, като се приравняват по последици така наречените „незадължителни препоръки“ на асоциациите към „решения“ е изложено по делото *Fenex*²⁵. Асоциацията на холандските експедитори е създавала комисия със задача да подготви от свое име списък на предложените такси за различни услуги, като транспортиране на стоки и освобождаване от митници. Необвързващите тарифи са изпращани всяка година на членовете на асоциацията с указание за спазване. Въпреки че Комисията е получила доказателство само от един член на асоциацията, който е приел тези тарифи, същата е стигнала до заключение, че не само членовете на Fenex, а също така и конкуренти, които не са членове, вследствие на публикуването на тарифите в търговската преса са знаели значително повече за структурата и движението на тези тарифи и са били повлияни от тях при ценообразуването си.

Все с цел разширяване обхвата на приложение Комисията стига и до извода, че за нарушение по чл. 85 ДЕО не е необходимо наличието на формално или неформално взето решение. Наличието му може да се презумира от действителното поведение на асоциацията или на членовете ѝ.

III. ПРАКТИКА НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ

1. Защитни картели

Основната задача на държавните институции в областта на конкурентното право е да осигурят защита и условия за разширяване на конкуренцията и свободната инициатива в стопанския живот на страната.

Подходът на законодателя е, чрез въвеждането на забрани, да ограничи в максимална степен възможността за извършване на действия, имащи за цел или резултат ограничаването или нарушаването на конкуренцията. В кръга на тези забрани са включени хоризонталните и вертикалните споразумения, решения и съгласувани практики между предприятия и сдружения

²³ [1975] 2 CMLR D20,

²⁴ [1987] ECR 405.

²⁵ [1996] 5 CMRL 332.

от предприятия с антиконкурентен ефект върху пазара.

При разследване на отделните нарушения – последица от неспазването на въведените забрани, следва строго индивидуално да се държи сметка за баланса между ползите, които е възможно да настъпят, и ограниченията върху конкуренцията. Поведението на отделните икономически субекти е мотивирано от необходимостта да се запази стабилността и съществуващите пазарни позиции, включително и от непредсказуемото действие на конкуренцията – конкурентен натиск, намаляване на търсенето, промени в технологиите, невъзможност за приспособяване към пазарните промени. Страхът от неблагоприятни пазарни промени е една от причините възприетото в доктрината наименоване на този вид картелиране да бъде определено като защитно.

Ценовите споразумения и разпределянето на пазарите са често срещани форми на съпротива със значителен антиконкурентен ефект, което обяснява негативното отношение на законодателя, включително по отношение на такива с незначителен ефект върху пазара.

Забраната в чл. 9 ЗЗК включва в приложното си поле споразумения, чрез които пряко или косвено се определят цени или други търговски условия на хоризонтално и вертикално ниво на пазара. Прилага се по отношение на споразумение между конкуриращи се производители с цел определяне на цени при последваща продажба или между производители и дистрибутори при формиране на продажната цена от последния, при споразумения за износ, включително и спрямо известните в пазарната практика „джентълменски споразумения“.

Инструментарият за постигане на целните резултати – разпределение на пазари и осигуряване преференции на местните производители, може да бъде различен и да включва коопериране, специализирани споразумения, споразумения за разпределение разходите по изследване и развитие и спомагателни смесени предприятия, всяко от които съдържа спомагателни ограничения, които правят невъзможно приложението на разпоредбите относно осъждаването от забрана.

Идеята за разпределение на пазарите намира развитие в делото срещу алуминиевия картел²⁶, в който участват няколко европейски и северноамерикански производители. Споразумението излиза извън пределите на разпределение на пазарите на отделните страни и цели да запази западния пазар от доставки на алуминиеви слитъци, произведени в Източна Европа.

Подобен начин на взаимодействие през разглеждания период се наблюдава и при определяне на обща ценова политика. Предмет на разглеждане по делото на цинков картел²⁷ – *Rio Tinto Zinc Corporation and Others v. Commission* (1984 г.), е споразумение между производителите с цел противопоставяне на ценовите колебания на борсата за метали в Лондон, превърнали се в пречка за сключването на дългосрочни договори. Споразумението включва задължение за покупка на цинк само на съгласувани от производителите цени, като същевременно е предвидена възможност за ограничаване на производството и продажбите.

Според Комисията съгласуването на продажната цена е нарушение на разпоредбата на чл. 85 (81) ДЕО и ограничава възможността на отделните потребители на продукта да договорят цена, различна от установената. Обстоятелството, че са възможни отделни отстъпки при формиране на цената, не изключва наличието на нарушение, доколкото въз основа на споразумение се постига съществено стабилизиране на пазарната цена. Поради хомогенността на продукта и ограничени брой участници на пазара, постигнатият ефект от споразумението е близък до този на ценовото равновесие, характерно за олигополните пазари.

Форма на съгласуване на цени с цел постигане на ценова стабилизация и пазарно участие за производителя е и договарянето на периодично увеличение на производствените цени. По делото за производство на картон²⁸ двадесет и три компании от Скандинавския полуостров и Западна Европа на регулярни срещи са дискутирали пазарното си участие и произ-

²⁶ Aluminium Cartel Case – [1987] 3 IMLR 813.

²⁷ Zinc Cartel Case[1985] 2 CMLR 108.

²⁸ Cartonboard Case – [1994] 5 CMLR 547.

водствените квоти. Въведени са периодични увеличения на цените – на всеки шест месеца, постоянно се е разменяла конфиденциална информация. Като последица от решенията е постигнато стабилизиране по отношение дяловете на пазара на всеки от производителите и ръст на цените между 6 % и 10 %, значително надвишаващ възможния за постигане при нормална пазарна конкуренция.

Групиране на компании и асоциации с цел създаването на защитни режими е констатирано от Комисията и при производството на цимент.

На 42 компании и асоциации е наложена санкция в общ размер на 193 млн. евро затова, че въз основа на споразумение са успели да защитят националните си пазари от внос и да запазят пазарните си дялове, независимо от наличието на свръхпроизводство в отделни страни на Европа и преди всичко в Гърция. Използвайки възможностите на търговските си асоциации, цементапроизводителите са наложили условието националните производители да определят квотите за внос на съответния вътрешен пазар. Особено значима в този случай е ролята търговските асоциации, чрез които се е извършвала размяна на значителна по обем, съществена за компаниите, информация и търговска статистика²⁹.

2. Кризисни картели

В значителен брой случаи ефектът от споразуменията се проявява в ограничаване или контрол на производството и произвежданата продукция.

Този вид споразумения са познати като „кризисни картели“. Участниците се споразумяват да ограничат част от производствения си капацитет в случаи на проява на спад на търсенето, което затруднява нормалната конкуренция на пазара. Икономическият ефект настъпва в резултат на несъответствие между общия производствен капацитет и търсенето на съответния продукт на пазара. В икономическата теория е изяснено, че в подобни случаи производственият капацитет спада до нивото на възможното

търсене, независимо от болезнените последици.

Пазарните амплитуди, особено в случаи на икономически рецесии, са основание за възприемане на конструктивен подход от страна на Комисията – от намаляване или освобождаване от финансови санкции, до преразглеждане на политиката и даване на указания в годишните доклади, доколкото ограничаването на отделните производства съответства на изискванията на чл. 81 ДЕО.

Комисията може да определи условията, при които ще толерира ограничителни споразумения, но не под формата на официални указания или освобождаване от забрани, а на неформална основа – чрез директиви, предназначени да уведомят тези, които подготвят такива споразумения относно ограниченията, които ще наложи. Не са единични случаите, при които независимо от липсата на процес, свързани с намаляване на търсенето или наличие на свръхпроизводство в отделни държави от Общността, са поддържани ограничения въз основа на водена политика на протекционализъм.

При провеждане на този вид политика ролята на асоциациите е съществена. Така в разглеждания от Комисията случай *VCH Case – Vereeniging van Cementhandlaren v. Commission Case*³⁰ се установило, че Холандската асоциация на дистрибуторите на цимент е наложила изключително строги правила на своите членове, включващи задължителни продажбени цени на количества под 100 тона. Асоциацията е определила и списък на производителите, от които да се доставя цимент, и условията за продажба при различните категории потребители. Споразумението е било определено като обвързващо, с цел ограничаване на конкуренцията между членовете на асоциацията и затрудняване навлизането на пазара от страна на външни производители и вносители на цимент.

Ограничителни споразумения от хоризонтален тип, с ефект върху цените, са типични за циментовия отрасъл. В случая с Холандски цимент³¹ е доказано, че е създадена агенция за

²⁹ *Ciment Case* – [1995] 4 CMLR 27327.

³⁰ *Commission Case 8/72* [1972] ECR 977 [1973] CMLR 7.

³¹ *Cementregeling voor Nederland* [1973] CMLR D 257.

продажби от немски производители с цел поддръжане на продажбите на цимент на територията на Германия на цени определени от асоциацията на търговците на цимент в Холандия. Определени са квоти за немските доставчици и правила за продажба, превозни такси и други търговски условия, както и размерът на глобите, които ще бъдат заплащани от онези членове, които са се отклонили от наложените правила. Производителите загубват възможността си да определят цени и се задължават да изпълняват решенията на Холандската асоциация на търговците на цимент. Купувачите, от друга страна, загубват възможността да избират доставчиците си, а контактуват само с определен доставчик, като отделните количества продажби се контролират не от производителите, въз основа на търсенето, а от агенцията, която работи с търговската асоциация в Холандия.

През този период, освен многостранни, се сключват и двустранни споразумения, съдържащи ограничителни условия.

Така по делото *Société de Venje de Ciments et Betons de L'Est (SVCB) v. Kerpen and Kerpen*³² френска компания – производител, се съгласява да доставя 40000 тона цимент годишно на немската компания *Kerpen* за срок от 5 години, като последната се задължава да не го препродава в определени географски райони.

Съдът и в този случай поддържа, че споразумението е недействително, тъй като включва в предмета си ограничаване на конкуренцията в определени райони на Общия пазар.

Участници в забранени практики с предмет определяне на цени или други търговски условия могат да бъдат отделни, самостоятелни действащи на пазара предприятия и такива, участващи в организирани структури, или както вече бе посочено – сдружения от предприятия.

В случаите на нарушения, извършени от организирани структури – сдружения, комисиите е приела, че всички членове на една търговска асоциация носят отговорност за своите действия, дори и тогава, когато не са присъствали на събрания, на които са взети съответни-

те решения. Фактът, че отделни членове не са присъствали на събрание на организацията при вземане на решение или постигане на договореност, не означава, че те не се прилагат или не трябва да се прилагат по отношение на тях. Принадлежността към една организация означава приемане на нейните правила и поведение. Асоциацията действа чрез пряко или непряко участие на всеки член и разчита на съгласието и поддръжката на всеки член, освен при наличие на изрично противопоставяне.

3. Обмяна на информация

Делото на *VNP/Cobelpa*³³ повдига съществени въпроси, свързани с обмяната на финансова информация между асоциациите. Основни производители членували в съответните федерации, а информацията, обменена между тях и отделни членове, включвала съобщения за съответните цени, имената на отделни компании, техните основни условия за доставка, продажби и плащания, включително отстъпките, давани на клиенти, работи и промени в нивата на цените. Първоначалната цел на сътрудничество е била насочена към уравниване на цените с тези на производителите в страните, в които те изнасят, но постепенно е включило и събиране, анализ и разпространяване на различни видове данни, изисквани от предприятията в отделните страни, с цел да се предвиди и изпревари търговската и ценовата политика на техните съперници.

Комисията е обосновала становището, че събирането и анализа на информация от отделни членове на асоциацията с цел изготвяне на резултати и статистика на продажбите не противоречи на разпоредбата на чл. 85 (81) ДЕО. Не се е противопоставила и на дейността на национални асоциации и федерации с предмет размяна на статистическа информация, даваща основна картина за резултатите и продажбите на отделната федерация. Възражения са изразени по повод идентификацията на отделни предприятия в организацията и предоставянето на подробна информация за дейността им. В този случай обмяната била толкова подробна, че

³² EC [1985] Case 319/82 [1983] ECR 4173 [1985] 1 CMLR 511.

³³ [1977] CMLR D2 8.

позволявала на членовете да планират политиката на експортните продажби с точно знание на цените, определени от местните производители, които осъществяват дейност на съответния пазар. Дори ако част от информацията за цените е била придобита от други източници, формата, в която е доставена, е спестила на страните голямо количество време.

В решението си *UK Agricultural Tractor Registration Exchange*³⁴ Комисията подчертава важноста на степента, до която, в контекста на националния пазар, може да се осъществи обмен на информация между отделните предприятия. Седемте производители или едноличните вносители на селскостопански трактори в Обединеното кралство между 1975 г. и 1988 г. систематично са обменяли информация чрез своята асоциация за извършваните продажби. Информацията е била изключително подробна, разбита по продажби на национално, регионално, областно, териториално и градско ниво. По този начин е следена дейността по продажбите на производителите и на отделните дистрибутори по региони.

В напълно конкурентния пазар може да се възрази, че тази прозрачност ще подпомогне конкуренцията. Пазарът на Обединеното кралство за трактори обаче е определен като олигополен – четирите най-големи доставчици, притежавали около 80 % пазарен дял. Чрез активния обмен са били създадени бариери срещу реализирането на внос в страната.

Оценката на една асоциация относно обмяната на съответната информация може да бъде еднакво важна на международно ниво. По делото срещу циментовия картел *Cembureau*³⁵ се е установило, че последният е събирал за своите членове – циментовите производители и асоциации на производители в цяла Западна Европа, широк кръг от информация за преобладаващите цени на цимента на различните пазари, както и за обема на доставки и необходимия баланс в различни периоди от време. В някои случаи тази информация не е предоставяна

на всички членове. Независимо от този факт, Комисията е изразила негативното си отношение към доказани информационен обмен за случаите, при които достъпът до нея е ограничен по отношение на асоциации на сравнително слаби предприятия – купувачи, в един олигополен пазар, особено ако обмяната не включва най-чувствителните категории от данни, като информация за текущи продажби или идентификация на клиенти.

От тези решени дела може да се определят съществени елементи в схемата на обмена на информация, използвани от търговски асоциации, с практическо значение за дейността на сдруженията у нас:

- нивото, на което е събрана съответната информация чрез вземане на данни от голям брой компании и изготвянето на глобални параметри за отделните региони или страни, в контраст с предоставената информация относно отделните предприятия, така че техните разходи, оборот и дори печалби да могат да се изчислят с известна точност от конкурентите;

- обектите, за които информацията се отнася и които обхваща – съответните продукти, техните качества или видове;

- степента, до която тази информация е станала достояние на обществото, в частност – на крайните потребители и клиенти.

По-малко вероятно е по-широко разпространената информация да осигури основа за антиконкурентно сътрудничество.

От значение е, доколко неин обект са текущи условия на продажби, списъци с отстъпки, работи и други специални изисквания, и дали включва обяснителни коментари и цифри. Съществено е информацията да съдържа данни за антиконкурентните цени на каквато и да е основа, въпреки че членовете на асоциацията ще са в състояние да постигнат по-голяма точност на стойностите, ако бъдат потвърдени от независима агенция.

4. Стандарти за контрол и сертификации

Друг начин, по който търговските асоциации могат да се опитват да намалят конкуренцията и да поставят бариери за внос, е чрез контроли-

³⁴ *Fiatagri UK and Others v. Commission Cases T 34 and 35/92* [1994] ECR II 905. Потвърдено от Съда на първа инстанция през 1995 г.

³⁵ [1995] 4 CMLR 27 327.

раци стандарти и сертификации. Стандартите и правата за сертификация често първоначално се свързват със стандартите за безопасност, чието изпълнение е делегирано на асоциациите от съответното правителство. Тези привилегии обаче могат да бъдат отнети.

В делото на Комисията срещу *Anseau-Naveva*³⁶ са били наложени глоби от Комисията на асоциации на производители, вносители и дистрибутори на перални и миялни машини в Белгия, както и на асоциация на водоснабдителните компании в тази страна, които имат законово задължение да одобряват съоръжения, при свързването им с обществената водопроводна мрежа. Машините не могат да бъдат инсталирани, ако нямат сертификат за съответствие, предоставян единствено от специализирани асоциации. Установено е било намерението да се създаде по-голяма трудност за паралелен внос на съоръжения, поради което искането за освобождаване от забрана по Член 85 (3) не е било уважено.

И Комисията, и Европейският съд поддържат схващането, че една търговска асоциация може да бъде страна и да участва в изпълнението на рестриктивен договор. Договорът ще се смята за задължителен за членовете и следва да бъде третиран като „решение“ по смисъла на член 85 ДЕО.

Проблемите, свързани с трудностите при сертифициране на безопасността на кранове, предмет на внос от чужди оператори на подвижни кранове в Холандия, се разглеждат в случая *Van Marwijk* срещу *FNK* и *SCK*³⁷. Търговската асоциация на холандските оператори на подвижни кранове (FNK) упражнява контрол и върху Агенцията по сертифициране (SCK). И националните разпоредби, и правилата на Комисията задължават проверките за безопасност да бъдат направени върху подвижни кранове и да се удостовери, че тези кранове отговарят на изискванията. Участие в сертификацията на SCK улеснява и прави производството значително по-евтино за членовете на местната търговска асоциация FNK, отколкото за тези,

които не членуват в организацията, включително чуждите оператори. Доказано е, че сертификационната процедура от SCK не е напълно открит и прозрачна и няма тежестта да осигури гаранциите, давани от сертификационни системи в други държави-членки. Според системата на фирмите не е позволено да наемат подвижни кранове от предприятия, които не са клонове на SCK. Прието е, че правилата на схемата за сертифициране са в нарушение на член 85 (1) ДЕО и са наложени наказания на асоциацията и отделни нейни членове.

5. Други форми на действия, ограничаващи конкуренцията

Асоциациите често търсят начини да регулират или намалят конкуренцията на пазар, който в противен случай би бил напълно отворен. Поради социални или исторически причини това става и с помощта на държавата в случаите, при които тя има реална възможност за въздействие върху пазара. Редица европейски страни създават правила, определящи цените на дребно на цигарите и алкохола. Контролът на цените за тези продукти съществува в продължение на години в Холандия и Белгия.

Степента на държавното участие и неговото влияние върху конкуренцията на пазара с цигарени изделия се разглежда в светлината на делата *Fedetaf*³⁸ и *Stichting Sigarettten Industrie*³⁹. Заключениеето, което трябва да се направи от тези две дела, е, че ограничаването на конкуренцията на националните цигарени пазари не се явява последица от държавна намеса, а от способността на съответните асоциации да поставят всички търговеца на пазара според неговия нает персонал, помещения, ресурси и други критерии в отделната категория (търговци на дребно, търговци на едро или вносители) и по този начин да предотвратят конкуренцията на отделните пазарни нива, както и да предпазят търговците от възможността да осъществяват повече от една пазарна функция с цел генериране на по-високи печалби. Работите са

³⁶ Cases 96-102, 104-5, 108, 110/82 [1983] ECR 3369; [1984] 3 CMLR 276.

³⁷ [1996] 4 CMLR 565.

³⁸ Познат също като *van Landewijk*, Cases 209-215*78 [1980] ECR 3125; [1981] 3 CMLR 134.

³⁹ Cases 240-242/82 [1987] 3 CMLR 661.

строго определени, независимо от това, дали поръчките се правят от членове на асоциацията, от местни производители или от вносителите, така че няма никаква възможност, за който и да е търговец на дребно или на едро, да убеждава клиентите да концентрират поръчките си върху един доставчик.

Освен това, прилагането на правилата на асоциацията напълно е елиминирало възможността за увеличаване на кредитирането, което е направило „входа“ по-труден за нови предприятия и също така предпазва производителите или търговците на едро от използване на условията за кредит като стратегия за конкуренция.

Подобни аргументи, че въз основа на правителствени препоръки са определяни цените за членовете на асоциациите, са изложени от Италианската асоциация на митническите агенти и от Испанската асоциация на агентите по търговски марки и патенти⁴⁰ в делата, решени от Комисията през 1995 г. В италианското дело тарифните такси, изготвени от асоциацията, са били одобрени с министерски декрет, но отклоненията от тях не е трябвало да бъдат одобрявани. В Испания националното законодателство позволява фиксирането на минимални цени от асоциацията, но оставя на асоциацията да направи тяхното изчисление. И по двете дела от Комисията е била издадена заповед за спиране на дейността по ценообразуване, но не са наложени глоби.

Навлизането на пазари с предмет на дейност сделки с чужда валута също се контролира от Комисията като вид търговска дейност, която трябва да се ръководи от обективни и недискриминиращи критерии, както е посочено в случая *Sarabex*⁴¹ – дело, свързано с асоциацията на Лондонските дилъри на чужда валута, публикувано в Осмия годишен доклад на Комисията.

В най-новата си практика Европейската комисия продължава възприетата линия на противопоставяне на всеки опит за нарушаване на конкуренцията чрез налагане на цени или

разпределение на пазарно участие. Така, с решение на Комисията през 2003 г., е наложена глоба в размер на 79 млн. евро на основните Европейски производители на медни тръби, включващи *Outokumpu*, *KME-group* и *Wieland Werke* за създаването на картел на пазара на медни тръби за индустриални цели.

В решението от 16.12.2003 г.⁴² Комисията е приела, че водещи производители на този вид изделия – *KM Europa metal AG* с дъщерните си дружества *Europa Metalli Spa* и *Trefimetaux SA*, *Wieland Werke AG* и *Outokumpu Oyj*, ведно с притежаваното дружество *Outokumpu Cooper Products Oyj*, са извършили нарушение на разпоредбата на чл. 81 от Договора, като са постигнали уговорка за определяне на цени и разпределяне на пазари. Специфично за този вид продуктов пазар е, че произведените тръби не се предлагат на търговци на едро, а се използват или директно се предлагат на потребители – производители на изделия.

Основната цел на споразумението е да се спре възникналата ценова ерозия и да се стабилизира пазарното участие на производителите. То е постигнато в рамките на базираната в Швеция асоциация (*Cupoclima Quality Association*), създадена през 1985 г. с цел изготвяне и представяне на стандарти за качество. Регулярно провежданите ежегодни есенни сесии на конкуриращите се производители са използвани за договарянето на целеви цени въз основа на обмен на детайлна информация относно количествата и цените на продадена продукция. За провежданите срещи не е изготвяна документация, но е доказано, че въпросите са обсъждани на втория ден от сесиите на асоциацията. Непосредствено след започване на разследването от Комисията търговската асоциация е ликвидирена.

Разпределянето на пазари, източници на снабдяване и определяне на цени, може да бъде предмет както на хоризонтални, така и на вертикални споразумения.

Така, с помощта на поредица от дистрибуторски договори, притежаващи характерните белези на споразумения и забранени практики, предприятията от групата *Yamaha* са успели да

⁴⁰ Italian Association Customs Agents [1995] 5 CMLR 495. COAPI /Spanish Patent Agents* [1995] 5 CMLR 468.

⁴¹ [1979] CMLR 262.

⁴² COMP/38.240, Brussels, 16.12.2003.

постигнат ограничаване на конкуренцията в различни страни от Европейската общност, което е наложило намесата на Европейската комисия. На 16.07.2003 г.⁴³ Комисията с решение е приела за установено, че *Yamaha Corporation Japan, Yamaha Europa GmbH, Yamaha musica Italia s. p. a., Yamaha Musique S. A. и Yamaha Scandinavia AB* са нарушили разпоредбата на чл. 81 от Договора и е наложила съответна санкция.

От предоставени копия от дистрибуторски договори е установено, че от 1970 г. *Yamaha* нарушава правилата на конкуренция. Ограниченията, които са налагани, са свързани с установяване на продажбени цени и пазарни дялове. Определени са отделните проявни форми на ограниченията:

- задължения на официалния дилър да продава само на крайни потребители в Германия, Италия и Франция;
- задължения да се закупува единствено от дъщерни фирми на *Yamaha* със седалище във Франция и Италия;
- задължение официалните дилъри да снабдяват само оторизирани от дъщерни дружества на *Yamaha* във Франция, Австрия, Белгия и Холандия; ограничения в експорта чрез интернет в Австрия, Белгия и Германия;
- териториална защита, свързана с производствени гаранции в Германия, Белгия и Дания;
- пряко ограничаване на паралелната търговия в Исландия; поддържане на препродажни цени в Холандия, Италия и Австрия.

Териториалната защита предпазва дистрибуторите от вътрешна конкуренция и лишава потребителите от възможност да се ползват от преимуществата на интегрирания пазар, като същевременно изкуствено се създават и подсилват различни ценови нива в страните от Общността. Неправомерното поведение на компанията, свързано с налагане на посочените ограничения, прави възможно оценяването на потенциалния негативен ефект върху търговията в Общността. Отхвърлено е искането за прилагане на групово или индивидуално освобождаване поради обстоятелството, че споразуме-

нията са били квалифицирани като „твърди картели“. Предпоставките, от които изхожда Комисията при определяне на санкцията, са свързани с правната природата на нарушението, пазарния ефект и широкото териториално определяне на географския пазар.

IV. ПРАКТИКА НА БЪЛГАРСКАТА КОМИСИЯ ЗА ЗАЩИТА НА КОНКУРЕНЦИЯТА

Независимо от обстоятелството, че „сдруженията от предприятия“ бяха включени в обхвата на разпоредбата на чл. 9 ЗЗК едва с изменението на Закона на защита на конкуренцията, дейността им, включително и на тези с нестопанска цел, е обект на контрол от КЗК и в периода преди промените.

Прегледът на практиката на КЗК в периода 1998–2004 г. показва последователност в провежданата антиконкурентна политика и съобразяване в значителна степен с подхода и основните практики на Европейската комисия.

Обект на контрол са действията на отделните участници на пазара като самостоятелни правни субекти или обединения, независимо от наличието или липсата на юридическа обособеност.

Изводът следва от решение № 93 от 05.09.2000 г.⁴⁴, където е прието: „...фактът, че решението е взето в рамките на една новосформираща се асоциация, не му отнема качеството на „решение на предприятия“ по смисъла на ЗЗК“.

Комисията последователно провежда принципното разбиране, че субективният обхват на приложното поле на разпоредбата включва както физическите и юридически лица, осъществяващи стопанска дейност на релевантния пазар, така и участници в обединения, включително и самите обединения.

За целите на прилагането на правилата на конкуренцията и по-специално на материята за забранените споразумения и съгласувана практика, изцяло е възприета европейската доктрина за „самостоятелната стопанска единица“. Дъщерните дружества, представляващи част от икономическа групировка, се разглеждат като

⁴³ COMP/37.975, Bruxelles 16.07.2003.

⁴⁴ КЗК 2000 г., с. 208.

отделни предприятия само ако се ползват с достатъчна самостоятелност в процеса на вземане на решения и ако не са тясно свързани и контролирани от дружеството-майка. При липсата на такава самостоятелност се анализира поведението на икономическата група като цяло.

Поведението на асоциацията като самостоятелен участник на пазара, независимо от липсата на изрична законова уредба, е обект на разглеждане в решение № 33 от 20.03.2001 г.⁴⁵ Предмет на разследване е уведомление на КЗК от сдружение „Българска петролна и газова асоциация“ по чл. 11, ал. 1 ЗЗК – задължение за уведомяване относно постигнати споразумения.

Уведомлението включва искане към КЗК да разреши сключването на споразумение в рамките на *Българска петролна и газова асоциация* между *Овергаз Инк АД, ОМВ България ЕООД, Петрол АД, Приста Ойл АД, Еко Петролиум АД, Топливо АД, Шел България АД и Шел Газ България АД* за обмяна на ежемесечна информация за продадените количества между тях в проценти.

Намерението на сдружението е да се събира ежемесечна информация за реализираните от членовете на сдружението продажби на дребно и едро (само количества) по видове горива, масла, пропан-бутан на едро и бутилиран, както и обобщена информация за броя на търговските обекти, брой на дистрибуторите и брой на клиентите на едро. След обобщение на получената информация следва да бъде изготвена и представена за ползване справка, съдържаща само данни за продадените количества в проценти.

Посочено е, че споразумението ще е под формата на решение, което ще бъде прието от общото събрание на членовете на сдружението след произнасянето на КЗК. Според сдружението взаимното информирание за количествата продадени продукти между членовете не представлява споразумение, което попада в обхвата на чл. 9, ал. 1 ЗЗК. Определени са целите на обмяна на информация:

- Да послужи за техническо развитие и разширяване на инвестициите.

- Споразумението няма за цел пряко или косвено определяне на цени или други търговски условия. Съществуващите реални конкурентни отношения между отделните членове изключват възможността за такъв резултат.

- Взаимното информирание не може да доведе до разпределение на пазари и източници на снабдяване, тъй като не съдържа никакви данни в тази насока.

- Взаимното информирание няма да създаде възможност за ограничаване или контролиране на търговията, техническото развитие и инвестициите. Членовете на сдружението и неговите органи на управление не могат въз основа на събраната информация да установяват контрол или да поставят условия, да определят квоти за търговията и участието на пазара. Това е изключено от определените в устава на сдружението права и задължения и от правилата на приетия етичен кодекс на Българската петролна и газова асоциация.

- Информираността на членовете не би могла да послужи за прилагане на различни условия при договарянето, нито за налагане на допълнителни договори или договорни условия, които не са свързани с предмета на основния договор.

Паралелно е направено искане за освобождаване от забрана по чл. 13 ЗЗК, ако комисията за защита на конкуренцията намери, че забраната по чл. 9 ЗЗК е приложима и към решението.

В мотивите на решението си КЗК приема следното:

- Липсата на изрична уредба, визираща асоциациите, изисква по пътя на тълкуването взетото решение да се отнесе към някоя от съществуващите форми на забранени практики санкционирани по чл. 9 ЗЗК.

- Вземайки предвид срещаните в практиката трудности при разграничаването на отделните прояви форми на ограничаване на конкуренцията, както и възприетото разбиране, че при съгласуваната практика са характерни конспиративни, тайни действия, докато при споразуменията поведението на участниците е явно и често скрепено с писмен акт, КЗК приема, че в случая сме по-близо до фигурата на споразумение между независими предприятия.

⁴⁵ Сб., КЗК – 2001 г., с. 236.

• Що се отнася до наличието на евентуално нарушение, споделено е господстващото схващане, че за приложението на забраната по чл. 9 ЗЗК е достатъчно възникването дори на възможност да настъпят посочените вредни последици, а не прякото им настъпване като резултат.

Достатъчно е да се установи, че предвиданото споразумение цели ограничаване на конкуренцията или нейното нарушаване, тъй като резултатът би могъл да настъпи в процеса на прилагането му.

С решението българската комисия възприема практиката на Европейската комисия, че споразуменията, чиято цел е размяна на информация, от която различните предприятия се нуждаят, за да определят бъдещото си пазарно поведение при условие, че използването ѝ няма за цел или резултат ограничаване на конкуренцията – не се считат за нарушаващи конкуренцията.

За такива се приемат споразумения с предмет „размяна на мнения и опит“ или такива, „насочени към изготвяне на съвместна статистика и модели на изчисляване“.

Възприето е поддържаното от сдружението разбиране, че концентрирането на база данни относно пазара на горива в рамките на *Българската петролна и газова асоциация* ще улесни тези предприятия и в същото време ще бъде от огромна полза за по-малките участници на пазара, които нямат възможност да поддържат мениджърски отдели.

Извършеният анализ служи за основа на комисията да приеме, че предвиданото споразумение няма за пряка цел ограничаването, предотвратяването или нарушаването на конкуренцията.

Що се отнася до приложението на чл. 13 ЗЗК, за да освободи споразумението от забрана, КЗК подробно разглежда положителните и отрицателни предпоставки и като обосновава изводите си относно приоритета на положителните – оптимизиране на мениджмънта, равностойност при получаването и обсъждането на информацията, възможност за активно участие в законодателния процес, липса на ограничения върху предприятията при осъществяване на дейността им – разрешава освобождаването от

забрана по чл. 9, ал. 1 ЗЗК на споразумението между членовете на сдружение *Българска петролна и газова асоциация*.

Подробното разглеждане на съдържанието на това решение е от значение за проблематиката на изложението.

Съществените дейности в работата на асоциациите са определени като позволени, кореспондиращи с целите на закона. Събирането и размяната на информация между дружествата-членове на сдружението с цел определянето на бъдещо пазарно поведение, изготвяне на статистическа информация въз основа на събраните база данни, осигуряването на равнопоставеност при информирането, с други думи – създаването на обобщена картина на съответния продуктов пазар, съставлява съществена част от работата на сдружението. Квалифицирането на решението на асоциацията като „споразумение“ прави възможно разглеждането на икономическите му характеристики съобразно с целите на конкурентното право. Въз основа на събраните доказателства се анализират допустимите от закона предпоставки за освобождаване от забрана на отделни практики, с цел подобряване на производството и икономическото развитие, което е от значение за развитието и стабилитета на отделни отрасли на икономиката.

Като изхожда от икономическото значение на тази форма на сдружаване за отделните отрасли, решението е първа стъпка към направената по-късно промяна на законодателството и превръщането на асоциациите в самостоятелен адресат на нормите на конкурентното право, без да се изключва възможността за санкциониране и на отделните предприятия – членове на сдружението.

Непосредствено след законовата промяна през 2003 г. Комисията за защита на конкуренцията⁴⁶ налага имуществена санкция на *Регионален съюз на хлебопроизводителите и сладкарите – град Ямбол*, както и на отделни негови членове за нарушение на забраната по чл. 9 ЗЗК. Регионалният съюз е регистриран като самостоятелно юридическо лице с нестопан-

⁴⁶ Решение № 190 от 25.11.2003 г., Сб. КЗК 2003 г., с. 131.

ска цел и представлява „сдружение“ по смисъла на ЗЗК.

Предмет на преписката е разследване на наличие на нарушение по чл. 9, ал. 1 ЗЗК, изразяващо се в пряко налагане на цени и други търговски условия – в случая размер на търговска отстъпка, което е постигнато чрез действия или посредничество на браншова организация.

Приетите с Протокол № 5/30.11.01 г. решения, с които се определят цените и търговските отстъпки на бял и типов хляб от 0.700 кг (цена на продажба от производител и цена на продажба в търговска мрежа), са определени като споразумения по чл. 9, ал. 1 ЗЗК.

Като инициатор за приемане на решенията е посочен Регионалният съюз на хлебопроизводителите.

Комисията е наложила санкции, въпреки че е констатирала:

- липса на припокриване на цените на бял и типов хляб, продаван в търговската мрежа и продаван „на място“ между отделните производители през разглеждания период;
- не всички предприятия са произвеждали и двата вида хляб през периода;
- не е установено припокриване на предлаганите търговски отстъпки;
- липсват данни за упражняване на контрол от страна на РСХС – Ямбол.

За да обоснове решението си Комисията е приела, че: „...обстоятелството, че постигнатото споразумение не е било спазено от участниците, не може да обоснове отпадането на отговорността за предприятията, които са го подписали, тъй като, тъй като беше посочено вече, установяването на съществуването му само по себе си е достатъчно основание за налагане на санкции на участниците“.

Споразуменията за налагане на цени са принципно несъвместими с правилата на конкуренцията и създават такава висока степен на опасност, изразяваща се в лишаване от възможност за водене на самостоятелна политика, че са недопустими, дори и когато са сключени между предприятия, чийто общ пазарен дял е толкова малък, че не би могъл да се отрази в значителна степен на структурата на съответния пазар и съответно на интересите на потребителите.

Решението предизвиква въпросителни. Постановено е въпреки липсата на доказателства относно участието на предприятията в работата на сдружението и уеднаквяването на цените и търговската отстъпка.

Това обяснява и подписването му при особено мнение от отделни членове на КЗК.

Същественото в случая е, че:

- множеството образувания на браншова основа участват все по-активно в икономиката на отделните отрасли – производство и услуги;
- решенията им са обект на контрол от специализиран регулаторен орган – Комисията за защита на конкуренцията, и следва да са подчинени както на изискванията на пазара, така и да служат като основа за утвърждаване на конкурентното начало на съответния пазар, а не за неговото ограничаване;
- взети решения, давани указания и насоки, с цел или имащи за резултат ограничаване на конкуренцията, могат да бъдат квалифицирани като забранени практики по смисъла на чл. 9, ал. 1 ЗЗК и да бъдат обявени за нищожни;
- отговорност за вземането им носят както асоциацията – като самостоятелен субект, независимо, че не упражнява стопанска дейност на съответния пазар, така и отделните ѝ членове;
- в това се състои възпиращият и дисциплиниращ ефект на разпоредбата.

Нарастващата значимост на асоциациите при определяне на икономическата политика на предприятията – участници на отделните продуктови пазари, изисква контролът върху дейността им да се осъществява не само въз основа на предявени искания от лица, чийто интереси са засегнати или застрашени от нарушения, но и въз основа на решения за самосезиране на Комисията за защита на конкуренцията (чл. 36, ал. 1, т. 3 ЗЗК). От особено значение в тази връзка са актуални публикации в ежедневниците по повод мероприятия на предприятия в отделни отрасли или информации, свързани с решения на национални съвещания. Целта, която се преследва при самосезиране, е изследване наличието на евентуални нарушения по чл. 9 ЗЗК.

Така, по повод публикация в регионална притурка на в. „Труд“ – град Бургас, КЗК е започнала разследване по повод инициативата на изпълнителните директори на пристанища Варна, Русе и Бургас да договорят единна ценова политика за привличане на товари по тази транспортна линия. Като страна в производството и на основание чл. 2, ал. 1, т. 2 ЗЗК е конституирана и Изпълнителна агенция „Пристаннищна администрация“. Нормата намира приложение и по отношение организации на изпълнителната власт, ако изрично или мълчаливо прекратяват, ограничават, нарушават или могат да нарушат конкуренцията в страната. Установено е, че на 04.03.2002 г. в град Русе е проведена среща под председателството на областните управители на Русе и Варна, в резултат на която е създаден координационен орган „Българска Асоциация Транзит“ със задача – създаване и провеждане на транспортна политика за осъществяване на транзитни превози по определената дестинация. Основна цел на асоциацията е разработването на пакет от предлагани услуги по превоза, обработката, обслужването и съхраняването на транзитни товари.

Освен решението за създаване на асоциация е постигнато и споразумение за сформирание на постоянна координационна работна група, която да проведе учредително заседание за формиране на основните цели и задачи по привличане на транзитни товари.

Комисията за защита на конкуренцията, вземайки предвид събраните по преписката доказателства и становищата на страните, е приела, че решението за създаването на сдружение и координационна работна група следва да се разглежда като „споразумение“ по смисъла на чл. 9 ЗЗК, доколкото участниците в него са се съгласили да координират дейността си относно извършваните от тях услуги по обработката и придвижването на транзитните товари (решение № 158/23.09.2003 г., Сб., КЗК 2003 г., с. 161).

Възприетото изброяване на забранените практики без легалното им дефиниране изисква във всеки конкретен случай да се разграничават отделните практики. Акцентът се поставя преди всичко върху наличието или липсата на „съглашение“ между страните при осъществяване на

бъдеща дейност, като наличието на „споразумение“ обикновено се свързва с установяването на насрещни съвпадащи волеизявления на участниците, докато „съгласуваната практика“ се възприема като координирани действия или бездействия на две или повече предприятия. Координацията не е оформена като договорна връзка, но на практика е заместила риска от конкуренция.

Провежданото разграничение е от особено значение при квалифициране действията на сдруженията в случаите, когато не са под формата на решения. Свързващо звено между отделните практики е целта, за постигането на която предприятията обединяват действията си – предотвратяване, ограничаване или нарушаване на конкуренцията на съответния пазар. В случаите, при които общите действия на предприятията са насочени не към изкривяване на конкуренцията, а към подобряване конкурентността на услугите, те следва да бъдат освободени от приложение на забранителната разпоредба на чл. 9 ЗЗК.

Когато целта на проведените между конкурентите срещи и взетите на тях решения се отнася до обща стратегия за привличане на транзитни товари и създаването на нов тип услуга, без да се засяга самостоятелната ценова политика на всяко едно от тях, споразумението не трябва да се разглежда като забранено по смисъла на чл. 9 ЗЗК.

За да приложи освобождаването КЗК се е позовала на положителния ефект от действията на страните и на указанията, дадени с Регламента на Съвета (ЕИО) № 1017/68 от 19.07.1968 г., който предвижда освобождаване от забрана за споразумения, целящи организацията и изпълнението на последователни, допълващи се, заместващи или комбинирани транспортни операции и определянето на комплексни цени и условия на тези операции, включително и специални конкурентни цени.

Най-често срещана проявна форма на ограничаване или нарушаване на конкуренцията е свързана с пряко или косвено определяне на цени или други търговски условия – т. 1 на чл. 9, ал. 1 ЗЗК.

В практиката си Комисията за защита на конкуренцията отстоява разбирането, че „...по-

стигането на договореност между всички опериращи на съответния пазар дружества за единна цена представлява нарушение на забраната“. При анализа на този вид нарушения не е от съществено значение доколко възприетата цена е обоснована или не. Самият факт на постигане на споразумение за фиксиране на цени е достатъчен, за да попадне в приложното поле на цитираната разпоредба“ (р. № 219 от 18.12.2003 г., Сб., КЗК, 2003 г., с. 183).

В мотивите на решението КЗК анализира резултатите от проведеното разследване.

Съществени моменти:

- С решение на СГС сдружение *Национално бюро на българските автомобилни застрахователи* (НББАЗ) е вписано като юридическо лице с нестопанска цел.

- С решение на общото събрание на членовете на НББАЗ е приета единна минимална тарифа за 2002 г. за застрахователните премии по застраховка „Гражданска отговорност“ на собствениците на МПС, покриваща отговорност извън РБ.

- Приетата тарифа обективира уговорена цена, която в случая е фиксирана като минимална.

- Уговорен е максимален размер на комисиона – 12 %.

- В устава на сдружението е предвидена клауза, според която при предлагане на пониска застрахователна премия или при предлагане на по-висока от максимално определената комисиона съответното дружество подлежи на изключване от сдружението.

Изложеного дава основание на комисията да приеме, че целта на деветте дружества, обединени в сдружението, е насочена към предотвратяване на конкуренцията помежду им, което прави сдружаването недопустимо. За разлика от целта, определена от волята на участниците, резултатът от споразумението се извлича от проявлението на самия пазар. В случая цената на предлагания продукт е строго фиксирана и се прилага абсолютно еднакво от всички опериращи на съответния пазар, което означава, че реално между деветте застрахователни дружества липсва конкуренция.

Направеният извод обосновава наложените имуществени санкции. Поради обстоятел-

ството, че към момента на извършване на нарушението сдружението не е адресат на разпоредбата на чл. 9 ЗЗК, санкционирани са единствено предприятията – участници.

Решението е актуално преди всичко с последователно проведеното и аргументирано отрицателно отношение в случаите на ограничаване на конкуренцията. Посочени са негативните последици от сдружаването, отразили се най-вече върху конкурентноспособността на определения съответен пазар. Обоснована е невъзможността за приложение на разпоредбите за индивидуално или групово освобождаване.

Възприетото разбиране е принципно и КЗК го налага в практиката си както по отношение на хоризонталните, така и на вертикалните споразумения.

В решение № 139 от 16.11.2000 г. (Сб., КЗК, 2000 г., с. 226) фиксирането на цени за препродажба в дистрибуторските договори е нарушение на чл. 9, ал. 1 ЗЗК.

Преодоляването на риска от възникване на реални конкурентни пазарни отношения е в основата и на друго негативно явление – уеднаквяване на цените на предлаганите стоки и услуги.

Целта на координацията между действащата на участниците на съответния пазар е премахване на всякаква „несигурност“ или „опасност“ от понижаване на цените в резултат на бъдещи конкурентни действия.

Извършеното може да бъде квалифицирано като „съгласувана практика“ или като „споразумение“, когато е резултат от доказано съгласание между отделните предприятия.

Съгласуването на цени между конкурентни предприятия има винаги антипазарна цел или резултат. Приема се, че то е незаконно от само себе си (*per se*) (р. № 93 от 05.09.2000 г., Сб., КЗК, 2000 г., с. 208).

В случаите, когато е взето в рамките на сдружение (новосформираща се асоциация), то следва да бъде разглеждано като „решение на предприятия“ по смисъла на чл. 9 ЗЗК.

Внимание заслужават изложените съображения на КЗК относно приложението на забраната в случаите на установена обща ценова политика:

• Не е необходимо едно антиконкурентно споразумение да бъде осъществено, за да бъдат санкционирани страните по него.

• Практиката в такива случаи показва, че дори при липса на механизъм за контрол върху така сформирания картел, всички страни по него изпълняват решението за унифицирано вдигане на цените.

• Нарушенията, определени като противозаконни *per se*, не се нуждаят от детайлен анализ с цел доказване на антиконкурентната им същност. Този тип нарушения имат винаги антипазарна цел или резултат.

• При наличие на доказателства за каквато и да е антиконкурентна форма на координация между предприятия, конкретното ѝ определяне като „споразумение“ или „съгласувана практика“ не е от съществено значение.

• Наличието на перфектен ценови паралелизъм е сериозен показател за съществуването на ценова координация. Този факт сам по себе си не може да бъде доказателство за нарушение по чл. 9, ал. 1 ЗЗК. Необходимо е да бъде доказано и съгласуването на ролите на стопанските оператори посредством документи или срещи помежду им.

Радикализъмът на решението в този сравнително ранен период оказва положително влияние и върху по-късната практика на КЗК.

V. НЯКОИ ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Извършеният преглед показва значително уеднаквяване на възприетите законодателни решения и практиката с тези на Европейската комисия.

1. Споделя се разбирането за подкрепа на сдружаването между предприятия на съответния пазар с цел подобряване резултатите от дейността и повишаване на икономическата им стабилност. Нормативно – чрез въведеното с чл. 13, ал. 2 ЗЗК освобождаване от забраната, е установено определено положително отношение към съвместни действия на малки и средни предприятия.

2. Възприето е по-снизходително отношение към вертикалните споразумения с

приемането на решение № 44 от 10.04.2001 г.⁴⁷ по чл. 13 ЗЗК.

3. Въз основа на прегледа на практиката на Европейската комисия и на Комисията за защита на конкуренцията може да се направи изводът, че най-честите случаи на ограничаване на конкуренцията са свързани с олигополните пазари, на които се предлагат хомогенни продукти.

Това обяснява необходимостта сдруженията, чиито членове са участници на такива пазари, да прецизират работата си, за да избегнат санкцията на закона.

4. Въз основа на указанията, дадени с отделни регламенти⁴⁸, следва да се приеме, че споразумения, които не ограничават конкуренцията, са тези с предмет:

• размяна на информация относно придобит опит или мнения по определени, свързани с дейността на предприятията въпроси;

• пазарни изследвания;

• извършване на сравнителни анализи от предприятия или отделни отрасли;

• подготовка и изготвяне на анализи и статистически модели;

• изготвянето на икономически и структурни анализи на пазара.

Общо е разбирането, че споразумения, които имат цел придобиване информация, необходима на предприятията за определяне бъдещо пазарно поведение свободно и независимо, не водят до ограничаване на конкуренцията. И обратно – ако ограничават свободата на действие на предприятията или ако водят до координиране на пазарно поведение, се приема, че е налице нарушаване на конкуренцията. Най-често това са случаите, свързани с даването на конкретни препоръки, размяна на препоръчителни цени, указания или предоставяне на зак-

⁴⁷ Решение № 44/10.04.2001 г. за групово освобождаване от забраната на чл. 9, ал. 1 ЗЗК на определен вид договори, когато те отговарят на изискванията по чл. 13, ал. 1 от същия закон. Сб., КЗК, 2001 г., с. 132.

⁴⁸ Notice concerning agreements, decisions and concerted practices in the field of cooperation between enterprises, OJ C 75, 29.7.1968, p. 3, corrected by OJ C 84, 28.8.1968, p. 14.

лючения на управителните органи на сдружението, които предизвикват най-малко някои от предприятаята да се държат по идентичен или близък начин на пазара.

5. Що се отнася до изготвянето на пазарни модели, съдържащи стандарти, общи тарифи, изисквания за размери, мерки и др., същите се разглеждат като препоръки и могат да попаднат под санкцията на закона.

6. Не водят до ограничаване на конкуренцията и действията, свързани с размяна на информация относно счетоводни баланси, отчети и други счетоводни материали, предоставяне на гаранции по кредити, предприемане на общи действия по събиране на несъбираеми вземания. В тези случаи кооперирането не е свързано с доставка на стоки и услуги или с вземане на общи икономически решения и не засяга пазарното им поведение.

7. Ако сдружението излезе извън посочените ограничителни рамки и насочи дейността си към събиране на ценова информация за хоризонталните или вертикалните продажби, или оказва натиск за събирането и предоставянето на ценова информация, действията биха могли да се третираат като ограничавачи конкуренцията.

8. Като решения биха могли да бъдат възприемани и съгласувани практики с предмет:

- въвеждането на общи условия от дружествата – участници в сдружението;
- определяне на производствени или продажбени условия, свързани с ценови режими;
- разпределения на пазари или определяне на общи търговски условия, както и събирането и предоставянето на сравнителна информация относно съществени параметри от дейността на участниците на пазара.

Извън обсега на забраната следва да останат предприети общи действия за въвеждане на научно-изследователски проекти и разработки, свързани с развитието на предприятаята; сключването на договори за изготвянето на такива проекти; разпределението на изготвените проекти между предприятаята – участници.

В случаите, при които дружествата не извършват обща изследователска работа, всяко

договорно задължение или съгласувана практика, насочени към ограничаване или въздържане от извършване на изследователска и научно-развойна дейност, могат да бъдат квалифицирани като ограничавачи или нарушавачи конкуренцията на съответния пазар.

Възможно е споразуменията да се възприемат като ограничавачи конкуренцията, ако са сключени или се прилагат в зависимост от начина на разпределение, въвеждане и използване на резултатите от изследователската дейност.

Принципът в случая следва да бъде – въвеждането на общите резултати да е пропорционално на участието на предприятаята в общата дейност. Ако някой от участниците бъде изключен от възможността да ползва резултатите от научно-изследователската работа изцяло или достъпът до тези резултати не отговаря на степента на участие – тези действия могат да бъдат предмет на разглеждане от регулаторния орган и съответно да бъдат определени като ограничителни.

9. Споразумения с предмет общо използване на производствени съоръжения, складово или техническо оборудване не следва да се квалифицират като ограничителни, защото се свързват с организацията и техническите условия за използване на основните съоръжения.

10. Сключването на договор или предприемането на общи действия с предмет създаването на консорциум за общо изпълнение на поръчка в случаите, при които участващите предприятия не са конкуренти на съответния пазар, с цел изпълнение при невъзможност поръчката да бъде изпълнена самостоятелно, не се третираат като нарушавачи конкуренцията.

В обхвата на хипотезата следва да бъдат включени и дружества от един отрасъл, ако участието им в консорциума е свързано единствено с доставката на стоки или услуги, които не биха могли да бъдат доставени от другите участващи дружества, както и случаите, при които конкуриращи се дружества не могат да изпълнят специфични поръчки самостоятелно поради липса на опит, специални знания, капацитет или финансови възможности.

11. Не следва да се счита, че е нарушена забрана на чл. 9 ЗЗК и в случаите, когато се

осъществява обща реклама, насочена да привлече вниманието на потребителя към продукт от съответния отрасъл.

Ако споразумението или съгласуваната практика има за цел ограничаване възможността за извършване на самостоятелна реклама, същото следва да попадне в обхвата на забраната.

12. Следва да се даде положителен отговор и на въпроса възможно ли е сдруженията да се обръщат към Комисията за защита на конкуренцията по въпроси, свързани с дейността им и по приложението на закона.

Независимо, че такава възможност изрично не е закрепена в закона, положителният отговор следва от компетенциите на КЗК, посочени в чл. 7, ал. 1, т. 7 ЗЗК – произнася се по други искания, свързани с този закон. Възмож-

ност за издаване на писма – препоръки, е предвидена и в работата на Европейската комисия⁴⁹.

Указанията по приложението на закона са част от дейността на регулатора в рамките на превантивните му функции. Указанията могат да бъдат по отделни проблеми, свързани с приложението на закона, или при наличието на противоречива практика и имат за цел да подпомагат и насърчават дейността на предприятията и сдруженията, като същевременно пречатстват поведение, насочено към осъществяване на забранени от закона практики.

Становищата по искания относно приложението на закона не обвързват Комисията за защита на конкуренцията в случаите, при които тя се произнася с решения по повод на установени законови нарушения.

⁴⁹ Commission Notice in informal guidance concerning Article 81 and 82 of the EC Treaty that arise in individual cases (guidance letter). – OJC, 1991.

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева

БИБЛИОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА ЗА 2002 Г.

Книги

Ананиева, Нора. Конституционно право. София, Албатрос, 2002. 367 с.

Беленски, Радостин. Кратка криминалистика: схеми и коментари. София, Камея, 2002. 328 с.

Борисов, Йордан. Жилищният наем. Книга 1. Жилищният наем в законодателството на България. София, Сиела, 2002. 276 с.; Книга 2. Възникване на наемното отношение. София, Сиела, 2002. 356 с.

Борисов, Орлин. Терминологичен речник по право на Европейския съюз. София, Юриспрес, 2002. 258 с.

Бояджиев, Михаил и др. Правен режим на влогово-кредитната дейност на кооперациите в България. Исторически и сравнително-правен анализ. София, Акад. дружество за международно развитие, 2002. 124 с.

Други авт.: Славка Мострова, Даниела Трифонова.

Булки, Жан и Марко Дармон. Процесуално право на европейските общности. Науч. ред. Ружа Иванова. Прев. Атанас Семов. София, Инст. по междунар. право, 2002. 304 с.

Български дела пред Европейския съд и Европейската комисия по правата на човека. Решения по допустимост и доклади Прев. от англ. Снежана Стефанова. Пловдив, Асоц. за европейска интеграция и правата на човека, 2002. 376 с.

Вероизповедания и закон; Мониторинг на религиозните свободи в Република България: Докл. и предложения за проектозакон и изменения на закони; Сигнали за нарушени религиозни свободи. София, Инст. за принципите на правото, 2002. 180 с.

Владимиров, Иван. Международно частно право. Обща и спец. част. 3. прераб. и доп. изд. София, Софи-Р, 2002. 548 с.

1. изд. 1994 на изд. ТедИна.

Владимиров, Иван. Право на международния транспорт. 2. прераб. и доп. изд. София, Ромина, 2002. 252 с.

1. изд. 1998.

Галунов, Тодор Георгиев. Избирателните системи в България (1919–1939). В. Търново, Унив. изд. Св. Св. Кирил и Методий, 2002. 152 с.

Ганчевски, Бойко Георгиев. Детекторът на лъжата: Исторически, правен и психологически анализ. София, Албатрос, 2002. 132 с.

Гиргинов, Антон. Наказателно право на Република България. Обща част. Курс лекции. София, Софи-Р, 2002. 379 с.

Гиргинов, Антон. Наказателно право на Република България. Особена част. Курс лекции. София, Софи-Р, 2002. 560 с.

Голева, Поля и др. Обществени поръчки. Законови изисквания и процедури. София, ИК Труд и право, 2002. 336 с.

Други авт.: Кино Лазаров, Иван Русчев.

Голева, Поля. Търговско право. Книга втора. София, Феня, 2002. 412 с.

Големинова, Савина и Евелина Димитрова. Финансово право. Ръководство. София, Сиела, 2002.

Груев, Лазар. Престъпления против кредиторите. София, Сиби, 2002. 100 с.

Гоцев, Васил. Отговорност на държавата за вреди, причинени на граждани. София, Софи-Р, 2002. 223 с.

Детската престъпност – управляем риск. София, Дружество „Европейско право“, 2002. 176 с.

Джеров, Александър и др. Кадастър. Имотен регистър. Устройство на територията. София, Паралакс, 2002. 408 с.

Други авт.: П. Еврев, К. Гегов.

Димитров, Добри. Административен процес. Обща и специална част. По общата и специалната клауза. София, Сиела, 2002. 548 с.

Димитров, Добри. Административно право. Обща част. 6. прераб. и доп. изд. София, Сиела, 2002. 620 с.

Европейски съд по правата на човека. Страсбург. Делото Ал-Нашиф срещу България (Жалба № 50963/99). Страсбург, 20 юни 2002. Решение. Прев. от англ. София Николова. София, Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2002. 70 с.

Европейски съд по правата на човека. Страсбург. Делото Ангелова срещу България (Жалба № 38361/97). Страсбург, 13 юни 2002. Решение. Прев. от англ. Здравка Калайджиева. София, Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2002. 80 с.

Запryanов, Асен. Поземлени имоти. Правна уредба при градоустройствени и технически изисквания. София, Сиби, 2002. 160 с.

Златарева, Маргарита. Юридически лица с нестопанска цел. София, Сиела, 2002. 296 с.

Иванов, Христо. Гражданското общество и концепции за граждански контрол. София, Албатрос, 2002. 118 с.

Йочев, Евгени. Законодателството в Царство България (1879–1944). София, Фондация „Отворено общество“, 2002. 613 с.

Калайджиев, Ангел. Облигационно право. Обща част. 2. изд. София, Сиби, 2002. 644 с.

1. изд. 2001.

Калайджиев, Ангел. Публичното дружество. София, ИК „Труд и право“, 2002. 216 с.

Каролова, Теменужка. Интелектуална собственост. Сб. от тестове и задачи. Благоевград, Унив. изд. Неофит Рилски, 2002. 64 с.

Китанов, Китан Стоев и Нина Белова. Партньорство между полиция и медии за превенция на престъпността. София, MBP, 2002. 223 с.

Конституционализъмът и съвременното развитие на България. Материали от Кръгла маса, 30 ноем. 2001 г., Варна. Под общ. ред. на Нора Ананиева. Варна, Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2002. 152 с.

Изказвания на Г. Ганев, В. Вълканов, Г. Близнашки, Н. Ананиева, М. Хаджолан, Н. Неновски, Д. Машев, П. Пенев, З. Трайков, Н. Йосифов, П. Христов, Е. Сидерова, П. Кипров.

Конституционализъмът на България. Сборник. Съст. Васил Цанков. София, Сиела, 2002. 728 с.

Костов, Димитър. Държавна служба. Основи. София, Сиби, 2002. 219 с.

Коцева-Владиминова, Евгения Н. Версии при разследването. София, Юриспрес; Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2002. 174 с.

Крошоу, Ралф. Правата на човека и полицията. Наръчник за обучение с практ. насоченост. Прев. от англ. София, Информ. център на Съвета на Европа, 2002. 223 с.

Кучев, Юри Страшимиров. Автономия на данъчното право. София, ЛиСтра, 2002. 223 с.

Къндева, Емилия и Богдан Йорданов. Правен режим на държавната служба. София, Сиела, 2002. 368 с.

Къндева, Емилия. Записки по административно правосъдие. София, Феня, 2002. 152 с.

Лазаров, Кино. Анализ на практиката на Върховния административен съд (1998–2000). София, Феня, 2002. 132 с.

Манев, Никола Андреев. Наказателен процес. Уч. ръководство. 2. прераб. и доп. изд. София, Ромина, 2002. 396 с.

1. изд. 2000. Офс. изд.

Милкова, Димитрина. Юридическа техника. София, Сиби, 2002. 335 с.

Мингов, Емил. Обезщетения при временна неработоспособност. София, Сиби, 2002. 219 с.

Моите права са мои отговорности. Уч. помагало за опазване правата на детето, одобрено от МОН. Ч. 1–2. Състав. Соня Таушанова. София, Фонд. Култура, изкуство, деца, 2002.

Кн. 1. – За деца и възрастни. 53 с.

Мръчков, Васил и др. Коментар на Кодекса на труда. Ред., състав. Васил Мръчков. 5. прераб. и доп. изд. София, Сиби, 2002. 960 с.

Други авт.: Красимира Средкова, Атанас Василев.

Мръчков, Васил. Трудово право. 3. прераб. и доп. изд. София, Сиби, 2002. 952 с.

Мушкарров, Гошо. Уволненията – правна уредба, последици за страните, обезщетения и специална закрила. София, Апис Ромил Колев, 2002. 262 с.

Неделчева, Божана Георгиева. Право на интелектуална собственост. София, Инст. за следдипломна квалификация, 2002. 128 с.

Неновски, Нено. Конституцията: Актуални въпроси на теорията и практиката. София, Сиби, 2002. 135 с.

Основи на правото. Притурка. Варна, Унив. изд. ИУ, 2002. 16 с.

(Притурка към учебника Основи на правото с автори Б. Станков, В. Каракашев, Ив. Владимиров, Ст. Стойчев, Н. Йосифов, Л. Дачев, А. Симеонов, Н. Беров, Р. Рачев, 1996.)

Основи на правото. Термини. Варна, Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2002. 251 с.

Автори: М. Хаджожиян, А. Грозданов, И. Чивиджиян, Л. Измирлиян, М. Петрова.

Павлова, Мария. Гражданско право. Обща част. 2. прераб. и доп. изд. София, Софи-Р, 2002. 982 с.

Петров, Владимир. Законът за устройството на територията коментиран, критически ана-

лизиран и популярно интерпретиран. София, Сиби, 2002. 240 с.

Петров, Иван. Престъпления в информационната ера. София, Сиела, 2002. 96 с.

Петрова-Димитрова, Нели. Деца в конфликт със закона. Оценка на системата за младежко правосъдие в България. София, Министерство на правосъдието, 2002. 63 с.

Полицейски наръчник за човешки права. София, Инст. за принципите на правото, 2002. 172 с.

Попова, Валентина. Прихващане. Материалноправни проблеми. София, Феня, 2002. 224 с.

Правата на човека в българските затвори. София, Бълг. желзински комитет, 2002. 208 с.

Равните възможности между мъжете и жените в процеса на присъединяване на България към ЕС. София, Европ. инст., 2002. 168 с.

Радев, Димитър. Принципът за разделяне на властите. София, ЛИК, 2002. 218 с.

Радев, Орлин Стефанов. Облигацията в съвременното право. Информац. интерпретация. Варна, Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2002. 112 с.

Рачев, Филип Петков. Гражданско право: Според новите закони за гражданската регистрация за юрид. лица с нестоп. цел и за полит. партии. София, Унив. изд. Стопанство, 2002. 527 с.

Решения и определения на Конституционния съд на Република България 2001. Състав. Неделчо Беров, Стефанка Стоянова. Отг. ред. Христо Данов. София, Акад. изд. Проф. М. Дринов, 2002. 263 с.

Решения по административнонаказателни дела. Софийски районен съд. Състав. Мирослава Тодорова и др. София, Сиби, 2002. 540 с.

Други състав: Вл. Астарджиев, К. Калпакиев.

Речник по право на конкуренцията. The Glossary of Competition terms. София, 2002. 160 с.

Ровер, Кес де. В служба и защита на обществото. Норми на човешките права и хуманитарното право за полицията и силите за сигурност. Наръчник за инструктори. Прев. от фр.

Спиридон Христов. Предг. Корнелио Сомаруга, К. Таушанов. София, ВИПОНД-МВР, 2002. 424 с.

Романов, Димитър. Държавен и дипломатически протокол. Уч. пособие. Пловдив, ИМН, 2002. 259 с.

Саракинов, Георги. Право върху търговска марка в Република България. София, Сиби, 2002. 140 с.

Саракинов, Георги. Авторското право и сродните му права в Република България. 3. прераб. и доп. изд. София, Сиби, 2002. 344 с.

Сивков, Цветан. Общината. Основни публичноправни аспекти. София, Сиби, 2002. 252 с.

Спасов, Борис. Конституционно право на Република България. Репетиториум. София, Юриспрес, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2002. 199 с.

Спасов, Борис. Конституционно право на Република България. София, Юриспрес, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2002.

Част първа – 400 с.; Част втора – 343 с.

Средкова, Красимира. Наръчник на работодателя. София, Сиби, 2002. 304 с.

Сталев, Живко. Проблеми на Конституцията и на конституционното правосъдие. София, Сиела, 2002. 198 с.

Станков, Боян Рангелов. Организирана престъпност. 2. доп. изд. София, Албатрос, 2002. 364 с.

1. изд. 2000.

Стефанов, Георги. Търговско право. (Търговско качество. Търг. предприятие. Търг. представителство. Търг. дружества – общи положения. Търг. сделки – общи положения.) 3. изд. с предишно загл. „Въпроси на търговското право“). Велико Търново, Абагар, 2002. 360 с.; Търговско право (Отделни видове търговци. Отделни видове търг. сделки. Търг. несъстоятелност). В. Търново, Абагар, 2002. 448 с.

Стефанова, Марина. Отвъд Темида. Правни аспекти на медиацията в България. Извънсъдебно разрешаване на спорове. София, Фонд. А. С. О., 2002. 290 с.

[Сто и две] 102 решения на Върховния административен съд по данъчни и митнически дела. Състав., анот., въвед. Димитър Митев, Петър Кошничарски. София, Сиби, 2002. 443 с.

Стойчев, Стефан. Конституционно право. 5. прераб. и доп. изд. София, Сиела, 2002. 640 с.

Съдебни дела по Закона за достъп до обществената информация. Сборник. Авт. текст Александър Кашъмов. Ред. Гергана Жулева. София, Фонд. Програма Достъп до информация, 2002. 283 с.

Съдебните системи в България и Холандия. Състав. Димитър Русинов, Марина Манолчева. Пазарджик, Център за интеграция на кримин. провадени и рискови групи, 2002. 72 с.

Сълов, Иван. Съдът – разследващ орган, обвинител или арбитър в наказателното производство. Теоретичен анализ на „новата философия“ на наказателния процес. София, Фенея, 2002. 171 с.

Терзийски, Стоян и Андрей Терзийски. Отговорност на държавата за вреди, причинени на граждани. София, Сиела, 2002. 198 с.

Торбов, Цеко. История на правната наука. София, Юриспрес, 2002. 148 с.

Торбов, Цеко. Обща теория на правото. София, Юриспрес, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2002. 442 с.

Търговско и финансово право. 5. прераб. и доп. изд. Варна, Ромина, 2002. 411 с.

Авт.: Чудомир Големинов, Ив. Владимиров, П. Цанков, М. Бъчварова, Г. Цветкова.

1. изд. 1995 на изд. ТедИна с авт. Ч. Големинов, Ив. Владимиров, П. Цанков, А. Симеонов, Н. Беронов, Р. Рачев, Г. Цветкова.

Учредителните договори на Европейските общности и Европейския съюз. След Договора от Ница. Състав., въвед. и превод Петър Йорданов. София, Академичен кръг „Пандекти“, 2002. 304 с.

Форсайт, Дейвид П. Правата на човека в международните отношения. София, Слънце, 2002. 340 с.

Хаджолян, Масис Бердж. Държава, право, конституция: Избрани студии и статии. Варна, Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2002. 271 с.

Хараламбиев, Хари. Ако имате търпението. София, Сиела, 2002. 96 с.

Хаусманингер, Херберт. [Кейсбук] Casebook по римско облигационно право. Прев. от нем. Борис Иванов, Иван Йорданов. Науч. ред.

на прев. на лат. текстове Мария Костова, Теодор Пиперков. Науч. ред. с предг. Теодор Пиперков. София, Сиби, 2002. 472 с.

Хорозов, Георги. Следприватизационният контрол. Същност, действие, последици. София, Сиби, 2002. 148 с.

Хрусанов, Дончо. Оспорване на административни актове. София, Сиби, 2002. 132 с.

Хрусанов, Дончо. Административно право на Република България. Обща част. Четвърто прераб. и доп. изд. София, Сиби, 2000. 398 с.

Цанков, Йото Иванов и М. Димитров. Биологични методи при криминалистически изследвания на някои хранителни продукти и почви. София, НИИ по криминалистика и криминология – МВР, 2002. 68 с.

Цанков, Йото Иванов и М. Димитров. Съдебномедицинско изследване на секрети – веществени доказателства. София, МВР, 2002. 128 с.

Цанова, Рени. Изповед: Истината за 6 съдебни дела. Лит. обраб. Таня Димитрова. София, Фама, 2002. 191 с.

Чанкова, Добринка. Медиацията между жертвата и извършителя на престъплението. София, Феня, 2002. 263 с.

Чаначев, Симеон. Договорът за дружество. София, Феня, 2002. Първо изд. 204 с.

Шулце, Хаген. Държава и нация в европейската история. София, ЛИК, 2002. 359 с.

Янков, Янко Николов. Психология на правото. Т. 1. София, Янус ООД, 2002. 515 с.

Статии

Ангелов, Симеон. Стопанска непоносимост на изпълнението. – Търг. право, 2002, № 5, с. 8–13; № 6, с. 100–117.

Андреева, Андриана. Специалната и генералната превенция при наказанията, свързани с ограничаване свободата на осъдения. – Съвременен право, 2002, № 3, с. 31–38.

Анчев, Димитър. Доказателства по трудовите спорове. – Труд и право, 2002, № 7, с. 20–23.

Анчев, Димитър. Правата на майките през неплатения отпуск за отглеждане на дете до

3-годишна възраст. – Труд и право, 2002, № 2, с. 15–17.

Анчев, Димитър. Правна уредба на безплатното работно облекло. – Труд и право, 2002, № 4, с. 12–13.

Анчев, Димитър. Сроковете за предявяване на искиви молби по трудовите спорове. – Труд и право, 2002, № 5, с. 18–20.

Анчев, Димитър. Същност, обявяване и последици от недействителния трудов договор. – Труд и право, 2002, № 6, с. 9–11.

Апостолова, Розалина. Защита на разпространението на филми и развлекателен софтуер по Интернет. – Собственост и право, 2002, № 6, с. 64–69.

Арабаджиев, Александър. Съдебната власт може да бъде контролирана. (Интервю). – Общество и право, 2002, № 1–2, с. 2–5.

Атанасова, Стефка. Порочни регистърни решения. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 8–14.

Атанасова, Стефка. Свободно ли е договарянето на лихви. – Пазар и право, 2002, № 2, с. 16–24.

Ахмедова, Ина. Предварителна закрила при съкращаване в щата. – Труд и право, 2002, № 10, с. 17–19.

Бакалова, Валентина. Проблеми на експлоатацията и разрешаване ползването на заварени от ЗУТ строежи. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 34–41.

Баламезов, Боян Б. Проф. Стефан Г. Баламезов – конституционалист и демократ. – Право без граници, 2002, № 1, с. 40–42.

Баламезов, Стефан Г. Опитите с единствена камара. – Право без граници, 2002, № 1, с. 44–45.

Банова, Емилия. Действие на колективния трудов договор. – Труд и право, 2002, № 2, с. 9–11.

Банова, Емилия и Стойна Сербезова. Правото на присъединяване към колективния трудов договор. – Труд и право, 2002, № 5, с. 5–9.

Банова, Емилия. Прекратяване на срочния трудов договор. – Труд и право, 2002, № 7, с. 18–19.

Белов, Мартин. Епистемология и методология на сравнителното право в светлината

на европейската интеграция. – Съвременно право, 2002, № 5, с. 94–98.

Библиография на трудовете на проф. Витали Таджер. – Съвременно право, 2002, № 2, с. 11–31.

Близнашки, Георги. Конституционно право и политическа действителност. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 16–23.

Близнашки, Георги. Основни ценности и принципи на Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 17–28.

Близнашки, Георги. Републиканизмът е идеология на бъдещето. Интервю. – Право без граници, 2002, № 1, с. 10–11.

Близнашки, Георги. Функциите на конституцията. – Право без граници, 2002, № 1, с. 12–18.

Бобатинов, Марио. Възможно ли е четириинстанционно съдебно производство по Гражданския процесуален кодекс. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 23–26.

Бобатинов, Марио. Порочни решения на общите събрания на търговските дружества и порочни вписвания на тези решения в търговския регистър. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 5–7.

Бобатинов, Марио. Търговското предприятие на едноличния търговец. – Пазар и право, 2002, № 1, с. 5–9.

Бобев, Илия. Данъчно облагане при особени случаи (нови промени в ДПК и ЗДДС). – Търговско право, 2002, № 2, с. 37–41.

Бобев, Илия. Данъчно облагане при особени случаи. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 43–48.

Бобев, Илия. За някои аспекти на доказването в процеса по обжалване на данъчно-ревизионни актове. – Финанси и право, 2002, № 8, с. 59–63.

Бобчев, Стефан. Ликове на първи български юристи (Христо Т. Стоянов). – Адвокатски преглед, 2002, № 2, с. 11–14.

Бобчев, С. С. Ликове на първи български юристи. Димитър Греков (род. 1847, умр. 25 април 1901). – Адвокатски преглед, 2002, № 3, с. 20–23.

Бобчев, С. С. Ликове на първи български юристи. Ненчо Кръстев. – Адвокатски преглед, 2002, № 4, с. 29–32.

Бобчев, С. С. Ликове на първи български юристи. Христо Д. Павлов. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 35–37.

Бобчев, С. С. Ликове на първи български юристи. Д-р Константин Стоилов (роден 1853 – починал 1901). – Адвокатски преглед, 2002, № 7, с. 27–33.

Бобчев, С. С. Ликове на първи български юристи – д-р Петър Ив. Данчев. – Адвокатски преглед, 2002, № 8, с. 31–35.

Бобчев, Стефан. Ликове на първи български юристи. Т. Теодоров. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 44–51.

Божков, Марин. Някои неудачни решения в правния режим на поименните компенсационни бонове. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 20–25.

Божков, Марин. Приватизация на търговски дружества при наличието на съществени пречки и усложнения. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 70–76.

Бончовски, Петър. Развитие на производството за уведомяване по частноправни дела с международен елемент. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 51–64.

Борисова, Любка. Обжалване на разпореждане за пенсия. – Труд и право, 2002, № 9, с. 72–74.

Борисова, Любка. Право на пенсия за инвалидност поради общо заболяване на инвалидите по раждане и инвалидите с придобита инвалидност до постъпване на работа. – Труд и право, 2002, № 2, с. 63–66.

Борисова, Любка. Пенсионирание на учителите. – Труд и право, 2002, № 4, с. 61–63.

Бояджиев, Наум. Относно „полицейското задържане“ и съдебния контрол върху него. – Администр. правосъдие, 2002, № 3, с. 34–40.

Бояджиев, Явор. Гражданскоправна и наказателноправна отговорност. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 81–96.

Бояджиев, Явор. Престъплението като вид противоправно деяние. – Адвокатски преглед, 2002, № 2, с. 7–10.

Бояджиева, Елена. Множествена заявка за промишлен дизайн. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 66–70.

Бояджиева, Юлия. Престъпност по Интернет – криминологични аспекти. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 59–80.

Боянов, Георги. Разпореждане с идеална част от съсобствен недвижим имот. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 22–24.

Брезова, Бойка. Преценка на активите и пасивите. – Финанси и право, 2002, № 12, с. 5–17.

Бургоани, Тиери. Влиянието на европейското потребителско право върху частното право на държавите-членки на Европейския съюз. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 95–116.

Варадинов, Огнян. Договорът за организирано туристическо пътуване с обща цена. – Съвременен право, 2002, № 5, с. 17–35.

Василев, Владимир и Георги Димитров. Регистрация и администриране на домейни в областта. bg. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 61–65.

Василев, Димитър. Конституционно-правни функции на индемнитета на народния представител. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 80–105.

Великов, Венцислав и Христо Лазаров. Видове решения на митническите органи. – Администр. правосъдие, 2002, № 4, с. 21–26.

Велинов, Любен. За подготвителния договор при вливане и сливане на търговски дружества. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 5–11.

Величкова, Мира. Служебното начало в дейността на Комисията за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 64–69.

Владикин, Любомир. Политика и държавно право. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 72–79.

Владикин, Николай. Проф. д-р Л. Владикин – юрист-държавовед. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 70–71.

Владимиров, Румен. Новите разпоредби в НК за противодействие срещу подкупа. – Администр. правосъдие, 2002 № 1, с. 28–35; № 2, с. 26–34.

Влахов, Красимир. Актуални проблеми на обезпечителното производство в практиката

на Софийския районен съд. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 4–6.

Влахов, Красимир. Отменяване и изменяване на нотариален акт. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 14–17.

Влахов, Красимир. Придобивна давност и съпругеска имуществена общност. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 10–13.

Влахов, Красимир. Проблеми на имуществените отношения между жилищностроителната кооперация и член-кооператорите. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 18–21.

Вучков, Веселин. Корените на българския наказателен процес. – Общество и право, 2002, № 1–2, с. 29–32.

Вучков, Веселин. Презумпцията за невинност: генезис, историческо развитие, действителност. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 77–95.

Върбанова, Валя. Защита на потребителя при обмяна на валута. – Съременно право, 2002, № 2, с. 104–110.

Върбанова, Валя. Необозначаване на цената на стоката – административно нарушение по член 84 от Закона за защита на потребителите и за правилата за търговия. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 44–50.

Върбанова, Валя. Правото на рекламация по Закона за защита на потребителите и за правилата за търговия (ЗЗППТ). – Търг. право, 2002, № 1, с. 72–78.

Върбанова, Валя. Правото на рекламация по ЗЗППТ. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 11–16.

Ганев, Маргарит. Българската асоциация по международно право на четиридесет години. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 124–127.

Гачев, Венелин, Алена Гачева и Мартин Мънчев. Същественото в последните изменения на ГПК – ДВ, бр. 105 от 12. 11. 2002 г. – Търг. право, 2002, № 6, с. 33–40.

Гевренова, Нина. Съотношение между обезщетенията по чл. 222, ал. 1 КТ и чл. 42, ал. 2 и 3 КЗОО. – Труд и право, 2002, № 11, с. 48–52.

Генова, Ярослава. Проблеми във връзка със сроковете за налагане на дисциплинарни наказания по чл. 194, ал. 2 от Кодекса на труда. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 51–57.

Георгиев, Александър. Вещноправен режим на недвижимите имоти, в границите на които са изградени енергийни обекти. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 12–16.

Георгиев, Александър. Делба на земеделски земи. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 26–30.

Георгиев, Владимир. Актове на Комисията за избор на първични дилъри на държавни ценни книжа. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 63–72.

Георгиев, Владимир. Бележки върху ограниченията на вложенията и инвестициите на банките. – Търг. право, 2002, № 2, с. 31–36.

Георгиев, Владимир. Извършване на дейности, свързани с подготовката за приватизация или със следприватизационния контрол. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 56–61.

Георгиев, Владимир. Небанковите финансови институции в условията на валутния закон. – Финанси и право, 2002, № 7, с. 73–76.

Георгиев, Владимир. Небанковите финансови институции в условията на валутния закон. – Право без граници, 2002, № 2, приложение, с. 28–32.

Георгиев, Владимир. Нови правомощия на небанковите финансови институции. – Финанси и право, 2002, № 11, с. 66–78.

Георгиев, Владимир. Нови условия за издаване на отказ на разрешение. – Търг. право, 2002, № 5, с. 36–42.

Георгиев, Владимир. Отново за § 6а от преходните и заключителните разпоредби на Закона за приватизация. – Търг. право, 2002, № 1, с. 40–46.

Георгиева, Венета. Дисциплинарно уволнение. – Данъчна практика, 2002, № 8, с. 49–52.

Георгиева, Венета. Обезщетения при прекратяване на трудовия договор. – Данъчна практика, 2002, № 5, с. 48–52.

Георгиева, Елена. Възникване и прекратяване на служебното правоотношение по чл. 12 ЗДСл. – Труд и право, 2002, № 5, с. 25–27.

Георгиева, Елена. Замяна на държавни и общински жилища с имоти – собственост на

физически или юридически лица. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 13–12.

Георгиева, Елена. Особенности на продажбата на общински жилища. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 5–10.

Георгиева, Елена. Особенности на продажбата на държавни жилища. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 5–12.

Георгиева, Елена. Правен режим на етажната собственост. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 63–96.

Георгиева, Николинка. Кога може да бъде изменено данъчно задължение. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 62–64.

Георгиева, Роза. Пробацията – непозната дума с познато съдържание. – Общество и право, 2002, № 1–2, с. 17–19.

Георгиева, Роза. Промените в Закона за съдебната власт. – Общество и право, 2002, № 3, с. 5–9.

Георгиева, Роза. Реформа в административното право. – Общество и право, 2002, № 7, с. 4–5.

Герова, Милена. Пета среща на Кръглата маса „Правни средства за борба с корупцията“. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 128–140.

Гиргинов, Антон. Продължавана престъпна дейност – проблеми и решения. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 29–34.

Голева, Поля. Гражданскоправните средства на държавата за обезпечаване на законност в областта на публичното предлагане на ценни книжа. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 65–73.

Голева, Поля. Договор за организирано туристическо пътуване с обща цена. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 81–87.

Голева, Поля. Новият Закон за туризма. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 5–13.

Голева, Поля. Правната уредба на обратното придобиване на акции според чуждестранни законодателства и европейското право. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 50–73.

Голева, Поля. Придобиване на собствени дялове от дружество с ограничена отговорност. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 5–13.

Голева, Поля. Условията и редът за издаване, прекратяване и отнемане на лицензи съгласно Закона за туризма и Наредбата за ли-

цензиране на туроператорска и туристическа агентска дейност. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 75–80.

Големинов, Йордан. Правни аспекти на използването на търговските марки в електронната търговия. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 104–112.

Големинов, Чудомир. Глобализацията и правото. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 3–11.

Големинова-Михайлова, Савина. Електронната търговия и международното данъчно облагане. – Право без граници, 2002, № 2, с. 10–15.

Гонева, Ася. Промени в Кодекса за задължителното обществено осигуряване. – Труд и право, 2002, № 1, с. 43–50.

Горбанов, Любен. Възстановяване на собствеността върху недвижими имоти по чл. 2, ал. 2 от Закона за възстановяване собствеността върху одържавени недвижими имоти. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 8–12.

Горбанов, Любен. Обезщетяване чрез съсобственост на суперфициарен собственик по ЗОСОИ. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 5–9.

Горбанов, Любен. Основание и петитум на иска по чл. 14, ал. 4 ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 30–35.

Градинаров, Борислав. Спекулациите с ДДС – нарушения или престъпления? – Право без граници, 2002, № 2, приложение, с. 22–27.

Григоров, Григор. Едновременно увеличаване и намаляване на капитала на акционерното дружество (чл. 203 ТЗ). – Пазар и право, 2002, № 5, с. 5–10.

Григоров, Григор. Има ли търговецът – юридическо лице, права и задължения с оглед на личността. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 20–32.

Григоров, Светослав. Задължения на продавача на наследство. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 48–50.

Григоров, Светослав. Работа по външно съвместителство. – Труд и право, 2002, № 4, с. 6–7.

Грозев, Росен. Обхват на банковата дейност според измененията и допълненията на Закона за банките. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 45–52.

Груев, Кирил. Съдебно обжалване на индивидуални административни актове, издавани от митническата администрация. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 31–33.

Груев, Кирил. „Условия или срокове“ или „условия и срокове“ по чл. 234, т. 2 (отм.) от Закона за митниците. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 27–28.

Гулев, Иво. Неприключване на митническите режими. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 69–73.

Гулев, Иво. Обхват и условия за допускане на временен внос на транспортни средства с пълно освобождаване от вносни митни сборове. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 71–75.

Гунева, Момяна. Някои размисли за разширителното тълкуване и прилагане на чл. 282 НК. – Адвокатски преглед, 2002, № 7, с. 14–22.

Гърбатов, Тодор. Кооперацията – учредяване, органи, дейност. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 69–75.

90 години от рождението на академик Любен Василев. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 147.

Дашина, Евгения. За двустранния характер на предварителния договор за покупко-продажба на недвижим имот. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 5–9.

Дашина, Евгения. За статута на постройките, изградени по реда на чл. 120, ал. 4 ППЗТСУ (отм.). – Собственост и право, 2002, № 8, с. 36–43.

Дашина, Евгения. Правно-технически изисквания при придобиван и делба на недвижими имоти по ЗУТ. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 17–22.

Дашина, Евгения. Проблеми при установяването и защитата на правото на собственост върху недвижими имоти, предмет на обезщетяване по реда на ЗОСОИ и обекти на приватизационни сделки. – Собственост и право, 2002, № 6, с. 5–12.

Джабарова, Даниела. Правна уредба на задължението за допълнителни парични вноски и последиците от неговото неизпълнение. – Търг. право, 2002, № 2, с. 68–73.

Джабарова, Даниела. Режим на чуждестранните инвестиции в Република Гърция. – Търг. право, 2002, № 1, с. 65–71.

Джилизов, Велко. Договор за доверително управление. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 39–46.

Джилизов, Велко. Нормативни ограничения при управлението и представителството на търговските банки. – Финанси и право, 2002, № 12, с. 58–78.

Джилизов, Велко. Основни задължения на титуляра на банкова сметка. – Пазар и право, 2002, № 1, с. 19–23.

Джилизов, Велко. Правна уредба на финансирането от фондовете с рисков капитал. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 12–19.

Джилизов, Велко. Преводите за погасяване на финансов кредит, регистриран по Валутния закон. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 82–85.

Джилизов, Велко. Проблеми на законното представителство при търговските дружества. – Пазар и право, 2002, № 6, с. 5–12.

Джурин, Благовест. Продажбата на вещи и стоки чрез стокова борса по ГПК, ДПК и ЗОП. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 56–59.

Димитров, Георги. Някои правни аспекти във връзка с развитието на електронната търговия в България. – Пазар и право, 2002, № 1, с. 57–61.

Димитров, Георги. Правната природа и защита на домейните по българското право. – Пазар и право, 2002, № 2, с. 68–75.

Димитрова, Евелина. Субекти на данъка върху добавената стойност. – Съвременно право, 2002, № 6, с. 41–53.

Димитрова, Елка. Нови моменти в нормативната уредба и организацията на услугите по заетостта по правилника за прилагане на закона за насърчаване на заетостта. – Труд и право, 2002, № 4, с. 40–45.

Димитрова, Зорница. Обществено осигуряване на адвокатите след отмяната на чл. 2, ал. 5 от Наредбата за обществено осигуряване на самоосигуряващите се лица и българските граждани на работа в чужбина. – Труд и право, 2002, № 1, с. 57–59.

Димитрова, Маруся. Правният режим на интелектуалната собственост. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 44–49.

Димитрова, Светла. Вещноправни аспекти на колизията между реституция по ЗВСОНИ и приватизация по отменения ЗППДОП. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 5–9.

Димов, Диман. Понятието „отличителна способност на марката“ в законодателствата на държавите-членки на ЕС и в българския Закон за марките и географските означения. – Съвременно право, 2002, № 5, с. 58–69.

Добазова, Аксения. Вземанията по продажби – нови предизвикателства пред предприятията във връзка с новото данъчно законодателство. – Финанси и право, 2002, № 11, с. 5–8.

Добрева, Снежка. Изменения и допълнения в Закона за акцизите и Правилника за неговото прилагане в сила от 01. 01. 2002 г.. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 50–55.

Докторова, Нина. Съдебна практика на Върховния административен съд по Закона за обществените поръчки. – Администр. правосъдие, 2002, № 3, с. 5–22.

Дочев, Иван. Промени в Закона за корпоративното подоходно облагане. – Финанси и право, 2002, № 1, с. 19–26.

Дунчев, Николай. Относно възстановяването на сроковете в административното производство по регистрация и поддържане на действието на обектите на индустриална собственост. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 47–50.

Държавният съвет на Република Франция – съветник на правителството и Върховен административен съд. – Администр. правосъдие, 2002, № 1, с. 14–27.

Ескенази, Лиляна. Промените в Закона за защита на конкуренцията в светлината на европейското право. – Съвременно право, 2002, № 6, с. 68–84.

Жеков, Илия. За приложението на чл. 23 ЗЖСК при членствено правоотношение по право в ЖСК. – Адвокатски преглед, 2002, № 4, с. 21–28.

Желев, Николай. Назначаване на особен представител. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 55–56.

Желязкова, Венцислава. Ръководство на Unidroit за международен франчайзинг. – Съвременно право, 2002, № 1, с. 67–77.

Запryanов, Асен. Въпроси на прехода от Закона за териториално и селищно устройство (ЗТСУ) към Закона за устройството на територията (ЗУТ). – Адвокатски преглед, 2002, № 3, с. 17–19.

Запryanов, Асен. За приложението на § 6 и § 8 от преходните разпоредби на Закона за устройство на територията (Реплика към „Коментар на Закона за устройство на територията“). – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 38–41.

Запryanов, Асен. Нови положения в придобивката давност. – Адвокатски преглед, 2002, № 4, с. 4–6.

Запryanов, Асен. Задънени улици (тупици) и приложението на чл. 15, ал. 3и чл. 17, ал. 3ЗУТ. – Адвокатски преглед, 2002, № 7, с. 23–24.

Запryanов, Асен. Собственост и благоустройство. – Адвокатски преглед, 2002, № 8, с. 20–24.

Запryanов, Асен. Нищожните съдебни решения. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 25–27.

Запryanов, Асен. Придобиване на реални части от имоти и парцели (УПИ). – Адвокатски преглед, 2002, № 11–12, с. 12–15.

Заркова, Вержиния. Здравно осигуряване на безработни лица и членовете на техните семейства. – Труд и право, 2002, № 12, с. 64–88.

Захариева, Жанет. Въведение в актовете по прилагане на Закона за електронния документ и електронния подпис. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 81–86.

Зиновиева, Дарина. Правна същност на Националния рамков договор по Закона за здравното осигуряване. – Администр. правосъдие, 2002, № 3, с. 23–33.

Иванов, Костадин. Данъчно облагане на гражданските дружества. – Финанси и право, 2002, № 6, с. 16–17.

Иванов, Костадин. Облагане по реда на ЗКПО на чуждестранните юридически лица и дружества, които не са юридически лица. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 22–25.

Иванов, Костадин. Ред и начин на възстановяване от данъчните органи на недължимо внесени данъци и такси. – Финанси и право, 2002, № 11, с. 52–56.

Иванова, Албена. Пенсионирание на кадрите военнослужещи. – Труд и право, 2002, № 4, с. 59–60.

Иванова, Галина. Извършване на съдебна делба. Съдебна спогодба. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 69–73.

Иванова, Мила. Прекратяване на наказателното производство в досъдебната фаза. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 20–23.

Иванова, Милка. Разплащане с електронни пари. Правни проблеми, касаещи електронната търговия. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 57–63.

Иванова, Милка. Защита на потребителите при дистанционно сключване на договори чрез използване на Интернет. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 83–89.

Иванова, Радостина. Модернизацията на немското облигационно право – процес и резултат. – Търг. право, 2002, № 2, с. 47–67.

Иванова, Таня. Дисциплинарната отговорност по Закона за държавния служител. – Труд и право, 2002, № 1, с. 27–31.

Иванова, Цонка. Отражение на Европейската патентна конвенция в Закона за патентите. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 63–68.

Иванова, Цонка. РБългария ратифицира Европейската патентна конвенция. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 48–55.

Иванчева, Снежана. Преглед на промените в изпълнителното производство след изменението и допълнението на ГПК. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 33–37.

Илиев, Георги. Промени в нормативната уредба за трудови злоупотреки. – Труд и право, 2002, № 3, с. 48–50.

Илиева, Лилия. За допустимостта на конститутивен иск с предмет изкупуване на идеални части от общ имот срещу обявен в несъстоятелност съсобственик. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 37–40.

Илиева, Лилия. За правото на синдика да изпълномощава адвокати. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 39–43.

Илиева, Лилия. Несъстоятелност: сила на пресъдено нещо и прекъсване на давностния срок. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 48–54.

Илиева, Лилия. Някои проблеми във връзка с приложението на § 46 ЗИДЗБ. – Търг. право, 2002, № 1, с. 58–64.

Илиева, Лилия. Правно основание на процесуалната легитимация на синдика за предявяване на отменителни искове. – Търг. право, 2002, № 3, с. 77–84.

Илиева, Лилия. Съдържание на решението по чл. 632 ТЗ. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 38–39.

Илиева, Лилия. Характер на право-приемство при покупка или възлагане на банка в несъстоятелност. – Пазар и право, 2002, № 6, с. 50–55.

Илиева, Любка. Прихващане на вземания в производството по несъстоятелност. – Пазар и право, 2002, № 6, с. 56–57.

Илкова, Ралица. За възможността за прекратяване на административнонаказателното производство със споразумение. – Съвременно право, 2002, № 6, с. 54–67.

Илиева, Любка. Искове, насочени към попълване масата на несъстоятелността. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 31–39.

Йолова, Галина. За механизма на престапно поведение при умишления банкрут и значението му в аспекта на криминологичната профилантика. – Съвременно право, 2002, № 4, с. 71–80.

Йонкова, Анна и Бойко Славчев. Полицията и правата на човека. – Правата на човека, 2002, № 3, с. 5–18.

Йорданова, Евелина. Застраховка „Гражданска отговорност на превозвачите“, които извършват обществени превози, спрямо пътниците в превозните средства – история, същност и проблеми. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 78–81.

Йорданова, Евелина. Здравните застраховки – същност и предимства. – Финанси и право, 2002, № 9, с. 79–83.

Йорданова, Евелина. Погасителна давност и застрахователни правоотношения –

застрахователна и съдебна практика. – Финанси и право, 2002, № 7, с. 62–65.

Йорданова, Мария. Законопроектът за гражданския защитник и местните граждански посредници – институционални механизми за контрол върху администрацията и за зачитане на човешките права. – Общество и право, 2002, № 9, с. 9–11.

Йосифов, Никола. Новият Кодекс на труда на Руската федерация. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 133–151.

Йосифов, Никола. Правна уредба на субсидираната заетост. – Търг. право, 2002, № 3, с. 13–33.

Йосифов, Никола. Развитие на правната уредба на тристранното сътрудничество и на сключването на трудови договори. – Търг. право, 2002, № 6, с. 7–28.

Йосифова, Мария. Задължителни елементи на трудовия договор. – Труд и право, 2002, № 10, с. 5–7.

Йосифова, Таня. За значението на вписването в търговския регистър при представителството на търговците. – Търг. право, 2002, № 4, с. 65–75.

Йотов, Йонко. Правата на човека като нормативна база за устойчиво развитие. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 24–28.

Йочев, Евгени. Обсъждането на Закона за наследството от 1890 г. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 106–117.

Калайджиев, Ангел. Електронно изявление и електронен документ. – Пазар и право, 2002, № 1, с. 55–57.

Калайджиев, Ангел. Необходим ли е чл. 152 ЗЗД в стопанския оборот? – Търг. право, 2002, № 5, с. 33–35.

Калайджиев, Ангел. Попада ли изпълнението на мним представител в приложното поле на чл. 75, ал. 2 ЗЗД. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 17–19.

Калайджиев, Ангел. Правото на акционер на публично дружество да иска от дружеството да изкупи акциите му. – Търг. право, 2002, № 6, с. 29–32.

Калайджиев, Ангел. Съвместно предприятие по Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Търг. право, 2002, № 4, с. 5–15.

Калайджиев, Ангел. Управителни и контролни органи на публичното дружество. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 44–54.

Калайджиева, Здравка. Закрилата на правото на живот и гаранции срещу изтезания и нечовешко и унизително отнасяне по българския закон и Европейската конвенция за правата на човека. – Правата на човека, 2002, № 3, с. 32–38.

Каменова, Цветана. Международното частно право в Европейския съюз. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 46–58.

Каменова, Цветана. Международното частно право в Германия – ново развитие на уредбата. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 117–123.

Каменова, Цветана. Четири нови курса по международно частно право в Германия и някои изводи за предстоящата кодификация на българското международно частно право. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 119–121.

Каменова, Цветана. Правен режим на интелектуалната собственост в Руската федерация. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 122–123.

Карабашев, Иван. Промени в К300. – Данъчна практика, 2002, № 5, с. 24–25.

Караниколов, Любен. Правна същност на данъчния ревизионен акт. – Право без граници, 2002, № 2, с. 32–36.

Карлова, Румяна. Един различен подход при определяне на пазарното положение по Закона за защита на конкуренцията. Приложимост на ЗЗК в хипотезата на чл. 2, ал. 2, т. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 65–72.

Карлова, Румяна. Принципите на свободната конкуренция и някои институти на данъчното законодателство през призмата на Закона за държавните помощи. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 71–76.

Касабова, Камелия. Брейди и евро облигации. – Съвременно право, 2002, № 2, с. 78–88.

Кемалова, Евдокия и Кръстьо Кръстев. Относно правното значение на различните степени на съзнаване на съставомерните обстоятелства. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 36–45.

Кемалова, Евдокия и Кръстьо Кръстев. Относно предметното съдържание на умисъла. – Съвременно право, 2002, № 3, с. 39–54.

Кемалова, Евдокия и Кръстьо Кръстев. Относно грешката в наказателното право. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 65–76.

Киров, Кирил. За формата на правилата, които са включени в Конвенцията на ООН относно договорите за международна продажба на стоки. – Търг. право, 2002, № 3, с. 66–70.

Киров, Кирил. Пораждане действие на предложение за сключване на договор за продажба и оттегляне на предложението според Конвенцията на ООН относно договорите за международна продажба на стоки. – Търг. право, 2002, № 4, с. 55–58.

Киров, Кирил. Проф. д-р Витали Езра Таджер – учен, творец, хуманист. – Съвременно право, 2002, № 2, с. 32–33.

Киров, Пламен. Представително управление и избирателни системи. – Съвременно право, 2002, № 6, с. 17–29.

Киров, Пламен. Процедурни аспекти на конституционните промени. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 48–58.

Кисева, Лилия. Международноправни инструменти за насърчаване и закрила на чуждестранните инвестиции. – Съвременно право, 2002, № 1, с. 78–92.

Кисъв, Митьо. Допълнително задължително пенсионно осигуряване. – Труд и право, 2002, № 6, с. 57–59.

Кисъв, Митьо. Трудова злополука – установяване, обезщетения и пенсии. – Труд и право, 2002, № 1, с. 43–50.

Ковачев, Ясен. Промените в Правилника за прилагане на Закона за концесиите. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 57–62.

Ковачев, Ясен. Договори за наем на павилиони. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 9–13.

Ковачев, Ясен. Измененията в Закона за подземните богатства във връзка със Закона за кадастъра и имотния регистър. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 42–46.

Ковачев, Ясен. Концесиите и имотите – публична собственост по Закона за водите. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 58–63.

Ковачев, Ясен. Приложимост на чл. 5, ал. 7 от Кодекса за задължително обществено осигуряване при продажбата на предприятие. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 5–8.

Ковачев, Ясен. Произход на средствата при приватизация. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 73–76.

Ковачева, Аделина. Анализ на практиката на Върховния административен съд по приложението на чл. 33 от Закона за защита на конкуренцията за периода от 1999–2002 година. – Администр. правосъдие, 2002, № 5, с. 5–15.

Ковачева, Диана. Международният наказателен съд и националните правни системи. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 74–91.

Ковачева, Диана. Юрисдикцията на Международния наказателен съд – проблеми и решения. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 93–103.

Коджабашев, Михаил. Защита на новите художествени опаковки. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 3, с. 62–65.

Коджабашев, Михаил. Изобретателската стъпка – признак на патентоспособното изобретение. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 63–66.

Коджабашев, Михаил. Комисия за защита на конкуренцията – административно производство и решения. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 6, с. 67–88.

Коджабашев, Михаил. Наследяване на авторското право по Закона за авторското право и сродните му права. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 42–47.

Коджабашев, Михаил. Отказ за регистрация на марка – абсолютни основания. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 67–73.

Коджабашев, Михаил. Отказ за регистрация на марка – относителни основания. – Собственост и право, 2002, № 6, с. 70–74.

Коджабашев, Михаил. Отношението марка – фирмено наименование. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 52–57.

Коджабашев, Михаил. Новите художествени опаковки – авторскоправна защита. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 40–47.

Коджабашев, Михаил. Статут и правомощия на Комисията за защита на конкуренцията. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 5, с. 64–65.

Койчева, Албена. За правото на собственост и вещните права върху недвижимите имоти в имуществото на търговско предприятие. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 11–17.

Койчева, Албена. За представителството при нотариалните сделки. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 5–7.

Койчева, Албена. Отчуждаване на части от спорното право в течение на делбеното дело и неговите вредни последици. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 33–36.

Койчева, Албена. Правото на ползване върху семейното жилище по чл. 107 СК не е вещно право на ползване. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 12–16.

Койчева, Албена. Правото по чл. 107 от Семейния кодекс. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 38–42.

Койчева, Райна. Предпоставки за придобиване право на наследствена пенсия. – Съвременно право, 2002, № 3, с. 64–74.

Колев, Станислав. Задължение на пътници по Валутния закон при влизане в страната. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 74–77.

Кондарев, Ивайло. Нови моменти в Закона за ДДС, отнасящи се до процедурите по регистрация и дерегистрация и административнонаказателните разпоредби. – Финанси и право, 2002, № 3, с. 37–43.

Кондарев, Ивайло. Прехвърлянето на права върху програмни продукти като износ по смисъла на ЗДДС. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 44–47.

Конов, Траян. За абстрактните сделки и каузата на договорите. – Търг. право, 2002, № 2, с. 5–30.

Константинов, Емил. Реформата на Европейската конвенция за правата на човека – нови измерения на общоевропейското правно пространство. – В: Перспективи за разширяване на Европейския съюз на изток. София, Горекспрес, 2002, с. 246.

Константинов, Емил. Реформата на ЕКПЧ и развитие на общоевропейското правно

пространство в хуманитарната област. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 59–65.

Костова, Теменужка. Регистриране на предприятията за производство на храни съгласно българското право. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 58–64.

Костова, Теменужка. Търговската дейност с отпадъци от черни и цветни метали според българското право. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 44–51.

Крумов, Цветан. Отговорност на държавата за вреди от прилагането на противоположни нормативни актове. – Съвременен право, 2002, № 5, с. 44–57.

Кузманова, Николета. За приложението на чл. 12а от Наказателния кодекс. – Съвременен право, 2002, № 3, с. 75–85.

Куртева, Стойка. Законът за сделките с компенсаторни инструменти и поименните компенсационни бонове. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 20–28.

Куртева, Стойка. Промените в Закона за собствеността и ползването на земеделските земи. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 20–26.

Къндева, Емилия. Европейски стандарти на държавната служба. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 6–15.

Къндева, Емилия. Спорни въпроси в административното съдопроизводство: други заинтересувани лица; подсъдност при делегирана правомощия; обезпечително производство. – Администр. правосъдие, 2002, № 2, с. 7–18.

Къндева, Емилия. Съдебни спорове по прилагането на член 12 от Закона за държавния служител – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 21–31.

Кършев, Илиян. Четиридесет години от създаването на Българската асоциация по международно право. – Съвременен право, 2002, № 4, с. 86–89.

Кьосев, Иван. Научно събрание на българската асоциация по философия на правото и социална философия. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 242–244.

Кюмюрджиев, Димитър. Правна рамка и практика на Комисията за защита на конкуренцията в противодействието на нежелезната конкуренция в Република България. – Търг. право, 2002, № 5, с. 14–19.

Лазарев, Валерий. Реализация на решенията на Конституционния съд на Руската федерация във федералните законодателни актове. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 148–169.

Лазаров, Кино. Проф. Ангел С. Ангелов – административист-финансовоправник. – Право без граници, 2002, № 2, с. 40–41.

Лазарова, Мариана. Право на компенсационно възнаграждение за използване на защитени произведения без съгласието на автора. Механизъм на управление на правото. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 59–65.

Лалева, Пепа. Аспекти на международен елемент в производството по несъстоятелност относно чуждестранен кредитор, синдика и фазата на предявяване и приемане на вземанията. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 33–37.

Лалева, Пепа. Основни моменти в производството по несъстоятелност на банка според новия Закон за банковата несъстоятелност. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 46–53.

Лалева, Пепа. Призването на чуждестранно съдебно решение за обявяване на несъстоятелност и действие на решението. – Пазар и право, 2002, № 2, с. 43–48.

Лалева, Пепа. Социалният проблем в производството по несъстоятелност. Насоки за законодателно гарантиране на вземанията на работниците и служителите на плоскостта на общностното право. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 38–43.

Ламбринова, Станиела. Мерки за насърчаване на предприемачеството (чл. 47, ал. 1 и 4, чл. 48 и 49 от Закона за насърчаване на заетостта. – Труд и право, 2002, № 9, с. 43–47.

Левиев, Даниел. Завършване на строителството и разрешение за ползване на строеж по ЗУТ и подзаконовите нормативни актове. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 71–75.

Лозев, Емил. Пародията, карикатурите и имитациите като обекти на авторски права. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 48–51.

Лозев, Емил. Правото на спиране на използване на произведението. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 63–69.

Лялев, Георги. Договорно-правна уредба на конкурентните отношения в търговските дружества с ограничена отговорност. – Търг. право, 2002, № 3, с. 34–51; № 4, с. 26–54.

Лялев, Георги. Правни последици при нарушение на договорната конкурентна клауза от съдружниците в СД и КД. – Търг. право, 2002, № 1, с. 5–33.

Маданска, Нели. Изпълнение върху акции и дялове. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 8–10.

Маданска, Нели. Отмяна на решение на общото събрание. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 13–15.

Маданска, Нели. Предявяване на Павлов иск от синдика. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 55–57.

Маданска, Нели. Прекратяване на ООД по важни причини. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 14–16.

Манев, Маньо. Институцията „омбудсман“. – Общество и право, 2002, № 5, с. 17–20.

Манев, Маньо. Помирителните процедури. – Общество и право, 2002, № 1–2, с. 26–27.

Манова, Венета. Изменение и допълнение на Закона за възстановяване на собствеността върху горите и земите от горския фонд. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 28–30.

Манова, Венета. Правни възможности според българското законодателство за инвестиране и за придобиване право на собственост върху земеделски земи и недвижими имоти от чужденци. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 24–27.

Манолов, Георги. Нерегламентираното предизборно финансиране. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 59–66.

Манолова, Мария. За символите на българската държавност. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 12–23.

Маринова, Гергана. Електронните доказателства. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 58–73.

Маринова, Диана. Балкански правен форум 2002. – Право без граници, 2002, № 3–4 (прил.), с. 55–59.

(25–27 септември 2002, София. „Ролята на юридическата професия за стабилността и икономическия растеж“)

Маринова, Диана. Сбирка на българската асоциация по сравнително право. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 125.

Марков, Методи. Възможности за приложение на медиацията в семейните отношения. – Съвременно право, 2002, № 5, с. 84–93.

Марков, Методи. Някои въпроси във връзка с погасяване правото на строеж. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 5–12.

Марков, Методи. Кандидати в процедури за възлагане на обществени поръчки след промените в ЗОП. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 17–24.

Марков, Методи. Контрол и обжалване на актовете в процедури за възлагане на обществени поръчки. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 19–25.

Марков, Методи. Новостите в уредбата на държавните помощи. – Търг. право, 2002, № 3, с. 52–65.

Марков, Методи. Първото решение на КЗК за групово освобождаване от картелната забрана. – Съвременно право, 2002, № 1, с. 32–43.

Марков, Методи. Съвместното предприятие. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 5–10.

Марков, Методи. Имуществени последици при прекратяване на членство в ООД. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 5–12.

Маркова, Мария. Правна закрила и управленска стратегия за триизмерните дизайнерски решения – собственост на фирмата. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 48–56.

Маркова, Мария. Растителният сорт като обект на интелектуална собственост. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 55–62.

Маркова, Мария. Софтуерът, неговата закрила и икономически следствия от пиратството му. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 57–64.

Маркова, Цвета. Компетентност на съда за свикване общо събрание на членовете на сдружения по ЗЮЛНЦ. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 27–32.

Меворах, Насим. Vis major. – Търг. право, 2002, № 5, с. 79–84. Гр. право

Милев, Симеон. Българското счетоводно законодателство – възможност за преход към

международната практика. – Финанси и право, 2002, № 12, с. 79–82.

Микушински, Светлин. Констативните нотариални актове – същност, производство и приложно поле. – Адвокатски преглед, 2002, № 7, с. 4–13.

Миланова, Калина. Инвестиционният договор по смисъла на Закона за публично предлагане на ценни книжа. – Банки. Инвестиции. Пари, 2002, № 3, с. 31–34.

Милкова, Димитрина. Презумпцията в правото като способ на юридическата техника. – Съвременен право, 2002, № 1, с. 7–18.

Минев, Иван. Професор д-р Витали Таджер и арбитражното правораздаване. – Съвременен право, 2002, № 2, с. 36–37.

Минкова, Ганета. Данъчно облагане на сумите за трудово възнаграждение и осигуровки, получавани от предприятието по реда на ЗНЗ. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 19–22.

Минкова, Ганета. Данъчно третиране на изплатените командировъчни пари. – Финанси и право, 2002, № 2, с. 22–25.

Минкова, Ганета. Договорът за лизинг в търговското и данъчното право. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 5, с. 3–6.

Минкова, Ганета. Доказване пред съда на обстоятелства, които могат да доведат до намаляване на патентен данък. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 10, с. 34–36.

Минкова, Ганета. Документи, които трябва да се представят пред нотариуса при прехвърлителна сделка. – Финанси и право, 2002, № 3, с. 51–53.

Минкова, Ганета. За някои права и задължения, които не могат да се прехвърлят заедно с предприятието на едноличния търговец. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 4, с. 21–23.

Минкова, Ганета. Извършване на промени в подадена данъчна декларация. – Финанси и право, 2002, № 12, с. 46–48.

Минкова, Ганета. Изменение в режима на облагане на някои разходи, направени в полза на чуждестранно лице. – Финанси и право, 2002, № 5, с. 21–22.

Минкова, Ганета. Изменения и допълнения в Данъчния процесуален кодекс. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 5, с. 20–23.

Минкова, Ганета. Изменения и допълнения на ДПК. – Право без граници, 2002, № 2, с. 4–9.

Минкова, Ганета. Някои въпроси, възникващи при преобразуване на юридически лица. – Финанси и право, 2002, № 7, с. 18–21.

Минкова, Ганета. Обжалване на обезпечителна мярка от трето лице. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 6, с. 29–31.

Минкова, Ганета. Облагане на собственик на ЕООД. – Финанси и право, 2002, № 5, с. 26–27.

Минкова, Ганета. Пътен данък. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 57–59.

Минкова, Ганета. Характер на таксите с оглед на тяхното данъчно третиране. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 9, с. 24–26.

Митев, Красимир. Наем и аренда по Закона за арендата в земеделието: някои аспекти на съотношението между двата договора. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 32–49.

Митов, Георги. Поправка на явна фактическа грешка по наказателни дела. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 16–19.

Михайлов, Димитър. И наказателно-правната наука се нуждае от защита. – Съвременен право, 2002, № 3, с. 86–92.

Михайлов, Димитър. Понятието длъжностно лице в наказателното право. – Съвременен право, 2002, № 4, с. 12–23.

Михайлова, Михайлина. Херменевтика и право. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 249–250.

Младенов, Младен. Необходимостта от обжалване по административен ред в данъчния процес и нуждата от функция „Обжалване“ в данъчната администрация. – Право без граници, 2002, № 2, приложение, с. 33–35.

Младенов, Момчил. Правна регламентация на фотографските произведения по Закона за авторското право и сродните му права. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 47–54.

Младенов, Никола. Един въпрос по приложението на чл. 115, ал. 1, б. „ж“ ЗЗД. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 29–32.

Младенов, Никола. Прекъсване на давността с признание на вземането от длъжника (чл. 116, б. „а“ ЗЗД). – Пазар и право, 2002, № 1, с. 30–36.

Младенов, Никола. Преобразуване на търговски дружества чрез разделяне. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 5–9.

Младенов, Никола. Признание на вземането от длъжника – правни последици. – Пазар и право, 2002, № 2, с. 25–29.

Младенов, Никола. Прихващане на няколко еднородни задължения. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 24–27.

Монова, Аксения. Ползването на семейното жилище след развода и данъчните задължения за него. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 58–59.

Монова, Аксения. Туристическата такса – същност и проблеми. – Финанси и право, 2002, № 7, с. 49–52.

Монова, Снежина. Отказ от вписване. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 17–22.

Монова, Снежина. Правни аспекти при вписването на ипотеки. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 5–9.

Моравенов, Маню. По-важните изменения в Закона за публичното предлагане на ценни книжа, касаещи регулираните пазари. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 43–50.

Мръчков, Васил. За характера на правоотношенията на съдии, прокурори и следователи. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 97–110.

Мръчков, Васил. Задължението на работодателя по трудовото правоотношение за информиране и консултиране. – Съвременен право, 2002, № 2, с. 38–50.

Мръчков, Васил. Критичен преглед на практиката на Върховния касационен съд по трудови дела през 2001 г. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 178–211.

Мръчков, Васил. Обща характеристика на промените в Кодекса за задължително обществено осигуряване. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 59–79.

Мръчков, Васил. Трудовоправни и осигурителноправни последици от договора за

управление. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 33–50.

Мръчков, Васил. Професор Живко Сталев на 90 години. Седемдесет години в служба на правото. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 170–177.

Мутафчиев, Георги. Въззивно обжалване (според Тълкувателно решение N 1 от 2000 г. на ОСГК на ВКС). – Търг. право, 2002, № 6, с. 41–49.

Мушкарова, Венета. Обезщетенията при прекратяване на трудов договор. – Данъчна практика Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 4, с. 45–49.

Мюлерат, Рамон. Глобализация на законите. Глобализация на адвокатите. Глобализация на фирмите. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 5–24.

Найденев, Борислав. Вина при договарянето. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 14–18.

Найденев, Борислав. Гражданска отговорност за морални вреди, причинени от медиите. – Пазар и право, 2002, № 2, с. 33–38.

Найденев, Борислав. Емитиране и пласиране на общинските облигации. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 23–29.

Найденев, Борислав. Инкасоцесия и джиرو за събиране. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 24–29.

Найденев, Борислав. Искът по чл. 97, ал. 3 ГПК в контекста на търговското право. – Пазар и право, 2002, № 6, с. 44–49.

Найденев, Борислав. Кредитори на матата на несъстоятелност. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 54–57.

Найденев, Борислав. Конвертиране на облигации. – Пазар и право, 2002, № 1, с. 10–14.

Найденев, Борислав. Общи условия на застраховката на „Разни финансови загуби“. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 77–82.

Найденев, Борислав. Специални условия при застраховането на лизингови операции. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 15–23.

Наумова, Стефка. Емпирични характеристики на екологичното законодателство в контекста на европейските стандарти. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 66–92.

Наумова, Стефка. Емпирични характеристики на законодателната власт. – Право без граници, 2002, № 1, с. 33–38.

Нацев, Станислав. Паричната конституция. – Адвокатски преглед, 2002, № 11–12, с. 4–8.

Начева, Снежана. Конституционният модел на съдебната власт в Република България. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 37–47.

Недялков, Денчо. Частичното заличаване на ипотека и неделимостта ѝ. – Пазар и право, 2002, № 1, с. 24–26.

Н. Н. Изработен е нов проект за Конституция на Европа. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 240–241.

Ненков, Румен. Досъдебното производство след реформата на наказателния процес от 1999 година. – Адвокатски преглед, 2002, № 8, с. 4–19.

Неновски, Нено. Включва ли конституционната ревизия възможността за отмяна на конституционни разпоредби? – Юридически свят, 2002, № 1, с. 152–154.

Неновски, Нено. Въпроси на съдебната система в юриспруденцията на Конституционния съд. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 111–128.

Неновски, Нено. Една присъда за про-българска дейност в титова Македония. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 129–132.

Неновски, Нено. За догмата на правото. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 245–248.

Неновски, Нено. За текстовете на закон, които възпроизвеждат конституционни разпоредби. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 141–147.

Никова, Ваня. Доказване на трудов стаж в ТКЗС при изгубени ведомости. – Труд и право, 2002, № 1, с. 60–62.

Николова, Людмила. За последните изменения на НПК в полицейското производство. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 7–15.

Нинева, Смела. Сключване и прекратяване на трудови договори с пенсионери. – Труд и право, 2002, № 2, с. 11–13.

Огнянов, Мирослав. Закрила на правата на интелектуална собственост в електронната търговия. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 64–70.

Огнянов, Мирослав. Защита на личните данни и електронна търговия. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 54–61.

Огнянов, Мирослав. Правен режим на дейността на Интернет доставчиците в България. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 60–67.

Островски, Николай. Договор за сметка със специално предназначение (escrow account). – Пазар и право, 2002, № 11, с. 20–26.

Отчуждаване на завещана вещ. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 47–48.

Павлов, Борислав. Когато в договора за дарение се поставя условие, то трябва изрично да е вписано като клауза в нотариалния акт. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 44–46.

Павлов, Борислав. Относно чл. 56 от Закона за наследството. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 57–58.

Павлов, Георги. Давност при менителничното поръчителство. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 21–24.

Павлов, Георги. Залагане на менителнични ефекти. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 30–34.

Павлов, Георги. Менителнична давност. – Търг. право, 2002, № 1, с. 52–57.

Павлов, Георги. Подведомственост на гражданскоправни спорове с международен елемент на българските съдилища. – Пазар и право, 2002, № 7, с. 28–30.

Павлова, Мария. Недействителните сделки в практиката на ВС и ВКС на Република България. – Съвременно право, 2002, № 2, с. 89–98.

Палабикиян, Пепроне. Евроинтеграцията и българската политика. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 29–40.

Панайотова, Люба. Още един поглед върху проблема за придобиване на вещни права върху движими вещи. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 5–11.

Панайотова, Любка. Наем и право на ползване – различия и общи моменти. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 3–19.

Панев, Байчо. Криминологичната теория за стигматизацията в условията на един глобализиран свят. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 155–160.

Панев, Байчо. Насилието. – Общество и право, 2002, № 3, с. 21–22.

Панева, Лиляна. Външнотърговски режим на международните консигнационни сделки. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 41–44.

Панева, Лиляна. Понятията „въвеждане“ и „внос“ в митническото законодателство. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 10, с. 57–59.

Панчева, Лиляна. Икономическата логика в законодателните разпоредби и в прилагането им в съдебната практика. – Адвокатски преглед, 2002, № 4, с. 7–15.

Парушева, Диана. Относно възможността за позоваване на чл. 348, ал. 1 ГПК при изпълнителен способ – заповар върху сметка на длъжника. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 33–36.

Парушева, Диана. Правата на кредитора при учредена ипотека или залог върху търговско предприятие. – Пазар и право, 2002, № 6, с. 29–33.

Паскалев, Емилиян. Право на държава-та и общината на първи купувач съгласно Закона за устройство на територията. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 31–36.

Паскалева, Кристина. Контрол на ДКСБТ над дейността на стоковите борси и брокерите в България. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 55–60.

Паунов, Станимир. Исторически и сравнителен анализ на качеството „търговец“ и категорията „обективни търговски сделки“. – Съвременно право, 2002, № 4, с. 49–60.

Пенгезов, Веселин. Място, роля и значение на военните съдилища в борбата с престъпността в органите на националната сигурност. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 38–43.

Пенева, Красимира. Проф. д-р Любен Караниколов. – Право без граници, 2002, № 2, с. 30.

Пенов, Сашо. Проблеми по прилагането на спогодбите за избягване на международното двойно данъчно облагане на доходите и имуществата. – Право без граници, 2002, № 2, приложение, с. 11–17.

Пенчев, Георги. Библиография на българската правна литература по собствеността и ползването на земеделските земи и земите в на-

селените места (1946–2000). – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 148–156.

Пенчев, Георги. Правен режим на защитените природни територии. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 5–8.

Пенчев, Георги. Правна защита на земята от разхищаване. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 19–23.

Пенчев, Георги. Правна защита на земята (почвата) от замърсяване. – Собственост и право, 2002, № 6, с. 27–31.

Пенчев, Георги. Селективна библиография на българската правна литература по правния режим на концесиите (1995–2001). – Търг. право, 2002, № 2, с. 74–85.

Петков, Георги. Данъчно третиране на кредитите при холдинговите дружества. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 28–29.

Петков, Иван. Прекратяване на трудовия договор за изпитване. – Труд и право, 2002, № 6, с. 18–19.

Петкова, Аспасия. Промени в КЗОО, свързани с осигурителни вноски и парични обезщетения. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 2, с. 17–23.

Петров, Александър. Българският президент. – Общество и право, 2002, № 1–2, с. 12–15.

Петров, Александър. Имунитетната държава (За имунитета срещу наказателно преследване). – Общество и право, 2002, № 3, с. 13–15.

Петров, Александър. Нови поправки в Наказателния кодекс. – Общество и право, 2002, № 5, с. 7–9.

Петров, Иван. Нови поправки в Наказателния кодекс. – Общество и право, 2002, № 5, с. 7–9.

Петрова, Галина. Данъчният адрес – същност, проблеми и последици. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 63–68.

Петрова, Гълъбина. Въпроси на наказателното право в Средновековна България. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 3–20.

Петрова, Гълъбина. Семейното право в Средновековна България. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 44–58.

Петрова, Мария. Генезис и значение на данъчната система. – Право без граници, 2002, № 2, с. 19–24.

Петрова, Паунита. Конституцията и малцинствата. – Право без граници, 2002, № 1, с. 20–24.

Попов, Борислав и Елена Георгиева. Актуване на имоти – държавна и общинска собственост. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 10–16.

Попов, Борислав. Издаване на нотариален акт чрез обстоятелствена проверка. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 10–14.

Попов, Борислав. Изменения и допълнения в Правилника за управлението, реда и надзора в етажната собственост. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 10–13.

Попов, Борислав. Право на стачка на държавните служители. – Труд и право, 2002, № 9, с. 28–31.

Попов, Борислав. Ранг на държавния служител. Придобиване и повишаване в ранг. – Труд и право, 2002, № 7, с. 31–34.

Попов, Петко. Договорът за пренаемане. – Търг. право, 2002, № 5, с. 7.

Попов, Тодор. Основни характеристики на новото приватизационно законодателство. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 71–75.

Попова, Елена. Накратко за правата на държавния служител. – Труд и право, 2002, № 11, с. 34.

Правен статут на държавните служители в Европа (продължение от бр. 6/2001). – Администр. правосъдие, 2002 № 1, с. 114–139.

Преславска, Михаела. Гражданският контрол в рамките на дисциплинарното производство – философски камък за извличането на обществено доверие към полицейската институция. – Правата на човека, 2002, № 3, с. 19–31.

Прехвърляне на права върху програмни продукти в полза на чуждестранни лица без обект в България. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 2, с. 24–26.

Прокопиева, Вася. Активната легитимация при ЕТ и ЕООД. – Пазар и право, 2002, № 12, с. 10–13.

Прокопиева, Вася. Особенности при представителството на акционерно дружество

от прокурист. – Пазар и право, 2002, № 2, с. 5–9.

Професор Борис Спасов (1912–2002). – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 119–122.

Пунев, Благовест. Реформата на гражданското съдопроизводство и промените в отмяната по чл. 231 ГПК. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 74–94.

Пунева, Ваня. Основни предизвикателства и правни въпроси при решаване на съдебни спорове, свързани с избори, пред които са изправени съдебните системи на новосъздадените демокрации. – Администр. правосъдие, 2002, № 2, с. 19–25.

Радев, Димитър. Съдебна власт и правораздаване. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 52–54.

Ранкова, Димана. Публично предлагане на ценни книжа, осъществявано чрез Интернет. – Пазар и право, 2002, № 5, с. 46–52.

Рачев, Симеон. Отмяна на решение на дружество съгласно Търговския закон. – Данъчна практика, 2002, № 9, с. 27–28.

Рачев, Филип. Обжалване на определението на съда. – Търг. право, 2002, № 1, с. 34–39.

Розанис, Соломон. Алеаторни сделки. – Собственост и право, 2002, № 4, с. 39–44.

Розанис, Соломон. Владение и квазивладение. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 49–54.

Розанис, Соломон. Два случая на недопустимост на делбата. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 28–32.

Розанис, Соломон. Делба на имот, съсобствен с трето лице. – Собственост и право, 2002, № 6, с. 49–54.

Розанис, Соломон. Lex commissoria. – Собственост и право, 2002, № 2, с. 38–43.

Розанис, Соломон. Наследяване и необходимо другарство. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 44–48.

Розанис, Соломон. Предявяване на иск срещу несъществуващо лице. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 50–54.

Розанис, Соломон. Потвърждение на заещание. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 30–34.

Розанис, Соломон. Сравнение между задълженията по два договора. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 47–52.

Розанис, Соломон. Съотношение между някои искове. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 31–35.

Розанис, Соломон. Три въпроса във връзка с ретракта. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 31–36.

Розанис, Соломон. Три въпроса във връзка с чл. 19, ал. 3 ЗЗД. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 27–32.

Розов, Филко. Несъстоятелност и свързаните с нея престъпления в чужди правни системи. – Търг. право, 2002, № 6, с. 50–66.

Ролен, Арно. Външната европейска политика и зараждането на една сила. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 124–138.

Ролята на прокуратурата в системата на наказателното правосъдие (Препоръка REC/2000/19, приета от Комитета на министрите на СЕ на 6 окт. 2000г.). – Адвокатски преглед, 2002, № 1, с. 4–39.

Русев, Валентин. Какво представлява митническият режим транзит? – Финанси и право, 2002, № 6, с. 63–67.

Русев, Валентин. Прилага ли се на практика от митниците у нас възбраната? – Финанси и право, 2002, № 9, с. 75–78.

Русев, Валентин. Статут на лицата, заварени на длъжности, определени за заемане от държавни служители. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 5, с. 66–68.

Русев, Кристиан. Европейският омбудсман в контекста на подготовката на ЕС за разширяване. – Съвременен право, 2002, № 5, с. 36–43.

Русев, Пламен. Предварителен договор и производство за сключване на окончателен договор. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 3, с. 28–30.

Русков, Росен. Какъв е новият статут по ЗДДС на продажбата на компютърни програми в чужбина? – Финанси и право, 2002, № 1, с. 52–57.

Русков, Росен. Изменения и допълнения на ЗДДС (ДВ, бр. 28 и 45 от 2002 г.). – Данъчна

практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 5, с. 8–14.

Русков, Росен. Изменения и допълнения на ППЗДДС (ДВ, бр. 43 от 26. 04. 2002 г.). – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 5, с. 15–19.

Русков, Росен. Как се отчитат по ЗСч и как се третират по ЗДДС изпълнени задължения за инвестиции по приватизационни договори. – Финанси и право, 2002, № 6, с. 37–43.

Русков, Росен. Новото при дефиницията за финансираня и субсидии по ЗДДС. – Финанси и право, 2002, № 10, с. 48–50.

Русков, Росен. Проблеми на данъчното законодателство и практика. – Право без граници, 2002, № 2, приложение, с. 18–21.

Русков, Росен. Хипотезите „от свое име – за чужда сметка“ по ДДС. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 9, с. 5–8.

Русчев, Иван. Правото на ползване. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 69–71.

Саракинов, Георги. Отговорности на българските кабелни оператори по Закона за авторското право и сродните му права при препредаването на чужди телевизионни програми. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 56–62.

Саракинов, Георги. Последните изменения и допълнения в Закона за авторското право и сродните му права, които влизат в сила от 1 януари 2003 г. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 77–80.

Саракинова, Ефросина. Използването на произведения по интернет в контекста на авторското право. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 43–46.

Сарафов, Павел. Особенности на собствеността като субективно вещно право. – Съвременен право, 2002, № 6, с. 30–40.

Сарафов, Павел. Собствеността като основно право на личността. – Съвременен право, 2002, № 2, с. 65–77.

Сербезова, Стойна. Закрила при уволнение. – Труд и право, 2002, № 1, с. 23–25.

Сербезова, Стойна. Незаконно уволнение при един недействителен трудов договор. – Труд и право, 2002, № 12, с. 18–21.

Сербезова, Стойна. Присъединяване към колективен трудов договор. – Труд и право, 2002, № 6, с. 5–7.

Сербезова, Стойна. Сключване на втори срочен трудов договор. – Труд и право, 2002, № 4, с. 5–6.

Сербезова, Стойна. Трудов или граждански договор и пенсиониране на учителка. – Труд и право, 2002, № 1, с. 7–9.

Сербезова, Стойна. Трудов договор по чл. 114 КТ. – Труд и право, 2002, № 8, с. 9–10.

Сивков, Цветан. Защита на правата и интересите на общините пред Конституционния съд. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 3–14.

Симеонов, Атанас. Възникване на вносно митническо задължение. – Съвременен право, 2002, № 1, с. 44–55.

Симеонов, Истилиян. Данъчно третиране на наемните договори по Закона за корпоративното подоходно облагане. – Финанси и право, 2002, № 5, с. 23–25.

Симеонова, Стефка. Служебно правоотношение по заместване. – Труд и право, 2002, № 2, с. 23–25.

Симеонова, Стефанка. Отпуск за гледане на болен член от семейството. – Труд и право, 2002, № 9, с. 52–55.

Славов, Владислав. Правораздавателната дейност на Върховния административен съд през 2001 година. – Администр. правосъдие, 2002 № 1, с. 5–13.

Славов, Петьо. Законът за държавните помощи – основни положения. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 54–61.

Славов, Петьо. Необходим е специален закон за разрешителните режими. – Съвременен право, 2002, № 2, с. 99–103.

Славов, Петьо. Осъществяване на нелоялна конкуренция от РМД. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 87–91.

Славов, Петьо. Приложимост на ЗЗК спрямо физически лица. – Пазар и право, 2002, № 9, с. 68–71.

Славова, Мария. За привилегиите на държавните служители. – Труд и право, 2002, № 11, с. 29–33.

Славова, Мария. За принципите на административното право. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 118–140.

Славова, Мария. Принципи на държавната служба. – Съременно право, 2002, № 4, с. 39–48.

Славчев, Здравко. Административният контрол в данъчния процес. – Финанси и право, 2002, № 2, с. 69–72.

Славчев, Здравко. Данъчен режим на сделките между свързани лица. – Финанси и право, 2002, № 6, с. 22–23.

Славчев, Здравко. Жалбата за бавност в данъчния процес. – Финанси и право, 2002, № 1, с. 65–68.

Славчев, Здравко. Защита на засегнато право в изпълнителния данъчен процес. – Финанси и право, 2002, № 7, с. 55–56.

Славчев, Здравко. Несправедливостта на чл. 130, ал. 4, изр. 2 ДПК. – Търг. право, 2002, № 2, с. 42–46.

Славчев, Здравко. Обективно съединяване на искове в данъчния процес. – Търг. право, 2002, № 4, с. 59–64.

Славчев, Здравко. Обхват на данъчната ревизия. – Финанси и право, 2002, № 9, с. 66–68.

Славчев, Здравко. Погасителната давност в данъчното право. – Търг. право, 2002, № 3, с. 71–76.

Славчев, Здравко. Претърсване и изземване в данъчния процес. – Търг. право, 2002, № 1, с. 47–51.

Славчев, Здравко. Претърсване и изземване в данъчния процес. – Адвокатски преглед, 2002, № 4, с. 16–20.

Славчев, Здравко. Придобиване право на собственост върху движими вещи по реда на Данъчния процесуален кодекс (ДПК). – Собственост и право, 2002, № 4, с. 45–47.

Славчев, Здравко. Приложно поле на § 21 от ПЗР на ДПК. – Търг. право, 2002, № 5, с. 43–54.

Славчев, Здравко. Равнопоставеността и законността – основа на данъчното производство. – Финанси и право, 2002, № 4, с. 60–61.

Славчев, Здравко. Съсобствеността в данъчния изпълнителен процес. – Собственост и право, 2002, № 6, с. 55–57.

Славчев, Здравко. Съдебен контрол в данъчния процес. – Финанси и право, 2002, № 3, с. 63–65.

Славчев, Здравко. Същност на § 21 от преходните и заключителни разпоредби на Данъчния процесуален кодекс. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 34–37.

Спасов, Борис. За парламентаризма. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 21–27.

Спасова, Цветанка. Юридическото образование в САЩ. – Адвокатски преглед, 2002, № 5–6, с. 24–26.

Средкова, Красимира. Видове платен годишен отпуск. – Труд и право, 2002, № 2, с. 5–9.

Средкова, Красимира. Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване за периода 1999–2001 г. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 212–236.

Средкова, Красимира. Критичен преглед на практиката на Върховния административен съд по задължителното обществено осигуряване за периода 1999–2001 година. – Администр. правосъдие, 2002, № 6, с. 10–41.

Средкова, Красимира. Конкурсът като основание за възникване на трудово правоотношение. – Труд и право, 2002, № 8, с. 5–9.

Средкова, Красимира. Минимална възраст за приемане на работа. – Труд и право, 2002, № 6, с. 16–17.

Средкова, Красимира. Националният рамков договор като източник на осигурителното право. – Съвременен право, 2002, № 2, с. 51–64.

Средкова, Красимира. Новото понятие за професионална болест. – Труд и право, 2002, № 7, с. 47–52.

Средкова, Красимира. Ред за установяване на трудовата злополука. – Труд и право, 2002, № 9, с. 57–61.

Стайков, Ивайло. Обществено осигуряване на работещите по чл. 114 от Кодекса на труда. – Съвременен право, 2002, № 1, с. 56–66.

Стайков, Севдалин. Новите изменения в Устава, Правилника и тарифите на Арбитражния съд при БТПП. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 36–44.

Сталев, Живко и Ружа Иванова. Конституционособразност и законодателна целесъобразност на ЗИД на Закона за международния

търговски арбитраж от 24 април 2002 г. – Съвременен право, 2002, № 5, с. 7–16.

Сталев, Живко и Огнян Герджиков. Материалноправни и процесуалноправни проблеми на нищожността по чл. 646 ТЗ. – Търг. право, 2002, № 3, с. 5–12.

Сталев, Живко. Обща теория на нормативните актове. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 11–20.

Сталев, Живко. Последните законодателни промени в търговския арбитраж. – Общество и право, 2002, № 7, с. 2–3.

Сталев, Живко. Стабилност на законодателството. – Съвременен право, 2002, № 6, с. 7–10. (общо).

Стамболиева, Илка. Трета среща на Кръглата маса „Правни средства за борба с корупцията“. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 143–144.

Стамболиева, Илка. Четвърта среща на Кръглата маса „Правни средства за борба с корупцията“. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 123–124.

Станичич, Тончи. Някои напомнания за хърватското наказателно право. – Адвокатски преглед, 2002, № 3, с. 4–12.

Стойкова, Юлия. Измененията в Наредбата за рекултивация на нарушени терени. – Собственост и право, 2002, № 5, с. 18–20.

Стойкова, Юлия. Измененията в Правилника за прилагане на Закона за горите. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 24–30.

Стойнов, Александър. Компютърната измама. – Съвременен право, 2002, № 4, с. 24–38.

Стойчев, Стефан. Съвременният български конституционализъм. – Право без граници, 2002, № 1, с. 4–7.

Стоянов, Венцислав. Ползване на земеделските земи след изменението на ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 23–29.

Стоянов, Венцислав. Обезщетяване на собственици на одържавени имоти при приватизация. – Администр. правосъдие, 2002, № 6, с. 5–9.

Стоянов, Иван. Финансовият контрол – важен способ за обезпечаването на законността в сферата на публичните финанси. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 15–22.

Стоянова, Милена. Приложимост на правото на конкуренцията към дейността на съвместните предприятия. – Пазар и право, 2002, № 11, с. 61–68.

Стюарт, Юджийн. Законът за държавните помощи от 2002 година подготовка за нов тип философия на търговското право в България. – Администр. правосъдие, 2002, № 5, с. 16–34.

Стюарт, Юджийн. Сливанията: влияят ли на конкуренцията и пазарната икономика? – Администр. правосъдие, 2002, № 4, с. 5–20.

Сукарева, Златка и Димчо Дандов. Отговорност за вреди от заблуждаваща и непотрена реклама – материалноправни и процесуални въпроси. – Търг. право, 2002, № 4, с. 16–25.

Танчев, Евгени. Адаптиране на Конституцията на Републиката от 1991 г. към изискванията за присъединяване на България към Европейския съюз. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 29–36.

Танчев, Евгени. Насоки за изменение на Конституцията от 1991 г. – Право без граници, 2002, № 1, с. 25–28.

Танчев, Евгени. Система, предмет и методология на сравнителното конституционно право. – Право без граници, 2002, № 3–4 (прил.), с. 33–54.

Ташев, Росен. Правната догматика. – Съвременно право, 2002, № 3, с. 7–18; № 4, с. 7–11.

Тенева, Людмила. Частичното заличаване на ипотеката. – Пазар и право, 2002, № 3, с. 21–23.

Тепкян, Кристина. Работата на дипломатическите представителства в условията на извънредна ситуация. – Съвременно право, 2002, № 5, с. 70–83.

Тишева, Геновева. Законодателството за равните възможности на жените и мъжете: тенденции и перспективи. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 92–105.

Тодоров, Милко. Правен анализ на чл. 20, ал. 5 от Закона за държавния вътрешен финансов контрол. – Общество и право, 2002, № 7, с. 6.

Тодоров, Тодор. Трудова злополука – осигуряване, разследване, профилактика. – Труд и право, 2002, № 4, с. 77–80.

Тодорова, Елена. Първоинстанционен съд на Европейския съюз. – Правна мисъл, 2002, № 4, с. 96–118.

Тодорова, Мирослава. Относно недопустимостта на предварително изпълнение на решенията на Висшия съдебен съвет за освобождаване на магистрати от длъжност. – Адвокатски преглед, 2002, № 2, с. 4–7.

Тризлицев, Александър. Задължението на адвоката да пази професионална тайна. – Адвокатски преглед, 2002, № 11–12, с. 9–11.

Трифорова, Силвия. Теоретични основи на данъчното облагане. – Право без граници, 2002, № 2, приложение, с. 5–10.

Тулешкова, Боряна. Присъединяването по чл. 97 ЗС – фактически състав и приложно поле. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 35–37.

Фети, Невин. Придобиване право на собственост върху изгубени вещи. – Собственост и право, 2002, № 9, с. 13–20.

Филипова, Фаня. Размишления и критически бележки върху новия Закон за счетоводството. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 2, с. 34–39.

Филчев, Красимир. Нормативни изисквания за присъждане на ранг на държавен служител. – Труд и право, 2002, № 5, с. 28–30.

Хасъмска, Мария. Закрила труда на непълнолетните лица. – Труд и право, 2002, № 9, с. 40–43.

Хауърд, Дик А. Е. Демокрацията и създаването на конституции в Централна Европа. – Право без граници, 2002, № 1 (приложение), с. 5–31.

Хорозов, Георги. Административните актове в процеса на приватизация. – Собственост и право, 2002, № 1, с. 77–80.

Хорозов, Георги. Действие на клаузата „не на заповед“ в менителничното право. – Пазар и право, 2002, № 8, с. 26–30.

Хорозов, Георги. Договор за банков кредит. – Пазар и право, 2002, № 10, с. 20–26.

Хорозов, Георги. Забраната на предоговарянето на съдържанието на приватизационния договор (чл. 32, ал. 5 ЗПСК) и последици от

нарушаването ѝ. – Собственост и право, 2002, № 8, с. 69–73.

Хорозов, Георги. Задължителната информация в приватизацията. – Собственост и право, 2002, № 11, с. 67–72.

Хорозов, Георги. Новата Наредба за конкурсите. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 58–68.

Хорозов, Георги. Прехвърляне на записа на заповед. – Пазар и право, 2002, № 4, с. 25–27.

Хорозов, Георги. Прехвърляне на акции – собственост на държавата, чрез централизиран публичен търг. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 63–68.

Хорозов, Георги. Списъците за приватизация по ЗПСК. – Собственост и право, 2002, № 7, с. 62–70.

Хорозов, Георги. Хипотези на неприложимост на принципа за забрана на предоговарянето на задължения по приватизационни сделки, установен в чл. 32, ал. 5 ЗПСК. – Собственост и право, 2002, № 12, с. 51–54.

Хрисантисис, Христос. Концепциите за възможността от объркване, нелоялна имитация. – Търг. право, 2002, № 5, с. 20–32.

Христов, Веселин. Последници от действията от чуждо име без представителна власт. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 23–35.

Христов, Чавдар. Как се сключва срочен договор по изключение. – Труд и право, 2002, № 1, с. 5–6.

Христов, Чавдар. Съобщаване и момент на прекратяване на служебното правоотношение. – Труд и право, 2002, № 4, с. 24–26.

Христова, Виолета. Уточняване на понятието „масови уволнения“, несвързани с личността на работника, по смисъла на т. 9 от § 1 на ДР на Закона за насърчаване на заетостта. – Труд и право, 2002, № 8, с. 36–38.

Христовоз, Христо. Президикателствата на електронната търговия пред концепцията за „място на стопанска дейност“. – Право без граници, 2002, № 2, с. 16–18.

Хрусанов, Дончо. Административно-правният договор в административното право на Република Германия. – Съвременно право, 2002, № 4, с. 61–70.

Хрусанов, Дончо. Видове жалби в административния процес на Република Германия. – Съвременно право, 2002, № 3, с. 55–63.

Хрусанов, Дончо. За някои необходими промени в Закона за Върховния административен съд. – Адвокатски преглед, 2002, № 3, с. 13–16.

Хрусанов, Дончо. Подлежат ли на отмяна по чл. 231 от ГПК решенията на петчленен състав на ВАС. – Съвременно право, 2002, № 6, с. 11–16.

Цанков, Васил. В сила ли е административният акт при липса на наемен договор с общината. – Адвокатски преглед, 2002, № 9–10, с. 28–30.

Цанков, Васил. Самостояни ли са българските конституции. – Общество и право, 2002, № 10, с. 14–17.

Цанков, Веселин. Im Memoriam. Проф. Борис Спасов. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 67–68.

Цанков, Веселин. Предоставяне на убежище в Република България. – Право без граници, 2002, № 1, с. 29–32.

Цанков, Веселин. Ред за обжалване на отказите за предоставяне статут на бежанец в Република България. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 24–43.

Цанкова, Цанка. За понятието и определянето на фактическото съпружеско съжителство. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 28–43.

Цанкова, Цанка. Наследяването при фактическото съпружеско съжителство. – Собственост и право, 2002, № 10, с. 37–43.

Цвяткова, Мариана. Прехвърлянето и лицензирането на марка съгласно разпоредбите на Закона за марките и географските означения. – Собственост и право, 2002, № 3, с. 50–57.

Ценова, Евгения. Данъчно облекчение за дарение. – Финанси и право, 2002, № 11, с. 27–28.

Ценова, Любка. Имуществото на длъжника като способ за принудително изпълнение на публични вземания. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 10, с. 5–9.

Ценова, Любка. Що е административно-наказателна отговорност по данъчните закони.

– Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2002, № 9, с. 9–11.

Чернева, Галина. Някои въпроси относно възлагането на публичноправни функции на нестопански организации. – Съвременно право, 2002, № 6, с. 85–90.

Чинова, Маргарита и Павел Смолички. Обща характеристика на особените правила за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. – Съвременно право, 2002, № 1, с. 19–31.

Чинова, Маргарита и Тоньо Железчев. Полицейско производство. – Съвременно право, 2002, № 3, с. 19–30.

Член-кореспондент професор Борис Спасов (1912–2002). – Юридически свят, 2002, № 2, с. 251–252.

Шкретов, Костадин. Правен режим на вътрешния одит по Закона за държавния вътрешен финансов контрол. – Финанси и право, 2002, № 6, с. 55–59.

Шопов, Кирил. Възгледите на Й. Г. Фихте за правото и държавата. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 55–60.

Янев, Руси. Криминализация на деянието „изпиране на пари“. – Адвокатски преглед, 2002, № 8, с. 25–30.

Рецензии

Близнашки, Георги. Една приятна изненада. – Право без граници, 2002, № 1, с. 46.

Рец. за: Нено Неновски. Конституция на Република България. (Анотирана с тълкуванията на Конституционния съд. София, Сиби, 2001. 320 с.

Везенкова, Аделина. – Администр. правосъдие, 2002, № 2, с. 108–109.

Рец. за: Емилия Къндева. Записки по административно правосъдие. София, Фенея, 2002. Първо изд. 152 с.

Георгиев, Кирил. Един научен труд по виктимология. – Юридически свят, 2002, № 1, с. 161–163.

Отзив за: Китан Китанов и Нина Белова. Насилствената престъпност срещу жени и деца – същност и виктимологична превенция. София, НИИ по криминал. и криминол., 2001. 264 с.

Денков, Георги. – Съвременно право, 2002, № 3, с. 93–97.

Рец. за: Д. Милкова. Юридическа техника. София, Сиби, 2002. 224 с.

Иванов, Виктор. Необходимо помагало. – Право без граници, 2002, № 2, с. 42.

Рец. за: Савина Големинова и Евелина Димитрова. Финансово право. Ръководство. София, Сиела, 2002.

Иванов, Виктор. Нов сборник със законодателството на Царство България. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 87.

Рец. за: Евгени Йочев. Законодателството в Царство България (1879–1944). София, Фондация „Отворено общество“, 2002. 613 с.

Иванов, Виктор. Свързващо звено между теорията и практиката. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 90.

Рец. за: Димитрина Милкова. Юридическа техника. София, Сиби, 2002. 336 с.

Иванова, Камелия. – Администр. правосъдие, 2002, № 5, с. 96–97.

Рец. за: Симеон Чаначев. Договорът за дружество. София, Фенея, 2002. Първо изд. 204 с.

Иванова, Цветанка. – Правна мисъл, 2002, № 3, с. 106–118.

Рец. за: Актуални проблеми на международното право. Сборник от трудове, посветен на професор Владимир Кутиков. Под ред. на Александър Янков и Йорданка Зидарова. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2000. 344 с.

Игнатова, Ирена. – Администр. правосъдие, 2002, № 3, с. 117–119.

Рец. за: Джеров, Александър, Петко Еврев, Константин Гегов. Кадастър. Имотен регистър. Устройство на територията. София, Паралакс, 2002. 408 с.

Манев, Никола. Ново изследване на проблемите на българското наказателнопроцесуално право. – Съвременно право, 2002, № 1, с. 97–98.

Рец. за: Иван Сълов. Съдът – разследващ орган, обвинител или арбитър в наказателното производство. Теоретичен анализ на „новата философия“ на наказателния процес. София, Фенея, 2002. 171 с.

Маринов, Кремен. Полезно четиво за изпълнителното производство. – Адвокатски преглед, 2002, № 8, с. 36–40.

Рец. за: Г. Мутафчиев. Граждански процес. Изпълнително производство. Второ прераб. и доп. изд. София, Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2001. 164 с.

Наумова, Стефка. Оригинално научно постижение в теорията на правото. – Юридически свят, 2002, № 2, с. 236–239.

Рец. за: Д. Милкова. Юридическа техника. София, Сиби, 2002. 336 с.

Наумова, Стефка. Ценен принос в теорията и практиката на конституционализма. – Право без граници, 2002, № 1, с. 47.

Рец. за: Борис Спасов. Конституционно право на Република България. Първа част. София, Юриспрес, 2001. 392 с.

Начева, Снежана. Една книга, която си струва да бъде прочетена. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 84.

Рец. за: Янаки Стоилов. Държавната власт. Правно-политически разграничения и съответствия. София, Сиби, 2001. 260 с.

Пенчев, Георги. Едно полезно изследване на историческото развитие на наемните отношения в България. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 86–87.

Рец. за: Йордан Борисов. Жилищният наем. Книга 1. Жилищният наем в законодателството на България. София, Сиела, 2002. 276 с.;

Попов, Петко. Навременно изследване на гражданскоправната защита на потребителите. – Търг. право, 2002, № 6, с. 67–72.

Рец. за: Златка Сукарева. Гражданскоправна защита на потребителя. София, Феня, 2001. 254 с.

Първо изследване на развитието на практиката на ВАС (1998–2000). – Администр. правосъдие, 2002, № 1, с. 112–113.

Рец. за: Кино Лазаров: Анализ на практиката на Върховния административен съд (1998 – 2000). София, Феня, 2002. 132 с.

Станчева, Весела. Книга – пътеводител за правото на ЕС. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 91.

Рец. за: Жасмин Попова. Основи на правото на Европейския съюз. 2. основно прераб. изд. София, Планета-3, 2001. 448 с.

Сукарева, Златка и Борис Ланджев. Нова книга по търговско право. – Правна мисъл, 2002, № 1, с. 113–116.

Рец. за: Поля Голева. Търговско право. Книга първа. София, Феня, 2001. 420 с.

Сукарева, Златка и Борис Ланджев. Търговско право – книга втора. – Правна мисъл, 2002, № 2, с. 139–142.

Рец. за: Поля Голева. Търговско право. Книга втора. София, Феня, 2002. 411 с.

Трендафилова, Екатерина. – Право без граници, 2002, № 3–4, с. 85.

Рец. за: Георги Манолов. Предизборната кампания – теории и практика. Пловдив, Жовали, 2002. 306 с.

Хрусанов, Дончо. Актуални и интересни записки. – Съвременно право, 2002, № 4, с. 81–85.

Рец. за: Е. Къндева. Записки по административно правосъдие. София, Феня, 2002. 152 с.

Цекова, Снежана. Ценен принос в българската историко-правна наука. – Съвременно право, 2002, № 1, с. 93–96.

Рец. за: Димитър Токушев. История на новобългарската държава и право 1878 – 1944 г. София, Сиби, 2001.

АВТОРИТЕ В БРОЯ (ПО РЕДА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ИМ)

ИВО ХРИСТОВ – Юрист. Доктор по социология. Преподавател по социология на правото във Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Главен експерт на Комисията по правни въпроси при 39-то Народно събрание.

КИНО ЛАЗАРОВ – Професор в Института за правни науки при БАН и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Доктор. Работи в областта на административното право и административния процес.

МАРИЯ МАНОЛОВА – Професор по правна история в Института за правни науки при БАН. Работи в областта на историята на конституционното право и на парламентаризма. Дългогодишен преподавател по история на българската държава и право.

КРИСТИАН ТАКОВ – Доктор. Главен асистент в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Работи в областта на частното право. Хумболдов стипендиант в Института „Макс Планк“, Хамбург.

ЮРГЕН БАЗЕДОВ – Директор на Института „Макс Планк“ за чуждестранно частно право и международно частно право. Професор в Юридическия факултет в Хамбург, Германия.

ВАСИЛ МРЪЧКОВ – Професор по трудово и осигурително право в Института за правни науки при БАН и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Доктор на юридическите науки. Автор на научни трудове в областта на трудовото, осигурителното и международното трудово право.

КРАСИМИРА СРЕДКОВА – Професор в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Доктор. Работи в областта на трудовото и осигурителното право.

ДРАГИЯ ДРАГИЕВ – Главен асистент в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи в областта на вещното, облигационното и конкурентното право.

МАРГАРИТА МОДЕВА – Юрист в информационната служба на Конституционния съд.

Издаелство *СИБИ*
Коректор *Нели Германова*

Печат *Симолити*
Печатни коли 14
Формат 70/100/16

София, 2005